भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा मार्च २०२४ ला संपलेल्या कालावधीचा अहवाल....

महाराष्ट्र शासन
वित्त विभाग
शासन परिपत्रक, क्रमांक क. भानिम २०२६ / प्र.क्र. ६३ /लोलेस,
मंत्रालय, मुंबई- ४०००३२.
दिनांक १४ जुलै, २०२६.

परिपत्रक

संदर्भ :- शासन परिपत्रक वित्त विभाग क्रमांक भानिम १२००/प्र.क्र.२०५ / लोलेस दि.१८ जानेवारी २००१.

१. भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा मार्च २०२४ ला संपलेल्या कालावधीचा अहवाल. महाराष्ट्र विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांना दिनांक १० जुलै, २०२६ रोजी सादर करण्यात आला आहे. सदर अहवालाची एक प्रत PDF स्वरुपात या परिपत्रकासोबत आवश्यक त्या समयबद्ध कार्यवाहीसाठी पाठविण्यात येत आहे.सदर अहवाल भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक कार्यालयाच्या https://cag.gov.in/ag/nagpur/en या संकेतस्थळावर देखील उपलब्ध आहे.

२. संबंधित मंत्रालयीन प्रशासकीय विभागांना सूचीत करण्यात येते की,भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक याचां मार्च २०२४ रोजी संपलेल्या कालावधीचा अहवालात त्यांच्या विभागाशी / कार्यासनांशी संबंधित मुद्यांसंदर्भात स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या प्रती , संबंधित विभागांच्या सचिवांच्या मान्यतेने तसेच प्रधान महालेखापाल कार्यालयाची संमती (Vetting) करुन घेऊन परस्पर लोक लेखा समिती कक्ष,विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन मुंबई,यांच्याकडे पाठविण्यात याव्यात व त्याची एक प्रत या कार्यासनास अग्रेषित करावी. तदनंतर विभागातील संबंधीत कार्यासनांनी वरीलप्रमाणे कार्यवाही करुन स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांच्या प्रती या कार्यासनास सादर कराव्यात.सदर अहवाल प्राप्त झाल्याच्या दिनांकापासून त्यावरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या प्रती तीन महिन्यांच्या विहित मुदतीत लोक लेखा समितीस सादर करण्यात याव्यात.

३. लोक लेखा समितीच्या यापूर्वी झालेल्या साक्षींदरम्यान प्रशासकीय विभागांकडून स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने पाठविण्याबाबत होणारा विलंब आणि त्यामध्ये असलेल्या त्रुटी यांचा लोक लेखा समितीने गांभिर्यपूर्वक विचार केलेला आहे व त्याबाबत नाराजी व्यक्त केली आहे. यास्तव या विभागाच्या संदर्भाधीन दिनांक १८ जानेवारी, २००१ च्या शासन परिपत्रकातील सूचनांचे कोटेकोरपणे पालन करावे, तसेच खालील सूचना प्रकर्षाने ध्यानात घ्याव्यात.

I स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने परिपूर्ण आणि स्वयंस्पष्ट असावीत. त्यामध्ये चूकीची माहिती दिलेली नसावी. स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या २० इंग्रजी प्रती व तसेच ४० मराठी प्रती लोक लेखा समिती, विधानमंडळ सचिवालयास पाठवाव्यात. तसेच त्या पत्राची व स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची प्रत्येकी १ प्रत लोलेस कार्यासन, वित्त विभाग यांचेकडे पाठवावी

II. उपरोक्त प्रयोजनासाठी विभाग प्रमुखांकडून/नियंत्रण अधिकाऱ्यांकडून काही माहिती मागविणे आवश्यक असेल तर ती माहिती "अत्यंत तातडीने पाठवावी" अशी त्यांना सूचना करावी.

III.या मध्ये क्षेत्रीय कार्यालयांकडून दिरंगाई झाल्यास त्याबाबतची वस्तुस्थिती संबंधित सचिवांच्या तात्काळ निदर्शनास आणावी.

IV. कोणत्याही परिस्थितीत स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने लोक लेखा समितीकडे पाठविण्याबाबत विलंब होता कामा नये, याची सर्व संबंधीत विभागांनी कटाक्षाने काळजी घ्यावी.

V. मंत्रालयीन प्रशासकीय विभागांकडून लोक लेखा समितीला स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने फार विलंबाने प्राप्त होतात. याबाबत लोक लेखा समितीच्या अध्यक्षांनी शासनाकडे वेळोवेळी नाराजी व्यक्त केली आहे. त्यामुळे लोक लेखा समिती विषयक कामकाज गांभिर्याने व तत्परतेने हाताळण्यात यावे.

४. यासंदर्भात असेही निदर्शनास आणून देण्यात येते की, जर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या सदर अहवालातील परिच्छेदांची स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने महालेखापालांच्या मान्यतेने लोक लेखा समिती, महाराष्ट्र विधानमंडळ यांच्याकडे व त्याची एक प्रत वित्त विभागाकडे विहित मुदतीत पाठविण्यास संबंधितांकडून विलंब झाला, तर संबंधित अधिकाऱ्यांवर जबाबदारी निश्चित करुन आवश्यक ती कारवाई करण्यात यावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेताक २०२६०७१४१५१९११९४०५ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

Digitally signed by RAVIKUMAR BALAJIRAO LINGANWAD
Date: 2026.07.14 15:22:03 +05'30'

(रविकुमार लिंगनवाड)
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन.

सोबत :- अहवालाची प्रत PDF स्वरुपात.(online)

प्रतिः- सर्व अपर मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव / सचिव,
सर्व मंत्रालयीन प्रशासकीय विभाग, मुंबई -३२
सर्व सह सचिव / उप सचिव वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

प्रत :- माहितीसाठी:-
संचालक, लेखा व कोषागारे,मुंबई.
प्रधान महालेखापाल (लेखापरीक्षा)- १, महाराष्ट्र मुंबई
प्रधान महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता) १ महाराष्ट्र मुंबई
उप सचिव, लोक लेखा समिती कक्ष, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा
मार्च 2024 ला संपलेल्या कालावधीचा अहवाल
Report of the Comptroller and Auditor General of India
for the period ended March 2024

Marathi

English

महाराष्ट्र शासन
Government of Maharashtra

2026 चा अहवाल क्रमांक 4
Report No. 4 of 2026

(अनुपालन लेखापरीक्षा - नागरी)
(Compliance Audit – Civil)

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA

लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा

Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा मार्च 2024 ला संपलेल्या कालावधीचा अहवाल

महाराष्ट्र शासन

2026 चा अहवाल क्रमांक 4

(अनुपालन लेखापरीक्षा - नागरी)

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक
यांचा
मार्च 2024 ला संपलेल्या कालावधीचा
अहवाल

महाराष्ट्र शासन
2026 चा अहवाल क्रमांक 4
(अनुपालन लेखापरीक्षा - नागरी)

अनुक्रमणिका

उपोद्घात

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल 31 मार्च 2024 रोजी संपलेल्या वर्षासाठी, भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151 अन्वये महाराष्ट्र राज्याच्या राज्यपालांकडे सादर करण्यासाठी तयार करण्यात आला आहे.

या अहवालात, भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 आणि त्याअंतर्गत जारी केलेल्या लेखापरीक्षण आणि लेखा विनियम, 2020 च्या तरतुदींनुसार केलेल्या राज्य शासकीय विभाग आणि स्वायत्त संस्थांच्या अनुपालन लेखापरीक्षणाचे महत्त्वपूर्ण निष्कर्ष समाविष्ट आहेत.

या अहवालात नमूद केलेली प्रकरणे ही वर्ष 2023-24 या कालावधीसंबंधी चाचणी लेखापरीक्षणादरम्यान निदर्शनास आलेल्या तसेच जी मागील वर्षांत निदर्शनास आली परंतु मागील लेखापरीक्षा अहवालांमध्ये नोंदवता आली नाही, अशा प्रकरणांपैकी आहेत. जिथे आवश्यक असेल तिथे, 2023-24 नंतरच्या कालावधीशी संबंधित प्रकरणे देखील समाविष्ट करण्यात आली आहेत.

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी जारी केलेल्या लेखापरीक्षण मानकानुसार (मार्च 2017) हे लेखापरीक्षण करण्यात आले आहे.

टीप: मूळ इंग्रजी अहवालावरून अनुवादित: शंका समाधानासाठी कृपया इंग्रजी अहवाल पाहावा.

कार्यकारी सारांश

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल, महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणाऱ्या शासकीय विभाग आणि महाराष्ट्र शासनाच्या स्वायत्त संस्थांच्या अनुपालन लेखापरीक्षणातून उद्भवणाऱ्या बाबींशी संबंधित आहे.

लेखापरीक्षणाचे महत्त्वाचे परिणाम राज्य विधिमंडळाच्या निदर्शनास आणणे हा या अहवालाचा प्राथमिक उद्देश आहे. लेखापरीक्षणाच्या निष्कर्षांमुळे कार्यकारीणीला सुधारात्मक कृती करण्यास सक्षम करणे आणि धोरणे आणि निर्देश तयार करणे अपेक्षित आहे ज्यामुळे संस्थेच्या कार्यचालन कार्यक्षमतेत आणि वित्तीय व्यवस्थापनात सुधारणा होईल व प्रशासनाला सुद्रुढ करण्यास हातभार लागेल.

या अहवालात **'महाराष्ट्र भरपाई वनीकरण व्यवस्थापन आणि नियोजन प्राधिकरण' या विषयावरील एक विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण,** एक **'एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली' या विषयावरील माहिती तंत्रज्ञान लेखापरीक्षण** आणि पाच **स्वतंत्र लेखापरीक्षण परिच्छेदांचा** समावेश आहे.

'महाराष्ट्र भरपाई वनीकरण व्यवस्थापन आणि नियोजन प्राधिकरणाचे' विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण

महाराष्ट्रात 50,858 चौरस किमी वनक्षेत्र आहे. ज्यामध्ये 9,865.62 चौरस किमी अतिशय दाट जंगल, 21,577.79 चौरस किमी मध्यम घन जंगल आणि 19,415.12 चौरस किमी खुले जंगल आहे. कोणत्याही विकास प्रकल्पासाठी वनजमिनीची आवश्यकता असल्यास, वापरकर्ता संस्थेला पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाकडून (एमओईएफ ॲन्ड सीसी) मंजुरी घ्यावी लागेल आणि एमओईएफ ॲन्ड सीसी द्वारे विहित केलेल्या राज्य भरपाई वनीकरण निधीमध्ये भरपाई वनीकरणा साठी रकमेच्या स्वरूपात भरपाई द्यावी लागेल. महाराष्ट्र भरपाई वनीकरण नियोजन आणि व्यवस्थापन प्राधिकरण (महा-कॅम्पा) हे वनजमिन गैर-वन वापरासाठी वळवल्यामुळे जंगल आणि झाडांचे नुकसान भरपाई करण्यासाठी भरपाई वनीकरण उपक्रम राबवुन राज्य भरपाई वनीकरण निधीचे व्यवस्थापन आणि वापर करेल.

ऑगस्ट 2024 ते फेब्रुवारी 2025 या कालावधीत 2019-20 ते 2023-24 या कालावधीसाठी महा कॅम्पा वरील एसएससीए घेण्यात आला. एसएससीएचे निष्कर्ष, शिफारशींसह, खाली दिलेले आहेत:

- महा कॅम्पा भरपाई वनीकरण अंतर्गत नियोजित उपक्रमांपैकी केवळ 47.37 *टक्के* साध्य करू शकले आणि वार्षिक संचालन योजना (एपीओ) तयार करण्यात, सादर करण्यात आणि मंजुरी देण्यात झालेल्या विलंबामुळे एपीओ मध्ये मंजूर रकमेच्या केवळ 42.48 *टक्के* रक्कम खर्च होवु शकली.

- 11 विभागांमधील 60 प्रकल्पांमध्ये, वळवण्यात आलेल्या 4,168.01 हेक्टर वनजमीनसाठी, भरपाई वनीकरण हे अपेक्षित असलेल्या बिगर-वनजमीनऐवजी 3,777.33 हेक्टर वनजमिनीवरच नियोजित/पूर्ण केले गेले.

- चुकीच्या जागेची निवड आणि मंजूर जमीन इतर वृक्षारोपण योजनांसाठी वळवल्यामुळे 2,592.73 हेक्टर जमिनीवरील भरपाई वनीकरण हाती घेता आले नाही.

- मार्च 2024 पर्यंत, भरपाई वनीकरणासाठी प्राप्त झालेली 5,727.243 हेक्टर बिगर-वन जमीन राखीव वन किंवा संरक्षित वन म्हणून अधिसूचित केली गेली नव्हती, त्यामुळे ती 'भारतीय वन कायदा, 1927' च्या कायदेशीर संरचनेतुन आणि संरक्षणातून बाहेर राहिली.

- ₹ 94.69 कोटीचा कॅम्पा निधी अर्थसंकल्प योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी अनियमितपणे वळवला. अंमलबजावणी करणाऱ्या संस्थांनी एपीओमध्ये नसलेली ₹ 40.37 कोटीची कामे अनधिकृतपणे केली.

- वापरकर्ता एजन्सींकडून राष्ट्रीय प्राधिकरणाला भरपाई वनीकरणासाठी रकमेचे अनियमित प्रेषण आणि जमा केलेल्या रकमेच्या विलंबित प्रेषणासाठी ₹ 40.80 कोटीचे राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडून व्याज न मिळणे.

- महा-कॅम्पाने गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालयात रेस्क्यू सेंटर (प्राणी बचाव केंद्र) उभारण्यासाठी 2021-22 आणि 2022-23 या कालावधीत महाराष्ट्र वन

विकास महामंडळाला ₹ 5.50 कोटी सीएएफ नियम, 2018 चे उल्लंघन करून वितरित केले.

- नियामक मंडळ निष्क्रिय होते आणि सुकाणू समिती व कार्यकारी समितीने नियमित बैठका न घेतल्यामुळे महा-कॅम्पाच्या कार्यकलापावर अपुरी देखरेख झाली.

लेखापरीक्षण शिफारस करते की:

- *महा-कॅम्पाने निर्धारित वेळेनुसार आणि जबाबदारीसह एक अंतर्गत नियोजन दिनदर्शिका तयार करावी जेणेकरून निर्धारित देय तारखांना राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडे एपीओ सादर केले जातील आणि मंजूर वेळापत्रकानुसार निधी जारी केला जाईल.*
- *विभागाने संयुक्त स्थळ तपासणी आणि भू-संदर्भाच्या आधारे योग्य बिगर-वन जमिनीची सत्यापित भु-बँक तयार आणि कार्यान्वित करावी, जेणेकरून विहित केलेल्या एक वर्षात किंवा दोन हंगामात भरपाई वनीकरण वेळेवर पूर्ण होईल.*
- *सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 नुसार वापरकर्ता संस्थांद्वारे सर्व भरपाई वनीकरण मिळकत राष्ट्रीय कॅम्पा निधीत जमा करणे बंद करून थेट राज्य कॅम्पा निधीमध्ये जमा केल्या जातील याची खात्री करण्यासाठी शासनाने आवश्यक निर्देश जारी करावे.*
- *महा कॅम्पाने एक औपचारिक गुंतवणूक धोरण तयार करावे व अंमलात आणावे आणि अतिरिक्त शिल्लक सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 26 आणि 30 नुसार शासकीय प्रतीभुती किंवा शेड्यूल्ड बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये गुंतवणुक करावी.*
- *महा कॅम्पाच्या नियामक मंडळ, सुकाणू समिती आणि कार्यकारी समितीच्या बैठकी विहित कालावधीमध्ये बोलावल्या जाव्या आणि देखरेख व अंतर्गत नियंत्रणे मजबूत करण्यासाठी भौतिक प्रगती, निधीचा वापर आणि अभिलेख देखभालीचा आढावा घेण्याचे आदेश दिले जावे.*

'एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली' चे माहिती तंत्रज्ञान (आयटी) लेखापरीक्षण

1996-1997 पासून महाराष्ट्र शासनाने त्यांच्या विभागांसाठी विविध मॉड्यूल विकसित करून संगणकीकरण सुरू केले. भारत सरकारने (मे 2007) ई-गव्हर्नन्स प्रकल्पाद्वारे एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली (आयएफएमएस) अंमलात आणण्याचे निर्देश दिले.

महाराष्ट्र शासनाने एप्रिल 2008 पासून अर्थसंकल्पीय अंदाज, वाटप आणि देखरेख कार्ये, शासनाच्या खर्चाचा लेखाजोखा आणि कर्मचाऱ्यांच्या निवृत्तीवेतनासह इतर वैयक्तिक दाव्यांचे स्वयंचलितीकरण करण्याची कारवाई सुरू केली. ही कार्ये पाच वेब-सक्षम मॉड्यूलच्या विकासासह स्वयंचलित आणि एकत्रित केली गेली. महाकोश पोर्टल वित्त विभागाने विकसित केलेल्या विविध अनुप्रयोगांच्या लिंक्स प्रदान करते. आयएफएमएस मध्ये सामान्यत: अर्थसंकल्प, ट्रेझरी, बिल/पेमेंट प्रक्रिया, प्राप्ती लेखा, निवृत्तीवेतन व्यवस्थापन, सेवार्थ मॉड्यूलद्वारे वेतन व्यवस्थापन हे मॉड्यूल आहेत ज्यामध्ये पाच उप-मॉड्यूल आहेत.

आयएफएमएस वरील आयटी लेखापरीक्षण 2018-19 ते 2023-24 या कालावधीत हाती घेण्यात आले. आयटी लेखापरीक्षणाचे निष्कर्ष खाली सारांशित केले आहेत:

- लेखापरीक्षणामध्ये सेवा स्तर करार (एसएलए) मध्ये नमूद केलेल्या प्रमुख घटकांच्या अंमलबजावणीमध्ये त्रुटी आढळून आल्या. परफॉर्मन्स मॉनिटरिंग टूल्स (पीएमटी) आणि पॅकेज की इन्फ्रास्ट्रक्चर विकसित आणि तैनात करण्यात अयशस्वी झाल्यामुळे प्रकल्प देखरेख आणि डेटा सुरक्षा दोन्हीशी तड्जोड झाली.

- आयएफएमएस इन्फ्रास्ट्रक्चर मध्यवर्ती होस्ट केलेले आणि भौतिकदृष्ट्या सुरक्षित असले तरीहि, परवाना नसलेल्या सॉफ्टवेअरचा वापर, सॉफ्टवेअर इंस्टॉलेशनवर निर्बंधांचा अभाव आणि युएसबी सारख्या बाह्य उपकरणांचा अनिर्बंध इत्यादीमुळे क्लायंट पातळीवर असंवेदंशील/भेद्य होते.

- मुख्य कार्यप्रणाली (की मॉड्यूल्स) मध्ये द्वि-घटक प्रमाणीकरण आणि एन्क्रिप्शनचा अभाव, पासवर्ड धोरणांची अपुरी अंमलबजावणी, वापरकर्ता खाते लॉकआउट यंत्रणेचा अभाव आणि अयोग्य भूमिका व वापरकर्ता

व्यवस्थापन यासारख्या अनेक गंभीर सुरक्षा आणि प्रवेश नियंत्रणात कमकुवतपणा होत्या.

- लेखापरीक्षणामध्ये वापरकर्ता स्तर आवश्यकतांचे अपुरे मूल्यांकन आढळून आले, ज्यामुळे बिल तयार करण्यासाठी मानवीय हस्तक्षेप झाला.
- विविध मॉड्यूल्समध्ये डेटा अखंडतेमध्ये काही कमतरता आहेत उदा., मास्टरमध्ये परिभाषित नसलेल्या अनुदान प्रकारातील वस्तूंवर मंजुरी, प्रमाणीकरण नियंत्रणे उदा., विशेषतः अद्‌वितीय संमिश्र की मर्यादा.
- ही प्रणाली मास्टर आणि ट्रान्झॅक्शनल डेटामधील महत्त्वपूर्ण संदर्भिय एकात्मकता तपासणीची अंमलबजावणी करत नाही. मास्टर टेबल्समधील डुप्लिकेट नोंदी, नोंदणीकृत नसलेल्या किंवा दुबार लाभार्थ्यांच्या दाव्यांवर प्रक्रिया करणे आणि संदर्भीय व संयुक्तिक की बंधनांचा अभाव यामुळे आर्थिक व्यवहारांच्या विश्वासार्हतेशी तडजोड झाली.
- विभागाने आयएफएमएस मॉड्यूल्सच्या प्रभावी आणि कार्यक्षम वापरासाठी प्रशिक्षण गरजांचे विश्लेषण केले नाही. नियतकालिक प्रशिक्षणाचा अभाव आपत्ती पुनर्प्राप्ती (डीआर) योजनांच्या प्रभावीतेबद्‌दल चिंता निर्माण करतो.

लेखापरीक्षण शिफारस करते की:

- *प्रकल्पाच्या उर्वरित घटकांची पूर्तता सुनिश्चित करावी.*
- *महाराष्ट्र ई-गव्हर्नन्स धोरण 2011 नुसार तार्किक प्रवेश नियंत्रणे असावीत.*
- *आयएफएमएसच्या कामगिरीचे नियमितपणे मूल्यांकन करण्यासाठी एक मजबूत अभिप्राय यंत्रणा सुनिश्चित करावी.*
- *डेटा अखंडतेसाठी पुरेसी अनुप्रयोग नियंत्रणे असावीत.*

इतर अनुपालन लेखापरीक्षा निरीक्षण

पाणीपुरवठा आणि स्वच्छता विभाग

पाणीपुरवठा आणि स्वच्छता विभागाच्या लेखापरीक्षणादरम्यान, आढळून आलेले प्रमुख लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत:

- ‘सांगली जिल्ह्यातील आटपाडी तालुक्यातील 53 गावांना पाणी पुरवठा’ बाबतचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल चुकीचा बनविल्यामुळे ₹ 94.39 कोटींचा वायफळ खर्च आणि पाणी पुरवठा योजना भौतिकरित्या पूर्ण होऊनही सुरू न होणे.
- महावितरणाचे ₹ 7.77 कोटी थकीत असल्याने बाधीत झालेल्या विद्‌युत पुरवठ्यामुळे बीड पाणी पुरवठा योजनेसाठी खरेदी केलेली पंपिंग यंत्रसामग्री निष्क्रिय राहिली आणि ₹ 97.28 लाखांचा खर्च निष्फळ ठरला.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या लेखापरीक्षणादरम्यान, आढळून आलेले प्रमुख लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत:

- स्थानिक संस्था, नगरपरिषदा आणि इतर शासकीय विभागांकडून, सविस्तर आराखडे, अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी किंवा तांत्रिक मान्यता देण्यासाठी, आकारण्यात येणाऱ्या ₹ 21.73 कोटी शुल्काचे, सार्वजनिक बांधकाम विभागातील कर्मचाऱ्यांमध्ये अनियमित वितरण.
- सवलत करारात तरतुद नसताना टप्प्याच्या शीघ्र साध्यतेसाठी सवलतधारकाला ₹ 1.34 कोटी बोनसचे अनियमित प्रदान.

संचालक, विमान वाहतूक (सामान्य प्रशासन विभाग)

संचालक, विमान वाहतूक (सामान्य प्रशासन विभाग) यांच्या लेखापरीक्षणादरम्यान प्रमुख लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आढळले:

- एच-145 हेलिकॉप्टरसाठी देखभाल, दुरुस्ती आणि तपासणी एजन्सीच्या नियुक्तीला विलंब झाल्यामुळे ₹ 2.07 कोटींचा टाळता येण्याजोगा खर्च.

प्रकरण-I

प्रस्तावना

प्रकरण I

प्रस्तावना

1.1 या अहवालासंबंधी

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणारे महाराष्ट्र शासनाचे शासकीय विभाग आणि स्वायत्त संस्थां यांच्या खर्चाच्या अनुपालन लेखापरीक्षणातून निदर्शनास आलेल्या प्रकरणांशी संबंधित आहे.

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचे निर्देशांतर्गत कार्यालय, प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई आणि कार्यालय, महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर त्यांच्या अधिकारक्षेत्राअंतर्गत येणारे विविध शासकीय विभाग आणि कार्यालये, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रम (लेखापरीक्षीत संस्था) यांचे लेखापरीक्षण करतात. **तक्ता 1.1** मध्ये दाखविल्याप्रमाणे प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई आणि महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात प्रत्येकी आठ समुह येतात.

तक्ता 1.1: लेखापरीक्षण अधिकारक्षेत्रांची समुह-निहाय विभागणी

अ. क्र.	प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा-I), महाराष्ट्र, मुंबई यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणारे समुह	महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणारे समुह
1	आरोग्य व कल्याण	ऊर्जा व शक्ती
2	शिक्षण, कौशल्य विकास आणि रोजगार	उद्योग व वाणिज्य
3	ग्रामीण विकास	वाहतूक
4	कृषी, अन्न आणि संबंधित उद्योग	पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान
5	जल संपदा	सार्वजनिक बांधकाम
6	नगर विकास	वित्त
7	संस्कृती व पर्यटन	माहिती तंत्रज्ञान व संचार
8	सामान्य प्रशासन	कायदा व सुव्यवस्था

या कार्यालयाने लेखापरीक्षण केलेल्या विभागांची, स्वायत्त संस्थांची आणि सार्वजनिक उपक्रमांची समुह निहाय यादी खालील **तक्ता 1.2** मध्ये दर्शविली आहे आणि तपशील ***परिशिष्ट 1.1*** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 1.2: या कार्यालयाद्वारे लेखापरीक्षण केलेले समूह-निहाय विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रम

समूहाचे नाव	विभागांची संख्या	स्वायत्त संस्थांची संख्या	सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांची संख्या
ऊर्जा आणि शक्ती	1	2	8
उद्योग आणि वाणिज्य	1	1	29
वाहतूक	2	1	6
पर्यावरण, विज्ञान व तंत्रज्ञान	2	3	4
सार्वजनिक बांधकाम	2	1	16
वित्त*	2	-	4
माहिती तंत्रज्ञान व संचार	1	-	1
कायदा व सुव्यवस्था	2	2	1
एकूण	**13**	**10**	**69**

* *या अहवालात वित्त समूहाचा समावेश नाही*

हा अहवाल महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणाऱ्या सात समूहामध्ये 11 विभाग आणि दहा स्वायत्त संस्थांमधील निवडक युनिटच्या खर्चाच्या लेखापरीक्षणातून निदर्शनास आलेल्या लेखापरीक्षण निरीक्षणांशी संबंधित आहे. महसूल क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या वित्त समूहाच्या लेखापरीक्षणावरील आणि वाणिज्यिक क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या सार्वजनिक उपक्रमांच्या लेखापरीक्षणावरील लेखापरीक्षण निरीक्षणे स्वतंत्र अहवालांद्वारे स्वतंत्रपणे नोंदवली जात आहेत.

लेखापरीक्षणाचे महत्त्वाचे परिणाम राज्य विधिमंडळाच्या निदर्शनास आणून देणे हा या अहवालाचा मुख्य उद्देश आहे. लेखापरीक्षण मानकांनुसार अहवाल देण्याच्या गुणवत्तेचा स्तर हा व्यवहारांचे स्वरूप, व्याप्ती आणि परिमाण यांच्याशी सुसंगत असायला पाहिजे. लेखापरीक्षणाच्या निष्कर्षांमुळे कार्यकारिणीला सुधारात्मक कृती तसेच धोरणे व निर्देश तयार करण्यास सक्षम करणे अपेक्षित आहे, ज्यामुळे संस्थांची कार्यक्षमता आणि आर्थिक व्यवस्थापन सुधारले जाईल. अशाप्रकारे, चांगल्या प्रशासनास हातभार लागेल.

1.2 लेखापरीक्षीत घटकांची रुपरेखा

राज्यातील सचिवालय स्तरावरील विभागांचे प्रमुख, अतिरिक्त मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव/ सचिव असतात आणि त्यांना संचालक/आयुक्त आणि अधिनस्थ

अधिकारी सहाय्य करतात. मागील वर्षाच्या तुलनेत वर्ष 2023-24 मधील राज्य शासनाच्या राजकोषीय व्यवहारांचा सारांश **तक्ता 1.3** मध्ये दिला आहे.

तक्ता 1.3: 2022-23 च्या तुलनेत 2023-24 मधील राजकोषीय व्यवहारांचा सारांश

(*₹ कोटी मध्ये*)

प्राप्ती	2022-23	2023-24	संवितरण	2022-23	2023-24
विभाग-अ: महसूल खाते					
महसूली जमा			महसूली खर्च		
स्वतःचा कर महसूल	2,77,486.31	3,02,343.37	सामान्य सेवा	1,30,590.81	1,39,874.71
करेतर महसूल	16,776.41	20,857.94	सामाजिक सेवा	1,63,329.16	1,89,224.05
केंद्रीय कर/ शुल्कांचा वाटा	60,000.97	71,349.75	आर्थिक सेवा	80,819.94	83,363.03
भारत सरकार कडून सहायक अनुदान	51,414.24	36,045.40	सहायक अनुदान आणि योगदान	32,874.49	31,888.67
एकूण विभाग-अ महसूल जमा	**4,05,677.93**	**4,30,596.46**	**एकूण विभाग-अ महसूल खर्च**	**4,07,614.40**	**4,44,350.46**
विभाग-ब: भांडवली खाते आणि अन्य					
विविध भांडवली प्राप्ती	0	0	भांडवली परिव्यय	61,643.61	72,573.40
			सामान्य सेवा	3,526.56	5,579.89
			सामाजिक सेवा	9,134.20	15,243.68
			आर्थिक सेवा	48,982.85	51,749.83
कर्ज आणि अग्रिमांची वसुली	642.62	742.20	कर्जे व अग्रिमे संवितरीत	4,664.41	4,974.16
लोक ऋण जमा	87,572.84#	1,25,820.67@	लोक ऋणाची परतफेड	37,665.79#	40,649.98@
आकस्मिक निधीतून विनियोग	200.00	0.00	आकस्मिक निधीतून विनियोग	200.00	0.00
आकस्मिक निधी	200.00	0.00	आकस्मिक निधी	200.00	0.00
लोक लेखे जमा	1,43,466.93	1,36,495.89	लोक लेखा संवितरण	1,21,973.69	1,23,351.19
सुरुवातीची रोख शिल्लक	77,692.29	81,490.71	अंतीम शेष रोख	81,490.71	89,246.74
एकूण विभाग ब प्राप्ती	**3,09,774.68**	**3,44,549.47**	**एकूण विभाग ब वितरण**	**3,07,838.21**	**3,30,795.47**
एकूण एकूण (A+B)	**7,15,452.61**	**7,75,145.93**	**एकूण अनुदान (अ+ब)**	**7,15,452.61**	**7,75,145.93**

@ विशेष आहरण सुविधेअंतर्गत 91 दिवसांचे व्यवहार वगळून (₹ 166.85 कोटींची प्राप्ती आणि वितरण)
विशेष आहरण सुविधेअंतर्गत 91 दिवसांचे व्यवहार वगळून (₹ 7,129.25 कोटींची प्राप्ती आणि वितरण)

(स्रोत: संबंधित वर्षांचे वित्त लेखे)

1.3 लेखापरीक्षणासाठी प्राधिकार

नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांना भारतीय संविधानाच्या कलम 149 व 151 आणि नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवा शर्ती) अधिनियम, 1971 अन्वये लेखापरीक्षण करण्याचे प्राधिकार प्राप्त झाले आहेत.

कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवाशर्ती अधिनियमाच्या तरतुदी आणि नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांनी निर्गमीत केलेल्या लेखापरीक्षण व लेखा नियमन, 2020 अंतर्गत महाराष्ट्र शासनाचे विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रम यांचा खर्च व जमा यांचे लेखापरीक्षण नियंत्रक व महालेखापरीक्षक करतात.

1.4 लेखापरीक्षणाचे नियोजन व आयोजन

लेखापरीक्षण प्रक्रियेची सुरुवात लेखापरीक्षीत घटकांची जोखीम जसे की झालेला खर्च व प्राप्त महसूल, समीक्षणात्मक/गुंतागुंतीची कार्ये, प्रदान केलेल्या वित्तीय अधिकारांची पातळी, लेखापरीक्षण धारणा, एकंदर अंतर्गत नियंत्रणाचे मूल्यांकन, भागधारकांच्या चिंता आणि लेखापरीक्षण निरीक्षणांचा मागील कल यांच्या मूल्यांकनाच्या आधारावर वार्षिक लेखापरीक्षा योजना तयार करण्यापासून होते. वरील मानकानुसार विविध विभागांतर्गत असलेल्या युनिटचे उच्च, मध्यम आणि कमी जोखीम असलेल्या युनिट्समध्ये वर्गीकरण केले आहे. या जोखिम मूल्यांकनाच्या आधारावर, लेखापरीक्षणाची वारंवारता आणि व्याप्ती ठरवली जाते.

प्रत्येक युनिटचे लेखापरीक्षण पूर्ण झाल्यानंतर, लेखापरीक्षण निष्कर्षांचा समावेश असलेले निरीक्षण अहवाल तपासणी केलेल्या कार्यालय प्रमुखांना पाठविले जातात. निरीक्षण अहवाल प्राप्त झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत लेखापरीक्षण निष्कर्षांना उत्तरे देण्याची विनंती केली जाते. उत्तरे प्राप्त झाल्यानंतर लेखापरीक्षण निष्कर्ष एकतर निकाली काढले जातात किंवा अनुपालनासाठी पुढील कारवाईचा सल्ला दिला जातो. या निरीक्षण अहवालामधून उद्‌भवणारी महत्त्वपूर्ण निरीक्षणे भारतीय संविधानाच्या कलम 151(2) अंतर्गत राज्यपालांना सादर करण्यात येणा-या लेखापरीक्षा अहवालात समाविष्ट करण्यासाठी संस्करीत केल्या जाते.

1.5 लेखापरीक्षणाला शासनाचा प्रतिसाद

1.5.1 प्रलंबीत निरीक्षण अहवाल

शासकीय विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रमांची नियतकालिक लेखापरीक्षण तपासणी ही त्यांनी केलेल्या व्यवहारांची चाचणी तपासणी आणि विहित नियम व कार्यपद्धतीनुसार महत्त्वपूर्ण लेखे व इतर अभिलेखे ठेवल्याची पडताळणी करण्यासाठी केली जाते. या तपासणी पाठोपाठ निरीक्षण अहवाल तयार करून कार्यालय प्रमुखांना, त्याच्या प्रती पुढील उच्च प्राधिकाऱ्यांसह,

निर्गमीत केला जातो. निरीक्षण अहवालात समाविष्ट असलेल्या लेखापरीक्षण निरीक्षणांवर केलेल्या कारवाईवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता प्रलंबित निरीक्षण अहवालांची अर्धवार्षिक तपशीलवार विवरणे संबंधित विभागांच्या सचिवांना पाठविली जातात.

जून 2024 पर्यंत, 2255 निरीक्षण अहवाल (10,395 परिच्छेद) निपटाऱ्यासाठी प्रलंबित होते. निरीक्षण अहवाल व परिच्छेदांचे वर्ष-निहाय तपशील ***परिशिष्ट 1.2*** मध्ये दर्शविले आहेत. यावरून असे दिसून येते की प्रलंबीत लेखापरीक्षण मुद्द्यांचे निराकरण करण्यासाठी वेळेवर आणि प्रभावी पावले उचलली जात नाहीत.

1.5.2 विभागीय लेखापरीक्षण समिती

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी सर्व प्रशासकीय विभागांना लेखापरीक्षा समिती स्थापन करण्याचे, प्रलंबित निरीक्षण अहवाल व परिच्छेदांचे पुनरावलोकन करण्याचे आणि त्यांच्या निपटाऱ्याकरिता त्वरित कारवाई करण्याचे निर्देश दिले आहेत (डिसेंबर 1985). स्थापन केलेल्या अशा प्रत्येक समितीमध्ये प्रशासकीय विभाग, लेखापरीक्षा यांचा प्रत्येकी एक प्रतिनिधी आणि लेखापरीक्षीत संस्थेच्या विभाग प्रमुखांसह, वित्त विभागातील एक नामनिर्देशित व्यक्ति असेल. लेखापरीक्षा कार्यालयातील उपमहालेखाकार या पदापेक्षा कमी नसलेले अधिकारी, प्रतिनिधी म्हणून लेखापरीक्षा समितीचे सदस्य असतात. प्रत्येक तिमाहीत किमान एकदा लेखापरीक्षा समितीची बैठक आयोजित करणे आवश्यक आहे.

2023-24 दरम्यान, **तक्ता 1.4** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे नऊ लेखापरीक्षण समितीच्या बैठका आयोजित करण्यात आल्या.

तक्ता 1.4: 2023-24 मध्ये आयोजित केलेल्या लेखापरीक्षा समिती बैठका

अनुक्रमांक	प्रशासकीय विभागाचे नाव	आयोजीत केलेल्या एसीएमची संख्या	निपटारा केलेल्या आयआरची संख्या	निपटारा केलेल्या परिच्छेदांची संख्या
1	सार्वजनिक बांधकाम विभाग	4	0	563
2	ऊर्जा	3	5	86
3	उद्योग	2	15	63
एकूण		**9**	**20**	**712**

तक्ता 1.4 वरून स्पष्ट होते की, या अहवालात समाविष्ट असलेल्या महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या लेखापरीक्षण अधिकारक्षेत्रातील 11 प्रशासकीय विभागांपैकी, 2023-24 दरम्यान केवळ तीन प्रशासकीय विभागांनी बैठका घेतल्या.

1.5.3 प्रारुप परिच्छेद आणि अनुपालन लेखापरीक्षणांना विभागांचा प्रतिसाद

या अहवालात दिसणारे पाच प्रारुप परिच्छेद, एक विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण आणि एक माहिती तंत्रज्ञान (आयटी) लेखापरीक्षण फेब्रुवारी 2025 ते ऑक्टोबर 2025 या कालावधीत संबंधित विभागांच्या प्रधान सचिव/सचिवांना अर्ध-शासकीय पत्राने चार आठवड्यांच्या आत प्रतिसाद देण्याच्या विनंतीसह पाठवण्यात आले. चार मसुदा परिच्छेदांची उत्तरे प्राप्त झालेली नाहीत.

1.5.4 लेखापरीक्षण अहवालाचा पाठपुरावा

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी जानेवारी 2001 मध्ये दिलेल्या सूचनांनुसार, प्रशासकीय विभागांनी भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांच्या लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये समाविष्ट केलेल्या परिच्छेदांच्या संदर्भात, लेखापरीक्षणाद्वारे सत्यापित केलेले स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापन, लेखापरीक्षण अहवाल राज्य विधानमंडळास सादर केल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालयाकडे प्रस्तुत करणे आवश्यक होते. मात्र, प्रशासकीय विभागांनी या सूचनांचे पालन केले नाही. वर्ष 2015-16 ते 2021-22 मधील प्रलंबीत स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची स्थिती **तक्ता 1.5** मध्ये दर्शविली आहे. समुहनिहाय तपशील ***परिशिष्ट 1.3*** मध्ये दर्शविला आहे.

तक्ता 1.5: 2015-16 ते 2021-22 च्या लेखापरीक्षण अहवालांच्या प्रलंबित स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची स्थिती

लेखापरीक्षण अहवाल	अहवाल सादर करण्याची तारीख	परिच्छेद आणि समिक्षांची संख्या	प्राप्त झालेल्या स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची संख्या	शिल्लक
2015-16	11 ऑगस्ट 2017 (आरएस-ट्रान्सपोर्ट, आयटी, होम)	7	7	0
	7 एप्रिल 2017 (पीएसयू)	7	7	0
2016-17	28 मार्च 2018 (ईएस)	2	2	0
	20 जुलै 2018 (आरएस-ट्रान्सपोर्ट, आयटी, होम)	4	4	0
	20 जुलै 2018 (पीएसयू)	8	8	0

लेखापरीक्षण अहवाल	अहवाल सादर करण्याची तारीख	परिच्छेद आणि समिक्षांची संख्या	प्राप्त झालेल्या स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची संख्या	शिल्लक
2017-18	2 जुलै 2019 (ईएस)	4	3	1
	4 मार्च 2020 (आरएस-ट्रान्सपोर्ट, आयटी, होम)	4	4	0
	4 मार्च 2020 (पीएसयू)	7	7	0
2018-19	08 सप्टेंबर 2020 (ईएस)	4	4	0
	08 सप्टेंबर 2020 (पीएसयू)	2	2	0
2019-21	04 ऑगस्ट 2023 (अनुपालन लेखापरीक्षण)	7	7	0
2021-22	18 जुलै 2025 (अनुपालन लेखापरीक्षण)	2	0	2
एकूण		**58**	**55**	**3**

टीप: ईएस-आर्थिक क्षेत्र अहवाल: आरएस-महसूल क्षेत्र; पीएसयू-सार्वजनिक क्षेत्र उपक्रम

तक्ता 1.5 वरून हे निदर्शनास येते की लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये समाविष्ट केलेल्या 58 परिच्छेदांपैकी, 2015-16 ते 2021-22 या कालावधीत 55 परिच्छेदांसाठी स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने प्राप्त झाले.

लोक लेखा समिती (पीएसी) आणि सार्वजनिक उपक्रम समिती (सीओपीयु) प्रत्येक प्रकरणात, लेखापरीक्षण अहवालांमध्ये हाताळलेल्या सर्व मुद्द्यांवर कार्यकारी मंडळाची जबाबदारी सुनिश्चित करण्यासाठी विभागांनी त्यांच्या शिफारसींवर कारवाई केलेली टिप्पण्णी (एटीएन) पाठविण्याचा कालावधी निश्चित करतात.

2015-16 ते 2023-24 दरम्यान पीएसी आणि सीओपीयु यांनी 2010-11 ते 2015-16 या वर्षांच्या लेखापरीक्षण अहवालांशी संबंधित 144 परिच्छेदांवर चर्चा केली. पीएसी आणि सीओपीयु यांच्या शिफारशींवर प्रतिक्षीत असलेल्या एटीएन (जून 2024) ची स्थिती **तक्ता 1.6** मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 1.6: पीएसी/कोपु शिफारशींवरील कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची प्रलंबित स्थिती

वर्ष	लेखापरीक्षण अहवाल	पीएसी/ कोपु अहवाल क्रमांक	पीएसी/ कोपुचे वर्ष	पीएसी/ कोपु द्वारा शिफारसींची संख्या	प्रलंबित कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची संख्या
2010-11	पीएसयू	01	2020-21	06	06
		06,11,07	2015-16	05	05
2011-12	पीएसयू	05	2015-16	01	01
		18	2017-18	03	03
		06	2015-16	02	02

वर्ष	लेखापरीक्षण अहवाल	पीएसी/ कोपु अहवाल क्रमांक	पीएसी/ कोपुचे वर्ष	पीएसी/ कोपु द्वारा शिफारसींची संख्या	प्रलंबित कारवाई केलेल्या टिप्पण्यांची संख्या
	आरएस (वाहतूक)	33	2017-18	03	03
		34	2017-18	64	02
2012-13	ईएस	45,60	2017-18	26	18
	पीएसयू	06	2015-16	01	01
	आरएस (वाहतूक)	37	2017-18	06	06
2013-14	पीएसयू	07	2015-16	01	01
	आरएस (वाहतूक)	19	2015-16	09	07
2014-15	ईएस	43	2017-18	20	18
	जीएसएस	61	2017-18	13	12
	पीएसयू	02	2020-21	05	05
		18	2017-18	03	03
	आरएस	66	2017-18	05	05
2015-16	ईएस	39	2017-18	13	01
एकूण				**186**	**99**

वरील तक्त्यावरून असे दिसते की, 11 विभागांकडून 99 एटीएन प्रतिक्षित होत्या. ज्या पीएसी आणि सीओपीयु शिफारशींवरील एटीएन प्रतिक्षित आहेत (जून 2024) त्यांची समुह-निहाय स्थिती ***परिशिष्ट 1.4*** मध्ये दर्शविली आहे.

1.6 लेखापरीक्षणाचे परिणाम

वर्षभरात केलेल्या स्थानिक लेखापरीक्षणाची स्थिती

2023-24 या वर्षात केलेल्या ऊर्जा, उद्योग, वाहतूक, वन, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पर्यावरण आणि हवामान बदल, पाणीपुरवठा व स्वच्छता, माहिती तंत्रज्ञान, गृह, कायदा व विधी व्यवहार यांच्या 307 कार्यालयांच्या अभिलेख्यांच्या चाचणी तपासणीत 2503 निरीक्षणांमध्ये ₹ 11755.00 कोटींचे कमी मूल्यांकन/कमी आकारणी/ महसुलाची हानी, हे उघडकीस आले. वर्षभरात, 2023-24 मध्ये लेखापरीक्षणात निदर्शनास आणलेल्या 148 निरीक्षणांमध्ये संबंधित विभागांनी ₹ 667.95 कोटींचे कमी मूल्यमापन आणि इतर कमतरता मान्य केल्या. ***परिशिष्ट 1.5*** मध्ये दर्शविल्यानुसार विभागांनी 2023-24 आणि पूर्वीच्या वर्षांच्या लेखापरीक्षण निष्कर्षांशी संबंधित ₹ 33.71 कोटी, 2023-24 मध्ये गोळा केले.

या अहवालाचा समावेश

या अहवालाच्या प्रकरण II मध्ये 'महाराष्ट्र भरपाई वनीकरण व्यवस्थापन आणि नियोजन प्राधिकरण' यावर विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण, माहिती तंत्रज्ञान लेखापरीक्षणावरील 'एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली' आणि स्थानिक लेखापरीक्षणादरम्यान केलेल्या लेखापरीक्षण तपासणीतून निवडलेल्या पाच लेखापरीक्षण परिच्छेदांचा समावेश आहे. हे पुढील प्रकरण II मध्ये चर्चिले आहे.

प्रकरण-II

व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: शासकीय विभाग

प्रकरण II

वन विभाग

2.1 ‘महाराष्ट्र भरपाई वनीकरण व्यवस्थापन आणि नियोजन प्राधिकरणाचे’ विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण

➢ **आम्ही हे लेखापरीक्षण का केले?**

- ➢ भरपाई वनीकरण उपक्रम नियम, विनियम आणि मार्गदर्शक तत्वांनुसार यशस्वीरित्या नियोजित आणि पार पाडले गेले.
- ➢ महा-कॅम्पाचे वित्त, विद्यमान नियम आणि विनियमांनुसार कार्यक्षमतेने व्यवस्थापित केले जाते.
- ➢ अंतर्गत नियंत्रण, देखरेख आणि मूल्यांकन यंत्रणा पुरेशी आणि प्रभावी आहे.

आम्हाला काय आढळले?

- ❖ भू बँका निर्माण झाल्या नाहीत; उच्च-विचलन विभागांमध्ये भरपाई वनीकरण ची कमतरता.
- ❖ एपीओ विलंब, मंजूर कामे न करणे आणि मंजूर नसलेल्या कामांची अंमलबजावणी.
- ❖ कॅम्पा निधीचे जास्त, कमी आणि अनियमित वितरण.
- ❖ विलंबित रेमिटन्स, अतिरिक्त निधीची गुंतवणूक न होणे आणि व्याजाचे नुकसान.
- ❖ कमकुवत प्रशासन, खराब निरीक्षण आणि अनियमित वैधानिक बैठका.

महत्वाचे आकडे

- ❖ एपीओ अंतिम करण्यात विलंब झाल्यामुळे महा-कॅम्पा केवळ 47.37 *टक्के* भौतिक उद्दिष्टे साध्य करू शकले आणि नियोजित खर्चाच्या केवळ 42.48 *टक्के* खर्च करू शकले.
- ❖ स्थळ निवडीमध्ये त्रुटी असल्याने 2,592.73 हेक्टर जमिनीवर स्थळ -विशिष्ट भरपाई वनीकरण कामांची अंमलबजावणी न होणे.
- ❖ राष्ट्रीय कॅम्पा द्वारे भरपाई वनीकरण प्राप्त रकमेची चुकीच्या मार्गाने वळती करने आणि ₹ 40.80 कोटी व्याज न मिळणे.
- ❖ ₹ 2,184.19 कोटी ते ₹ 3,093.40 पर्यंतच्या शिल्लक कॅम्पा निधीची गुंतवणूक न होणे.
- ❖ अकार्यक्षम जीबी आणि एससी आणि ईसीच्या अपुऱ्या बैठका.

आम्ही काय शिफारस करतो?

- ❖ कालबद्ध एपीओ नियोजन आणि समक्रमित निधी वितरण.
- ❖ वेळेवर भरपाई वनीकरण अंमलबजावणीसाठी सत्यापित नॉन-फॉरेस्ट भू बँक.
- ❖ भरपाई वनीकरण प्राप्तींचे थेट राज्य कॅम्पा निधीमध्ये जमा करणे.
- ❖ औपचारिक गुंतवणूक धोरण आणि अतिरिक्त निधीचा विनियोग.
- ❖ नियमित वैधानिक बैठका आणि मजबूत देखरेख नियंत्रणे.

2.1.1 प्रस्तावना

महाराष्ट्रात 50,858 चौरस किमी वनक्षेत्र[1] आहे जे राज्याच्या एकूण 3,07,713 चौरस किमी भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे 16.53 *टक्के* आहे. एकूण वनक्षेत्रापैकी 9,865.62 चौरस किमी अतिशय दाट जंगल आहे, 21,577.79 चौरस किमी मध्यम दाट जंगल आहे आणि 19,415.12 चौरस किमी खुले जंगल आहे.

रस्ते बांधणे, सिंचन, पाणी पुरवठा योजना आणि उद्योग इत्यादी विकासात्मक कामांसाठी आवश्यकतेनुसार वनजमिनीचा वापर केला जातो, तथापि, अशा वापरासाठी कायदेशीर तरतुदींचे पालन करावे लागते. वन (संवर्धन) अधिनियम (एफसीए), 1980 च्या कलम 2 मध्ये असे नमूद केले आहे कि कोणतेही राज्य शासन किंवा इतर प्राधिकरण केंद्र शासनाच्या पूर्वपरवानगीशिवाय वनजमिनीचा वापर गैर-वन उद्देशांसाठी करू शकत नाही.

शिवाय, जर कोणत्याही विकास प्रकल्पासाठी वनजमिनीची आवश्यकता असेल, तर वापरकर्ता एजन्सीने[2] (शासकीय किंवा खाजगी), वनजमिनीचा वापर गैर-वन उद्देशांसाठी करण्यापूर्वी पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाकडून (एम ओईएफ आणि सीसी) मंजुरीसाठी अर्ज करणे आवश्यक आहे. हा प्रस्ताव संबंधित राज्य शासनाच्या वन विभागामार्फत सादर करायचा आहे. जर परवानगी दिली गेली, तर वापरकर्ता एजन्सीने भरपाई वनीकरण, निव्वळ वर्तमान मूल्य (एनपीव्ही), पाणलोट क्षेत्र उपचार योजना (सीएटीपी) किंवा वन्यजीव संवर्धन योजना इत्यादींसाठी रकमेच्या स्वरूपात भरपाई द्यावी लागते.

भरपाई वनीकरण निधी (सीएएफ) अधिनियम, 2016 मध्ये भारताच्या सार्वजनिक खात्यांअंतर्गत आणि प्रत्येक राज्याच्या सार्वजनिक खात्यांअंतर्गत निधीची स्थापना करण्याची आणि वापरकर्ता संस्थांकडून मिळालेल्या पैशात भरपाई वनीकरण, अतिरिक्त भरपाई वनीकरण, दंडात्मक भरपाई वनीकरण, एनपीव्ही आणि वन संवर्धन अधिनियम, 1980 अंतर्गत अशा संस्थांकडून वसूल केलेल्या इतर सर्व रकमा जमा करण्याची तरतूद आहे.

---

1 इंडिया स्टेट ऑफ फॉरेस्ट रिपोर्ट 2023 नुसार

2 केंद्र किंवा राज्य सरकारची कोणतीही व्यक्ती, संघटना किंवा कंपनी किंवा विभाग वनजमिनीचा गैर-वन उद्देशासाठी वापर/विनियोजन किंवा अधिसूचना रद्द करण्याची विनंती करत असेल.

या अधिनियमात निधीच्या प्रशासनासाठी आणि कृत्रिम पुनरुत्पादन (वृक्षारोपण), सहाय्यित नैसर्गिक पुनरुत्पादन इत्यादी स्वरूपात भरपाई वनीकरण करण्यासाठी गोळा केलेल्या पैशाचा वापर करण्यासाठी राष्ट्रीय तसेच प्रत्येक राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेश (यूटी) स्तरावर प्राधिकरणांची स्थापना करण्याची तरतूद आहे.

भारत सरकारच्या (जीओआइ) मार्गदर्शक तत्वांनुसार (2 जुलै 2009) कॅम्पा निधी प्राप्त करण्यासाठी आणि कॅम्पा निधी वापरण्यासाठी च्या विहित प्रक्रियांसाठी राज्यस्तरीय भरपाई वनीकरण नियोजन आणि व्यवस्थापन प्राधिकरण (कॅम्पा) स्थापन करणे आवश्यक होते. महाराष्ट्रातील राज्य कॅम्पा ही या मार्गदर्शक तत्वांनुसार महाराष्ट्र शासनाने स्थापन केली आहे आणि भारत सरकार आणि राज्य शासनाकडून वेळोवेळी मिळालेल्या निर्देशांनुसार कॅम्पा निधीचे व्यवस्थापन करत आहे.

भारत सरकारने ऑगस्ट 2016 मध्ये सीएएफ अधिनियम, 2016 लागू केला आणि ऑगस्ट 2018 मध्ये संबंधित सीएएफ नियम, 2018 अधिसूचित केले. अधिनियम आणि नियम दोन्ही 30 सप्टेंबर 2018 पासून लागू झाले आणि राज्य कॅम्पाचे नाव बदलून महा-कॅम्पा ठेवण्यात आले.

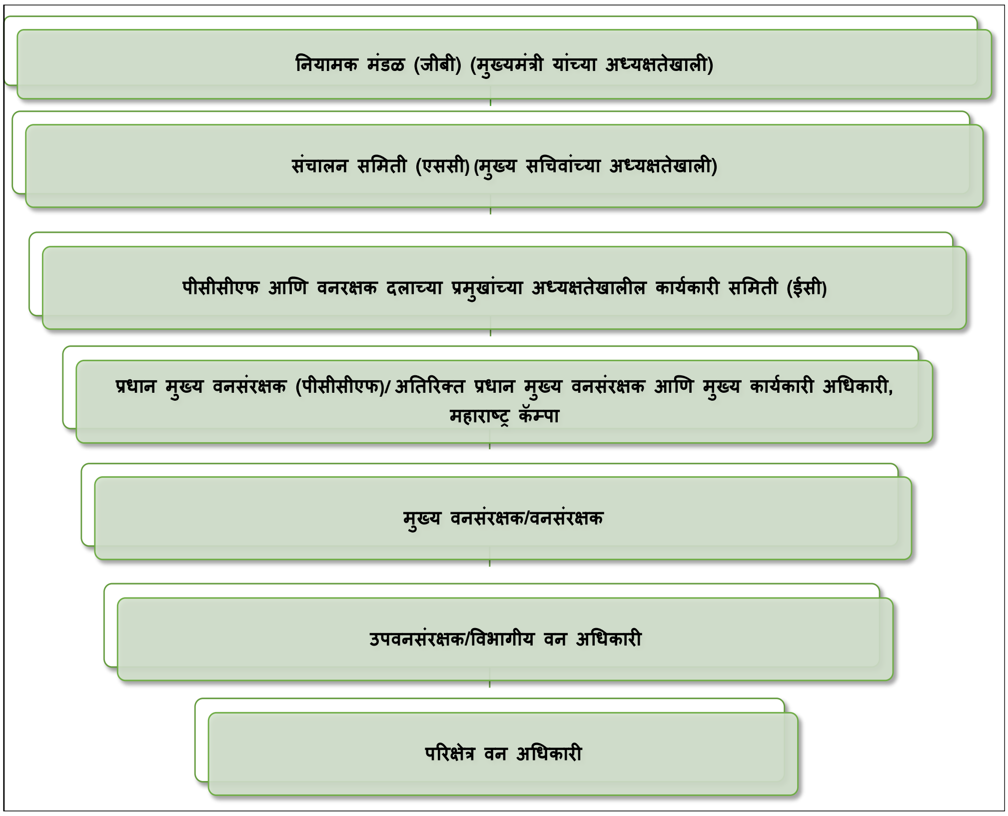
महा-कॅम्पा प्रामुख्याने वन विभागाच्या प्रादेशिक, वन्यजीव आणि सामाजिक वनीकरण शाखांद्वारे त्याचे उपक्रम आणि अंमलबजावणी प्रक्रिया चालवते. ते क्षेत्र आणि विषय-विशिष्ट आवश्यकतांनुसार पर्यावरण, वनीकरण, वन्यजीव, जैवविविधता आणि उपजीविका प्रणालींशी संबंधित ज्ञानाचा वापर आणि सराव आणि महा-कॅम्पा उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी संबंधित भागधारक संस्था, व्यक्ती, संस्था आणि संघटनांशी देखील नेटवर्किंग करते.

2.1.2 संघटनात्मक रचना

महा-कॅम्पा राज्य निधीच्या व्यवस्थापनासाठी जबाबदार आहे आणि निधीचा वापर स्थानिक आणि क्षेत्र-विशिष्ट आवश्यकतांनुसार सीएएफ नियम, 2018 अंतर्गत परवानगी असलेल्या उपक्रमांसाठी आणि भारत सरकार/ महाराष्ट्र शासनाच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार केला जाईल. कॅम्पा निधीतून घेतलेल्या कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीबाबतची कामे पार पाडण्यासाठी मुख्यमंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली एक प्रशासकीय मंडळ (जीबी), मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली सुकाणू समिती (एससी) आणि मुख्य वनसंरक्षक (पीसीसीएफ) (एचओएफएफ[3]) यांच्या अध्यक्षतेखाली एक कार्यकारी समिती (ईसी) स्थापन करण्यात आली.

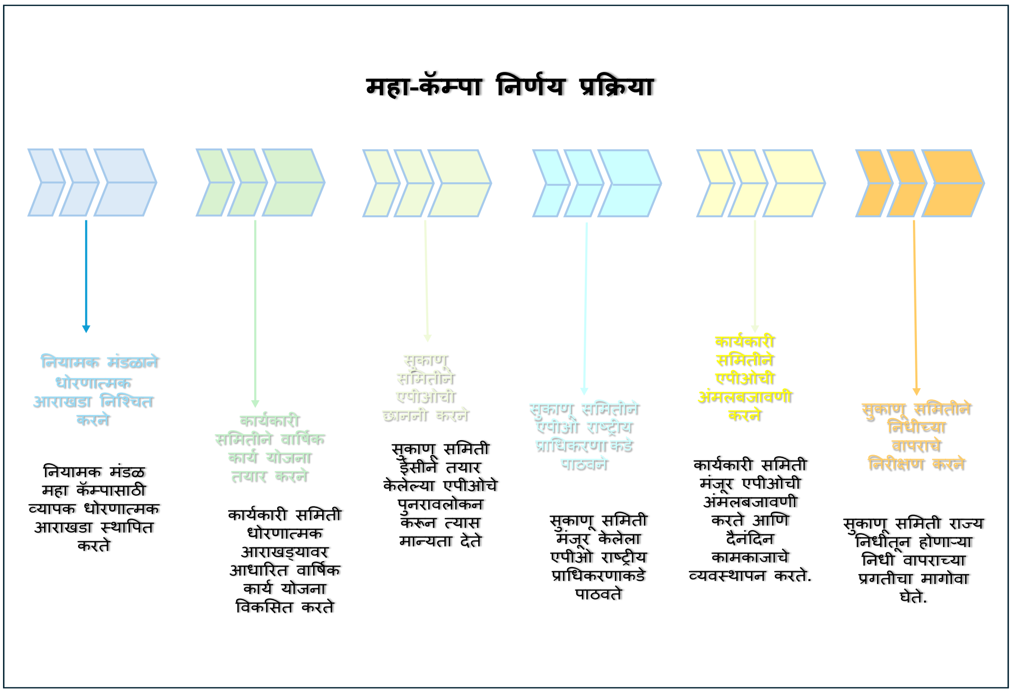
[3] वन दलाचे प्रमुख

चार्ट 1: संघटनात्मक रचना

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 17, 18 आणि 19 मध्ये जीबी, एसी आणि ईसी यांचे अधिकार आणि कार्ये पूर्व-निश्चित केली आहेत. प्रक्रिया खालीलप्रमाणे आहे:

एपीओ ची अंमलबजावणी मंडळ स्तरावर मुख्य वनसंरक्षक (सीसीएफ), विभागीय स्तरावर उपवनसंरक्षक (उप वनसंरक्षक) आणि परिक्षेत्र स्तरावर वन परिक्षेत्र अधिकारी (आरएफओ) यांच्यामार्फत केली जाते.

2.1.3 वित्तीय स्थिती

राज्य भरपाई वनीकरण निधी राष्ट्रीय प्राधिकरणांकडून वसूल केला जातो आणि महा-कॅम्पा द्वारे आयोजित उपक्रमांसाठी त्याचे वितरण केले जाते. 2019-20 ते 2023-24 या वर्षात, निधीचे उत्पन्न आणि वितरण **तक्ता 2.1.1** मध्ये दिले आहे.

तक्ता 2.1.1: राज्य निधीची वित्तीय स्थिती

(₹ कोटी मध्ये)

वर्ष	प्रारंभीक शेष	प्राप्त	वितरण	अंतीम शेष
2019-20	----[4]	3,844.24	151.52	3,692.72
2020-21	3,692.72	----	260.00	3,432.72
2021-22	3,432.72	285.22	487.50	3,230.44
2022-23	3,230.44	----	448.68	2,781.76
2023-24	2,781.76	669.28*	417.32	3,033.72

(स्रोत: वित्त लेखा जीओएम)

*2023-24 या वर्षासाठीच्या ₹ 669.28 कोटींच्या परतफेडीमध्ये 01/04/2020 ते 31/03/2022 या कालावधीसाठीच्या ₹ 211.01 कोटींची एकत्रित रक्कम आणि मार्च 2023 पर्यंतच्या निधीवर महाराष्ट्र शासनाने भरलेल्या व्याजाच्या ₹ 458.26 कोटीं रकमेचा समावेश आहे.

2.1.4 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

खालील गोष्टींचे मूल्यांकन करण्यासाठी विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण (एसएससीए) करण्यात आले:

- भरपाई वनीकरण उपक्रम नियम, विनियम आणि मार्गदर्शक तत्वांनुसार नियोजित आणि यशस्वीरित्या राबविले गेले.
- महा-कॅम्पाचे वित्त विद्यमान नियम आणि विनियमांनुसार कार्यक्षमतेने व्यवस्थापित केले जाते.
- अंतर्गत नियंत्रण, देखरेख आणि मूल्यांकन यंत्रणा पुरेशी आणि प्रभावी आहेत.

[4] 2019-20 या वर्षात राष्ट्रीय भरपाई वनीकरण ठेवीतून निधी प्राप्त झाला, त्यामुळे सुरुवातीची शिल्लक शून्य आहे.

2.1.5 लेखापरीक्षा व्याप्ती आणि कार्यपद्धती

29 जुलै 2024 रोजी पीसीसीएफ (एचओएफएफ), महाराष्ट्र यांच्यासोबत एक प्रवेश बैठक आयोजित करण्यात आली होती, जिथे लेखापरीक्षा उद्दिष्टे, व्याप्ती आणि कार्यपद्धतीची चर्चा करण्यात आली.

पीसीसीएफ (एचओएफएफ), महाराष्ट्र आणि 15 निवडलेल्या[5] विभागांच्या कार्यालयात भरपाई वनीकरण अंतर्गत वृक्षारोपण आणि संबंधित उपक्रमांच्या व्यवस्थापनावर राज्य निधीचा वापर करून एपीओ तयार करणे आणि त्याची अंमलबजावणी करण्याशी संबंधित 2019-20 ते 2023-24 या कालावधीसाठीच्या अभिलेख्यांची चाचणी तपासणीद्वारे विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरिक्षा ऑगस्ट 2024 ते फेब्रुवारी 2025 दरम्यान करण्यात आली.

एकूण 75 विभागांपैकी, 15 विभागांची निवड आयडिया सॉफ्टवेअर वापरून पुनर्स्थापने शिवाय साधी यादृच्छिक नमूना निवड (SRSWOR) पद्धतीने वितरित केलेल्या निधीवर आधारित करण्यात आली, जी एकूण विभागांच्या 20 *टक्के* आहे.

लेखापरीक्षणामध्ये प्रत्येक विभागात 2019-20 पूर्वी वृक्षारोपण केलेल्या दोन स्थळांची यादृच्छिक नमुना निवड करून क्षेत्र स्तरीय लेखापरीक्षणादरम्यान संयुक्त भौतिक पडताळणी देखील करण्यात आली, जेणेकरून लागवडींचे मूल्यांकन त्यांच्या अस्तित्वाच्या आणि भरपाई वनीकरण उपक्रमांच्या यशाच्या दृष्टीने केले जाईल. निर्गमन बैठक 1 डिसेंबर 2025 रोजी आयोजित करण्यात आली होती, सादर केलेली उत्तरे योग्यरित्या समाविष्ट करण्यात आली.

2.1.6 लेखापरीक्षा निकष

खालील कागदपत्रांमधून मिळालेल्या लेखापरीक्षा निकषांसह लेखापरीक्षा तपासणी स्थिरचिन्हीत करण्यात आली:

- वन (संवर्धन) अधिनियम, 1980;
- भरपाई वनीकरण निधी अधिनियम, 2016;
- भरपाई वनीकरण निधी नियम, 2018;

[5] उप वनसंरक्षक (डब्ल्यूएल) गुगामल, उप वनअधिकारी (डब्ल्यूएल) कोल्हापूर, उप संचालक पेंच व्याघ्र प्रकल्प (पीटीआर), उप वनसंरक्षक (टी) अकोला, बुलढाणा, मध्य चांदा, छत्रपती संभाजी नगर, धुळे, पुसद, सावंतवाडी, वर्धा, कोल्हापूर, पश्चिम नाशिक, यावल, आणि उप वनअधिकारी, बीड.

- अनुसूचित जमाती आणि इतर पारंपारिक वनवासी (वन हक्कांचे व्यवस्थापन) अधिनियम, 2006;
- वन (संवर्धन), अधिनियम, 1980 यांचे हँडबुक आणि वन संवर्धन नियम, 2003;
- पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय आणि महाराष्ट्र शासनद्वारे जारी केलेली कॅम्पावरील मार्गदर्शक तत्त्वे;
- वार्षिक कृती आराखडा;
- विभागाची कार्य योजना;
- राष्ट्रीय वन धोरण, 1988;
- भारतीय वन अधिनियम, 1927; आणि
- पर्यावरण, वन व हवामान बदल मंत्रालय आणि वन विभाग, महाराष्ट्र शासनाने वेळोवेळी जारी केलेले शासन निर्णय, आदेश आणि परिपत्रके.

लेखापरीक्षा निष्कर्ष

2.1.7 नियोजन आणि अंमलबजावणी

2.1.7.1 भरपाई वनीकरण साठी बिगर वन जमिनीची भु-बँक तयार करणे

हँडबुकच्या परिच्छेद 2.7 नुसार, राज्ये आणि केंद्रशासीत प्रदेश एफ़सी अधिनियम, 1980 अंतर्गत वन मंजुरी प्रस्तावांची प्रक्रिया जलद करण्यासाठी भु-बँक तयार करतील. वन नसलेल्या जमिनींव्यतिरिक्त, वन विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली 40 टक्क्यांपर्यंत घनता असलेली निकृष्ट वन जमीन, भारतीय वन सर्वेक्षण (एफएसआय) शी सल्लामसलत करून उपग्रह प्रतिमांद्वारे ओळखली जाऊ शकते आणि भरपाई वनीकरण साठी उपलब्ध करून दिली जाऊ शकते. लेखापरीक्षणात आढळले की:

- विभागाने वन नसलेल्या जमिनीची भु-बँक स्थापित केली नव्हती.
- विभागाने राज्यातील 75 विभागांपैकी फक्त 12[6] विभागांमध्ये निकृष्ट वन जमिनीची भु-बँक तयार केली होती, ज्यामध्ये भरपाई वनीकरण कामांसाठी एकूण 2,797.26 हेक्टर क्षेत्र व्यापले होते.

[6] उप वनसंरक्षक पुसद, बुलढाणा, अकोला, छत्रपती संभाजी नगर, पुणे, भोर, अमरावती, मेळघाट (टी) परतवाडा, नांदेड, उस्मानाबाद, परभणी आणि उप वनअधिकारी, बीड

- 15 पैकी पाच[7] विभागांमध्ये, भरपाई वनीकरण कामांसाठी निकृष्ट वनजमिनीच्या संदर्भात भु-बँक तयार करण्यात आली.

हँडबुकच्या परिच्छेद 2.7 मध्ये विहित केल्यानुसार, वनेतर जमीन आणि निकृष्ट वनजमीन पद्धतशीरपणे ओळख पटवण्यात आणि ती राखुन ठेवण्यात विभागाला आलेले अपयश हे भरपाई वनीकरणाच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असलेल्या पूर्व नियोजनाचा अभाव आणि संस्थात्मक तयारीतील कमतरता दर्शवते.

वनेतर जमिनीच्या सहज उपलब्ध असलेल्या भु-बँकांच्या अभावामुळे अनेक प्रकरणांमध्ये भरपाई वनीकरणसाठी योग्य जमीन उपलब्ध झाली नाही, ज्यामुळे नुकसानभरपाई वनीकरणाच्या दायित्वांच्या पुर्ततेस विलंब झाला आणि त्यांची अंमलबजावणी झाली नाही, ज्यामुळे वन संवर्धन अधिनियम, 1980 अंतर्गत वन मंजुरी प्रस्तावांना गती देण्याचे उद्दिष्ट अपयशी ठरले.

हे **परिच्छेद 2.1.7.7** मध्ये अधिक तपशीलवार नोंदवले आहे.

हि बाब निदर्शणास आणुन दिल्यावर शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि योग्य जमिनीची उपलब्धता नसल्यामुळे आणि प्रशासकीय अडचणींमुळे वनेतर जमिनीच्या बँकांची निर्मिती करता आली नाही. तथापि, भविष्यात भरपाई वनीकरणच्या कामांना सुलभ करण्यासाठी भु-बँकांची निर्मीती करण्याच्या उद्देशाने योग्य बिगर वन जमीनीची ओळख पटवुन त्या राखुन ठेवण्याचे प्रयत्न सध्या सुरु आहेत.

2.1.7.2 वनरहित जमिनीऐवजी वनजमिनीत भरपाई वनीकरणचे काम केले गेले

वन संवर्धन अधिनियम, 1980 आणि वन संवर्धन नियम, 2003 वरील पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय (मार्च 2019) द्वारे जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्वे आणि स्पष्टीकरणांच्या हँडबुकनुसार, भरपाई वनीकरण हे राखीव/संरक्षित जंगलाच्या जवळ किंवा त्याच्या जवळ ओळखल्या जाणाऱ्या योग्य गैर-वनजमिनीवर शक्य तितके, वापरकर्ता एजन्सीने द्यावयाच्या खर्चावर उभारले पाहिजे. जिथे वनरहित जमीन वळवल्या जाणाऱ्या वनक्षेत्रापेक्षा कमी प्रमाणात उपलब्ध असेल, तिथे भरपाई वनीकरणासाठी वळवल्या जाणाऱ्या क्षेत्राच्या दुप्पट

[7] उप वनसंरक्षक पुसद, बुलढाणा, अकोला, छत्रपती संभाजी नगर आणि उप वनअधिकारी, बीड

प्रमाणात किंवा वळवल्या जाणाऱ्या वनजमिनी आणि उपलब्ध गैर-वनजमिनीमधील फरकाच्या दुप्पट प्रमाणात निकृष्ट जंगलावर करता येईल. केंद्र शासन केवळ राज्य/केंद्रशासित प्रदेशात भरपाई वनीकरणासाठी योग्य बिगर वन जमीन उपलब्ध नाही असे, ज्या राज्यांमध्ये/ केंद्रशासित प्रदेशामध्ये भौगोलिक क्षेत्राच्या 33 टक्क्यांपेक्षा जास्त वनक्षेत्र आहे अशा राज्यशासन/केंद्रशासित प्रदेशाच्या मुख्य सचिवांच्या प्रस्तावित प्रपत्रात असलेल्या प्रमाणपत्राच्या आधारेच स्वीकारेल.

लेखापरीक्षणात एपीओ आणि इतर अभिलेख्यामधून असे आढळून आले की, 15 निवड केलेल्या विभागांपैकी 11 विभागांमध्ये, एकूण 114 प्रकल्पांपैकी 60 प्रकल्पांमध्ये वळती केलेल्या 4,168.01 हेक्टर वनजमिनीच्या तुलनेत 3,777.33 हेक्टर नियोजीत केल्याप्रमाणे वनेतर जमिनीवर नाही तर वनजमिनीवर भरपाई वनीकरण पूर्ण करण्यात आले होते,. उर्वरित चार[8] विभागांमध्ये, **तक्ता 2.1.2** मध्ये तपशीलवार वर्णन केल्याप्रमाणे वनजमिनीवर भरपाई वनीकरण करण्यात आलेला कोणताही प्रकल्प नव्हता.

तक्ता 2.1.2: वनजमिनीमध्ये विभागवार केलेले भरपाई वनीकरण

(31 मार्च 2024 रोजी)

अ. क्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पांची संख्या	वळवलेल्या वनजमिनीचे क्षेत्रफळ (हे.)	वनक्षेत्रात हाती घेतलेले भरपाई वनीकरण क्षेत्र (हे.)
1.	वर्धा	13	689.39	941.59
2.	कोल्हापूर	15	850.72	774.42
3.	पश्चिम नाशिक	3	4.00	11.70
4.	छत्रपती संभाजीनगर	3	12.05	19.21
5.	मध्य चांदा	11	652.34	774.08
6.	बुलढाणा	2	21.88	44.08
7.	पुसद	3	1,207.81	551.00
8.	धुळे	6	488.68	397.01
9.	अकोला	1	126.00	126.00
10.	सावंतवाडी	1	34.14	34.14
11.	यावल	2	81.00	104.10
	एकूण	**60**	**4,168.01**	**3,777.33**

(स्रोत: महा-कॅम्पा वार्षिक संचालन योजना)

[8] उप वनअधिकारी (टी) बीड, उप वनसंरक्षक (डब्ल्यूएल) गुगामल, उप वनअधिकारी (डब्ल्यूएल) कोल्हापूर आणि उपसंचालक पेंच व्याघ्र प्रकल्प (पीटीआर)

मुख्य अंतर्दृष्टी:

- 4,168.01 हेक्टरच्या वन जमीन वळणाच्या तुलनेत, भरपाई वनीकरण फक्त 3,777.33 हेक्टरसाठी हाती घेण्यात आले, ज्यामुळे एकूण 390.68 हेक्टर (9.4 *टक्के*) तुटवडा निर्माण झाला.
- विभागांमध्ये कामगिरी अत्यंत असमान होती, ज्यामुळे भरपाई वनीकरणसाठी एकसमान नियोजन आणि अंमलबजावणी आराखड्याचा अभाव दर्शवते.
- सर्वाधिक वळण (1,207.81 हेक्टर) असलेल्या पुसद विभागात केवळ 551 हेक्टरवर भरपाई वनीकरण नोंद झाली ज्यामुळे 54 टक्क्याची तूट दिसून आली.
- वन जमीनीचे केवळ दोन विभागांनी (वर्धा आणि मध्य चांदा) भरपाई वनीकरणमध्ये वळवलेल्या वन जमीनीपेक्षा जास्त साध्य केले, हे दर्शविते कि योग्य जमिनीची उपलब्धता ही मुख्य निर्धारक घटक आहे.
- विशेषतः उच्च-विचलन विभागांमध्ये तुटीचे स्वरूप, गैर-वन जमिनीच्या भुबँका तयार करण्यात आलेल्या अपयशाचा परिणाम अधोरेखीत करते आणि कमकुवत संस्थात्मक तयारी दर्शवते.

महाराष्ट्रातील वनक्षेत्र त्याच्या भौगोलिक क्षेत्राच्या फक्त 16.53 *टक्के* असल्याने, भारतीय वन सर्वेक्षण संस्थेने प्रकाशित केलेल्या इंडिया स्टेट फॉरेस्ट रिपोर्ट, 2023 नुसार, भरपाई वनीकरण प्रामुख्याने बिगर वन जमिनीवर केले पाहिजे होते. भरपाई वनीकरण साठी वन जमिनीवर सतत अवलंबून राहणे केवळ राज्याच्या वनक्षेत्राच्या विस्ताराला अडथळा आणत नाही तर राष्ट्रीय वन धोरण, 1988 च्या देशाच्या भौगोलिक क्षेत्राचा एक तृतीयांश भाग वन आणि वृक्षाच्छादित करण्याच्या उद्दिष्टाला देखील कमकुवत करते.

ही बाब निदर्शनास आणुन दिल्यावर, शासनाने सांगितले (ऑक्टोबर 2025) कि केंद्र शासन आणि सार्वजनिक उपक्रमांच्या परिच्छेदात नमूद केलेले बहुतेक प्रकल्प वन आणि वृक्षाच्छादित आहेत. त्यांना खाजगी बिगर-वन जमिनीऐवजी निकृष्ट वन जमिनीवर वनिकरण करण्याची परवानगी दिली जाते कारण त्यांना वनीकरणासाठी योग्य खाजगी जमीन शोधण्यात आणि संपादित करण्यात, विशेषतः ज्या राज्यांमध्ये अशी जमीन मर्यादित किंवा अनुपलब्ध आहे, अनेकदा अडचणी येतात.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण प्रकल्पाचा बहुतांश सिंचन विभागाशी आणि महाराष्ट्र शासनाच्या इतर प्रकल्पांशी संबंधित आहेत. शासनाने सांगितल्याप्रमाणे, खाजगी बिगर-वन जमिनीच्या संपादनामधील अडचणी मान्य असल्या तरीही हँडबुकच्या परिच्छेद 2.7 मध्ये अशा अडचणी कमी करण्यासाठी प्रामुख्याने भु-बँकांची आगाऊ

ओळख आणि निर्मिती करणे अपेक्षीत आहे. विशेषतः मर्यादित वनक्षेत्र असलेल्या राज्यात, कमी होत चाललेल्या वनजमिनीवर सतत अवलंबून राहणे, राष्ट्रीय वन धोरण, 1988 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे वन आणि वृक्षाच्छादन विस्तारणाच्या उद्दिष्टाची पूर्णपणे पुर्तता करत नाही.

वरील वस्तूस्थितिहून असे दिसून येते कि भू-बँक पध्दतशीर आराखड्याचा अभाव असल्याने राज्यात भरपाई वनीकरणची वेळेवर आणि प्रभावी अंमलबजावणी करण्यास मर्यादा आल्या आहेत.

2.1.7.3 राखीव/संरक्षित वनाची अधिसूचना

मार्गदर्शक सूचना पुस्तिकेच्या परिच्छेद 2.4 (v) नुसार, राज्य शासनाने वनजमिनीच्या बदल्यात भरपाई वनीकरणच्या उद्देशाने निवडलेली कोणतीही बिगर-वनजमिन, "वृक्ष शिखर घनता" लक्षात न घेता च्या आधारावर पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय स्वीकारू शकते. अशा सर्व जमिनीची मालकी राज्य वन विभागाच्या नावे हस्तांतरीत केली जाईल आणि पहील्या टप्प्यातील मंजुरीपूर्वी त्यांना संरक्षित वन म्हणून घोषीत केल्या जाईल.

लेखापरीक्षणाने मार्च 2024 पर्यंत केलेल्या तपासणीत निदर्शनास आले:

- 63,203.195 हेक्टर. (झुडपी जंगल जमीन 14,277.730 हेक्टरसह) वापरकर्ता एजन्सींकडून वळवलेल्या वनजमिनीच्या बदल्यात भरपाई वनीकरणसाठी वनेतर जमीन परत मिळवण्यात आली.
- 57,475.956 हेक्टर जमीन राखीव वन किंवा संरक्षित वन (आरएफ किंवा पीएफ) म्हणून अधिसूचित करण्यात आली.
- उर्वरित 5,727.243 हेक्टर जमीन भारतीय वन अधिनियम, 1927 च्या आरएफसाठी कलम 4 आणि पीएफसाठी कलम 29 अंतर्गत अद्याप अधिसूचित करण्यात आलेली नाही.
- 1,871.259 हेक्टर जमिनीसाठी प्रस्ताव शासकीय स्तरावर प्रलंबित होते.
- 3,855.983 हेक्टर जमिनीसाठी प्रस्ताव मुख्य वनसंरक्षक /उप वनसंरक्षक पातळीवर प्रलंबित होते.

वनेतर जमिनीला आरएफ किंवा पीएफ म्हणून अधिसूचित न केल्यामुळे, भारतीय वन अधिनियम, 1927 मध्ये नमूद केलेल्या कायदेशीर तरतुदी आणि संरक्षणाच्या कक्षेत जमीन आणता आली नाही.

ही बाब निदर्शनास आणुन दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि वन विभागाच्या ताब्यातील वनेतर जमीन (एनएफएल) राखीव वन म्हणून अधिसूचित करण्याची प्रक्रिया प्रगतीपथावर आहे.

हे उत्तर नोंदवुन घेण्यात आले आहे. तथापि, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि मार्च 2024 पर्यंत, ताब्यात घेतलेली 5,727.243 हेक्टर वनेतर जमीन राखीव वन किंवा संरक्षित वन म्हणून अधिसूचित करण्यात आली नव्हती, त्यामुळे ती जमीन भारतीय वन अधिनियम, 1927 च्या कायदेशीर चौकटी आणि सुरक्षा नियमांच्या कक्षेबाहेर राहिली. स्थिती दर्शवते कि विहित केलेली प्रक्रिया आवश्यक वेळेत पूर्ण झाली नव्हती.

2.1.7.4 राष्ट्रीय आयोगाकडे वार्षिक कृती आराखडा सादर करणे

सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 2 (ब) नुसार, एपीओ म्हणजे राष्ट्रीय आयोग किंवा राज्य आयोगाने मंजूर केलेल्या भौतिक क्रियाकलापांसाठी आणि आर्थिक तरतुदींसाठी वार्षिक कृती आराखडा, जो यशस्वीतेसाठी महत्त्वाचे टप्पे, अटी ठरवतो आणि आर्थिक वर्षात धोरणात्मक वार्षिक योजना कशी कार्यान्वित केली जाईल हे स्पष्ट करतो.

सीएएफ नियम, 2018 च्या कलम 38 नुसार, राज्याच्या पुढील आर्थिक वर्षासाठी एपीओ राज्य आयोगाकडून दरवर्षी 31 डिसेंबरपूर्वी राष्ट्रीय आयोगाकडे सादर केला जातो.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि महा-कॅम्पाने पूर्वनिर्धारित देय तारखेनुसार राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडे एपीओ सादर केले नाहीत आणि 2019-20 ते 2023-24 दरम्यान **तक्ता 2.1.3** मध्ये तपशीलवार वर्णन केल्याप्रमाणे एपीओ सादर करण्यात 54 ते 141 दिवसांचा विलंब झाला.

तक्ता 2.1.3: एपीओ सादर करण्यात विलंब

वर्ष	एपीओ सादर करण्याची अंतिम तारीख	एपीओ सादर करण्याची वास्तविक तारीख	सादर करण्यास झालेला विलंब (दिवस)	मंजुरीची तारीख
2019-20	31 डिसेंबर 2018	08.05.2019	128	17.12.2019
2020-21	31 डिसेंबर 2019	06.05.2020	127	14.07.2020
2021-22	31 डिसेंबर 2020	21.05.2021	141	02.07.2021
2022-23	31 डिसेंबर 2021	04.05.2022	124	14.06.2022
2023-24	31 डिसेंबर 2022	23.02.2023	54	09.05.2023

(स्रोत: एपीओवर विभागाने दिलेली माहिती)

राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडे एपीओ सादर करण्यात विलंब झाल्यामुळे एपीओला मंजुरी देण्यास विलंब झाला, ज्यामुळे **परिच्छेद 2.1.7.5** मध्ये नमूद केलेल्या कामांशी संबंधित एपीओंमधील नियोजित क्रियाकलापांच्या अंमलबजावणीला विलंब झाला.

मुख्य अंतर्दृष्टी:

- महा-कॅम्पा पूर्वनिर्धारित देय तारखेपर्यंत वार्षिक ऑपरेशन्स प्लॅन (एपीओ) सादर करण्यात सातत्याने अपयशी ठरले, 2019-20 ते 2023-24 दरम्यान 54 ते 141 दिवसांचा विलंब झाला.
- तीन सलग वर्षांमध्ये (2019-20 ते 2021-22) चार महिन्यांपेक्षा जास्त विलंब झाला, जो नियोजनाचे पद्धतशीर पालन न करणे दर्शवितो.
- 2021-22 मध्ये 141 दिवसांचा कमाल विलंब दिसून आला, ज्यामुळे नियोजन दिशानिर्देश आणि प्रक्रियात्मक अनुपालन कमकुवत दिसून आले.
- विलंबित सादरीकरणामुळे सर्व वर्षांमध्ये राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडून मंजुरी मिळण्यास विलंब झाला, ज्यामुळे प्रभावी अंमलबजावणीचा कालावधी कमी झाला.
- वारंवार विलंबामुळे सी. ए. च्या कामांच्या वेळेत अंमलबजावणीवर प्रतिकूल परिणाम झाला, ज्यामुळे कार्यक्रमाचे नियोजन आणि क्षेत्रीय स्तरावरील अंमलबजावणीला बाधा आली.

यावर लक्ष वेधले असता, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि समितीकडे एपीओ तयार करुन आणि सादर करण्याची प्रक्रिया परीक्षेत्रापासून विभागांपर्यंत आणि नंतर मंडळांपर्यंत केली जाते आणि शेवटी राज्य कॅम्पा येथे संकलित केली जाते ज्यामुळे राज्य कॅम्पाकडे एपीओ सादर करण्यास विलंब होतो. पुढे असेही म्हटले आहे कि एपीओ वेळेवर सादर करण्यासाठी सर्व प्रयत्न केले जात आहेत.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण एपीओ तयार करण्यातील पायऱ्या आणि प्रक्रिया आधीच माहित आहेत आणि महा-कॅम्पा वेळेत एपीओ सादर करण्यासाठी त्यानुसार तयारीचे नियोजन करू शकले असते.

महा-कॅम्पाच्या वार्षिक संचालन योजनेची अंमलबजावणी

एपीओच्या अंमलबजावणीची तपासणी करतांना लेखापरीक्षणात खालील विसंगती आढळून आल्या:

2.1.7.5 एपीओनुसार कामांची अंमलबजावणी केल्याने लक्ष्य साध्य झाले नाही

2019-20 ते 2023-24 या कालावधीसाठी एपीओमध्ये नियोजित भरपाई वनीकरण, सीएटीपी, एकात्मिक वन्यजीव व्यवस्थापन योजना (आयडब्ल्यूएमपी), एनपीव्ही अंतर्गत उपक्रम इत्यादी विविध कामे आणि उपक्रमांसाठी केलेला खर्च पूर्ण झाला नाही आणि महा-कॅम्पा ***परिशिष्ट 2.1.1*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे लक्ष्य साध्य करू शकली नाही.

5,60,468.29 हेक्टर क्षेत्रावरील विविध कामे पूर्ण करण्याच्या निश्चित केलेल्या भौतिक उद्दिष्टांविरुद्ध जमिनीच्या बाबतीत, महा-कॅम्पा केवळ 2,65,465.94 हेक्टर जमिनीवर काम करू शकली आणि नियोजित कामांपैकी केवळ 47.37 *टक्के* कामांचे लक्ष्य गाठले.

आर्थिक दृष्टीने, ₹ 3,094.72 कोटींच्या नियोजित खर्चाच्या तुलनेत महा-कॅम्पा ₹ 1,314.67 कोटी (नियोजित खर्चाच्या केवळ 42.48 *टक्के*) खर्च करू शकली, जे नियोजनातील कमकुवतपणा आणि भरपाई वनीकरणच्या कामांच्या अपूर्णतेचे संकेत देते.

शिवाय, **तक्ता 2.1.4** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, 15 निवड केलेल्या विभागांच्या एपीओमध्ये नियोजित ₹ 56.74 कोटी रुपयांची 122 कामे महा-कॅम्पाकडून विभागाला वेळेवर निधी न मिळाल्यामुळे कार्यावित झाली नाहीत.

तक्ता 2.1.4: निधी वितरीत न झाल्यामुळे (16 जुलै 2024 रोजी) एपीओमध्ये मंजूर झालेल्या कार्यान्वयन न झालेल्या कामांची विभागवार माहिती

(₹ लाखांमध्ये)

अ. क्र.	विभागाचे नाव	कार्यावित न केलेल्या कामांची संख्या	कार्यावित नसलेल्या कामांसाठी एपीओमध्ये निधी मंजूर
1	उप वनसंरक्षक(टी), वर्धा	9	411.85
2	उप वनसंरक्षक (डबल्यूएल) गुगामल	4	90.00
3	उप वनसंरक्षक (टी), कोल्हापूर	9	600.00

अ. क्र.	विभागाचे नाव	कार्यांवित न केलेल्या कामांची संख्या	कार्यांवित नसलेल्या कामांसाठी एपीओमध्ये निधी मंजूर
4	उप वनअधिकारी (डबल्यूएल) कोल्हापूर	5	62.50
5	उप वनसंरक्षक (टी) नाशिक	8	207.53
6	उप वनसंरक्षक(टी) छत्रपती संभाजी नगर	7	89.00
7	उप वनसंरक्षक(टी) मध्य चांदा	4	138.00
8	डीडी, पेंच व्याघ्र प्रकल्प (पीटीआर)	14	758.00
9	उप वनसंरक्षक (टी) सावंतवाडी	14	528.05
10	उप वनसंरक्षक(टी) अकोला	9	180.00
11	उप वनसंरक्षक(टी), बुलढाणा	15	959.00
12	विभागीय वनअधिकारी, बीड	2	35.00
13	उप वनसंरक्षक(टी), पुसद	3	1,155.00
14	उप वनसंरक्षक(टी) यावल	11	380.00
15	उप वनसंरक्षक (टी) धुळे	8	79.88
एकूण		**122**	**5,673.81**

(स्रोत: विभाग आणि एपीओद्वारे प्रदान केलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की, 15 निवडक विभागांच्या वार्षिक संचालन योजने (एपीओ) मध्ये मंजूर केलेली 122 कामे, ज्यांची किंमत ₹ 56.74 कोटी होती, 16 जुलै 2024 पर्यंत महा-कॅम्पाने निधी वितरीत न केल्यामुळे अपूर्ण राहिली. यावरून असे दिसून येते कि एपीओ सादर करण्यात आणि मंजुरी देण्यात विलंब, कमकुवत निधी प्रवाह व्यवस्थापनासह क्षेत्रीय स्तरावरील अंमलबजावणीवर मोठा परिणाम झाला. विभागांमध्ये अपूर्ण कामांचा संचय, वित्तीय नियोजन आणि प्राधान्यक्रमातील कमतरता दर्शवितो आणि भरपाई वनीकरण आणि संबंधित उपक्रमांच्या वेळेवर अंमलबजावणीच्या उद्दिष्टाला कमकुवत करतो.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि अंमलबजावणी संस्था एपीओमध्ये मंजूर केलेल्या रकमेपेक्षा कमी निधी वितरीत करणे, सार्वत्रिक निवडणुका आणि विधानसभा निवडणुकांमुळे निविदा प्रक्रिया पूर्ण होण्यास विलंब, संबंधित विभागांकडून निधीची मागणी सादर न करणे, कामाच्या ठिकाणी बदल किंवा योग्यता नसल्यामुळे लक्ष्य साध्य करू शकल्या नाहीत. परिणामी, भौतिक आणि वित्तीय लक्ष्ये अपूर्ण राहिली.

उत्तर नमूद केले आहे. तथापि, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि 122 मंजूर कामे पूर्ण न होण्याचे मुख्य कारण महा-कॅम्पाकडून निधी वितरीत न करणे होते, जे अंमलबजावणी प्राधिकरणाच्या नियंत्रणाखाली आहे. एपीओ सादर करण्यात आणि मंजुरी देण्यात विलंब, निधी प्रवाह व्यवस्थापनातील कमतरतांमुळे, उपलब्ध अंमलबजावणीची वेळ आधीच कमी झाली होती. एपीओमध्ये कामे पूर्वनिर्धारित आणि मंजूर असल्याने, त्यांना विभागांकडून नवीन निधीची मागणी करण्याची आवश्यकता नव्हती. भौतिक आणि वित्तीय लक्ष्ये साध्य करण्यात आलेली कमतरता अंमलबजावणीतील कमकुवतपणा आणि एपीओ अंतर्गत नियोजित कामांचे अपुरे निरीक्षण दर्शवते.

2.1.7.6 मंजुरी न मिळालेल्या ₹ 40.37 कोटीच्या कामांची अंमलबजावणी

15 निवडक विभागांपैकी 14 विभागांमध्ये, तक्ता 2.1.5 मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, एपीओ मध्ये नियोजित नसलेल्या एकूण 60 कामांच्या[9] अंमलबजावणीसाठी ₹ 40.37 कोटीचा महा-कॅम्पा निधी खर्च करण्यात आला:

तक्ता 2.1.5: मान्यता न मिळालेल्या कामांच्या अंमलबजावणीची माहिती (16 जुलै 2024 रोजी)

(₹ लाखांमध्ये)

अ. क्र.	विभागाचे नाव	एकूण कामांची संख्या	रक्कम
1	उप वनसंरक्षक (डबल्यूएल) गुगामल	9	268.27
2	उप वनसंरक्षक(टी), वर्धा	1	45.54
3	उप वनसंरक्षक (टी) कोल्हापूर	2	466.61
4	उप वनसंरक्षक(टी) पश्चीम नाशिक	5	124.03
5	उप वनसंरक्षक(टी), छत्रपती संभाजी नगर	4	161.27
6	उप वनसंरक्षक(टी) मध्य चांदा	8	360.04
7	डीडी, पेंच व्याघ्र प्रकल्प रिझर्व्ह (पीटीआर)	9	1,215.79
8	उप वनसंरक्षक (टी), सावंतवाडी	1	49.61
9	उप वनसंरक्षक(टी), अकोला	1	5.00
10	उप वनसंरक्षक(टी), बुलढाणा	2	57.74
11	विभागीय वनअधिकारी, बीड	3	183.85

[9] क्वार्टरचे बांधकाम, वनसंवर्धनाचे कार्य, प्राणी पकडण्याची आणि ताब्यात घेण्याची उपकरणे, महिला फ्रंट लाइन कर्मचाऱ्यांसाठी सुविधा, वायरलेस नेटवर्कची स्थापना आणि देखभाल, अग्निशामक तारा कापणे आणि जाळणे, संरक्षित क्षेत्रांमधून गावांचे स्वैच्छिक स्थलांतर, माती आणि ओलावा संवर्धन कार्य, सर्व वन्यजीव व्यवस्थापन कार्य, प्राणी बचाव केंद्र आणि संक्रमण उपचार केंद्राची स्थापना, संचालन आणि देखभाल, वृक्षारोपणपूर्व कार्य, कार्याचे पहिले वर्ष आणि कार्याचे दुसरे वर्ष इ.

अ. क्र.	विभागाचे नाव	एकूण कामांची संख्या	रक्कम
12	उप वनसंरक्षक(टी) पुसद	9	1,044.45
13	उप वनसंरक्षक (टी) यावल	5	51.95
14	उप वनसंरक्षक(टी) धुळे	1	3.00
एकूण		**60**	**4,037.15**

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

मंजूर नसलेल्या कामांसाठी निधीचा वापर केल्याने एपीओचा उद्देश कमकुवत होतो; ते सीएएफ़ नियम, 2018 च्या वित्तीय आणि कार्यकारी मार्गदर्शक तत्वांशी देखील सुसंगत नाही कारण एपीओ केवळ ईसीद्वारे मंजूर केलेले नाहीत तर राष्ट्रीय प्राधिकरणाद्वारे देखील अंतिम मान्यता प्राप्त आहेत.

हाती घेतलेली ही कामे राज्य ईसी आणि राष्ट्रीय प्राधिकरणाने मंजूर केलेल्या एपीओच्या कार्यक्षेत्राबाहेर होती, ज्यामुळे सीएएफ़ नियम, 2018 अंतर्गत कल्पना केलेल्या नियोजन प्रक्रियेचे पावित्र्य कमी झाले. अशा विचलनांमुळे निधीचे चुकीचे वाटप झाले, प्राधान्यक्रमित उपक्रमांपासून दूर गेले.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि अतिक्रमण रोखण्यासाठी, मानव-वन्यजीव संघर्ष आणि बचाव कार्ये सोडवण्यासाठी, वृक्षारोपण उपक्रम हाती घेण्यासाठी कामे करण्यात आली. काही प्रकरणांमध्ये, पीसीसीएफ़ (वन्यजीव) स्तर, सीईओ (महा-कॅम्पा) स्तर आणि सीसीएफ़ (महा-कॅम्पा) स्तराच्या शिफारशींवर आधारित निधी वितरीत करण्यात आला. कोल्हापूरमधील संरक्षित क्षेत्रातून गावांचे स्वेच्छेने स्थलांतर करण्याच्या बाबतीत, प्रकरण संवेदनशील झाल्यामुळे, पीसीसीएफ (वन्यजीव), नागपूर यांच्या निर्देशानुसार, कॅम्पा निधीतून पुनर्वसन करण्यात आले.

2.1.7.7 सदोष जागा निवडीमुळे आणि भरपाई वनीकरण जमिनीची जागा इतर वृक्षारोपण योजनांसाठी वळवल्यामुळे 2592.73 हेक्टर जमिनीमधील जागेनुसार विशिष्ट भरपाई वनीकरण कामांची अंमलबजावणी न होणे

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 6(अ) नुसार भरपाई वनीकरण, अतिरिक्त भरपाई वनीकरण, दंडात्मक भरपाई वनीकरण, पाणलोट क्षेत्र उपचार योजना (सीएटीपी) आणि इतर कोणत्याही स्थळ-विशिष्ट योजनेसाठी मिळालेले पैसे राज्याने सादर केलेल्या स्थळ-विशिष्ट योजनांसाठी वन संवर्धन अधिनियम, 1980 अंतर्गत वनजमिनी वळवण्यासाठी मंजूर प्रस्तावांनुसार वापरले जाऊ शकतात.

शिवाय, पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाने जारी केलेल्या कॅम्पा मार्गदर्शक तत्त्वांच्या (जुलै 2009) परिच्छेद 12 (2) नुसार, राज्य कॅम्पा, निधी प्राप्त झाल्यानंतर, ज्या कामासाठी हा निधी प्राप्त झाला आहे तो प्रकल्प पूर्ण झाल्यानंतर एक वर्ष किंवा दोन वाढत्या हंगामांच्या कालावधीत जे योग्य असेल त्याप्रमाणे भरपाई वनीकरण निधीमध्ये जमा केलेले वनीकरण पूर्ण करणे अपेक्षीत आहे.

मार्गदर्शक तत्वांच्या हँडबुकनुसार (मार्च 2019), संबंधित उप वनसंरक्षक यांनी वनजमिनीचे वनेतर वापरासाठी वळवण्याचा प्रस्ताव सादर करताना भरपाई वनीकरणसाठी ओळखल्या गेलेल्या जमिनीची योग्यता प्रमाणित करावी.

लेखापरीक्षणात आढळले की:

- ***परिशिष्ट 2.1.2*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, निवडलेल्या 15 पैकी 11[10] विभागांमध्ये, 28 प्रकल्पांविरुद्ध मिळालेल्या 2,592.73 हेक्टर जमिनीवरील भरपाई वनीकरणसाठी पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाकडून वळती करण्यास अंतिम मंजुरी दिल्यापासून दोन ते 32 वर्षे उलटूनही विभागांनी घेतलेली नाहीत.
- ***परिशिष्ट 2.1.3*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, तीन[11] विभागांमधील एकूण 28 प्रकल्पांपैकी 11 प्रकल्पांमध्ये, संबंधित उप वनसंरक्षक यांनी जमीन योग्यता प्रमाणपत्र दिल्यानंतरही लागवडीसाठी योग्यता नसल्यामुळे भरपाई वनीकरण कामे हाती घेता आली नाही. यावरून असे सूचित होते कि वनजमिनी भरपाई वनीकरणसाठी वळती करण्याच्या प्रस्तावाचे वेळी विभागांनी जमीनीची लागवडीसाठी योग्यता सुनिश्चित करण्यासाठी पुरेशी पडताळणी केलेली नाही.
- ***परिशिष्ट 2.1.4*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, कोल्हापूर आणि पश्चिम नाशिक विभागातील 11 प्रकल्पांच्या बाबतीत, राज्याच्या व्यापक प्रमाणात वनीकरण कार्यक्रमांतर्गत भरपाई वनीकरणसाठी मिळालेल्या जमिनीवर वृक्षारोपण करण्यात आले होते परिणामी, विभागांनी भरपाई वनीकरण अंतर्गत वृक्षारोपण हाती घेतले नव्हते.
- ***परिशिष्ट 2.1.5*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे उर्वरित सहा प्रकल्पांमध्ये भरपाई वनीकरण न घेण्याचे कारण अभिलेखांवर आढळले नाही.

---

[10] उप वनसंरक्षक (टी) वर्धा, कोल्हापूर, पश्चिम नाशिक, धुळे, पुसद, सावंतवाडी, छत्रपती संभाजी नगर, बुलढाणा, अकोला, मध्य चांदा आणि उप वनअधिकारी, बीड

[11] उप वनसंरक्षक (टी) वर्धा, धुळे आणि छत्रपती संभाजीनगर

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि लागवडीसाठी जमीन योग्य नसल्यामुळे भरपाई वनीकरण घेता आला नाही आणि नवीन जागांसाठीचे प्रस्ताव शासनाकडे मंजुरीसाठी पाठवण्यात आले आहेत.

वनजमिनी वळती करण्याच्या प्रस्तावाचे वेळी विभागांनी जमीनीची लागवडीसाठी योग्यता सुनिश्चित करण्यासाठी पुरेशी पडताळणी केलेली नसल्याने उत्तर योग्य नाही.

2.1.8 वित्तीय व्यवस्थापन

महा-कॅम्पाचा निधी प्रवाह वापरकर्ता संस्थांपासून सुरू होतो, ज्या वनजमिनीच्या वळवण्यासाठी भरपाई वनीकरणासाठी राष्ट्रीय प्राधिकरणाच्या खात्यात रक्कम जमा करतात. एका वर्षात मिळणाऱ्या एकूण प्राप्तीपैकी 90 *टक्के* रक्कम राज्य निधीत जमा करायची असते, तर उर्वरित 10 *टक्के* रक्कम राष्ट्रीय भरपाई वनीकरण निधीत जमा करायची असते. राज्य निधीतून महा-कॅम्पाला निधी दिला जातो आणि पुढे राष्ट्रीय प्राधिकरणाने मंजूर केलेल्या एपीओ नुसार महा-कॅम्पा अंमलबजावणी विभागांना निधी वितरीत करते.

2.1.8.1 अतिरिक्त ₹ 6.87 कोटी इतक्या निधीचे वितरण

तक्ता 2.1.6 मध्ये तपशीलवार वर्णन केल्याप्रमाणे 15 पैकी 12 विभागांमध्ये, एपीओ मध्ये दिलेल्या 32 कामांच्या मंजूर खर्चापेक्षा ₹ 6.87 कोटी इतका अतिरिक्त निधी वितरीत करण्यात आला.

तक्ता 2.1.6: अंमलबजावणी कार्यालयांना अतिरिक्त निधी वितरीत केल्याची माहिती (16 जुलै 2024 नुसार)

(₹ लाखांमध्ये)

अ.क्र	विभागाचे नाव	कामांची एकूण संख्या	एपीओ मध्ये मंजूर केलेल्या कामाची किंमत	निधी जारी केला	जास्तीचा निधी वितरित केला
1	उप वनसंरक्षक (डबल्युएल) गुगामल	4	92.20	133.68	41.48
2	उप वनसंरक्षक(टी), वर्धा	2	119.32	159.99	40.67
3	उप वनसंरक्षक (टी) कोल्हापूर	2	70.00	81.44	11.44
4	उप वनसंरक्षक(टी) पश्चीम नाशिक	4	112.00	144.14	32.14
5	उप वनसंरक्षक(टी), छत्रपती संभाजीनगर	2	7.00	13.00	6.00
6	उप वनसंरक्षक(टी), मध्य चांदा	4	243.11	329.95	86.84
7	डीडी, पेंच व्याघ्र प्रकल्प (पीटीआर)	3	91.00	130.16	39.16
8	उप वनसंरक्षक(टी), अकोला	2	64.00	84.00	20.00

अ.क्र	विभागाचे नाव	कामांची एकूण संख्या	एपीओ मध्ये मंजूर केलेल्या कामाची किंमत	निधी जारी केला	जास्तीचा निधी वितरित केला
9	उप वनसंरक्षक(टी), बुलढाणा	3	632.74	979.87	347.13
10	विभागीय वनअधिकारी, बीड	1	182.00	222.60	40.60
11	उप वनसंरक्षक(टी), पुसद	3	134.00	151.46	17.46
12	उप वनसंरक्षक(टी), धुळे	2	65.00	68.72	3.72
एकूण		**32**	**1,812.37**	**2,499.01**	**686.64**

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात आढळून आले कि निवडलेल्या 15 पैकी 12 विभागांमध्ये, 32 कामांसाठी वार्षिक संचालन योजने (एपीओ) मध्ये मंजूर केलेल्या खर्चापेक्षा ₹ 6.87 कोटी इतका अतिरिक्त वितरीत करण्यात आलेला निधी मंजूर वित्तीय मर्यादेचे पालन न करणे दर्शवितो. अशा अतिरिक्त निधीचे वितरण वित्तीय नियंत्रण आणि निधी वितरणाच्या तपासणीतील त्रुटी अधोरेखीत करते आणि मंजूर नियोजनाचे आणि अर्थसंकल्पाचे साधन म्हणून एपीओची विश्वासार्हता यामुळे कमी होते. अनेक विभागांमध्ये अतिरिक्त निधी वितरणाचा कल ही एकाकी घटना नसुन पद्धतशीर त्रुटी दर्शवितो. यामुळे कामांचे प्राधान्यक्रमात विकृत निर्माण होण्याची तसेच मंजूर उपक्रमांच्या निधीवर परीणाम होण्याची आणि कॅम्पा चौकटीअंतर्गत आर्थिक शिस्त कमकुवत होण्याची शक्यता आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि वेतन दरात वाढ झाल्यामुळे आणि काही प्रकरणांमध्ये कामांच्या व्याप्तीत बदल झाल्यामुळे विभागाने मागणी केलेला जास्तीचा निधी अतिरिक्त खर्च पूर्ण करण्यासाठी वितरीत करण्यात आला होता.

उत्तर नोंदवुन घेतले आहे; तथापि, सुधारित वेतन दरांमुळे कामाच्या व्याप्तीत होणारी कोणतीही वाढ किंवा अतिरिक्त खर्च सक्षम प्राधिकाऱ्याने सुधारित एपीओ द्वारे मंजूर करणे आवश्यक आहे आणि अशा मंजुरीशिवाय मूळ मंजूर खर्चापेक्षा जास्त निधी देणे हे विहित नियोजन आणि मंजुरी संरचनेशी सुसंगत नाही.

2.1.8.2 ₹ 155.17 कोटीचे कमी वितरण

तक्ता 2.1.7 मध्ये तपशीलवार सांगितल्याप्रमाणे, महा-कॅम्पाने सर्व 15 निवडक विभागांमधील एपीओमध्ये नियोजित 173 कामांसाठी ₹ 155.17 कोटीच्या तुटीसह निधी जारी केला होता.

तक्ता 2.1.7: कॅम्पा निधीच्या कमी वितरणाची माहिती (16 जुलै 2024 रोजी)

(₹ लाखांमध्ये)

अ. क्र.	विभागाचे नाव	एकूण कामांची संख्या	मंजूर रक्कम	वितरित निधी	निधीची कमतरता
1	उप वनसंरक्षक (डबल्यूएल) गुगामल	14	732.55	234.77	497.78
2	उप वनसंरक्षक(टी), वर्धा	21	2,846.86	1,768.38	1,078.48
3	उप वनसंरक्षक (टी) कोल्हापूर	11	1,790.69	563.77	1,226.92
4	डीएफओ (डबल्यूएल) कोल्हापूर	6	88.40	39.36	49.04
5	उप वनसंरक्षक(टी) वेस्टी नाशिक	15	2,428.55	1,375.53	1,053.02
6	उप वनसंरक्षक(टी), छत्रपती संभाजी नगर	6	2,185.76	741.41	1,444.35
7	उप वनसंरक्षक(टी) सेंट्रल चंदा	22	4,699.59	3,307.23	1,392.36
8	डीडी, पेंच टीगर रिझर्व्ह (पीटीआर)	8	6710.80	704.23	6,006.57
9	उप वनसंरक्षक(टी), सावनटीवाडी	3	16.04	14.46	1.58
10	उप वनसंरक्षक(टी), अकोला	12	1,296.20	952.02	344.18
11	उप वनसंरक्षक (टी), बुलढाणा	6	768.53	613.86	154.67
12	विभागीय वनअधिकारी, बीड	7	886.29	483.37	402.92
13	उप वनसंरक्षक(टी) पुसद	18	2,074.13	1,438.50	635.63
14	उप वनसंरक्षक(टी) यावल	10	356.19	174.59	181.60
15	उप वनसंरक्षक(टी) धुळे	14	1,605.75	557.89	1,047.86
एकूण		**173**	**28,486.33**	**12,969.37**	**15,516.96**

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की, सर्व 15 निवडक विभागांमधील एपीओमध्ये नियोजित 173 कामांसाठी मंजूर केलेल्या ₹ 284.86 कोटीच्या रकमेपैकी फक्त ₹ 129.69 कोटीच देण्यात आले, ज्यामुळे पेंच पीटीआर, छत्रपती संभाजीनगर, मध्य चांदा, कोल्हापूर आणि वर्धा यासारख्या विभागांमध्ये मोठी तूट निर्माण झाली. निधीच्या कमी वाटपामुळे मंजूर कामांच्या अंमलबजावणीवर प्रतिकूल परिणाम झाला, ज्यामुळे नियोजित कामे विलंबित झाली किंवा पूर्ण झाली नाहीत. 2020-21 या वर्षात, पेंच व्याघ्र प्रकल्प (पीटीआर), वन्यजीव

विभाग, नागपूर येथील संरक्षित क्षेत्रातून गावांचे स्वेच्छेने स्थलांतर करण्यासाठी एपिओ मध्ये मंजूर केलेल्या ₹ 5,858 लाख निधीच्या तुलनेत महा-कॅम्पाने केवळ ₹ 12.95 लाख जारी केले.

परिच्छेद 2.1.7.5 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, वरील 15 विभागांमधील ₹ 56.74 कोटीच्या एपीओमध्ये नियोजित 122 कामे महा-कॅम्पाकडून वेळेवर निधी वितरीत न झाल्यामुळे पूर्ण झाली नाहीत.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि निधीचे कमी वितरण आणि नियोजित कामांची निरंक /अंशत: अंमलबजावणी ही अंमलबजावणी संस्थांकडून मिळालेल्या मागण्यांवर आधारित निधी वितरीत करणे, कोविड काळात कामगारांची उपलब्धता नसणे, काही प्रकरणांमध्ये अंदाजपत्रक तयार न करणे आणि प्रत्यक्ष जागेच्या आवश्यकतेनुसार निधी वितरीत करणे यासारख्या विविध कारणांमुळे झाली.

हे उत्तर योग्य नाही, कारण कामे आणि त्यांचा खर्च एपीओमध्ये आधीच मंजूर करण्यात आला होता; म्हणून, कामांच्या योग्य अंमलबजावणीसाठी संपूर्ण मंजूर रक्कम अंमलबजावणी कार्यालयांना हस्तांतरित करणे आवश्यक होते. निधीच्या कमी वितरणामुळे मंजूर कामांच्या अंमलबजावणीवर प्रतिकूल परिणाम झाला, ज्यामुळे नियोजित उपक्रमांना विलंब झाला किंवा ते पूर्ण झाले नाहीत.

2.1.8.3 वन विभागाच्या अर्थसंकल्पीय कामांच्या अंमलबजावणीसाठी ₹ 94.69 कोटीं वळती करणे

सीएएफ़ नियम, 2018 च्या नियम 5(4)(i) नुसार, महा-कॅम्पाचा निधी वन आणि वन्यजीव संवर्धन आणि शासनाच्या इतर योजनांअंतर्गत हाती घेतलेल्या इतर उपक्रमांसाठी वापरला जाणार नाही, जेणेकरून उर्वरित कामे किंवा अशा योजनांच्या पूरक कामे पूर्ण करण्यासाठी योजनेला आंशिक वित्तपुरवठा करता येईल.

तक्ता 2.1.8 मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, सीएएफ़ नियम, 2018 चे उल्लंघन करून महा-कॅम्पा निधीचा वापर अर्थसंकल्पीत योजनांमधून हाती घेतलेल्या कामांसाठी करण्यात आला असे लेखापरीक्षणात आढळून आले.

तक्ता 2.1.8: कॅम्पा निधीच्या वळवण्याचे तपशील

(₹ कोटी मध्ये)

कार्यालयाचे नाव	योजनेचे नाव	योजना प्रमुख प्रमुख	अर्थसंकल्पात केलेल्या मर्यादेतून मिळालेली रक्कम	कॅम्पा फंडमधून वळवलेली रक्कम
उप वनसंरक्षक (WL), गुगामल	27 डिसेंबर 2007 च्या महाराष्ट्र शासनाच्या निर्णयानुसार गुगामल राष्ट्रीय उद्यानाच्या मुख्य क्षेत्राअंतर्गत राष्ट्रीय उद्याने आणि अभयारण्यांमधील गावांचे पुनर्वसन (हक्कांची वस्ती) योजना.	एमएच-2406-2241	49.61	69.92
उप वनसंरक्षक (टी), कोल्हापूर	नोव्हेंबर 2012 मध्ये सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्पांतर्गत राष्ट्रीय उद्याने आणि अभयारण्यांमधील गावांचे पुनर्वसन (हक्कांची वस्ती) योजना.	एमएच-2406-2241	29.57	18.06
पीसीसीएफ, (महा-कॅम्पा) नागपूर	वन विभागाचे संगणकीकरण	एमएच-2406-8669	23.58	6.71
एकूण			**102.76**	**94.69**

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

अर्थसंकल्पीत योजनांमध्ये आधीच समाविष्ट असलेल्या कामांच्या अंमलबजावणीसाठी कॅम्पा निधीतून ₹ 94.69 कोटींचे वळण हे सीएएफ़ नियम, 2018 च्या नियम 5(4)(i) चे उल्लंघन होते. अशा वळणामुळे केवळ वैधानिक तरतुदींचे उल्लंघन झाले नाही तर कॅम्पाच्या विशिष्ट उद्दिष्टालाही धक्का बसला.

उत्तरात, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) म्हटले की:

- सीएएफ़ नियमानुसार संरक्षित क्षेत्रातील गावांचे स्वेच्छेने स्थलांतर करण्यासाठी एनपीव्ही निधी वापरला जाईल. ₹ 10 लाखांपेक्षा जास्त जमीन भरपाईचे पॅकेज अंशतः एनपीव्ही/व्याज आणि उर्वरित रक्कम राज्य योजना शिर्षकामधुन दिली जाते.

- सीएएफ़ नियम, 2018 च्या नियम 5(3)(सी) नुसार, एनपीव्ही निधी एपी सीसीएफ (माहिती, तंत्रज्ञान आणि धोरण) द्वारे वन आणि वन्यजीव संरक्षणासाठी आयटी आणि दळणवळण उपकरणांच्या खरेदी आणि देखभालीसाठी वापरला जातो. अशाप्रकारे, ₹ 96.82 कोटींचा वापर मंजूर एपीओ आणि जीआर नुसार काटेकोरपणे करण्यात आला, कोणताही आंशिक किंवा पूरक वित्तपुरवठा केला गेला नाही.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण ही कामे अंशतः राज्य निधीतून आणि अंशतः कॅम्पा निधीतून करण्यात आली होती आणि सीएएफ़ नियम, 2018 इतर शासकीय योजनांच्या अंशतः वित्तपुरवठ्यासाठी कॅम्पा निधीचा वापर करण्यास स्पष्टपणे प्रतिबंधित करते, ज्यामध्ये उर्वरित कामे पूर्ण करणे किंवा अशा योजनांची पूरक कामे करणे समाविष्ट आहे.

2.1.8.4 अपात्र कामांवर ₹ 1.36 कोटींचा अनियमित खर्च

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 6(ब) नुसार, एनपीव्ही आणि दंडात्मक एनपीव्हीसाठी प्राप्त झालेला निधी कृत्रिम पुनरुत्पादन (वृक्षारोपण), सहाय्यक नैसर्गिक पुनरुत्पादन, वन व्यवस्थापन, वन संरक्षण, वन आणि वन्यजीव-संबंधित पायाभूत सुविधा विकास इत्यादींसाठी विहित पद्धतीने वापरण्यात येतील. पुढे, सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 5 मध्ये एनपीव्हीसाठी प्राप्त झालेला निधी कोणत्या खर्चावर वापरावा याची तपशीलवार माहिती दिली आहे. तसेच, राष्ट्रीय कॅम्पा सल्लागार परिषदेच्या (जानेवारी 2015) 5 व्या बैठकीच्या कार्यवाहीनुसार, राज्यातील सामान्य वन उपक्रम राज्याच्या स्वतःच्या योजना निधीचा वापर करून हाती घेतले पाहिजेत आणि अशा कामांसाठीचे दायित्व राज्य कॅम्पाकडे हलवण्याचा कोणताही प्रयत्न केला जाऊ नये.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि ***परिशिष्ट 2.1.6*** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे महा-कॅम्पाने 2019-20 ते 2023-24 दरम्यान विविध अंमलबजावणी कार्यालयांना युटिलिटी बिले, कार्यालयीन खर्च, वेतन, प्रकाशने, कार्यक्रम, घरकाम सेवा इत्यादी खर्च भागविण्यासाठी ₹ 1.36 कोटीचा पात्र नसलेला निधी वितरीत केला होता. ही कामे महा-कॅम्पा उपक्रमांशी संबंधित नव्हती जी अनियमित आहे आणि निधी नियंत्रित करणाऱ्या नियमांच्या विरुद्ध आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि राज्य योजनांमध्ये 67 *टक्के* अर्थसंकल्पात कपात केल्यामुळे, महा-कॅम्पाने पीसीसीएफ (बीपीडी), पीसीसीएफ (आयटीपी), पीआयओ नागपूर आणि रिसोर्स युटिलायझेशन, नागपूर यांना घरकाम, सुरक्षा सेवा, डेटा एंट्री ऑपरेटर आणि व्हिडिओ-कॉन्फरन्स सुविधांसाठी निधी वितरीत केला. शिवाय, 2021-22 ते 2023-24 दरम्यान, प्रसिद्धी, जागरूकता कार्यक्रम, कार्यशाळा, प्रशिक्षण आणि संवर्धन-संबंधित उपक्रमांसाठी मंजूर एपीओ शिर्षकाअंतर्गत निधी वितरीत करण्यात आला.

उत्तर स्वीकारार्ह नाही कारण हा खर्च कॅम्पा निधीतून देण्यास पात्र नाही.

2.1.8.5 शहरी ठिकाणी कार्यालयीन आणि निवासी इमारतींच्या बांधकामावर ₹ 3.94 कोटींचा अनियमित खर्च

सीएएफ़ नियम, 2018 च्या नियम 5(3) (ई) नुसार, वापरकर्ता एजन्सींकडून वनेतर वापरासाठी वळवलेल्या वनजमिनीच्या 20 टक्क्यांपेक्षा जास्त एनपीव्हीचा वापर वन आणि वन्यजीवांच्या संरक्षणासाठी तैनात असलेल्या आघाडीच्या कर्मचाऱ्यांसाठी जंगलात निवासी आणि कार्यालयीन इमारतींच्या बांधकामासाठी करता येणार नाही.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि **तक्ता 2.1.9** मध्ये तपशीलवार दिल्याप्रमाणे निवडलेल्या 15 पैकी सहा विभागांमध्ये, नियम 5(3)(इ) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे कार्यालयीन इमारती आणि कर्मचाऱ्यांसाठी निवासी इमारतीं जंगलात न बांधता शहरी ठिकाणी बांधण्यात आले होते, जे सीएएफ़ नियम, 2018 शी सुसंगत नाही.

तक्ता 2.1.9: शहरी ठिकाणी कर्मचाऱ्यांसाठी बांधलेल्या निवासस्थानांची माहिती

(₹ कोटी मध्ये)

अ. क्र.	विभागाचे नाव	इमारतीचा प्रकार	स्थान	बांधकामाची किंमत
1	बुलढाणा	रेंज ऑफिस बिल्डिंग	खामगाव	0.29
2	मध्य चांदा	टाइपर III क्वार्टर	विरूर	0.35
		रेंज ऑफिस बिल्डिंग	विरूर	0.50
		टाइपर III क्वार्टर	राजुरा	0.35
		रेंज ऑफिस बिल्डिंग	राजुरा	0.50
3	छत्रपती संभाजीनगर	रेंज ऑफिस बिल्डिंग	छत्रपती संभाजीनगर	0.35
		टाइप-III क्वार्टर	खुलताबाद	0.30

अ. क्र.	विभागाचे नाव	इमारतीचा प्रकार	स्थान	बांधकामाची किंमत
4	धुळे	रेंज ऑफिस बिल्डिंग	धुळे	0.35
5	सावंतवाडी	टाइप-I क्वार्टर	सावंतवाडी	0.22
6	नाशिक पश्चिम	रेंज ऑफिस बिल्डिंग	म्हसरूळ	0.43
		टाइप-III क्वार्टर	बर्हे	0.30
एकूण				**3.94**

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले की, ग्रामीण किंवा शहरी भागात प्रभावी वन संरक्षणासाठी क्षेत्रीय वन अधिकाऱ्यांना त्यांच्या मुख्यालयात राहणे आवश्यक आहे. त्यानुसार, एनपीव्ही निधीचा वापर फक्त आघाडीच्या कर्मचाऱ्यांसाठी (आरएफओ, राउंड ऑफिसर्स, फॉरेस्ट गार्ड्स) कार्यालये आणि निवासी इमारती बांधण्यासाठी केला जातो, ज्याची सर्व कामे राज्य एससी आणि राष्ट्रीय कॅम्पा ईसीने मंजूर केली आहेत.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण सीएएफ नियम, 2018 मध्ये फक्त वन क्षेत्रात आघाडीच्या कर्मचाऱ्यांसाठी निवासी आणि कार्यालयीन इमारती बांधण्याची तरतूद आहे.

2.1.8.6 गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालय प्राधिकरणाकडून ₹ 5.50 कोटीचा अनियमित खर्च

सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 5 (4) (जे) आणि (के) नुसार, वापरकर्ता संस्थांकडून वनेतर वापरासाठी वळवलेल्या वनजमिनीचा एनपीव्ही प्राणीसंग्रहालय आणि वन्यजीव सफारीच्या स्थापनेसाठी, विस्तारासाठी आणि अपग्रेडेशनसाठी वापरता येणार नाही, विद्यमान वन महामंडळांना अनुदान किंवा इक्विटीद्वारे किंवा नवीन वन महामंडळे, मंडळे इत्यादी स्थापन करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यासाठी वापरता येणार नाही.

29 नोव्हेंबर 2011 च्या शासन निर्णयानुसार, महाराष्ट्र शासनाने सार्वजनिक खाजगी भागीदारी (पीपीपी) मोड अंतर्गत गोरेवाडा, नागपूर येथे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे प्राणीसंग्रहालय स्थापन करण्यास मान्यता दिली. हा प्रकल्प महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ लिमिटेड (एफडीसीएम) द्वारे एका विशेष उद्देश वाहन (एसपीव्ही) द्वारे राबविण्यात येणार होता ज्यामध्ये शासनाचा बहुसंख्य हिस्सा

होता. शासन निर्णयानुसार, एसपीव्ही स्थापन होईपर्यंत, प्राणीसंग्रहालयाशी संबंधित प्राथमिक खर्च राज्याच्या अर्थसंकल्पातून करावयाचा होता आणि शासनाने 2011-12 मध्ये ₹ 20 कोटी मंजूर केले होते. एसपीव्ही स्थापनेनंतर, सर्व खर्च एसपीव्हीने करावयाचा होता.

लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले कि महा-कॅम्पाने 2021-22 आणि 2022-23 दरम्यान गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालयात बचाव केंद्राच्या स्थापनेसाठी सीएएफ नियम, 2018 चे उल्लंघन करून एफडीसीएमला ₹ 5.50 कोटी वितरित केले. शिवाय, एफडीसीएमने ₹ 5.50 कोटी खर्च केले आणि महा-कॅम्पाला वापर प्रमाणपत्र सादर केले. महा-कॅम्पा निधीतून गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालयाला निधी देणे अनियमित होते कारण हा प्रकल्प महाराष्ट्र शासनाने पीपीपी पद्धतीने स्थापन केला होता. त्यामुळे, प्राणीसंग्रहालयातील सुविधांशी संबंधित सर्व खर्च सवलतधारकांसोबत पीपीपी करारातील वित्तपुरवठ्याच्या पद्धतीनुसार पूर्ण करावयाचा होता.

हे लक्षात आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि खाजगी भागीदारासोबतचा करार जून 2022 मध्ये रद्द करण्यात आला आणि त्यानंतर गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालय मर्यादीत, एक पूर्ण मालकीची एफडीसीएम उपकंपनी स्थापन करण्यात आली. प्राणीसंग्रहालय 2015 पासून एफडीसीएम द्वारे व्यवस्थापित सीझेडए मान्यताप्राप्त बचाव केंद्र म्हणून देखील काम करते. कॅम्पा निधीचा प्रस्ताव सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 5(2)(के) अंतर्गत समाविष्ट आहे.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 5(4)(j) मध्ये प्राणीसंग्रहालये आणि वन्यजीव सफारींच्या स्थापनेसाठी, विस्तारासाठी किंवा अपग्रेडेशनसाठी तसेच वन महामंडळे किंवा तत्सम संस्थांना आर्थिक सहाय्य देण्यासाठी कॅम्पा निधीचा वापर स्पष्टपणे प्रतिबंधित केला आहे. त्यामुळे पीपीपी व्यवस्था रद्द करणे किंवा प्राणीसंग्रहालयाचे बचाव केंद्र म्हणून पुनर्वर्गीकरण करणे हे या वैधानिक प्रतिबंधाला कमकुवत करत नाही. नियम 5(2)(के) चा संदर्भ यासाठी योग्य नाही, कारण नियम 5(4)(जे) अंतर्गत विशिष्ट प्रतिबंध सामान्य तरतुदींना वरचढ ठरतो.

2.1.8.7 कॅम्पा निधीची शासकीय प्रतिभुतीमध्ये आणि अनुसूचित बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये गुंतवणूक

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 26 मध्ये अशी तरतूद आहे कि राज्य प्राधिकरण कॅम्पा निधीमध्ये उपलब्ध असलेला निधी केंद्र शासनाच्या प्रतिभुतीमध्ये आणि अनुसूचित बँकांमध्ये गुंतवू शकते. कलम 30 मध्ये अशी तरतूद आहे कि केंद्र शासन राज्य शासनाशी सल्लामसलत करून, राज्य प्राधिकरणाद्वारे निधीच्या गुंतवणूकीसाठी नियम बनवू शकते.

लेखापरीक्षणात आढळून आले की:

- महा-कॅम्पाने राज्य निधीमध्ये उपलब्ध असलेल्या अधिकच्या निधीसाठी कोणतीही गुंतवणूक योजना तयार केलेली नाही.
- एपीओमध्ये मंजूर केलेल्या खर्चासाठी निधी प्रदान केल्यानंतर, 2020-21 ते 2023-24 या काळात ₹ 2,184.19 ते ₹ 3,093.40 कोटी पर्यंतचा अधिकचा निधी होता जो शासकीय प्रतिभुतीमध्ये किंवा अनुसूचित बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये गुंतवता आला असता.
- अधिकच्या निधीची गुंतवणूक न केल्यामुळे, तो निधी राज्य शासनाकडेच राहिला आणि त्यावर केंद्र शासनाने अधिसूचित केलेल्या दराने 3.35 आणि 3.40 *टक्के* व्याज मिळाले.

लेखापरीक्षणातून असा निष्कर्ष निघतो कि 2020-21 ते 2023-24 दरम्यान महा-कॅम्पाने गुंतवणूक योजना तयार करण्यात आणि सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 26 आणि 30 अंतर्गत परिकल्पित केल्याप्रमाणे, शासकीय प्रतिभुतीमध्ये किंवा अनुसूचित बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये ₹ 2,184.19 कोटी ते ₹ 3,093.40 कोटी पर्यंतच्या मोठ्या प्रमाणात अतिरिक्त शिल्लक गुंतवण्यात अपयशी ठरल्याने, उपलब्ध निधीचा वापर कमी झाला. परवानगी असलेल्या गुंतवणूक मार्गांद्वारे उच्च परतावा मिळवण्याऐवजी, 3.35 आणि 3.40 *टक्के* कमी व्याजदराने राज्य शासनाकडे अतिरिक्त निधी राखून ठेवणे, वित्तीय व्यवस्थापनातील कमतरता आणि भरपाई वनीकरण आणि संबंधित क्रियाकलापांसाठी संसाधने वाढवण्याच्या संधी गमावल्याचे प्रतिबिंबित करते.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि महा-कॅम्पाला राज्य शासनाकडून राष्ट्रीय प्राधिकरणाने मंजूर केलेल्या अर्थसंकल्पीय वाटप आणि एपीओनुसार अनुदान मिळते. राज्य शासन त्यांच्याकडे असलेल्या शिल्लक निधीवर व्याज देत आहे. पुढे असेही म्हटले आहे कि सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 30 अंतर्गत नियम तयार करण्याबाबत राज्य शासनाकडे प्रकरण सादर केले आहे.

उत्तर योग्य नाही कारण सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 26 आणि 30 मध्ये स्पष्टपणे राज्य प्राधिकरणाने शासकीय प्रतिभुती आणि अनुसूचित बँकांमध्ये अतिरिक्त निधीची गुंतवणूक करण्याची कल्पना केली आहे आणि राखून ठेवलेल्या शिल्लक रकमेवर राज्य शासनाने व्याज देणे हे विहित गुंतवणूक आराखड्याच्या पालनाला पर्याय ठरू शकत नाही. गुंतवणूक योजनेचा अभाव आणि कलम 30 अंतर्गत नियम न बनवणे, अनेक वर्षांपासून मोठ्या प्रमाणात अधिशेष जमा होऊनही, वित्तीय व्यवस्थापनातील कमतरता आणि भरपाई वनीकरण आणि संबंधित क्रियाकलापांमध्ये वापरासाठी परतावा वाढविण्याच्या संधी गमावलेल्या दर्शवितात.

2.1.8.8 वापरकर्ता संस्थांकडून राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडे भरपाई वनीकरण रक्कम जमा करण्यात झालेला अनियमितपणा

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 नुसार, अशा राज्याने वापरकर्ता संस्थांकडून भरपाई वनीकरण, अतिरिक्त भरपाई वनीकरण, दंडात्मक भरपाई वनीकरण, वर्तमान मूल्य, सीएटीपी किंवा केंद्र शासनाने वन संवर्धन अधिनियम, 1980 च्या तरतुदींनुसार मंजुरी देताना निश्चित केलेल्या अटींचे पालन करण्यासाठी वसूल केलेली सर्व रक्कम राज्य निधीत जमा केली जाईल. राज्य शासनाने अधिसूचनेद्वारे (01 मार्च 2019) सीएएफ अधिनियमाच्या कलम 4 नुसार राज्य निधी तयार केला होता.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि सीएएफ अधिनियम, 2016 मधील तरतुदींविरुद्ध वापरकर्ता संस्था भरपाई वनीकरणसाठी देय असलेली रक्कम महा-कॅम्पाऐवजी राष्ट्रीय कॅम्पाच्या खात्यात जमा करत आहेत आणि राष्ट्रीय कॅम्पाने वित्तीय वर्षाच्या अखेरीस नियमितपणे जमा केलेली रक्कम महा-कॅम्पा निधीत पाठवलेली नाही.

महा-कॅम्पाला पाठवलेल्या रकमेचा तपशील **तक्ता 2.1.10** मध्ये दाखवला आहे.

तक्ता 2.1.10: राष्ट्रीय कॅम्पाद्वारे विलंबाने पाठविलेल्या वित्त प्रेषणाची माहिती

(₹ कोटी मध्ये)

राष्ट्रीय कॅम्पाद्वारे संकलनाचे वर्ष	महा-कॅम्पाला पैसे पाठवण्याचा महिना	महा-कॅम्पाला पाठवलेली रक्कम	दरवर्षी एप्रिलपासून घेतलेला विलंब कालावधी
2019-20	मार्च 2022	285.22	1 वर्ष, 11 महिना
2020-21	जानेवारी 2024	211.02[12]	2 वर्ष, 9 महिना
2021-22	जानेवारी 2024		1 वर्ष, 9 महिना
2022-23	ऑगस्ट 2024	259.37	1 वर्ष, 4 महिना

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

वित्त प्रेषणामध्ये झालेल्या दीर्घ विलंबाचा राज्यावर थेट आर्थिक परिणाम झाला. ***परिशिष्ट 2.1.7*** मध्ये सांगितल्याप्रमाणे, निधी हस्तांतरणात विलंब झाल्यामुळे महा-कॅम्पाला राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडून ₹ 40.80 कोटी व्याज मिळण्यास पात्र होते. प्रत्येक टप्प्यात समाविष्ट असलेली मूळ रक्कम ₹ 211.02 कोटी ते ₹ 285.22 कोटी दरम्यान होती आणि 3.35 ते 3.40 *टक्के* व्याजदर लागू असूनही, संचयी व्याजाचा परिणाम महत्त्वाचा होता.

वरील बाबी आंतर-शासकीय निधी प्रवाह व्यवस्थापनातील प्रणालीगत कमकुवतपणा दर्शवितात. परिणामी राज्याला निधी उपलब्ध होण्यास विलंब होतो आणि व्याज उत्पन्नाचे नुकसान होते, ज्यामुळे भरपाई वनीकरण आणि संबंधित उपक्रमांची वेळेवर अंमलबजावणी करण्यास अडचणी येतात.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले की, वन संवर्धन अधिनियमातील तरतुदी आणि त्यानंतर वेळोवेळी जारी केलेल्या नियम आणि परिपत्रकांनुसार, वापरकर्ता संस्था आणि प्रकल्प समर्थक भरपाई वनीकरणाची सर्व रक्कम केंद्र शासन संबंधित राज्याच्या बचत बँक खात्यात जमा करत आहेत.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण राज्य निधी मार्च 2019 मध्ये महाराष्ट्र शासनाद्वारे तयार करण्यात आला होता आणि वापरकर्ता संस्थांना त्यांच्याकडून भरपाई वनीकरणासाठी देय असलेली रक्कम त्या निधीमध्ये जमा करणे आवश्यक होते.

[12] जानेवारी 2024 मध्ये पाठवलेले ₹ 211.02 कोटी हे 2020-21 आणि 2021-22 मध्ये जमा झालेले एकत्रित पैसे आहेत.

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 मध्ये सर्व भरपाई वनीकरण प्राप्ती राज्य निधीमध्ये जमा करणे अभिप्रेत आहे आणि राष्ट्रीय कॅम्पाद्वारे निधी पाठवण्याची पद्धत, ज्यामध्ये दोन वर्षे नऊ महिन्यांपर्यंतचा विलंब समाविष्ट आहे, विहित संरचनेशी सुसंगत नाही. उत्तरात विलंबित हस्तांतरण आणि परिणामी महा-कॅम्पाकडून ₹ 40.80 कोटी व्याज न मिळाल्याच्या मुद्द्यावर भाष्य केले नाही.

2.1.8.9 राज्य शासनाकडून ₹ 129.81 कोटीच्या व्याजाची रक्कम अदा करण्यास झालेला विलंब

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 मध्ये अशी तरतूद आहे कि राज्य निधीमध्ये प्राप्त झालेली रक्कम ही राज्याच्या सार्वजनिक जमा असलेली आणि व्याज मिळवून देणारा निधी म्हणून गणली जाईल. प्रत्येक राज्य निधीतील शिल्लक रक्कम व्यपगत न होणारी असेल आणि केंद्र शासनाने वेळोवेळी घोषित केलेल्या दरानुसार व्याज जमा होत राहील.

लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले कि राज्य शासनाने कॅम्पा निधीवर व्याजाची रक्कम अदा करण्यात नियमित राहिलेले नाही. विभागाने ऑगस्ट 2019 ते मार्च 2023 या कालावधीसाठी देय व्याज ₹ 458.26 कोटी चक्रवाढ व्याजाशिवाय प्रगणीत केले, परंतु राज्य शासनाकडून ते प्रदान केले गेले नाही. तथापि, या कालावधीसाठी प्रत्यक्ष चक्रवाढ व्याज ₹ 483.20 कोटी इतके होते आणि राज्य शासनाने केवळ ₹ 458.26 कोटी मार्च 2024 मध्ये दिले ज्यामुळे ₹ 24.94 कोटी कमी प्राप्त झाले. महाकॅम्पाने नंतर गणनेत सुधारणा दुरुस्त केली आणि (ऑक्टोबर 2024) मार्च 2024 पर्यंतच्या देय व्याजापोटी ₹ 129.81 कोटींची मागणी केली, ज्यामध्ये पूर्वीच्या ₹ 24.94 कोटींच्या कमी प्राप्त झालेल्या व्याजाचा समावेश आहे. ही रक्कम महाराष्ट्र शासनाकडून अद्यापही थकीत आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि 2023-24 साठी ₹ 129.81 कोटी आणि 2024-25 साठी ₹ 107.73 कोटी व्याजाचा पूरक अर्थसंकल्पीय प्रस्ताव महा-कॅम्पाने राज्य शासनाकडे सादर केला होता, राज्य शासनाकडून त्याची मंजुरी प्रतीक्षीत आहे.

शासनाने दिलेले स्पष्टीकरण नोंदवून घेण्यात आले आहे. तथापि, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि महा-कॅम्पाने पूर्वीच्या कमी गणनेत सुधारणा करून आणि मागणी वाढवूनही मार्च 2024 पर्यंत महाराष्ट्र शासनाने ₹ 129.81 कोटी व्याज अदा केले नव्हते. पुरवणी अर्थसंकल्पीय प्रस्ताव सादर केल्याने व्याजाच्या विलंबित भरण्याचा आणि अनेक वर्षांपासून थकीत रकमा साचत जाण्याचा प्रश्न सुटत नाही आणि सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 अंतर्गत राज्य निधीमध्ये वेळेवर व्याज जमा करण्याची वैधानिक आवश्यकता आहे तिची पूर्तता अद्याप झाली नाही.

2.1.9 इतर किरकोळ निरीक्षणे

2.1.9.1 अधिकर्ष (ओव्हरड्राफ्ट) सुविधेचा लाभ घेतल्यामुळे ₹ 2.55 कोटींचे नुकसान

राज्य कॅम्पा मार्गदर्शक तत्वे 2009 च्या परिच्छेद 10 (3) नुसार, राज्य कॅम्पामध्ये प्राप्त झालेली रक्कम राष्ट्रीयीकृत बँकेतील व्याज मिळत असलेल्या खात्यात ठेवले जातील आणि एससीने मंजूर केलेल्या एपीओनुसार कामांसाठी वेळोवेळी काढले जातील.

युनियन बँक ऑफ इंडिया (यूबीआय), नागपूरने महा-कॅम्पाच्या सर्व अंमलबजावणी संस्थांसाठी (जुलै 2015 आणि नोव्हेंबर 2015) केंद्रीकृत प्रदान प्रणाली देवु केली. या प्रणालीचे मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे जिल्हास्तरीय खात्यांमध्ये वितरीत केलेल्या आणि दिवसभरात भरलेल्या प्रदानाच्या सूचना दिवसाच्या शेवटी राज्य कॅम्पा खात्यांमधून स्वीप-इन सुविधेद्वारे पूर्णपणे समायोजित केल्या जातील. अंमलबजावणी संस्थांच्या या सर्व उपकंपन्या खात्यांची शिल्लक दिवसाच्या शेवटी महा-कॅम्पाच्या मुख्य खात्यातून डेबिट करून वसूल केली जाईल. महा-कॅम्पाने ही देयता स्वीकारली आणि अंमलबजावणी कार्यालयांना निधी हस्तांतरण सुकर होण्यासाठी 1 एप्रिल 2016 पासून बँकेची केंद्रीकृत प्रदान प्रणाली स्वीकारण्यात आली.

लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले कि बँकेचा प्रस्ताव स्वीकारताना, महा-कॅम्पाने योजनेच्या सुविधांच्या अटी आणि शर्ती अंतिम केल्या नव्हत्या आणि त्यांचे दस्तऐवजीकरण केले नव्हते. महा-कॅम्पाच्या मुख्य कार्यालयाने जमा/काढण्यावर मर्यादा निश्चित केल्या नव्हत्या आणि अंमलबजावणी संस्थांनी

कोणत्याही मर्यादेशिवाय निधी काढून घेतला, ज्यामुळे महा-कॅम्पाच्या मुख्य खात्यात वेळोवेळी ऋण शिल्लक दिसून आली. परिणामी, बँकेने 2016-17 ते जून 2020 या वित्तीय वर्षापर्यंत अधिकर्षावर ₹ 5.59 कोटी व्याज आणि इतर शुल्क आकारले. महा-कॅम्पाच्या तक्रारीनंतर, बँकेने चुकीच्या पद्धतीने आकारण्यात आलेले ₹ 3.04 कोटी परत केले. तथापि, उर्वरित ₹ 2.55 कोटी परत केले गेले नाहीत. अंमलबजावणी संस्थांवर पैसे काढण्याच्या मर्यादेवर मर्यादा घालण्यात अपयशी ठरल्यामुळे ते महा-कॅम्पाचे नुकसान ठरले.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि केंद्रीकृत प्रदान प्रणाली साठी युनियन बँक ऑफ इंडिया (युबीआय) सोबत कोणताही औपचारिक सामंजस्य करार करण्यात आला नव्हता. अंमलबजावणी करणाऱ्या कार्यालयांना निधी देण्यासाठी बँकेने कोणतीही जमा मर्यादा निश्चित ठेवली नव्हती. प्रत्यक्षात, मंजूर केलेल्या एपीओ नुसार मंडळ, विभाग आणि परीक्षेत्रांना निधी वितरीत करण्यावर जमा मर्यादा अवलंबून होती. जेव्हा जेव्हा बँक अधिकर्षावर व्याज आणि इतर शुल्क आकारत असे तेव्हा मुख्य कॅम्पा निधीमध्ये पुरेशी शिल्लक होती. राज्य प्राधिकरणाच्या लक्षात येताच कि बँकेने व्याज आणि इतर शुल्क कनिष्ठ कार्यालयांमधून अधिकर्ष म्हणून कापले आहेत, तेव्हा युबीआयशी बैठका घेऊन, बँकिंग लोकपालाकडे तक्रार दाखल करून आणि आरबीआय च्या डेप्युटी गव्हर्नरकडे अपील करून आधीच आकारलेली रक्कम वसूल करण्याची कारवाई सुरू करण्यात आली. युबीआयने ₹ 3.04 कोटी परत केले आहेत आणि उर्वरित रकमेची वसुली प्रक्रिया सुरू आहे.

उत्तर मान्य नाही कारण महा-कॅम्पाने अटी आणि शर्तींचे मूल्यांकन न करता आणि सामंजस्य कराराची औपचारिक अंमलबजावणी न करता बँकेचा प्रस्ताव स्वीकारला. शिवाय, बँकिंग लोकपालाने आधीच अपील निकाली काढले आहे आणि महा-कॅम्पाची तक्रार फेटाळून लावली आहे ज्यामुळे उर्वरित रक्कम गमावली आहे.

2.1.9.2 पुनर्प्रमाणीकरणासाठी विभागांकडून महा-कॅम्पा निधी परत करणे

सीएएफ अधिनियम 2016 च्या कलम 6(एच) नुसार, राज्य प्राधिकरण एपीओनुसार पूर्वनिर्धारित हप्त्यांमध्ये क्रियाकलाप अंमलबजावणीसाठी एजन्सींना निधी वितरीत करेल. एपीओच्या मानक अटींनुसार, एपीओची वैधता दरवर्षी 31 मार्च रोजी आर्थिक वर्षाच्या अखेरीस संपते. विशिष्ट वर्षाच्या एपीओमध्ये

नियोजित अपूर्ण उपक्रमांची पुढील अंमलबजावणी केवळ तेव्हाच अनुज्ञेय असेल जेव्हा ते पुढील वर्षाच्या एपीओमध्ये समाविष्ट केली जातील आणि राष्ट्रीय प्राधिकरणाद्वारे मंजूर केली असल्यासच परवानगी केली जाऊ शकेल. म्हणून, जर विशिष्ट एपीओ कालावधीत उपक्रम घेतले जाऊ शकले नाहीत तर अंमलबजावणी करणाऱ्या एजन्सींनी न वापरलेली रक्कम परत करावी.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि 15 निवडक विभागांपैकी 10 विभागांमध्ये, मार्च 2024 पर्यंत पुनर्प्रमाणीकरणासाठी महा-कॅम्पा खात्यात ₹ 73.41 कोटी इतका महा-कॅम्पा निधी परत करण्यात आला नाही. त्याऐवजी, हा निधी विभाग खात्यात ठेवण्यात आला आणि राष्ट्रीय प्राधिकरणाच्या मंजुरीशिवाय 31 मार्च नंतरच्या पुढील एपीओ वर्षात पुढे नेण्यात आला.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि खर्च न झालेल्या रकमेचे पुनर्प्रमाणीकरण करणे आवश्यक आहे आणि सर्व क्षेत्रीय कार्यालयांना सूचना देण्यात आल्या आहेत. विभाग/मंडळ स्तरावरील अखर्चित निधी आता राज्य कॅम्पा खात्यात जमा केला जात आहे आणि याबाबत अधिक सूचना क्षेत्रीय कार्यालयांना पुन्हा जारी केल्या जातील.

2.1.10 अंतर्गत नियंत्रण

2.1.10.1 नियामक मंडळ, सुकाणू समिती आणि कार्यकारी समिती यांच्या बैठका

तक्ता 2.1.11 मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले कि महा-कॅम्पाने नियामक मंडळ (जीबी), सुकाणू समिती (एससी) आणि कार्यकारी समिती (ईसी) यांच्या नियमित बैठका आयोजित केल्या नाहीत.

तक्ता 2.1.11: जीबी, एससी आणि ईसी बैठकांचे तपशील

समितीचे नाव	निकष	निरीक्षण
नियामक मंडळ	सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 17 नुसार, जीबी वेळोवेळी राज्य प्राधिकरणाच्या कामकाजाचा आढावा घेत आणि बैठक सहा महिन्यांतून किमान एकदा होणे अनिवार्य असते.	जानेवारी 2019 मध्ये आयटीच्या स्थापनेपासून ते जीबीची एकही बैठक झालेली नाही.

समितीचे नाव	निकष	निरीक्षण
सुकाणू समिती	सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 18 नुसार, एससी, इतर गोष्टींबरोबरच, ईसी ने तयार केलेल्या एपीओ ची तपासणी आणि मंजुरी देण्यासाठी जबाबदार आहे आणि दर तीन महिन्यांनी किमान एकदा बैठक होणे आवश्यक असते.	एससी च्या बैठका नियमित अंतराने घेतल्या जात नव्हत्या. आवश्यक असलेल्या 20 बैठकींपैकी फक्त सहा बैठका झाल्या.
कार्यकारी समिती	सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 19 नुसार, ईसी ची बैठक तीन महिन्यांतून किमान एकदा होणे आवश्यक होते.	ईसीच्या बैठका नियमित अंतराने घेतल्या नव्हत्या. पाच वर्षांत 20 बैठका घ्यायच्या होत्या, तर 13 बैठका झाल्या.

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले की, नियामक मंडळाची बैठक बोलावण्याचा प्रस्ताव 15 जुलै 2025 रोजी राज्य शासनाला पाठवण्यात आला आहे.

यामुळे वस्तुस्थिती अशी होती कि अशाप्रकारे हे तथ्य राहिले की, सुरुवातीपासूनच नियामक मंडळाच्या कोणत्याही बैठका घेण्यात आल्या नाहीत आणि अधिनियमात तरतूद केल्याप्रमाणे सुकाणू समिति आणि कार्यकारी समितीच्या बैठका नियमित अंतराने घेण्यात आल्या नाहीत ही वस्तुस्थिती होती.

2.1.10.2 त्रयस्थ संस्थेद्वारे केल्या जाणाऱ्या देखरेखीच्या कामाचे अनियमित वाटप

सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 2 (ई) मध्ये, 'त्रयस्थ संस्थेद्वारे देखरेख' (Third-party monitoring) याची व्याख्या खालीलप्रमाणे करण्यात आली आहे "राष्ट्रीय निधी आणि राज्य निधीमधून हाती घेण्यात आलेल्या कामांचे परीक्षण आणि मूल्यमापन अशा त्रयस्थ संस्थेद्वारे केले जाते ज्या प्रकल्पाच्या प्रत्यक्ष लाभार्थी साखळीच्या आणि प्रशासकीय रचनेच्या बाहेरील असतात आणि ज्यांचा मूल्यमापनाच्या निकषांबाबत कोणताही 'हितसंबंध संघर्ष' (conflict of interest) नसतो; तसेच हे मूल्यमापन राष्ट्रीय प्राधिकरणाने निश्चित केलेल्या 'मूलभूत निकषांच्या पलीकडे जाऊन केले जाते."

शिवाय, उद्योग, ऊर्जा आणि कामगार विभागाने जारी केलेल्या ठरवानुसार (07 मे 2021) ₹ 10 लाख रूपयांपेक्षा अधिक रकमेच्या खरेदीसाठी 'ई-निविदा' (e-tendering) प्रकिया राबवणे अनिवार्य आहे.

भरपाई वनीकरण उपक्रमांचे त्रयस्थ संस्थेद्वारे मूल्यांकनाचे काम ई-निविदाद्वारे खुल्या बाजारातून बोली न घेता थेट सेवानिवृत्त वन कर्मचारी संघ, महाराष्ट्र, पुणे (एसईव्हीएके) यांना देण्यात आले. 2019 मध्ये केलेल्या वृक्षारोपणाच्या कामाच्या मूल्यांकनासाठी एसईव्हीएकेला ₹ 12.50 लाख रुपये देण्यात आले. त्रयस्थ-पक्ष मूल्यांकनाचे काम 2019 नंतर देण्यात आलेले नाही.

लेखापरीक्षणामध्ये आढळून आले की:

- खुल्या बाजारातून स्पर्धात्मक बोली मिळावी यासाठी ई-टेंडरिंगचा अवलंब करण्यात आला नाही.
- शिवाय, ही एजन्सी वन विभागाच्या निवृत्त अधिकाऱ्यांची संस्था आहे, जी भूतकाळात कधीतरी महा-कॅम्पा अंतर्गत भरपाई वनीकरण उपक्रमांच्या अंमलबजावणी आणि व्यवस्थापनाशी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंधित असू शकते. म्हणूनच, त्याच लोकांकडून त्रयस्थ-पक्ष मूल्यांकन करणे हे हितसंबंधांशी संघर्ष करण्यासारखे आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि वृक्षारोपणाचे मूल्यांकन हे एक तांत्रिक काम आहे आणि त्यासाठी तांत्रिक कौशल्ये आणि वनीकरण उपक्रमांचे पुरेसे ज्ञान आवश्यक आहे, म्हणून एसईव्हीएकेला मूल्यांकन काम घेण्यासाठी आवाहन करण्यात आले, कारण त्यात वनीकरण कामाची आणि वनीकरण विषयांचे ज्ञान असलेले निवृत्त वन अधिकारी असतात. वेळेची कमतरता आणि मूल्यांकन करण्याची तातडीची गरज असल्याने, ई-टेंडरिंग प्रक्रिया पाळली गेली नाही. पुढे असेही म्हटले आहे कि भविष्यात, विहित प्रक्रिया पाळली जाईल आणि योग्य ती काळजी घेतली जाईल.

हे उत्तर योग्य नाही कारण योग्य निविदा प्रक्रियेशिवाय मूल्यांकन कामाचे वाटप करणे हे नियमांच्या विरुद्ध आहे आणि मूल्यांकन कामाचे वाटप अशा व्यक्तींच्या सोसायटीला करणे जे एकेकाळी भरपाई वनीकरण क्रियाकलापांच्या अंमलबजावणी आणि व्यवस्थापनाचा भाग होते हे हितसंबंधांशी संघर्ष करण्यासारखे आहे.

2.1.10.3 वार्षिक अहवाल तयार करणे आणि लेखे अंतिम करणे

सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 19 (vi) नुसार, ईसी राज्य प्राधिकरणाचा वार्षिक अहवाल तयार करेल. शिवाय, अधिनियमाच्या कलम 28 आणि 29 मध्ये असे नमूद केले आहे कि वार्षिक अहवालात मागील आर्थिक वर्षातील त्यांच्या कामकाजाचा संपूर्ण लेखाजोखा दिला जाईल आणि त्याची एक प्रत संबंधित राज्य शासनाला पाठवली जाईल आणि ती राज्य विधिमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहासमोर ठेवली जाईल.

सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 37 नुसार, राज्य प्राधिकरण प्रपत्र-VII मध्ये मासिक लेखा विवरणपत्र तयार करेल; प्रपत्र-VIII मध्ये भौतिक आणि वित्तीय कामगिरी; प्रपत्र-IX मध्ये वार्षिक लेखा विवरणपत्र तयार करेल आणि प्रपत्र-X मध्ये त्यांचे रेकॉर्ड आणि लेखा ठेवेल.

तक्ता 2.1.12 मध्ये तपशीलवार वर्णन केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणात खालील विसंगती आढळून आल्या.

तक्ता 2.1.12: महा-कॅम्पाच्या वार्षिक अहवालाचे तपशील आणि लेख्यांचे अंतिमीकरण

वर्ष	महा-कॅम्पाच्या वार्षिक अहवालाची स्थिती	प्रपत्र-VII, VIII, IX आणि X मध्ये महा-कॅम्पाच्या लेख्यांच्या अंतिमीकरणाची स्थिती
2019-20	ईसी द्वारे मंजूर	पीसीसीएफ महाकॅम्पाने फक्त प्रपत्र X राखला होता आणि निवडक 15 विभागांनी फक्त प्रपत्र VIII राखला होता.
2020-21	ईसी द्वारे मंजूर	
2021-22	ईसी द्वारे मंजूर नाही	
2022-23	तयार नाही	
2023-24	तयार नाही	

(स्रोत: विभागाने दिलेली माहिती)

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि 2019-20 ते 2021-22 या वर्षांसाठीचे वार्षिक अहवाल येत्या विधानसभा अधिवेशनात राज्य विधिमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांसमोर मांडले जातील. 2022-23 चा वार्षिक अहवाल ईसी आणि एससीच्या मंजुरीनंतर मांडला जाईल, तर 2023-24 चा वार्षिक अहवाल प्रक्रियेत आहे. प्रपत्र IX मधील वार्षिक लेखा विवरणपत्र प्रपत्र VII आणि VIII च्या आधारे राज्य पातळीवर राखले जाईल आणि सर्व खाती प्रपत्र X नुसार टॅली अकाउंटिंग सॉफ्टवेअरमध्ये ठेवली जातील.

राज्य विधिमंडळात लेखे सादर करण्याची निर्धारित प्रक्रिया पाळली गेली नाही ही वस्तुस्थिती राहिली.

2.1.10.4 वापरकर्ता एजन्सींकडून स्व-निरीक्षण अहवालाची पावती

पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाने (जानेवारी 2014) जारी केलेल्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार, प्रत्येक वापरकर्ता एजन्सी ज्याला वनजमिन गैर-वन उद्देशासाठी वळवण्यात आली आहे त्यांनी पुढील कॅलेंडर वर्षाच्या जानेवारीमध्ये वन अधिनियम, 1980 अंतर्गत दिलेल्या प्रत्येक मंजुरीमध्ये नमूद केलेल्या अटींचे पालन करण्याबाबत वार्षिक स्वयं-निरीक्षण अहवाल तयार करावा.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि राज्य पातळीवर, महा-कॅम्पाने पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाने जारी केलेल्या सूचनांचे पालन केले नाही, कारण ते वापरकर्ता एजन्सींकडून स्व-निरीक्षण अहवाल प्राप्त करण्यात अयशस्वी ठरले. शिवाय, निवडलेल्या 15 पैकी 12[13] विभागांमध्ये, हे अहवाल देखील गोळा केले गेले नाहीत. स्वयं-निरीक्षण अहवालाच्या अनुपस्थितीत, वापरकर्ता एजन्सींनी वनजमिनी वळवण्याच्या मंजुरीमध्ये निश्चित केलेल्या अटींचे पालन केले आहे कि नाही याची खात्री करता आली नाही.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले की, सर्व क्षेत्रीय कार्यालयांना वापरकर्ता एजन्सींकडून प्रलंबित स्वयं-निरीक्षण अहवाल मिळविण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत आणि संकलन प्रक्रिया प्रगतीपथावर आहे. अहवाल संकलित केले जातील आणि सक्षम अधिकाऱ्यांना सादर केले जातील. प्रभावी देखरेखीसाठी वार्षिक अहवाल नियमितपणे सादर करण्याचे निर्देश देखील देण्यात आले आहेत.

2.1.10.5 'ई-ग्रीन वॉच' पोर्टलचे अद्ययावतीकरण

राज्य पर्यावरण आणि पर्यावरण मंत्रालयाने (जुलै 2009) जारी केलेल्या राज्य कॅम्पा मार्गदर्शक तत्वांच्या परिच्छेद 17(1) नुसार, एक एकात्मिक ऑनलाइन प्रणाली 'ई-ग्रीन वॉच' विकसित करायची होती जी वास्तविक वेळेत डेटा सादर करेल आणि सर्व भागधारकांना आणि मोठ्या प्रमाणात जनतेला उपलब्ध असेल,

[13] उप वनसंरक्षक पुसद, पश्चिम नाशिक, धुळे, अकोला, बुलढाणा, यावल, छत्रपती संभाजीनगर, वर्धा, मध्य चांदा, सावंतवाडी, बीड आणि कोल्हापूर (प्रादेशिक)

ती स्वतंत्र संस्था, संशोधक आणि जनतेला देखरेख, मूल्यांकन आणि सामाजिक आणि पर्यावरणीय लेखापरीक्षा करण्यास अनुमती देईल. शिवाय, त्याचा कामगिरी अहवाल ऑनलाइन तयार केला जाईल आणि मासिक आधारावर पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाला पाठवला जाईल.

पोर्टलमध्ये लेखापरीक्षणाद्वारे लक्षात आलेल्या विसंगती खाली दिल्या आहेत.

- 2019-20 ते 2023-24 या कालावधीत, जमिनीच्या वळवण्याच्या 80 प्रकरणांची नोंद करण्यात आली होती, परंतु ई-ग्रीन वॉचवर फक्त 11 प्रकरणांची माहिती अपलोड करण्यात आली होती.
- पुढे, 1,567.868 हेक्टर. वापरकर्ता एजन्सींकडून मिळालेल्या जमिनीपैकी फक्त 281.413 हेक्टर जमीन ई-ग्रीन वॉच पोर्टलवर अपलोड करण्यात आली.
- खर्चाचा डेटा आणि कामगिरी अहवाल ई-ग्रीन वॉच पोर्टलवर अपलोड करण्यात आला नाही.

शिवाय, निवडलेल्या 15 विभागांपैकी कोणत्याही विभागाने 'ई-ग्रीन वॉच' पोर्टल अद्ययावत केलेले नव्हते आणि कॅम्पाद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या कामांचे समवर्ती देखरेख आणि मूल्यांकन सक्षम करण्यासाठी डेटा प्रदान करण्यात अयशस्वी ठरले होते.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, निवडलेल्या विभागांनी सांगितले कि डेटा लवकरात लवकर अद्ययावत केला जाईल. पुढे, पीसीसीएफने सांगितले कि प्रशिक्षित एनआयसी समन्वयक गेल्यामुळे, 2017 पासून कॅम्पा कामाचे तपशील अपलोड करण्यात फारच कमी प्रगती झाली आहे.

उत्तरात, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि ई ग्रीन वॉच पोर्टलवरील सर्व माहिती अद्ययावत करण्यासाठी सर्व मंडळांना सूचना जारी करण्यात आल्या आहेत.

2.1.10.6 कॅम्पा वृक्षारोपण नोंदणी/मापन पुस्तिका राखणे

सीएएफ नियम, 2018 च्या नियम 37 आणि नियमात जोडलेल्या प्रपत्र X नुसार, राज्य प्राधिकरण राज्यातील कॅम्पा उपक्रमांचे रोखपुस्तक, मालमत्ता

नोंदणी, वित्तीय विवरणपत्र, तिमाही देखरेख नोंदणी, वृक्षारोपण नोंदणी/जर्नल यासारख्या नोंदी आणि लेखे राखेल.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि 15 पैकी 10[14] विभागांमध्ये, वृक्षारोपण नोंदणी आणि मापन पुस्तिका योग्यरित्या राखल्या गेल्या नाहीत. अचूक आणि अद्ययावत नोंदी नसल्यामुळे वृक्षारोपणांचे आरोग्य आणि अस्तित्वाचे निरीक्षण करणे आव्हानात्मक बनते, ज्यामुळे त्यांच्या दीर्घकालीन यश आणि शाश्वततेवर परिणाम होतो.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, 10 विभागांपैकी चार विभागांनी[15] त्यांचे वृक्षारोपण नोंदणी दुरुस्त आणि अद्ययावत केले आहेत, एका[16] विभागाने रजिस्टर दुरुस्त करण्यास सहमती दर्शविली आहे आणि उर्वरित 5 विभागांकडून[17] प्रतिसाद अद्याप प्रतीक्षेत आहेत. पुढे, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले कि आता सर्व संबंधित विभागांनी वृक्षारोपण नोंदणी आणि मापन पुस्तिका अद्ययावत केल्या आहेत. भविष्यात सर्व नोंदी अद्ययावत आणि योग्यरित्या राखण्यासाठी योग्य ती काळजी घेतली जाईल.

वस्तुस्थिती अशी होती कि लागवडीच्या यशाचे निरीक्षण करण्यासाठी वृक्षारोपण नोंदणी आणि योग्य मोजमाप पुस्तके महत्त्वाची आहेत जी लेखापरीक्षणाच्या वेळी अपूर्ण होती आणि लेखापरीक्षणाद्वारे निदर्शनास आणून दिल्यानंतरच ती अद्ययावत केली गेली.

2.1.10.7 कॅम्पाच्या कामांची अंमलबजावणी करण्यासाठी ग्रामसभेची मान्यता घेणे

सीएएफ नियम, 2018 आणि एपीओ च्या मंजुरीच्या अटींनुसार, मंजूर एपीओची अंमलबजावणी करण्यापूर्वी, राज्य प्राधिकरणाचे ईसी त्यांच्याकडे प्रमाणपत्र उपलब्ध असल्याची खात्री करेल कि प्रस्तावित उपक्रम ग्रामसभेशी योग्य सल्लामसलत केल्यानंतर हाती घेतले जात आहेत आणि वनक्षेत्रात प्रस्तावित

[14] उप वनसंरक्षक अकोला, छत्रपती संभाजी नगर, बुलढाणा, मध्य चांदा, धुळे, पुसद, सावंतवाडी, पश्चिम नाशिक, यावल आणि बीड

[15] उप वनसंरक्षक यावल, बुलढाणा, सावंतवाडी आणि बीड

[16] उप वनसंरक्षक मध्य चांदा

[17] उप वनसंरक्षक धुळे, पश्चिम नाशिक, पुसद, अकोला आणि छत्रपती संभाजी नगर

उपक्रम अनुसूचित जमाती आणि इतर पारंपारिक वनवासी (वन हक्कांची मान्यता) अधिनियम, 2006 च्या तरतुदींनुसार मंजूर कार्य योजनेनुसार आहेत.

निवडलेल्या 15 पैकी 10 विभागांमध्ये[18] लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले कि कॅम्पा अंतर्गत विविध कामे हाती घेण्यापूर्वी संबंधित ग्रामसभेची मान्यता घेण्यात आली नव्हती ज्यामुळे सामाजिक किंवा पर्यावरणीय परिणामांवर सल्लामसलत न झाल्याने अनपेक्षित परिणाम होऊ शकतात.

उत्तरात, शासनाने (ऑक्टोबर 2025) सांगितले की, कॅम्पा निधी अंतर्गत सर्व उपक्रम राबविण्यासाठी संबंधित ग्रामसभेची पूर्व मान्यता आणि सल्लामसलत घेण्याबाबत सर्व संबंधित अंमलबजावणी कार्यालयांना सूचना देण्यात आल्या आहेत. भविष्यात योग्य ती काळजी घेतली जाईल.

2.1.11 निष्कर्ष

वनजमिनी गैर-वन वापरासाठी वळवल्यामुळे वन आणि झाडांचे नुकसान भरपाई देण्यासाठी पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाने एपीओ मध्ये मंजूर केलेल्या भरपाई वनीकरण उपक्रमांसाठी राज्य भरपाई वनीकरण निधीचे व्यवस्थापन आणि वापर करण्याचे महा-कॅम्पाला आदेश देण्यात आले आहेत.

लेखापरीक्षणातून असा निष्कर्ष निघतो कि एपीओ तयार करण्याच्या आणि मंजुरीच्या प्रक्रियेत मोठा विलंब झाला आहे, परिणामी, एपीओची अंमलबजावणी देखील विलंबाने झाली आहे आणि लेखापरीक्षणाद्वारे समाविष्ट कालावधीत नियोजित भरपाई वनीकरण कामांचे लक्ष्य साध्य करता आले नाही.

मार्गदर्शक तत्वांनुसार, भरपाई वनीकरण योग्य गैर-वन जमिनीवर उभारायचे आहे. तथापि, लेखापरीक्षणाद्वारे समाविष्ट कालावधीच्या एपीओमध्ये नियोजित 114 प्रकल्पांपैकी 60 प्रकल्पांच्या संदर्भात भरपाई वनीकरण मार्गदर्शक तत्वांमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे गैर-वन जमिनीची उपलब्धता न शोधता वन जमिनीवर नियोजित केले गेले. लेखापरीक्षणात असेही आढळून आले कि 2592.73 हेक्टर जमिनीवरील भरपाई वनीकरण स्थळ निवडीमुळे आणि मंजूर जमीन इतर वृक्षारोपण योजनांसाठी वळवल्यामुळे हाती घेता आली नाही.

[18] उप वनसंरक्षक छत्रपती संभाजी नगर, पश्चिम नाशिक, मध्य चांदा, अकोला, बुलढाणा, धुळे, पुसद, सावंतवाडी, यावल आणि बीड

वित्तीय व्यवस्थापनाच्या बाबतीत, महा-कॅम्पाने सीएएफ अधिनियमानुसार वापरकर्ता एजन्सींकडून भरपाई वनीकरणची रकम थेट राज्य निधीत जमा केले जाईल याची खात्री केलेली नाही. राष्ट्रीय प्राधिकरणामार्फत हि रक्कम वळती करणे हे सीएएफ अधिनियमानुसार तरतुदीच्या विरुद्ध आहे ज्यामुळे राज्य निधीत रक्कम जमा होण्यास विलंब झाला आणि राष्ट्रीय प्राधिकरणाने त्या रकमेचे कोणतेही व्याज महा-कॅम्पाला दिलेले नाही.

महा-कॅम्पाला राज्य निधीचे व्यवस्थापन करण्याचे अधिकार आहेत, परंतु संपूर्ण राज्य निधीवर त्यांचे सक्रिय नियंत्रण नाही आणि ते केवळ महाराष्ट्र शासनाद्वारे वितरित केलेल्या रकमेच्या मर्यादेपर्यंत राज्य निधीचे व्यवस्थापन करते. परिणामी, महा-कॅम्पाने अतिरिक्त रकमेसाठी गुंतवणूक योजना तयार केलेली नाही ज्यामुळे राज्य निधीला कमी व्याज मिळते. महा-कॅम्पाने महाराष्ट्र शासनाच्या काही अर्थसंकल्पीय योजनांच्या अंशतः निधीसाठी आणि राज्य निधीच्या वापराच्या नियमांविरुद्ध कामांच्या अपात्र बाबींसाठी देखील राज्य निधीचा वापर केला आहे.

महा-कॅम्पामधील अंतर्गत नियंत्रणांमध्ये सुधारणा करण्याची संधी आहे कारण नियामक मंडळाचे कामकाज चालू नाही आणि सुकाणू समिती आणि कार्यकारी समितीच्या अपु-या बैठका आहेत. महा-कॅम्पाद्वारे हाती घेतलेल्या भरपाई वनीकरण उपक्रमांच्या मूल्यांकनासाठी मूल्यांकन यंत्रणा देखील अधिक मजबूत करणे आवश्यक आहे जेणेकरून महा-कॅम्पा त्याचे उद्दिष्ट साध्य करू शकेल ज्यासाठी ते सीएएफ अधिनियमाअंतर्गत स्थापन करण्यात आले होते.

शिफारशी

- *महा-कॅम्पा एक अंतर्गत नियोजन दिनदर्शिका तयार करू शकते ज्यामध्ये निर्धारित वेळेनुसार आणि जबाबदारीसह राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडे एपीओ सादर करणे आणि मंजूर वेळापत्रकानुसार निधी वितरीत करणे सुनिश्चित केले जाऊ शकते.*
- *विभाग संयुक्त स्थळ तपासणी आणि भू-संदर्भाच्या मदतीने योग्य बिगर-वन जमिनीची सत्यापित भु-बँक तयार आणि कार्यान्वित करू शकतो,*

जेणेकरून विहित केलेल्या एक किंवा दोन वाढत्या हंगामात भरपाई वनीकरण वेळेवर पूर्ण होईल.

- *सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 4 नुसार वापरकर्ता संस्थांद्वारे सर्व भरपाई वनीकरण प्राप्ती राष्ट्रीय कॅम्पाएवजी थेट राज्य कॅम्पा निधीमध्ये जमा केल्या जातील याची खात्री करण्यासाठी आणि राष्ट्रीय कॅम्पाद्वारे वळवण्यास अवरोध करण्यासाठी शासन आवश्यक निर्देश जारी करू शकते.*
- *महा-कॅम्पा एक औपचारिक गुंतवणूक धोरण तयार करू शकते आणि अंमलात आणू शकते आणि सीएएफ अधिनियम, 2016 च्या कलम 26 आणि 30 नुसार शासकीय सिक्युरिटीज किंवा शेड्यूल्ड बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये अतिरिक्त शिल्लक गुंतवू शकते.*
- *महा-कॅम्पाची जीबी, एससी आणि ईसीची बैठक विहित कालावधीने बोलावली जाऊ शकते आणि देखरेख आणि अंतर्गत नियंत्रणे मजबूत करण्यासाठी भौतिक प्रगती, निधी वापर आणि अभिलेख देखभालीचा आढावा घेण्याचे आदेश दिले जाऊ शकतात.*

वित्त विभाग

2.2 'एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली' चे माहिती तंत्रज्ञान लेखापरीक्षण

2.2.1 प्रस्तावना

महाराष्ट्र शासनाने (जीओएम) 1996-1997 पासून आपल्या विभागांसाठी विविध मॉड्यूल्स विकसित करून संगणकीकरणाची सुरुवात केली. तथापि, हे मॉड्यूल्स स्वतंत्र होते आणि एकमेकांशी एकात्मिक नव्हते. भारत सरकारने (जीओआइ) एका ई-गव्हर्नन्स प्रकल्पाद्वारे एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली (आयएफएमएस) लागू करण्याचे निर्देश दिले (मे 2007 मध्ये).

महाराष्ट्र शासनाने एप्रिल 2008 पासून अर्थसंकल्पीय अंदाज, वाटप आणि देखरेख कार्ये, शासनाच्या खर्च आणि जमा रकमांचे लेखांकन, वेतन आणि निवृत्तिवेतनासह कर्मचाऱ्यांचे इतर वैयक्तिक दावे यांच्या स्वयंचलनाची कार्यवाही सुरू केली. ही कार्ये पाच वेब-सक्षम मॉड्यूल्सच्या विकासाद्वारे स्वयंचलित आणि एकात्मिक करण्यात आली आणि खालील **तक्ता 2.2.1** मध्ये तपशीलवार दिल्याप्रमाणे वेगवेगळ्या टप्प्यांमध्ये त्यांची अंमलबजावणी करण्यात आली:

तक्ता 2.2.1: पाच वेब-सक्षम मॉड्यूल्स आणि त्यांच्या अंमलबजावणीची माहिती

अ. क्र.	मॉड्यूलचे नाव	लाइव्ह होण्याचा महिना/वर्ष	यांनी विकसित केले
1.	ट्रेझरी नेट	2009 मध्ये विकसित केलेली आणि लोकल एरिया नेटवर्कवर चालणाऱ्या जुन्या प्रणालीचा मे 2018 ते जानेवारी 2020 दरम्यान वेब-सक्षम प्रणालीमध्ये दर्जावाढ करण्यात आली.	मेसर्स नॅशनल इन्फॉर्मेटिक्स सेंटर (एनआयसी), पुणे
2.	अर्थसंकल्प अंदाज, वाटप आणि सनियंत्रण प्रणाली (बिम्स)	मे 2007	
3.	बिल पोर्टल	मार्च 2015	
4.	शासकीय प्राप्ती लेखा प्रणाली (ग्रास)	जून 2010	
5.	सेवार्थ मॉड्यूल, ज्यामध्ये खालील पाच उप-मॉड्यूल आहेत: (1) वेतन	एप्रिल 2012 ते ऑगस्ट 2014 दरम्यान	मेसर्स टाटा कन्सल्टन्सी

अ. क्र.	मॉड्यूलचे नाव	लाइव्ह होण्याचा महिना/वर्ष	यांनी विकसित केले
	(2) निवृत्तीवेतनवाहिनी (पेन्शन) (3) परिभाषित अंशदान पेन्शन प्रणाली (डीसीपीएस) आणि राष्ट्रीय पेन्शन प्रणाली (एनपीएस) (4) जीपीएफ गट IV आणि (5) कर्ज आणि अग्रिम रक्कम		सर्व्हिसेस (टीसीएस), मुंबई

टीप: आकृति 2.2.1 मध्ये दर्शविलेले इतर मॉड्यूल म्हणजे व्यवस्थापन माहिती प्रणाली (एमआइएस) आणि महालेखाकार (एजी) मॉड्यूल ज्यासाठी वरील पाच मॉड्यूलमधून डेटा मिळवला जातो.

वरीलपैकी, सेवार्थ मॉड्यूलचे उप-मॉड्यूल, म्हणजेच जिल्हा परिषदा आणि इतर अनुदानित संस्था व आस्थापनांच्या कर्मचाऱ्यांसाठी असलेले निवृत्तीवेतनवाहिनी (निवृत्तीवेतन), मॉड्यूल अद्याप लागू करण्यात आलेले नाहीत.

महाकोष पोर्टल, महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाने एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली (आयएफएमएस) अंतर्गत विकसित केलेल्या विविध ॲप्लिकेशन्सच्या लिंक्स प्रदान करते. हे पोर्टल बिम्स, ग्रास, सेवार्थ, डीसीपीएस, निवृत्तिवेतनवाहिनी इत्यादी ॲप्लिकेशन्सच्या लिंक्स पुरवते. Application

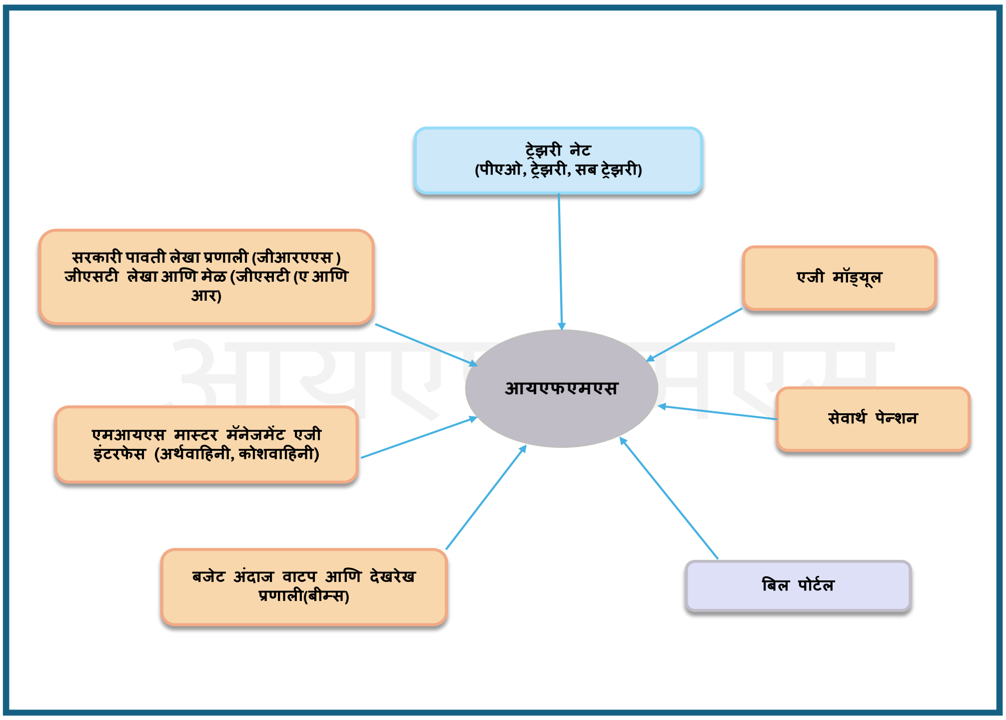
2.2.2 संघटनात्मक रचना

अपर मुख्य सचिव हे वित्त विभागाचे प्रशासकीय प्रमुख आहेत. वित्त विभागाच्या कार्यांचे स्वयंचलनीकरण करण्याचे काम संचालक, लेखा व कोषागारे (डीएटी), मुंबई यांच्याकडे सोपवण्यात आले आहे. संचालकांना सहसंचालक (माहिती तंत्रज्ञान), उपसंचालक (माहिती तंत्रज्ञान) आणि सहायक संचालक (ट्रेझरीनेट) मदत करतात.

2.2.3 आयएफएमएसची प्रणाली वास्तुरचना

आयएफएमएस हे बॅक-एंड डेटाबेस म्हणून डीबी2 (आयबीएमने सुरू केलेले एक आरडीबीएमएस उत्पादन) आणि फ्रंट-एंड म्हणून पीएचपी/जावा स्क्रिप्ट वापरून विकसित केले गेले आहे. आयएफएमएस हे एक वेब-आधारित मॉड्यूलर रचना असलेले असे ॲप्लिकेशन आहे. ज्यात खालील **आकृती 2.2.1** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे वेगवेगळे मॉड्यूल आपापसात एकमेकांशी संवाद साधतात आणि डेटाची देवाणघेवाण करतात.

आकृती 2.2.1: आयएफएमएसचे मॉड्यूल

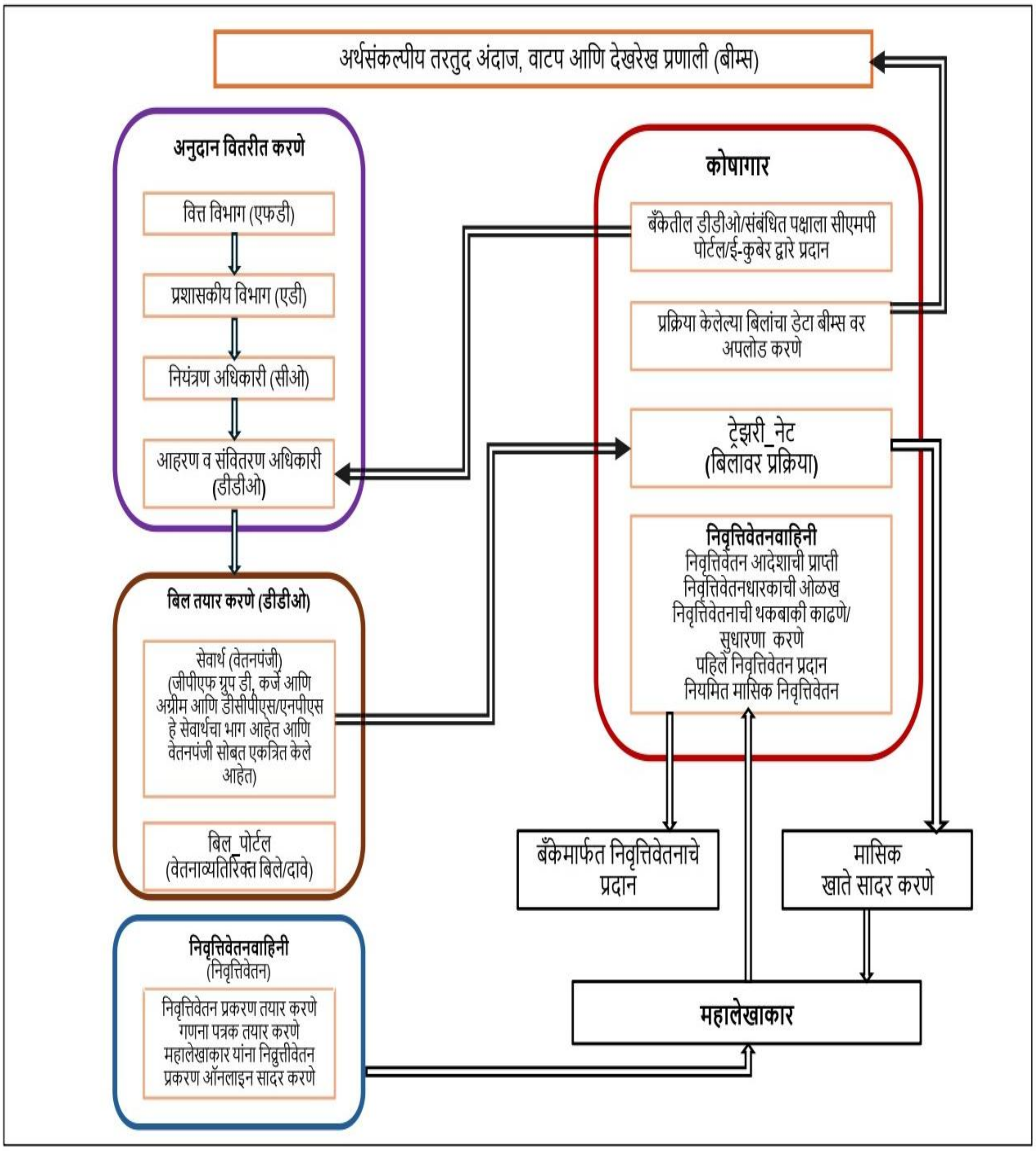
आयएफएमएसचे मुख्य वापरकर्ते महाराष्ट्र शासनाचे सर्व विभाग, त्या अंतर्गत असलेले नियंत्रक अधिकारी (नि.अ.) आणि आहरण व संवितरण अधिकारी (डीडीओ), कोषागारे आणि इतर संबंधित लेखापरीक्षा हितधारक जसे कि बँका, भारतीय रिझर्व्ह बँक, भारतीय लेखापरीक्षण आणि लेखा विभाग इत्यादी आहेत.

2.2.4 आयएफएमएस मॉड्यूलमध्ये डेटा प्रवाह

अर्थसंकल्पाला मंजुरी मिळाल्यानंतर, वित्त विभाग (एफडी) महाराष्ट्र शासनाच्या संबंधित प्रशासकीय विभागाला अनुदान वितरित करतो. प्रशासकीय विभाग आयएफएमएसच्या बिम्स मॉड्यूलचा वापर करून, आपल्या नि.अ. मार्फत डीडीओंना अनुदान वितरित करतो. बिलपोर्टल आणि सेवार्थ मॉड्यूल खर्च देयके तयार करतात, जी कोषागारांना सादर केली जातात. बिलपोर्टल/सेवार्थमध्ये देयके तयार झाल्यानंतर लगेचच, बिलाची रक्कम बिम्स ॲप्लिकेशनमधील वाटप केलेल्या अनुदानामध्ये समायोजित केली जाते. कोषागार ट्रेझरीनेट मॉड्यूल वापरून देयकांसाठी बिले मंजूर करते.

आयएफएमएसद्वारे होणा-या खर्चाचा प्रवाह दर्शवणारा तक्ता खालील **आकृती 2.2.2** मध्ये दिला आहे:

आकृती 2.2.2: आयएफएमएसमध्ये खर्चाचा डेटा प्रवाह

2.2.5 लेखापरीक्षणाची उद्दिष्ट्ये

आयटी लेखापरीक्षण खालील बाबींची खात्री करण्यासाठी करण्यात आले की:

- आयएफएमएसच्या अंमलबजावणीसाठी प्रकल्प व्यवस्थापन प्रभावी आणि कार्यक्षम होते.
- आयएफएमएसमध्ये पुरेशी कार्यक्षमता आणि नियंत्रणे उपलब्ध होती आणि आयटी प्रणालीची उद्दिष्ट्ये व्यावसायिक उद्दिष्टांशी सुसंगत होती आणि आपत्तीनंतर डेटा पुनर्प्राप्त करण्यासाठी आवश्यक व्यवस्था अस्तित्वात आहे; आणि

- प्रणालीची आणि प्रणालीद्वारे प्रक्रिया केलेल्या व्यवहारांची सत्यता आणि सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी अंगभूत इनपुट, प्रक्रिया आणि आउटपुट नियंत्रणे पुरेशी आहेत.

2.2.6 लेखापरीक्षणाचे निकष

लेखापरीक्षणाचे निकष खालील स्रोतांवरून घेतले आहेत:

- महाराष्ट्र राज्य ई-गव्हर्नन्स धोरण, 2011
- महाराष्ट्र कोषागार नियम, 1968
- सर्वसाधारणपणे स्वीकारल्या जाणाऱ्या चांगल्या आयटी पद्धती
- आयएफएमएसच्या विकासासाठी सेवा स्तर करार (एसएलए)
- भारत सरकार (जीओआय) द्वारे जारी केलेल्या सूचना/मार्गदर्शक तत्त्वे आणि महाराष्ट्र शासनाचे (जीओएम) शासन निर्णय (जीआर)

2.2.7 लेखापरीक्षणाची व्याप्ती, नमुना निवड आणि कार्यपद्धती

2018-19 ते 2023-24 या कालावधीसाठी आयएफएमएसचे (आयएफएमएस) आयटी लेखापरीक्षण जुलै 2023 ते सप्टेंबर 2024 दरम्यान करण्यात आले. 24 मे 2023 रोजी शासनासोबत एक आगमन बैठक आयोजित करण्यात आली होती. 24 जुलै 2025 रोजी आयोजित केलेल्या निर्गमन बैठकीत वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्यासोबत लेखापरीक्षण निष्कर्षांवर चर्चा करण्यात आली.

महाराष्ट्रामध्ये सात[19] प्रशासकीय प्रदेश असून त्यात 36 कोषागारे आहेत. सहा प्रदेशांचे प्रमुख सहसंचालक, लेखा व कोषागार आहेत आणि मुंबई विभागाचे प्रमुख वेतन व लेखा अधिकारी आहेत. 35 प्रशासकीय विभागांमधील डीडीओ कोषागारे/उप-कोषागारांशी जोडलेले आहेत.

लेखापरीक्षणाने मंजूर नमूना निवड कार्यपद्धतीद्वारे चार[20] प्रदेश आणि त्याअंतर्गत प्रत्येकी एक जिल्हा कोषागार[21] निवडले. निवडलेल्या जिल्हा कोषागारांपैकी सहा उप-कोषागारे[22] निवडण्यात आली. लेखापरीक्षणाने निवडलेल्या

[19] अमरावती, छत्रपती संभाजीनगर, कोकण, मुंबई, नागपूर, नाशिक आणि पुणे.

[20] छत्रपती संभाजीनगर, मुंबई, नागपूर आणि पुणे.

[21] छत्रपती संभाजीनगर, वांद्रे (मुंबई), पुणे आणि वर्धा (नागपूर).

[22] भोर, फुलंब्री, हिंगणघाट, कारंजा (घा), वेल्हांड, वैजापूर.

जिल्हा कोषागारांमधील सात[23] प्रशासकीय विभागांमधील 55 डीडीओ ***(परिशिष्ट 2.2.1)*** देखील निवडले.

आयएफएमएस मॉड्यूल्सच्या मूल्यांकनासाठी खालील कार्यपद्धती अवलंबण्यात आली:

- संनियंत्रणाचे मुल्यांकन आणि माड्युल्सचे कार्यांवयन तपासण्यासाठी नमुना चाचणीसाठी निवडलेल्या कोषागारांना आणि डीडीओंना सर्वेक्षण प्रश्नावली देऊन अनुप्रयोगाची (ॲप्लीकेशन्स) छाननी करण्यात आली.
- संगणक सहाय्यित लेखापरीक्षण तंत्र (सीएएटी) वापरून डेटा आणि अभिलेखांचे विश्लेषण करण्यात आले.
- अपवाद अहवालाची पुष्टी डीडीओंकडून भौतिक कागदपत्रांची पडताळणी/तथ्ये आणि आकडेवारीची पुष्टी करून केली गेली.
- ग्रास मॉड्यूलचे पाठपुरावा लेखापरीक्षण मुंबई येथील व्हर्च्युअल ट्रेझरी आणि कोल्हापूर, पुणे, नाशिक आणि अमरावती येथील निवडक कार्यालयांमध्ये करण्यात आले. शासकीय प्राप्ती लेखा प्रणाली (ग्रास) साठी, वापरकर्ते व्हर्च्युअल ट्रेझरी ऑफिसर (व्हीटीओ), कर निर्धारण विभागांचे करदाते आणि सहभागी बँका आहेत.

लेखापरीक्षण निष्कर्ष

पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे आयएफएमएसच्या, लेखापरीक्षण निष्कर्षांचे वर्गीकरण प्रकल्प व्यवस्थापन, सामान्य नियंत्रणे आणि अनुप्रयोग नियंत्रणे या शीर्षकाखाली केले आहे.

2.2.8 प्रकल्प व्यवस्थापन

एनआयसीने त्यांच्याद्वारे विकसित केलेल्या मॉड्यूल्ससाठी कोणताही विकास खर्च आकारला नाही. तथापि, जून 2024 पर्यंत, आयएफएमएस प्रकल्पावर

[23] अन्न नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण, वैद्यकीय शिक्षण व औषधी द्रव्ये, सार्वजनिक आरोग्य, सार्वजनिक बांधकाम, महसूल आणि वन, कौशल्य रोजगार उद्योजकता आणि नाविन्यता, नगरविकास.

झालेला वास्तविक खर्च **तक्ता 2.2.2** मध्ये तपशीलवार दिलेल्या घटकांवर ₹ 38.58 कोटी होता:

तक्ता 2.2.2: प्रकल्पाचा खर्च

अ.क्र.	घटक	प्रत्यक्ष खर्च (₹ मध्ये)
1.	टीसीएस द्वारे पाच वर्षांच्या देखभालीसह मॉड्यूलचा विकास आणि देखभाल.	
	अ. सॉफ्टवेअर विकासासाठी लागणारा मूळ खर्च	2,45,96,213
	ब. अनुप्रयोग सहाय्याची मूळ किंमत	4,91,52,407
	करांसह एकूण करार रक्कम	**7,37,48,620**
2.	2017 ते 2024 पर्यंत महाआयटी द्वारे मॉड्यूलची देखभाल	16,96,67,047
3	जून 2017 ते मे 2022 पर्यंत टीसीएल, मुंबईच्या डेटा सेंटरमध्ये अनुप्रयोग चालविणे	2,50,64,676
4	टीसीएलच्या डेटा सेंटरमध्ये अनुप्रयोग चालविण्यासाठी कराराची जून 2022 पासुन मार्च 2024 पर्यंत मुदतवाढ	11,73,54,303
	एकूण	**38,58,34,646**

स्रोत: डीएटीने पुरवलेली माहिती

आयएफएमएस मॉड्यूल्स एनआयसी आणि टीसीएस ने विकसित केले होते. एनआयसी ने विकसित केलेल्या मॉड्यूल्सची देखभाल एनआयसी स्वतःच करत होती. जेव्हा कि, टीसीएस ने विकसित केलेल्या मॉड्यूल्सची देखभाल जुलै 2017 पर्यंत टीसीएस करत होती. त्यानंतर, ही जबाबदारी महाराष्ट्र माहीती तंत्रज्ञान महामंडळ मर्यादित (महाआयटी), मुंबई यांना सोपवण्यात आली. एनआयसी आणि टीसीएस या दोन्ही कंपन्यांनी विकसित केलेले मॉड्यूल्स टाटा कम्युनिकेशन लिमिटेड (टीसीएल) च्या डेटा सेंटरमध्ये स्थापित केले होते. याव्यतिरिक्त, हैदराबाद येथील आपत्कालीन पुनर्प्राप्ती स्थळ (डीआरपी) आयएफएमएस मॉड्यूल्सचे संरक्षण करते, ज्याचे कामकाज टीसीएल सांभाळते.

2.2.8.1 परफॉर्मन्स मॉनिटरिंग टूल्स (पीएमटी) चे कार्यावयन न करणे

सेवा स्तर करारानुसार (एसएलए) टीसीएसने (असे पीएमटी विकसित करून कार्यान्वित करायचे होते) जे व्यवस्थापनाला विविध कार्यप्रदर्शन प्रमुख निर्देशकांसह (पीएमकेआय) विविध अहवाल प्रदान करेल, ज्याद्वारे प्रकल्पाच्या विविध कार्यांवर आणि सेवा प्रदात्याद्वारे त्याच्या अंमलबजावणीवर बारकाईने लक्ष ठेवल्या जाईल.

एसएलएच्या परिच्छेद 19 नुसार, टीसीएसला आयटी सोल्युशन सॉफ्टवेअर ॲप्लिकेशनचे पाच वर्षांसाठीचे देखभाल सहाय्य प्रदान करावयाचे होते जे प्रणालीच्या समाधानकारक कार्यप्रदर्शनावर आधारित असेल, ज्याचे मूल्यांकन पीएमटी द्वारे तयार केलेल्या पीएमकेआय द्वारे केले जाईल, उदा. ॲप्लिकेशन प्रतिसाद वेळ[24], ॲप्लिकेशन उपलब्धता, सुविधा व्यवस्थापन प्रतिसाद वेळ[25], सुविधा व्यवस्थापन समस्या निराकरण वेळ[26] आणि सुरक्षा व्यवस्थापन[27]. तथापि, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि एजन्सीने पीएमटी विकसित/कार्यान्वित केले नाही. विकास आणि देखभालीदरम्यान उपभोक्त्याच्या क्रियाकलापांवर संनियंत्रण ठेवण्यासाठी एसएलएमध्ये पीएमटीच्या विकासाचा समावेश असूनही, विभागाला तृतीय-पक्ष मूल्यांकन अहवालांवर अवलंबून राहावे लागले, ज्यामुळे मूल्यांकन प्रक्रियेच्या अचूकतेबद्दल आणि सर्वसमावेशकतेबद्दल शंका निर्माण झाली.

लेखापरीक्षणाने ही बाब निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने हे मान्य केले (जुलै 2025) कि टीसीएसने पीएमटी पुरविले नाही, त्याऐवजी टीसीएलने पीएमकेआय चे मासिक अहवाल प्रदान केले, ज्याच्या आधारावर विभागाने योग्य ती कारवाई केली. पुढे पीएमटी विकसित केले असते तर अतिरिक्त खर्च झाला असता असेही नमूद करण्यात आले.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही, कारण एसएलएमध्ये पीएमटीच्या कार्यांवयनाची तरतूद आहे आणि विभागाने ते सुनिश्चित करण्यासाठी कोणतेही प्रयत्न केले नाहीत. शिवाय, बिझनेस कंटिन्यूटी प्लॅन आणि डिझास्टर रिकव्हरी प्लॅन यांसारखे महत्त्वाचे मॉड्यूल्स देखील या अहवालांवर अवलंबून होते (ज्याचा तपशील **परिच्छेद 2.2.12** मध्ये दिला आहे).

---

24 वापरकर्त्यांना विशिष्ट वेळेत मॉड्यूल ॲक्सेस करता येईल याची खात्री करण्यासाठी.

25 सेवा प्रदात्याच्या सुविधा व्यवस्थापन आणि सहायता पथक/मदत कक्ष विभागाने नोंदवलेल्या समस्यांना निर्धारित वेळेत प्रतिसाद देईल याची खात्री करणे.

26 सेवा प्रदात्याच्या सुविधा व्यवस्थापन आणि सहायता पथकाने विभागाने नोंदवलेल्या समस्यांचे निराकरण निर्धारित वेळेत केले आहे याची खात्री करणे.

27 सेवेचा नकार, स्पॅम मालवेअर इत्यादी सुरक्षा संबंधित समस्या टाळण्यासाठी.

2.2.8.2 पॅकेज की इन्फ्रास्ट्रक्चर आणि डिजिटल सिग्नेचर इन्फ्रास्ट्रक्चरचे कार्यांवयन न करणे

पॅकेज की इन्फ्रास्ट्रक्चर (पीकेआय) हे सुनिश्चित करते कि संवेदनशील डेटा सुरक्षितपणे प्रसारित आणि संग्रहित केला जातो. पीकेआय डिजिटल स्वाक्षरी इन्फ्रास्ट्रक्चर (डीएसआय) च्या वापरास देखील सक्षम करते, जे कायदेशीररित्या मान्यताप्राप्त आहेत आणि स्वाक्षरी करणाऱ्याची सत्यता पडताळण्याचा मार्ग प्रदान करतात आणि स्वाक्षरी केलेल्या दस्तऐवज किंवा डेटाची सत्यता सुनिश्चित करतात. एसएलएच्या परिच्छेद 3 च्या भाग-डी मध्ये नमूद केल्यानुसार, पीकेआय आणि डीएसआय च्या विकासासाठी कामाची सविस्तर व्याप्ती स्पष्ट केली आहे.

डीएटी येथील दस्तऐवजांची तपासणी केल्यावर आणि आयएफएमएस ॲप्लिकेशन्सची पडताळणी केल्यावर लेखापरीक्षणास असे आढळून आले कि एजन्सीने पीकेआय विकसित केले नव्हते. परिणामी, एजन्सीने विकसित केलेल्या सेवार्थ च्या मॉड्यूल्समध्ये डेटा एन्क्रिप्शन, विश्वासाहर्ता आणि प्रमाणिकरण यंत्रणांचा अभाव होता. यामुळे प्रणालीची सुरक्षितता उल्लंघनांस बळी पडू शकते आणि आर्थिक व्यवहारांची व संवेदनशील माहितीची विश्वासाहर्ता धोक्यात आली.

ही बाब निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, शासनाने लेखापरीक्षणाच्या निरीक्षणांची दखल घेतली (जुलै 2025) आणि आयएफएमएससाठी पीकेआय/डीएसआय इंफ्रास्ट्रक्चर उपलब्ध नसल्याची पुष्टी केली. पुढे, विभागाने असेही सांगितले कि, ई-हस्ताक्षर सेवेच्या टप्पानिहाय विकासासाठी कालमर्यादा निश्चित करण्यात आली आहे. सेवार्थ आणि निवृत्तीवेतनवाहिनी अंतर्गत सर्व कागदपत्रांवर डिजिटल स्वाक्षरी केली जाईल. प्रगतीवर लक्ष ठेवण्यासाठी आणि संबंधित प्रणालींसोबत एकत्रीकरण सुनिश्चित करण्यासाठी महाआयटी विकास संस्था आणि सी-डॅक यांच्यासोबत नियमित बैठका घेतल्या जात आहेत.

यातुन करारासंबंधी जबाबदाऱ्यांचे पालन करण्याचे महत्त्व आणि एसएलएच्या अटींचे पालन सुनिश्चित करण्यासाठी मजबूत देखरेख यंत्रणेची आवश्यकता अधोरेखित होते.

2.2.8.3 जिल्हा परिषदा आणि इतर अनुदानित संस्था आणि संस्थांनांच्या कर्मचाऱ्यांसाठी टीसीएस द्वारे पेन्शन मॉड्यूल विकसित न करणे

एसएलएनुसार राज्य शासकीय कर्मचाऱ्यांसाठी तसेच जिल्हा परिषद (झेडपी) कर्मचाऱ्यांसाठी आणि इतर अनुदानित संस्था आणि संस्थांनांच्या कर्मचाऱ्यांसाठी टीसीएसने पेन्शन मॉड्यूल (निवृत्तिवेतनवाहिनी) विकसित करायचे होते. तथापि, टीसीएसने फक्त राज्य शासकीय कर्मचाऱ्यांसाठीच हे मॉड्यूल विकसित केले.

शिवाय, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि जिल्हा परिषद आणि इतर संस्थांसाठी या अनुप्रयोगाचा (अॅप्लीकेशन्स) एकूण विकास खर्च ₹ 34.47 लाख इतका होता. विभागाला टीसीएसकडून मॉड्यूलशी संबंधित विशिष्ट खर्च वजा करण्यास बांधील होते. तथापि, केवळ ₹ 22.50 लाख वसूल करण्यात आले. परिणामी, **तक्ता 2.2.3** मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे टीसीएसला ₹ 11.97 लाखांचा अवाजवी फायदा मिळाला.

तक्ता 2.2.3: टीसीएसला झालेला अवाजवी फायदा

अ. क्र.	अनुप्रयोगाच्या विकासाचे टप्पे	निवृत्तीवेतनाची *टक्के* वारी	निवृत्तीवेतनासाठी देय रक्कम (झेड.पी.) (₹ मध्ये)	पेन्शनसाठी देय रक्कम (इतर संस्था) (₹ मध्ये)	एकूण देय रक्कम (₹ मध्ये)
1.	पायलट कोषागारासाठी मासिक निवृत्तिवेतन बिले तयार होईपर्यंत संपूर्ण निर्मिती पूर्ण आणि संपूर्ण डेटा स्थलांतरण करणे.	25	6,89,441	1,72,360	8,61,801
2.	पायलट कोषागारासाठी थकबाकी बिलाची निर्मिती	25	6,89,441	1,72,360	8,61,801
3	पायलट कोषागारासाठी पहिली प्रदान प्रक्रिया आणि बिल निर्मिती	10	2,75,776	68,944	3,44,720
4.	कार्यालय प्रमुखाद्वारे निवृत्तिवेतन प्रकरण तयार करण्याची संपूर्ण कार्यप्रणाली	10	2,75,776	68,944	3,44,720
5.	विविध इंटरफेसचा विकास	10	2,75,776	68,944	3,44,720

अ. क्र.	अनुप्रयोगाच्या विकासाचे टप्पे	निवृत्तीवेतनाची *टक्के* वारी	निवृत्तीवेतनासाठी देय रक्कम (झेड.पी.) (₹ मध्ये)	पेन्शनसाठी देय रक्कम (इतर संस्था) (₹ मध्ये)	एकूण देय रक्कम (₹ मध्ये)
6	सर्व कोषागारांमध्ये प्रारंभ (गो लाईव्ह)	20	5,51,553	1,37,888	6,89,441
एकूण वजावट		**100**	**2,75,7763**	**6,89,440**	**3447203**
प्रत्यक्षात कपात केलेली			**18,00,000**	**4,50,000**	**22,50,000**
अतिरिक्त प्रदान			**9,57,763**	**2,39,440**	**11,97,203**

शासनाने (जुलै 2025) उत्तर दिले कि, यासंबंधीच्या तथ्यांची पडताळणी केली जाईल आणि योग्य ती कारवाई केली जाईल.

2.2.8.4 वापरकर्ता स्तरावरील गरजांचे अपुरे मूल्यांकन

निवडलेल्या 51 डीडीओंशी संबंधित लेखापरीक्षण निरीक्षणांवर आधारित, वापरकर्त्यांच्या गरजांच्या पर्याप्ततेबाबत शासनाकडून मिळालेले उत्तर खालीलप्रमाणे सारणीबद्ध केले आहे:

क्र.	लेखापरीक्षण निरीक्षण	शासनाचा प्रतिसाद
अ) हाताने तयार केलेली बिले (सेवार्थ)		
1.	***परिशिष्ट 2.2.2.*** मध्ये सविस्तर नमूद केल्यानुसार, सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित रजा रोखीकरण बिल, ग्रॅच्युइटी आणि वेतन थकबाकीची बिले अजूनही हातानेच तयार केली जात आहेत.	शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांच्या थकबाकी बिलं, रजा रोखीकरण यांसाठी सुविधा नवीन 'सेवार्थ' प्रणालीमध्ये विकसित केली जाईल.
ब) परतावा व्हाउचर्स तयार करण्यासाठी कोणतीही तरतूद नाही (बिल पोर्टल)		
2.	लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि, आयएफएमएस च्या बिल पोर्टल ॲप्लिकेशनमध्ये योगदान पावती, जीआयएस, अतिरिक्त रक्कम भरणा, ठेवी आणि व्यपगत ठेवी, न्यायालयीन शुल्क, मुद्रांक आणि डीसीपीएस यांसारख्या परतावा व्हाउचर बिलांसाठी (आरव्हीबी) कोणतीही तरतूद नव्हती. त्यामुळे, डीटीओंनी 2018-24 या कालावधीत	शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, परतावा व्हाउचर बिले तयार करण्यासाठी सुविधा विकसित करण्याची प्रक्रिया सुरू आहे.

क्र.	लेखापरीक्षण निरीक्षण	शासनाचा प्रतिसाद
	147305 परतावा व्हाउचर बिले (ज्याचा तपशील ***परिशिष्ट 2.2.3*** मध्ये दिला आहे) हाताने तयार केली.	
क) निवृत्तीवेतनाच्या अंशराशीकरणाचा भाग पूर्ववत न होने (निवृत्तीवेतनवाहिनी)		
3.	कम्युटेड पेन्शन नियम, 1984 नुसार, शासकीय कर्मचाऱ्याची पेन्शन, कम्युटेशन रूपांतर केल्याच्या तारखेपासून 15 वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर पूर्ववत केली जाते. या ॲप्लिकेशनमध्ये निवृत्तिवेतन पूर्ववत करण्याची स्वयंचलित सुविधा नव्हती आणि त्यामुळे कोषागार अधिकाऱ्यांना ही प्रक्रिया स्वतःच करावी लागत होती.	शासनाने (जुलै 2025) सांगितले कि जुना पेन्शन डेटा सिस्टममध्ये मॅन्युअली टाकण्यात आला होता. त्यावेळी कम्युटेशन तारखेशी संबंधित स्तम्भात नोंद केलली गेली नव्हती. पुढे असेही नमुद केले कि, जर कम्युटेशन आपोआप पुनर्संचयित केले गेले तर निवृत्तिवेतनधारकाला जास्त पैसे दिले जाऊ शकतात. ही ऑटो-रिस्टोरेशन सुविधा टाळण्यासाठी ही सुविधा लागू केलेली नाही.
ड) 80 वर्षांनंतर निवृत्तिवेतन वाढवण्याची सुविधा नाही (निवृत्तिवेतनवाहिनी)		
4.	एफडीने निवृत्तिवेतनधारकांचे वय 80 आणि अधिक झाल्यास त्याचे निवृत्तिवेतन वाढविण्याचा निर्णय घेतला (24/01/2019). निवडलेल्या कोषागारांमध्ये, निवृत्तिवेतनवाहिनी ॲप्लीकेशन ऑटो-वर्किंगची सुविधा नसल्याने निवृत्तिवेतन वाढवण्याची प्रक्रिया मॅन्युअली केली जात होती.	शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि जुना पेन्शन डेटा सिस्टममध्ये मॅन्युअली टाकण्यात आला होता. त्यावेळी निवृत्तिवेतनधारक आणि कुटुंब पेन्शनधारकांच्या जन्मतारखेची नोंद संबंधित स्तम्भात करण्यात आली नव्हती. पुढे असेही नमुद केले कि, जर अतिरिक्त पेन्शन आपोआप पुनर्संचयित केली गेली तर पेन्शनधारकाला जास्त पैसे दिले जाऊ शकतात. हे टाळण्यासाठी स्वयं-संचयन सुविधा लागू केलेली नाही.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे कि, आयएफएमएस ॲप्लिकेशनमध्ये सेवानिवृत्त कर्मचाऱ्यांची बिले तयार करण्याची तरतूद नव्हती. शिवाय, त्यात आरव्हीबी तयार करण्याची सुविधा समाविष्ट नव्हती. याव्यतिरिक्त, निवृत्तिवेतनाचा अंशराशीकृत केलेला भाग पूर्ववत करण्यासाठी किंवा 80 वर्ष पूर्ण झाल्यावर निवृत्तिवेतन वाढवण्यासाठी कोणतीही तरतूद नव्हती.

2.2.9 सामान्य नियंत्रणे

सामान्य नियंत्रणांमध्ये डेटा सेंटर ऑपरेशन्स, सिस्टम सॉफ्टवेअरची खरेदी आणि देखभाल, पोच सुरक्षा आणि ॲप्लिकेशन सिस्टमचा विकास व देखभाल यावरील नियंत्रणांचा समावेश होतो. ही नियंत्रणे असे वातावरण तयार करतात, ज्यात ॲप्लिकेशन सिस्टम आणि ॲप्लिकेशन नियंत्रणे कार्य करतात. या सामान्य नियंत्रणांच्या अंमलबजावणीमध्ये ओळखलेल्या त्रुटी खालीलप्रमाणे अधोरेखित केल्या आहेत:

2.2.9.1 भौतिक पोच नियंत्रण

आयएफएमएस हे एक वेब-आधारित ॲप्लिकेशन आहे, जे टीसीएल डेटासेंटरमध्ये केंद्रीयरित्या स्थापित केलेले आहे. आयएफएमएस चे प्रमुख भागधारक संपूर्ण राज्यातील डीडीओ आणि खजाना अधिकारी आहेत. लेखापरीक्षणात ग्राहक-साइड संगणकीय उपयोगकर्त्याच्या बाजुने मालमत्तेला कोणताही भौतिक धोका आढळला नाही. तथापि, लेखापरीक्षणात काही समस्या आढळल्या, जसे कि परवाना नसलेल्या सॉफ्टवेअरचा वापर, उपयोगकर्त्याच्या संगणकांवर बाह्य उपकरणांचा वापर आणि उपयोगकर्त्याच्या मशीनवर सॉफ्टवेअर इन्स्टॉलेशनवर निर्बंधांचा अभाव. काही चिंता खालीलप्रमाणे स्पष्ट केल्या आहेत:

- लेखापरीक्षणात निवडलेल्या डीडीओ आणि कोषागार अधिकारी यांच्या कार्यालयांमध्ये असे आढळून आले कि, यूएसबी ड्राइव्ह, बाह्य हार्ड ड्राइव्ह, मोबाइल उपकरणे आणि इतर काढता येण्याजोग्या माध्यमांसारख्या बाह्य उपकरणांच्या वापरावरील निर्बंधांवर भर दिला गेला नव्हता. असे दिसून आले कि वर्कस्टेशन्सवरील यूएसबी पोर्ट्स/ सीडीरॉम इत्यादी अक्षम केले गेले नव्हते ***(परिशिष्ट 2.2.4).***

- आयएफएमएस साठी वापरल्या जाणाऱ्या सर्व उपयोगकर्त्याच्या टर्मिनल्सवर परवानाधारक सॉफ्टवेअर व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही सॉफ्टवेअरच्या इन्स्टॉलेशनसाठी बंदी घातली पाहिजे. ही व्हायरस/मालवेअरपासून संरक्षणासाठी पहिली संरक्षण यंत्रणा आहे. तथापि, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि आयएफएमएस साठी वापरल्या जाणाऱ्या उपयोगकर्त्याच्या टर्मिनल्सवर अशा कोणत्याही

निर्बंधांवर भर दिला जात नाही. परवान्यांचे विश्लेषण ***(परिशिष्ट 2.2.5)*** मध्ये दिले आहे, जे वैयक्तिक संगणक (पर्सनल कम्पुटर) आणि परवाना असलेले ऑपरेटिंग सिस्टम आणि एमएस-ऑफिस परवाना यांच्या संख्येत मोठी तफावत दर्शविते. त्यामुळे, अशा अनधिकृत सॉफ्टवेअरमधून डेटाबेसमध्ये प्रवेश करण्याचा धोका आहे.

शासनाने (जुलै 2025) उत्तर दिले कि, डीडीओच्या बाबतीत, ते थेट विभागाच्या नियंत्रणाखाली नाहीत. तथापि, कोषागार आणि उप-कोषागारांसाठी जून 2023 मध्ये सूचना जारी करण्यात आल्या होत्या, ज्यात बाह्य उपकरणांच्या वापरास मनाई करण्यात आली होती आणि केवळ परवानाधारक सॉफ्टवेअर वापरणे अनिवार्य करण्यात आले होते, तसेच आयएफएमएस ॲप्लिकेशन्स चालवण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या संगणकांवर परवाना नसलेले सर्व सॉफ्टवेअर ब्लॉक करण्यात आले होते.

वस्तुस्थिती अशी आहे कि, या सूचनांचे अंतिम वापरकर्त्यांकडून सातत्याने पालन केले गेले नाही, ज्यावरुन आणखी गांभिर्याची आवश्यकता अधोरेखित होते.

2.2.10 तार्कीक हाताळणी नियंत्रण

आयएफएमएसमध्ये तीन डेटाबेस होते, एक बिम्स आणि बिलपोर्टलसाठी, दुसरा सेवार्थ आणि तिसरा डेटाबेस ट्रेझरीनेटसाठी होता. जरी हे मॉड्यूल्स एकात्मिक असले तरी, प्रत्येक डेटाबेस स्वतंत्र युनिव्हर्सल रिसोर्स लोकेशन्स (यूआरएल) आणि लॉगिन क्रेडेंशियल्सद्वारे हाताळणी केला जात होता. लेखापरीक्षणाने प्रत्येक डेटाबेसशी संबंधित लॉगिन क्रेडेंशियल्सचे विश्लेषण केले आणि त्याचे निष्कर्ष खालीलप्रमाणे मांडले आहेत.

2.2.10.1 वर्धित सुरक्षा उपायांची आवश्यकता

बिलपोर्टल मॉड्यूल बिम्स द्वारे ऑनलाइन अर्थसंकल्पीय अनुदानांची प्राप्ती आणि खर्चाशी संबंधित बिलांवर प्रक्रिया करण्याचे काम हाताळते. सेवार्थ मॉड्यूल सुमारे सहा लाख राज्य कर्मचाऱ्यांचे ऑनलाइन वेतन आणि भत्ते व्यवस्थापित करण्यासाठी जबाबदार आहे. ट्रेझरीनेट मॉड्यूल बिलपोर्टल आणि सेवार्थ द्वारे प्रक्रिया केलेल्या बिलांवर प्रक्रिया करते.

असे आढळून आले कि ट्रेझरीनेट मॉड्यूलसाठी दुहेरी ऑथेंटिकेशन सक्षम केले होते. तथापि, बिलपोर्टल आणि सेवार्थ मॉड्यूल्समध्ये टू-वे ऑथेंटिकेशनची सोय नव्हती. शिवाय, दोन्ही मॉड्यूल्समध्ये डेटा एन्क्रिप्शनसाठी पीकेआय नव्हते, ज्यामुळे त्यात संभाव्य अनधिकृत प्रवेश होवु शकत होता. म्हणून, सुरक्षा वाढवण्यासाठी, लॉगिन प्रक्रियेमध्ये दोन-घटक प्रमाणिकरणाचा समावेश केला पाहिजे, जसे कि पासवर्ड आणि नोंदणीकृत मोबाइल डिव्हाइसवर ओटीपी पडताळणी.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, बिलपोर्टलमध्ये लॉगिनसाठी ओटीपीसह टू-फॅक्टर ऑथेंटिकेशनची सुविधा उपलब्ध करून दिली जाईल. सेवार्थ साठी टू-फॅक्टर ऑथेंटिकेशन लागू केले जाईल.

2.2.10.2 वापरकर्ता दस्तऐवजीकरण आणि तार्कीक हाताळणी नियंत्रणाच्या डिझाइनमधील तफावत आणि रोल 'झेड' परवानग्यांमधील विसंगती

ट्रेझरीनेट मॉड्यूलच्या डेटाफ्लोचे पुनरावलोकन करताना, लेखापरीक्षणात असे दिसून आले कि, डीडीओंने सादर केलेली बिले स्क्रोल, लेखापरीक्षा, कंपाइलेशन, चेक काढणे, दैनिक क्लोजिंग, वितरण, प्राप्ती आणि जुळवणी यांसारख्या विविध विभागांमधून जातात. या विभागांना हाताळणी विशेषाधिकार नियुक्त करताना, तीन प्राथमिक भूमिका परिभाषित केल्या होत्या: 'ओ' (ऑपरेटर), 'एस' (पर्यवेक्षक/सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी) आणि 'झेड' (प्रभारी किंवा सहाय्यक कोषागार अधिकारी/एपीएओ). प्रत्येक विभागासाठी, विशिष्ट कार्ये निश्चित केली होती आणि भूमिका-आधारित हाताळणी परवानगी मॅट्रिक्स प्रदान केला होता (प्रत्येक विभाग-कार्य संयोजनाचा समावेश असलेला) ज्यात प्रत्येक विभाग कार्य एकत्रित केले होते.

जरी ट्रेझरीनेटच्या वापरकर्ता मॅन्युअलमध्ये विभाग-कार्य स्तरावर भूमिका-आधारित हाताळणी परवानग्या परिभाषित केल्या असल्या तरी, सध्याच्या डेटाबेस डिझाइनने भूमिका-आधारित परवानग्या केवळ विभाग स्तरापर्यंतच मर्यादित करून कार्य स्तरावरील परवानग्या वगळल्या होत्या. अशा प्रकारे, संकल्पनात्मक/ दस्तऐवजीकरण स्तरावरील कार्यात्मक सुस्पष्टता व्यावहारिक डिझाइनमध्ये रूपांतरित झाली नाही.

या विसंगतीमुळे दस्तऐवजीकरण केलेल्या हाताळणी नियंत्रण आवश्यकता आणि अंमलात आणलेल्या प्रणालीमध्ये एक मोठी तफावत दिसून आली. दस्तऐवजीकरणाचे पूर्णपणे पालन करण्यासाठी, विभागांमधील प्रत्येक कार्यासाठी भूमिका-आधारित परवानग्या समाविष्ट करण्यासाठी डेटाबेस डिझाइनमध्ये सुधारणा करणे अनिवार्य आहे.

भूमिका-आधारित हाताळणी धोरण प्रणालीमध्ये पदानुक्रम तयार करण्यासाठी विभाग आणि भूमिकांवर आधारित परवानग्या नियुक्त करते. रोल झेड हा कोषागार/उप-कोषागार प्रभारी किंवा सहाय्यक कोषागार अधिकारी किंवा सहाय्यक वेतन आणि लेखा अधिकाऱ्याला दिला जातो. प्रशासनाच्या या टप्प्यावरील अधिकाऱ्यांना बिले स्क्रोल करणे, चेक/टोकन वितरित करणे किंवा चालान स्वीकारणे, किंवा खात्यांचे दैनिक क्लोजिंग करणे किंवा संकलन करणे आवश्यक नसते.

असे आढळले कि, स्क्रोल, वितरण, प्राप्ती, संकलन आणि दैनिक क्लोजिंगच्या परवानग्या रोल झेड परवानगी असलेल्या वेगवेगळ्या वापरकर्त्यांसाठी नियुक्त केल्या होत्या. हे दस्तऐवजीकरण केलेल्या हाताळणी धोरणांमधील विसंगती दर्शवते.

हे निदर्शणास आणल्यावर, शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, सध्याची ट्रेझरीनेट आवृत्ती जुनी आहे, विभाग एनआयसीच्या मदतीने एकात्मिक ट्रेझरीनेटच्या विकासाच्या प्रक्रियेत आहे, ज्यामध्ये कार्यात्मक स्तरावर परवानगी विकसित केली जाईल.

पुढे असेही नमूद केले कि, हाताखालील भूमिका बजावणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना 'झेड' भूमिका सर्व कोषागार अधिकाऱ्यांना न देण्याबाबत सूचना जारी केल्या जातील.

तथ्य असेच राहिले कि, दस्तऐवजीकरण केलेल्या प्रवेश नियंत्रण धोरणांमध्ये आणि प्रत्यक्षात दिलेल्या परवानग्यांमध्ये विसंगती आहे.

2.2.10.3 ट्रेझरीनेट मॉड्यूलमध्ये एकाच वापरकर्त्याला परस्परविरोधी विशेषाधिकार

दस्तऐवजीकरणानुसार, तीन प्राथमिक भूमिका परिभाषित केल्या होत्या: 'ओ' (ऑपरेटर), 'एस' (पर्यवेक्षक/सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी) आणि 'झेड' (प्रभारी किंवा सहाय्यक कोषागार अधिकारी/एपीएओ).

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि, ***परिशिष्ट 2.2.6*** मध्ये तपशील दिल्याप्रमाणे, 55 कर्मचाऱ्यांना सर्व प्रकारच्या भूमिका (म्हणजेच 'ओ', 'एस' आणि 'झेड') सोपवण्यात आल्या होत्या.

शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, एक प्रक्रिया म्हणून प्रत्येक वापरकर्त्याला फक्त एकच भूमिका दिली जाते, परंतु कोषागाराच्या आवाक्याबाहेरील प्रशासकीय अडचणींमुळे, कधीकधी एकाच कर्मचाऱ्याला एकापेक्षा जास्त भूमिकांची कार्ये पार पाडावी लागतात.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे कि, प्रवेश अधिकारांच्या चुकीच्या वाटपामुळे सुरक्षेचा मोठा धोका निर्माण झाला आहे, कारण अनधिकृत वापरकर्ते त्यांना दिलेल्या जबाबदाऱ्यांव्यतिरिक्त इतर कार्ये करू शकतात.

2.2.10.4 वापरकर्ता खाते लॉकआउट यंत्रणेचा अभाव

एकाधिक अयशस्वी लॉगिन प्रयत्नांनंतर खाते लॉकआउट होण्याची यंत्रणा नसल्यामुळे अभावामुळे सुरक्षेचा मोठा धोका आहे. या असुरक्षिततेमुळे प्रणाली ब्रूट-फोर्स हल्ल्यांना बळी पडू शकते, जिथे हल्लेखोर कोणत्याही निर्बंधाशिवाय वारंवार वेगवेगळ्या पासवर्ड संयोजनांचा प्रयत्न करू शकतात, ज्यामुळे अनधिकृत प्रवेशाची शक्यता वाढते.

लेखापरीक्षणात असे दिसून आले कि, अनेक अयशस्वी लॉगिन प्रयत्नांनंतरही, बिलपोर्टल आणि सेवार्थ मॉड्यूलमध्ये वापरकर्ता खाती लॉक केली गेली नाहीत.

शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, तीन अयशस्वी लॉगिन प्रयत्नांनंतर वापरकर्ता खाते लॉक करण्याची प्रणाली योग्य सॉफ्टवेअरमध्ये विकसित केली जाईल.

2.2.10.5 वापरकर्त्यांना एकाधिक भूमिकांचे वाटप

बिलपोर्टल डेटाबेसवरील विविध व्यवहारांना अधिकृत करण्यासाठी, बीडीएस रोल्स नावाच्या मास्टर तक्त्यामध्ये सीओ, डीडीओ इत्यादी वापरकर्त्यांसाठी विविध भूमिका परिभाषित केल्या आहेत. बीडीएस युजर नावाचा आणखी एक तक्ता अस्तित्वात होता, ज्यामध्ये 30,187 वापरकर्त्यांची यादी होती आणि बीडीएस रोल्स मध्ये नियुक्त केलेल्या वापरकर्ता भूमिकांशी त्याचा संबंध होता.

तथापि, बिलपोर्टल मॉड्यूलच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, वापरकर्त्यांचा तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्यामधील (बीडीएस वापरकर्ता) 560 वापरकर्त्यांच्या भूमिका, वापरकर्त्यांसाठी भूमिका परिभाषित करणाऱ्या मास्टर तक्त्यामध्ये (बीडीएस रोल्स) परिभाषित केलेल्या नव्हत्या, ज्याचा तपशील **तक्ता 2.2.4** मध्ये दिला आहे:

तक्ता 2.2.4: अपरिभाषित भूमिकांचे वाटप

भूमिका	मास्टर तक्त्यामध्ये परिभाषित नसलेल्या भूमिका	वापरकर्त्यांची संख्या
1	प्रशासन एजी	1
4	कोषागार अधिकारी	375
C	प्रशासन ईपीसी	1
D	--	169
J	संयुक्त संचालक लेखा आणि कोषागार	7
M	सेवा-एमडीसी	1
P	--	6
एकूण		**560**

यावरून असे दिसून येते कि तक्त्यामध्ये संदर्भिक अखंडतेचा अभाव होता आणि त्यामुळे प्रशासकाला वापरकर्त्यांना कोणत्याही अपरिभाषित भूमिका नियुक्त करण्याची परवानगी मिळत होती.

उत्तरादाखल, शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, मास्टर तक्त्यामध्ये (बीडीएस युजर), नसलेल्या भूमिका आता समाविष्ट करण्यात आल्या आहेत.

2.2.10.6 व्यक्तींना दुबार (डुप्लिकेट) वापरकर्ता नावे वाटप करणे

एखाद्या ॲप्लिकेशनसाठी एक अद्वितीय लॉगिन आयडी (वापरकर्ता नाव) असणे अनिवार्य आहे. तथापि, **'सेवार्थ'** मॉड्यूलच्या लॉगिन क्रेडेन्शियल्सच्या

पडताळणीमध्ये, लेखापरीक्षणास असे आढळून आले कि 72 प्रकरणांमध्ये दुबार वापरकर्ता नावे तयार केली गेली होती. यामुळे एक गंभीर सुरक्षा धोका निर्माण झाला, कारण यामुळे वापरकर्ता प्रमाणिकरणाच्या विश्वासाहर्तेशी तडजोड होवुन, संवेदनशील डेटावर अनधिकृत प्रवेशाची शक्यता निर्माण झाली आणि वापरकर्त्यांच्या क्रियाकलापांचा अचूक मागोवा घेणे व उत्तरदायित्व निश्चित करणे कठीण झाले. याव्यतिरिक्त, प्रत्येक वापरकर्त्यासाठी अद्‌वितीय ओळख असण्याच्या अभावामुळे डेटा उल्लंघनाचा आणि अंतर्गत गैरवापराचा धोका वाढला.

शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, आढळून आलेली दुबार वापरकर्ता नावे केवळ अशा प्रकरणांशी संबंधित आहेत जिथे वापरकर्त्यांकडे वेगवेगळ्या कालावधीत सक्रिय आणि निष्क्रिय पदाचा दर्जा होता. पुढे असेही नमूद केले आहे या कि समस्येचे निराकरण करण्यासाठी ही नावे काढुन घेण्याची (क्लिन अप) मोहीम सुरू करण्यात आली आहे.

या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा आहे (जानेवारी 2025).

2.2.11 क्षमता बांधणी

डीएटी कार्यालयात उपसंचालक (प्रशिक्षण) यांच्या नेतृत्वाखाली एक स्वतंत्र प्रशिक्षण विभाग आहे. महाराष्ट्र शासनाचे आहरण व संवितरण अधिकारी, नियंत्रण अधिकारी, कोषागार अधिकारी/उप-कोषागार अधिकारी यांच्यासाठी आयएफएमएसवर वेळोवेळी ऑनलाइन, ऑफलाइन प्रशिक्षण आयोजित केले जाते. याव्यतिरिक्त, प्रादेशिक स्तरावर सहा प्रशिक्षण विभाग आहेत, ज्यांचे नेतृत्व सहाय्यक संचालक (प्रशिक्षण) करतात, जे महाराष्ट्र शासनाच्या विभागांच्या उप-कोषागार, कोषागाराच्या आणि प्रादेशिक स्तरावरील प्रादेशिक कार्यालयातील उप-कोषागार, कोषागाराच्या सर्व कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देतात. आयटी सुरक्षा आणि आयटी मालमत्तेचे संरक्षण, आपत्ती जागरूकता प्रशिक्षण, सायबर जागरूकता प्रशिक्षणे देखील आयोजित केली जातात.

महाराष्ट्र शासनाच्या कार्यालयांमध्ये डीडीओ, सीओ, टीओ/एसटीओ यांची एकूण संख्या 29,919 आहे. तथापि, असे लक्षात आले कि आयएफएमएस मॉड्यूलच्या प्रभावी आणि कार्यक्षम वापरासाठी विभागाने कोणतेही प्रशिक्षण गरजांचे विश्लेषण

केले नाही. परिणामी, प्रशिक्षण आवश्यक असलेल्या कर्मचाऱ्यांची अपेक्षित संख्या लेखापरीक्षणास आकलन करता आली नाही.

तक्ता 2.2.5 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे डीएटीने 2018-19 ते 2022-23 या वर्षांसाठी दिलेल्या माहितीनुसार, केवळ 22 *टक्के* कर्मचाऱ्यांना आयएफएमएस मॉड्यूल्स चालवण्याचे प्रशिक्षण मिळाले होते.

तक्ता 2.2.5: आयएफएमएस मॉड्यूल्सवर प्रशिक्षण दिलेले कर्मचारी

क्र.	प्रशिक्षण तपशील	प्रशिक्षण सत्रांची संख्या	प्रशिक्षण घेतलेल्या कर्मचाऱ्यांची संख्या
1	आयएफएमएस मॉड्यूल्ससाठी ऑफलाइन प्रशिक्षण	580	3,883
2	आयएफएमएस मॉड्यूल्ससाठी ऑनलाइन प्रशिक्षण	69	2,611
एकूण		**649**	**6,494**

2023-24 मध्ये देण्यात आलेल्या प्रशिक्षणासंबंधी माहिती उपलब्ध केली गेली नाही.

शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, प्रशिक्षण गरजा विश्लेषण (टीएनए) केले गेले आहे. टीएनए वर आधारित, आयएफएमएस प्रशिक्षण प्रोबेशनरी अधिकाऱ्यांच्या संयुक्त प्रोबेशनरी प्रशिक्षण कार्यक्रम (सीपीटीपी) आणि विभागीय अधिकाऱ्यांच्या पदोन्नती प्रशिक्षणात लागू केले गेले आहे.

विभागाचे उत्तर मान्य करण्यास योग्य नाही कारण अद्याप फक्त 22 *टक्के* कर्मचाऱ्यांनाच प्रशिक्षित करण्यात आले आहे.

2.2.11.1 अपुरे हेल्प डेस्क व्यवस्थापन

आयटी वापरकर्त्यांच्या प्रश्नांना आणि समस्यांना वेळेवर आणि प्रभावी प्रतिसाद देणे हे सुव्यवस्थित आणि कार्यक्षमतेने व्यवस्थापित सेवा डेस्क आणि घटना व्यवस्थापन प्रक्रियेवर अवलंबून असते.

जसे अहवालात आधीच अधोरेखित केले आहे, सेवार्थ मॉड्यूलच्या सिस्टीम देखभालीची जबाबदारी महाआयटी कडे आहे, तर बिम्स , बिलपोर्टल आणि ट्रेझरीनेट मॉड्यूल्सची देखभाल एनआयसीद्वारे केली जाते.

तथापि, 51 डीडीओंकडून मिळालेल्या अभिप्रायाच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, घटना नोंदवण्यासाठी कोणतीही एकसमान आणि सुव्यवस्थित प्रक्रिया अस्तित्वात नाही. वापरकर्त्यांच्या प्रतिसादांमध्ये लक्षणीय फरक दिसून आला, काहींनी असे सांगितले कि त्यांनी 'विभागाशी संपर्क साधावा' असा सल्ला त्यांना देण्यात आला होता, तर इतरांनी नमूद केले कि त्यांना 'ईमेलद्वारे डीएटी/एनआयसीला समस्येची माहिती देणे' आवश्यक होते. या स्पष्टतेच्या अभावामुळे वेगवेगळ्या कार्यालयांमध्ये विसंगत कार्यपद्धती निर्माण झाल्या आहेत.

पुढे, डीडीओंनी कळवले कि सेवार्थ मॉड्यूलसाठी, मदत तुलनेने सहज उपलब्ध होती. जिल्हा कोषागार कार्यालयांमार्फत सहाय्य मिळू शकत होते आणि समस्या पुढे पाठवण्यासाठी एक अधिकृत हेल्पडेस्क ईमेल (helpdesk.war.mh@gov.in) उपलब्ध होता. या व्यवस्थेमुळे वापरकर्त्यांना त्यांच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी एक निश्चित माध्यम उपलब्ध झाले. याउलट, एनआयसीद्वारे विकसित आणि देखरेख केल्या जाणाऱ्या बिलपोर्टल आणि बिम्स मॉड्यूल्ससाठी अशा कोणत्याही संरचित सहाय्य यंत्रणेची माहिती देण्यात आली नाही.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, विविध कार्यात्मक समस्या आणि तांत्रिक अडचणींचे निराकरण करण्यासाठी डीएटी स्तरावर एक स्वतंत्र टीम कार्यरत आहे. कार्यात्मक समस्या आणि तांत्रिक समस्या सोडवण्यासाठी, ठरलेल्या कार्यपद्धतीनुसार त्या एनआयसी कडे पाठवल्या जातात.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे कि डीडीओ स्तरावर बिलपोर्टल आणि बिम्स संबंधित अनेक समस्या अद्याप सुटलेल्या नाहीत.

2.2.12 व्यवसाय सातत्य आणि आपत्ती व्यवस्थापन

आयएफएमएस ही एक मिशन क्रिटिकल प्रणाली असल्याने, व्यवसाय सातत्य (बीसी) आणि आपत्ती निवारण (डीआर) योजना असणे अनिवार्य आहे. बीसी आणि डीआर योजनेचा भाग म्हणून, विभागाने रिकव्हरी पॉइंट ऑब्जेक्टिव्ह्ज (आरपीओ) तयार करून त्यांची अंमलबजावणी केली पाहिजे, जे स्वीकारार्ह डेटा नुकसानीची सीमा ठरवते, म्हणजेच आपत्तीमध्ये किती डेटाचे नुकसान सहन केले जाऊ शकते; आणि रिकव्हरी टाइम ऑब्जेक्टिव्ह्ज (आरटीओ) जे

प्रणाली/प्रक्रियांच्या पुनर्प्राप्तीसाठी कमाल स्वीकार्य डाउनटाइम विनिर्दिष्ट करते. नियतकालिक डीआर सराव केले नसणे म्हणजेच नियमित आपत्ती निवारण सराव किंवा चाचण्यांचा अभाव, ज्यामुळे संस्थेची व्यत्ययांमधून सावरण्याच्या क्षमतेची चाचणी होते.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि, डीएटी ने टीसीएल सोबत पाच वर्षांच्या करारादवारे (मार्च 2017) सर्व बीसी आणि डीआर नियोजन उपक्रम बाह्यस्रोत केले होते, ज्याला जून 2024 पर्यंत मुदतवाढ देण्यात आली होती. करारानुसार, टीसीएलला करारात नमूद केलेल्या उपक्रमांच्या प्रगतीवर लक्ष ठेवायचे होते आणि ***परिशिष्ट 2.2.7*** नुसार मासिक प्रगती अहवाल सादर करायचा होता. लेखापरीक्षणाने 2018-24 या कालावधीशी संबंधित अहवालांची चाचणी केली आणि असे निरीक्षण केले कि:

2.2.12.1 व्यवसाय सातत्य योजना

करारानुसार, टीसीएलने व्यवसाय सातत्य योजनेचा (बीसीपी) अहवाल दरवर्षी डीएटीकडे सादर करणे अपेक्षित होते. अशा अहवालांच्या पडताळणीमध्ये खालील विसंगती आढळल्या:

अ. नवीनतम (मार्च 2024) बीसीपी दस्तऐवजाच्या पडताळणीत असे दिसून आले कि, पहिल्या सादर केलेल्या योजनेपासून (जून 2020) त्यात कोणतेही बदल किंवा फेरबदल करण्यात आले नव्हते, जे दर्शवते कि व्यवसाय सातत्य योजनेचा आढावा घेतला गेला नव्हता किंवा ती अद्ययावत केली गेली नव्हती.

ब. वार्षिक बीसीपी सोबत जोडणे आवश्यक असलेला, बनावट सरावांचा किंवा वास्तविक परिस्थितीचा चाचणी अहवाल, टीसीएलने सादर केलेल्या प्रत्येक वार्षिक अहवालात रिकामा होता.

क. बीसीपी मध्ये एक समर्पित आपत्ती निवारण गट ओळखला गेला होता आणि त्यांना विशिष्ट भूमिका व जबाबदाऱ्या सोपवण्यात आल्या होत्या, तरीही आपत्तीच्या वेळी महत्त्वाचे कर्मचारी, तृतीय पक्ष आणि वापरकरत्यांच्या मुदतीसाठी वापरकर्ता संपर्कांची यादी असलेले रकाने रिकामे आढळले.

आरपीओ/आरटीओचा अभाव स्पष्ट लक्ष्यांसह पुनर्प्राप्ती प्रयत्नांचा अभाव, अपु-या पुनर्संचयित प्राधान्यक्रमाचा धोका आणि अस्वीकार्य व्यवसाय परिणाम दर्शवते. शिवाय, नियतकालिक कवायतींशिवाय, डीआर योजना प्रभावी आहेत कि नाहीत, कर्मचारी तयार आहेत कि नाहीत किंवा प्रणाली अपेक्षेनुसार पुर्ववत होऊ शकतात याबद्दल अनिश्चितता आहे. डीआर कवायती तयारीची पडताळणी करतात आणि त्रुटी ओळखतात.

हे निदर्शनास आणल्यावर शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, बीसीपी तयार करण्याची आणि त्याची वार्षिक आढावा घेण्याची काळजी घेतली जाईल.

या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा आहे (सप्टेंबर 2025).

2.2.12.2 अपुरा आपत्ती निवारण आराखडा (डीआरपी)

जरी टीसीएलने सादर केलेला डीआरपी जागरूकता आराखडा सर्वसमावेशक आढळला असला तरी, लेखापरीक्षणात असे दिसून आले कि तो केवळ टीसीएलच्या डेटा सेंटरमधील कर्मचाऱ्यांपुरता मर्यादित होता. याव्यतिरिक्त, डीआरपी संबंधित कोणतेही दस्तऐवज डीएटी कडे सादर केले गेले नव्हते, ज्यात भूमिका आणि जबाबदाऱ्या सोपविलेल्या व्यक्तींची नावे, दिलेल्या प्रशिक्षणाचे तपशील, डीआरपी दस्तऐवजाच्या प्रती आणि गटाच्या सदस्यांचे संपर्क तपशील इत्यादींचा समावेश होता.

पुढे, डीएटीकडे ॲप्लिकेशन्सच्या विकास आणि देखभालीसाठी पुणे येथील एनआयसी डेटा सेंटर आणि मुंबई येथील महाआयटी सारख्या वेगवेगळ्या जागा होत्या, तरीही या जागांसाठी किंवा राज्यभरात पसरलेल्या वापरकर्त्यांच्या ठिकाणांसाठी (जसे कि डीडीओ /कोषागार अधिकारी) कोणताही डीआरपी जागरूकता आराखडा नव्हता. विभागाकडे आपल्या कर्मचारी आणि वापरकर्त्यांसाठी डीआरपी जागरूकता प्रशिक्षण आयोजित करण्यासंबंधीच्या दस्तऐवजही नव्हते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, पूर्वी टीसीएल ही एमएसपी असल्याने डीआरपीचे व्यवस्थापन करत होती आणि जेव्हा जेव्हा समस्या निर्माण होत असे, तेव्हा टीसीएल, परिस्थितीनुसार एनआयसी किंवा महाआयटी येथील विकासकांच्या सहकार्याने, डीसीडीआर साइट्सचे व्यवस्थापन करत होती, तथापि,

आता एनआयसी आणि महाआयटी येथील विकासकांमध्ये डीआरपी बद्दल जागरूकता वाढवण्यासाठी पुरेशी पावले उचलली जातील.

2.2.12.3 टीसीएलच्या डेटा सेंटरचे कार्यनिष्पादन संनियंत्रण

टीसीएलच्या डेटा सेंटरमध्ये स्थापित केलेल्या आयएफएमएसचे कार्यनिष्पादन संनियंत्रण, मार्च 2017 मध्ये झालेल्या करारनाम्यासोबत जोडलेल्या परिशिष्टानुसार केवळ टीसीएलने सादर केलेल्या अहवालांवरच अवलंबून होते, ज्यात कोणत्याही स्वतंत्र पडताळणी किंवा लेखापरीक्षणाचा समावेश नव्हता. यामुळे प्रणालीतील त्रुटींकडे दुर्लक्ष होण्याचा धोका आहे; वापरकर्त्यांचे दावे वास्तविक लवचिकता किंवा अनुपालनाचे प्रतिबिंब दर्शवत नव्हते.

प्रणाली बंद पडण्याच्या वेळेची/सेवेतील व्यत्ययाची नोंद ठेवण्यासाठी कोणतीही नोंदवही ठेवली जात होती कि नाही, याची खात्री करण्यासाठी 51 डीडीओ कडून अभिप्राय घेण्यात आला. 92 *टक्के* डीडीओंनी पुष्टी केली कि अशी कोणतीही नोंदवही ठेवली जात नव्हती. सेवेतील व्यत्ययाच्या संदर्भात, केवळ चार डीडीओंनी एक ते 50 दिवसांपर्यंतच्या डाउनटाइमची नोंद केली. याचे तपशील ***परिशिष्ट 2.2.8*** मध्ये दिले आहेत.

अशा प्रकारे, विभागाकडे डीडीओ, कोषागार अधिकारी, बँका आणि महाराष्ट्र शासनाचे विविध प्रशासकीय विभाग, जे त्यांच्या कामकाजासाठी पूर्णपणे आयएफएमएसवर अवलंबून आहेत, यासारख्या भागधारकांकडून पर्यायी अभिप्राय यंत्रणेचा अभाव होता.

उत्तरात, शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, ही समस्या अत्यंत तांत्रिक स्वरूपाची असल्याने, डीसी आणि डीआर साइट्सचे व्यवस्थापन करण्याची जबाबदारी टीसीएलवर सोपवण्यात आली होती. व्यवस्थापन सेवा प्रदाता (एमएसपी) म्हणून, पुढे असे म्हटले आहे कि नोव्हेंबर 2024 पासून महाआयटी द्वारे एमएसपी प्रदान केला जात असल्याने, व्यवसाय सातत्य योजना तयार करण्याची आणि दरवर्षी त्याचा आढावा घेण्याची काळजी घेतली जाईल.

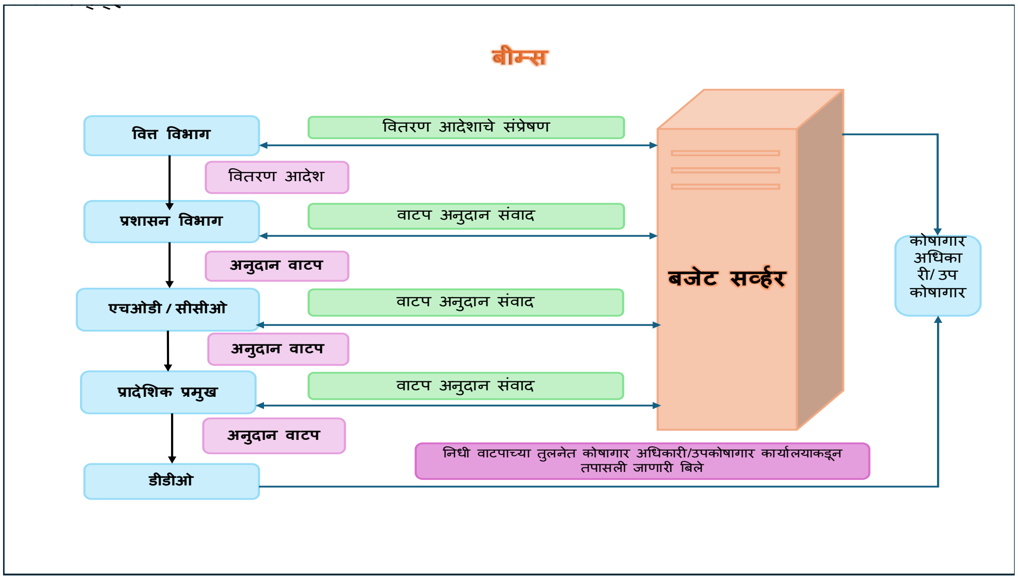
म्हणून, लेखापरीक्षणाचा निष्कर्ष असा आहे कि बीसीपी अस्तित्वात असताना, त्यात योग्य अंमलबजावणी आणि जागरूकतेचा अभाव आहे. याव्यतिरिक्त,

टीसीएलच्या डेटा सेंटरमध्ये आयोजित केलेल्या आयएफएमएसच्या कामगिरीचे मूल्यांकन करण्यासाठी पर्यायी अभिप्राय यंत्रणा नव्हती.

2.2.13. ॲप्लिकेशन नियंत्रणे

ॲप्लिकेशन नियंत्रणांमध्ये इनपुट, प्रोसेसिंग आणि आउटपुट नियंत्रणांचा समावेश होतो. आयडिया (इंटरॅक्टिव्ह डेटा एक्सट्रॅक्शन्स अँड ॲनालिसिस) वापरून बिम्स, बिलपोर्टल, ट्रेझरीनेट आणि सेवार्थ सह निवृत्तिवेतनवाहिनीशी संबंधित डेटा आणि नोंदींच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, ॲप्लिकेशन नियंत्रणे अपुरी आहेत, जी पुढील परिच्छेदांमध्ये स्पष्ट केली आहेत.

2.2.13.1 बिम्स

ही एक ऑनलाइन संगणकीकृत प्रणाली आहे जी अर्थसंकल्पीय तरतुदीचे वितरण करते, वाटप केलेल्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीच्या तुलनेत खर्च अधिकृत करते आणि देखरेख करते.

डीडीओ हे कोषागारांमध्ये बिले सादर करून बिलपोर्टल आणि सेवार्थ मॉड्यूल्सचा वापर करून अनुदानांचा वापर करतात. कोषागार ट्रेझरीनेट मॉड्यूल वापरून देयकासाठी बिले मंजूर करते.

2.2.13.2 अनुदान मंजुरी आणि खर्चाचे विश्लेषण

2018-2019 ते 2023-2024 या कालावधीतील वेतन खर्चाव्यतिरिक्त इतर माहितीचा डिटेल्ड हेड (आब्जेक्ट हेड) निहाय केलेल्या विश्लेषणातून असे दिसून

आले कि, 31-अनुदान (वेतनेतर), 33-सवलती आणि 36-अनुदान (वेतन) या डिटेल्ड हेडचा एकूण खर्चामध्ये 71 *टक्के* वाटा होता ***(परिशिष्ट 2.2.9)***. पुढे, महाराष्ट्र कोषागार नियमांनुसार, विभागीय नियमांद्वारे काही पर्यायी प्रपत्र अधिकृत केल्याशिवाय, अनुदान, देणग्या इत्यादींसाठीची बिले प्रपत्र एमटीआर-44 मध्ये सादर केली जातील.

लेखापरीक्षणात प्रणालीमध्ये वापरकर्ता मॅन्युअलच्या तुलनेत खालील विसंगती आढळल्या:

2.2.13.3 अनुदान मंजुरी आदेश एमटीआर-44 तयार करण्यासाठीच्या वापरकर्ता मॅन्युअलशी सुसंगत नाही

एमटीआर-44 (अनुदान) साठीच्या **बिलपोर्टल** वापरकर्ता मॅन्युअलनुसार, मंजुरीमध्ये मागणी क्रमांक, प्रमुख शीर्षक, योजना संकेतांक, तपशीलवार शीर्षक आणि अनुदानाचा प्रकार यांचा समावेश असणे आवश्यक आहे. तथापि, मंजुरी आदेशांनी खालील तपशिलानुसार या आवश्यकतांचे पालन केले नाही.

अ. अनुदान-सहायता प्रकारच्या मास्टरमध्ये परिभाषित नसलेल्या बाबींवरील मंजुरी: लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि, संकेतांक (0, 7 आणि 8) संबंधित अनुदान-सहायता खर्चासाठी मंजुरी देण्यात आली होती, जे मास्टर तक्त्यामध्ये परिभाषित नव्हते. त्यामुळे, रेफरेंशियल इंटिग्रिटीशी[28] तडजोड झाली होती. मास्टर तक्त्यामध्ये नसलेल्या अशा संकेतांकांच्या विरोधात, ₹ 4,37,759 कोटीच्या 1,16,143 मंजुरी आढळल्या, जे एकूण अनुदान-सहायता मंजुरीच्या 27 *टक्के* होते ***(परिशिष्ट 2.2.10)***.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, सदर संकेतांक एमआयएस उद्देशासाठी आहेत. ते कोणत्याही अधिकृततेवर किंवा डेटा वर्गीकरणावर परिणाम करत नाहीत, परंतु हा मुद्दा उपस्थित केल्यामुळे एनआयसीने चुकीची पुष्टी केली आणि योग्य पावले उचलण्याचे आश्वासन दिले जेणेकरून मास्टर डेटा योग्यरित्या दुरुस्त केला जाईल.

[28] रेफरेंशियल इंटिग्रिटी ही डेटाबेसमधील एक संकल्पना आहे जी मास्टर तक्त्यामध्ये विशिष्टपणे परिभाषित केलेल्या घटकांचे व्यवहार सुनिश्चित करते.

ब. मागणी क्रमांक, प्रमुख लेखाशीर्ष, योजना संकेतांक आणि तपशीलवार लेखाशीर्ष नसलेले मंजुरी आदेश: वर नमूद केल्याप्रमाणे, मंजुरीमध्ये मागणी क्रमांक, प्रमुख लेखाशीर्ष, योजना संकेतांक आणि तपशीलवार लेखाशीर्ष असणे आवश्यक आहे.

तथापि, लेखापरीक्षणात 100 मंजुरी आढळल्या जिथे कोणताही मागणी क्रमांक नमूद केलेला नव्हता. लेखापरीक्षणात असेही आढळून आले कि 116 मंजुरींमध्ये कोणतेही प्रमुख लेखाशीर्ष नमूद केलेले नव्हते. 134 मंजुरींमध्ये अनिवार्य योजना संकेतांक नव्हता. पुढे, 12,331 मंजुरींमध्ये तपशीलवार लेखाशीर्ष नव्हते. संपूर्ण वर्गीकरण नसल्यामुळे, मंजुरीची खर्चाच्या तपशिलांशी मेळ घालता आला नाही.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, एनआयसीने चुकीची पुष्टी केली आहे आणि योग्य पावले उचलण्याचे आश्वासन दिले आहे जेणेकरून मास्टर डेटा योग्यरित्या दुरुस्त केला जाईल.

2.2.13.4 अनुदान मंजुरी आणि अनुदान खर्चात मेळ नसणे

डेटाबेस संरचनेनुसार, अनुदान मंजुरीची विशिष्टता वर्ष, मागणी क्रमांक, प्रमुख शीर्ष, योजना संकेतांक, तपशीलवार शीर्ष आणि अनुदान प्रकार यांद्वारे निश्चित केली जाते. तथापि, खर्चाच्या तपशिलांमध्ये अनुदान प्रकार वगळता इतर सर्व मापदंडाचा समावेश होता. परिणामी, लेखापरीक्षणाला अनुदान मंजुरीच्या तुलनेत खर्चाच्या आकडेवारीचा मेळ घालणे शक्य झाले नाही. अशा प्रकारे, खर्चाच्या सारणीतून अनुदान प्रकारचा रकाना वगळल्यामुळे डेटाबेस संरचनेमधील प्रणालीगत त्रुटीमुळे अनुदान प्रकारावर आधारित एमआयएस प्रभावित झाले.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, सॉफ्टवेअरमध्ये विकसन करण्यात आले आहे, जेणेकरून नमूद केलेले मापदंड सिस्टम डेटाबेसमधून आपोआप घेतले जातील.

2.2.13.5 मंजुरीच्या तारखेपूर्वी सादर केलेली उपयोगिता प्रमाणपत्रे

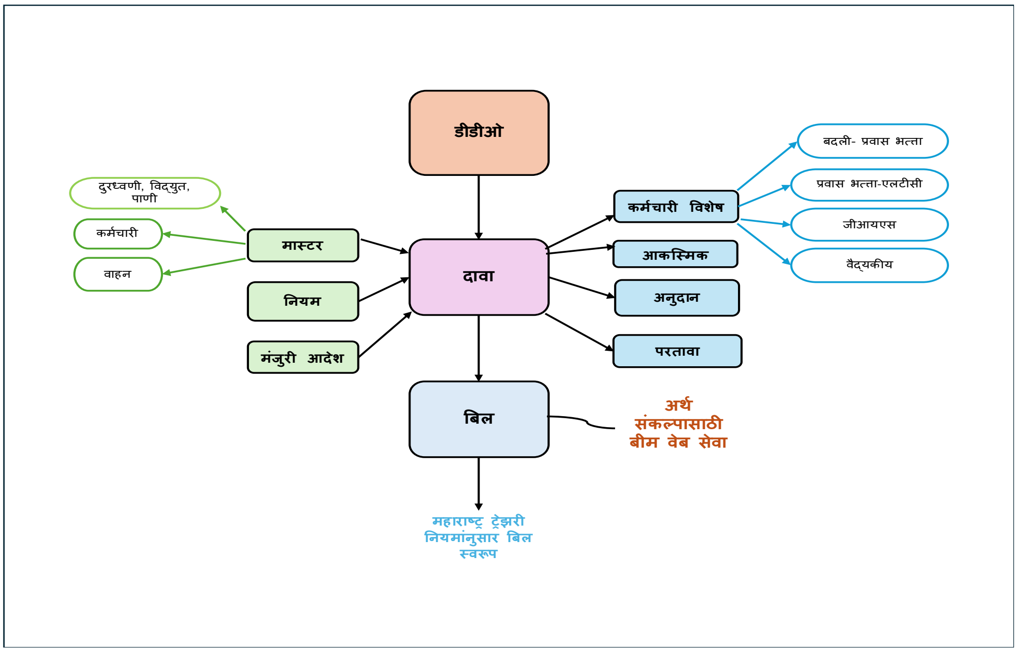
अनुदान मंजूर झाल्यानंतर आणि त्याचा वापर झाल्यावर उपयोगिता प्रमाणपत्रे मिळवणे आवश्यक असते. तथापि, 2018 ते 2024 पर्यंतच्या डेटाच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 1,35,256 प्रकरणांपैकी 728 प्रकरणांमध्ये उपयोगिता प्रमाणपत्रे त्यांच्या संबंधित मंजुरीच्या तारखेपूर्वी सादर केली गेली

होती. हे प्रणालीमध्ये सुसंगतता तपासणीच्या[29] अभावाचे संकेत देते ***(परिशिष्ट 2.2.11)***.

शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, सध्या उपयोगिता प्रमाणपत्र ऑफलाइन सादर केले जाते. हे देखील पुष्टी करण्यात आले कि, या चुका डीडीओ द्वारे झाल्या होत्या.

अशा प्रकारे, हे दिसुन येते कि अनुदान मंजुरीमध्ये उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर करण्यावर प्रणाली पुरेसे नियंत्रण ठेवत नाही.

2.2.14 बिलपोर्टल

बिलपोर्टल मॉड्यूल विविध कार्यालय-संबंधित दावे (टेलिफोन, वीज, पाणी आणि वाहनांची बिले), कर्मचारी-केंद्रित दावे (बदली-प्रवास भत्ता, प्रवास भत्ता-एलटीसी, जीआयएस आणि वैद्यकीय खर्च) आणि अनुदान-सहाय्याशी संबंधित बिले हाताळण्यासाठी तयार केले आहे.

सहाय्यकाद्वारे (असिस्टंट) योग्य एमटीआर प्रपत्र वापरून दावा मसौदा माध्यमात तयार केला जातो. तो मंजुरीसाठी डीडीओकडे सादर केला जातो. डीडीओ बिलाला मंजुरी देतात आणि त्यानंतर बिम्स मध्ये अर्थसंकल्पीय तरतूदीची उपलब्धता

---

[29] सुसंगतता तपासणी ही एक प्रकारची तार्किक तपासणी आहे जी डेटा तार्किकदृष्ट्या सुसंगत पद्धतीने प्रविष्ट केला गेला आहे याची पुष्टी करते. उदाहरणार्थ, वितरण तारीख पार्सलच्या शिपिंग तारखेनंतरची आहे का ते तपासणे.

तपासली जाते. जर अर्थसंकल्पीय तरतूद उपलब्ध असेल, तर अंतिम बिल तयार होते आणि अधिकृतता पावतीसह पुढील कार्यवाहीसाठी कोषागारात प्रदानासाठी प्रस्तुत केले जाते.

2.2.14.1 इनपुट प्रमाणिकरण त्रुटी

(अ) टेलिफोन क्रमांक सामान्यतः 6 ते 8 अंकी असतात. 42,697 टेलिफोन क्रमांकांचा तपशील असलेल्या डेटाबेसच्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 244 नोंदी एकतर रिकाम्या होत्या किंवा त्यामध्ये एक ते तीन अंकी क्रमांक होते.

शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, रिकामे आणि निर्दिष्ट अंकांपेक्षा कमी किंवा जास्त अंकी टेलिफोन क्रमांक प्रणालीमध्ये नोंदवले जाणार नाहीत असे प्रमाणिकरण लागू केले आहे.

(ब) वीज बिलांची माहिती असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 73 ग्राहक क्रमांक रिकामे होते. त्याचप्रमाणे, तक्त्यामध्ये प्रविष्ट केलेले 463 वीज मीटर क्रमांक रिकामे होते.

शासनाने उत्तरात (जुलै 2025) सांगितले कि, रिकामे वीज मीटर क्रमांक नोंदवले जाणार नाहीत असे प्रमाणिकरण लागू केले आहे.

(क) वाहन नोंदणी क्रमांकाचे स्वरूप XXNNXXNNNN असे असले पाहिजे, जिथे XX हे राज्याला दर्शवणारे अक्षरे आहेत; NN हे जिल्ह्याला दर्शवणारे अंक आहेत; XX हे मालिकेचे प्रतिनिधित्व करणारी अक्षरे आहेत; NNNN हे नोंदणी क्रमांक दर्शवणारे अंक आहेत.

वाहनांचे तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे आढळून आले कि:

1. राज्य संकेतांकासाठी, 245 वाहनांमध्ये, वर्णमाला अक्षरांऐवजी संख्यात्मक वर्णांचा चुकीचा वापर केला गेला होता.
2. जिल्हा संकेतांकासाठी, 11 वाहनांमध्ये, तपशिलांमध्ये चुकीने "00" वापरले गेले होते.
3. संख्यात्मक मालिकेसाठी, 22 वाहनांमध्ये, तपशील चुकीने "00" असे नोंदवले गेले होते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, मास्टर तक्त्यामध्ये पडताळणी केली जाईल, जसे कि (1) केवळ निर्दिष्ट स्वरूपातील वाहन क्रमांकच नोंदवले जातील, (2) संख्यात्मक वर्ण आणि वर्णमाला अक्षरांच्या योग्य वापराची खात्री करण्यासाठी निर्बंध लागू केले जातील. तसेच, उत्पादनादरम्यान प्रत्येक वाहनाला एक अद्‌वितीय ओळख क्रमांक दिला जाईल.

ड. नमुना म्हणून निवडलेल्या प्रकरणांच्या प्रत्यक्ष पडताळणीमध्ये वीज बिलांच्या इनपुट प्रमाणिकरण प्रक्रियेत खालील त्रुटी आढळल्या:

1. बिलिंग कालावधी (पासून आणि पर्यंत) या फील्डमधील इनपुट डेटामध्ये डेटा एंट्रीची चूक आढळून आली, जरी तो कालावधी वेगळा होता. अशा घटना टाळण्यासाठी, वापरकर्त्यांसाठी सिस्टीममध्ये अलर्ट समाविष्ट केले पाहिजेत किंवा सिस्टीम इनपुट प्रमाणिकरण पद्धती वापरून दुबार नोंदींवर निर्बंध घातले पाहिजेत, ज्यांची कमतरता होती.

2. एकाच वीज बिलासाठी अनेक आंशिक प्रदान आढळून आले. तथापि, अशा आंशिक प्रदानाची नोंद करण्यासाठी डेटाबेसमध्ये कोणतीही व्यवस्था नव्हती. त्याचप्रमाणे, त्याच वीज कनेक्शनसाठी अतिरिक्त सुरक्षा ठेव भरण्याकरिता अनेक नोंदी दिसल्या. प्रदानाचा प्रकार, जसे कि सुरक्षा ठेव, नियमित (पूर्ण) किंवा आंशिक प्रदान, निर्दिष्ट करणाऱ्या एका स्वतंत्र फील्डची आवश्यकता भासली.

3. असे आढळून आले कि, एका वापरकर्त्याने दिलेल्या फील्डमध्ये बिलाच्या बीजक क्रमांकाऐवजी ग्राहक क्रमांक टाकला होता. यामुळे योग्य डेटा इनपुट प्रक्रियेबाबत सुधारित वापरकर्ता सूचनांची आवश्यकता अधोरेखित झाली.

शासनाने सांगितले (जुलै 2025) कि, भिन्न बिल कालावधी (पासून आणि पर्यंत) प्रविष्ट करण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण लागू केले आहे, आंशिक प्रदानावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण लागू केले आहे आणि दिलेल्या फील्डमध्ये बिलाच्या बीजक क्रमांकाऐवजी ग्राहक क्रमांक किंवा इतर कोणताही क्रमांक प्रविष्ट करण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण केले जाईल.

2.2.14.2 मास्टर डेटातील त्रुटी

अ. बिलपोर्टल डेटाबेसमध्ये, कर्मचाऱ्यांचे वैद्यकीय दावे हॉस्पिटलचे तपशील आणि आजारांचे तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्यांद्वारे व्यवस्थापित केले

जातात, जे उपचारांसाठी आजार आणि हॉस्पिटल्सशी जोडलेले असतात. औषधे, वैद्यकीय खर्च आणि आयपीडी उपचारांशी संबंधित खर्चाच्या दाव्यांचा तपशील संग्रहित करण्यासाठी इतर विविध तक्ते देखील तयार केले आहेत.

मास्टर तक्त्यांच्या विश्लेषणात खालीलप्रमाणे नियंत्रण त्रुटी आढळल्या:

1. मास्टर आणि ट्रान्झॅक्शन डेटामध्ये रेफरेंशियल इंटिग्रिटीचा अभाव:

लेखापरीक्षणात असे आढळले कि, बिलपोर्टलच्या डेटाबेस डिझाइनमध्ये, कर्मचाऱ्यांचे वैद्यकीय दावे i) हॉस्पिटलचा तपशील असलेल्या हॉस्पिटलमास्टर तक्त्याद्वारे; ii) आजारांचा तपशील असलेल्या डिसीज (रोग) तक्त्याद्वारे; iii) उपचारांसाठी आजार आणि हॉस्पिटल्सना जोडणाऱ्या डिसीजहॉस्पिटलमॅप तक्त्याद्वारे व्यवस्थापित केले जातात. औषधे, इतर वैद्यकीय खर्च आणि आयपीडी उपचारांशी संबंधित खर्चाच्या दाव्यांचा तपशील संग्रहित करण्यासाठी इतर विविध तक्ते देखील तयार केले आहेत.

या तक्त्यांच्या डेटा विश्लेषणात डिसीज मास्टर तक्ता अद्ययावत नसणे, डिसीजहॉस्पिटलमॅप आणि डिसीज तक्ता तसेच डिसीजहॉस्पिटलमॅप आणि हॉस्पिटलमास्टर तक्त्यां दरम्यान रेफरेंशियल इंटिग्रिटीचा अभाव यांसारख्या त्रुटी आढळल्या. शिवाय, हॉस्पिटलचे नाव आणि आजारांच्या नावांच्या अवैध नोंदी देखील आढळल्या. कर्मचारी आयडीशिवाय वैद्यकीय दावे सादर केले गेले, त्यावर प्रक्रिया केली गेली आणि दाव्यांचे पैसे दिले गेले.

2. इनपुट प्रमाणीकरणामधील त्रुटी:

लेखापरीक्षणात असेही आढळले कि, मास्टर तक्त्यामध्ये रुग्णालयाचे नाव आणि रोगांच्या नावांच्या चुकीच्या नोंदी होत्या. वैद्यकीय दावे सादर केले गेले, त्यावर प्रक्रिया झाली आणि कर्मचारी ओळखपत्रांसारख्या महत्त्वाच्या ओळखपत्रांशिवाय दाव्यांचे पैसे दिले गेले.

3. स्वीकार्यतेच्या पलीकडे प्रतिपूर्तीस परवानगी देणाऱ्या प्रक्रियेतील त्रुटी:

लेखापरीक्षणात असे आढळले कि, रुग्णालयातील वास्तव्याचे दावे आणि औषधांचे दावे खालील तपशिलानुसार स्वीकार्यतेनुसार निकाली काढले गेले नाहीत:

(i) प्रणालीने 143 वैद्यकीय दाव्यांमध्ये खोलीच्या भाड्यासाठी 75 टक्क्यांपेक्षा जास्त प्रतिपूर्तीस परवानगी दिली. इतकेच नाही, तर वैद्यकीय दाव्यांच्या 124 टक्क्यांपर्यंत प्रतिपूर्तीस परवानगी दिली, ज्यामुळे ₹ 3.67 लाख जादा रक्कम मंजूर झाली.

(ii) औषध खरेदीच्या 8,987 वैद्यकीय दाव्यांमध्ये 100 *टक्के* प्रतिपूर्ती, ज्यामुळे ₹ 1.98 कोटींची जादा रक्कम मंजूर झाली.

(iii) वैद्यकीय आगाऊ रकमेच्या माहितीच्या पुनरावलोकनातून असे दिसून आले कि, डीडीओने 448 कर्मचाऱ्यांशी संबंधित 603 आगाऊ रकमा मंजूर केल्या, ज्यांची रक्कम ₹ 5.98 कोटी रुपये होती. बिल काढून किंवा वसुली करून कोणतेही समायोजन करण्यात आले नाही. लेखापरीक्षणात प्रणालीतील त्रुटी आढळल्या, जसे कि नियमित वैद्यकीय प्रतिपूर्तीची बिले चुकून आगाऊ रक्कम म्हणून वर्गीकृत करणे आणि कार्यालयीन नोंदींमध्ये आगाऊ रकमेचे समायोजन करणे परंतु मॉड्यूलमध्ये आगाऊ रकमेच्या विरोधात ही समायोजने योग्यरित्या अद्यावत न करणे. एक उदाहरण खालीलप्रमाणे दिले आहे:

उदाहरण: अतिरिक्त पोलीस आयुक्त, गुन्हे शाखा, मुंबई यांच्या कार्यालयातील प्रशासकीय अधिकाऱ्यांनी (डीडीओ संकेतांक: 7101000454) 18/04/2021 रोजी धनादेश क्रमांक 392367 द्वारे ₹ 1,50,000 वैद्यकीय आगाऊ रक्कम म्हणून वितरित केले. तथापि, शस्त्रक्रिया रद्द झाल्यामुळे, रुग्णालयाने धनादेश कार्यालयात परत केला. कार्यालयाने अर्थसंकल्पाची रक्कम पूर्ववत करण्यासाठी आणि आगाऊ रक्कम रद्द करण्यासाठी प्रणालीमध्ये ही नोंद उलट केली नाही.

शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, या सर्व मास्टर तक्त्यांची पडताळणी केली जाईल आणि रेफ्रंशियल इंटिग्रिटी लागू केली जाईल. रुग्णालयांची आणि रोगांच्या नावांच्या चुकीच्या नोंदी टाळण्यासाठी तपासण्या लागू केल्या जातील असेही सांगण्यात आले. कर्मचारी ओळखपत्राशिवाय वैद्यकीय दाव्यांवर प्रक्रिया केली जाणार नाही. रुग्णालयातील वास्तव्याचे दावे आणि औषधांचे दावे स्वीकार्यतेनुसार तयार करण्यासाठी तपासण्या लागू केल्या जातील.

ब. कंत्राटी कर्मचाऱ्यांचा तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याचे आणि या कर्मचाऱ्यांच्या दाव्यांचे विश्लेषण केले असता असे दिसून आले कि, 22 कंत्राटी

कर्मचाऱ्यांसाठी ₹ 85,46,047 रकमेचे 59 दावे तयार करण्यात आले होते, ज्यांचा तपशील मास्टर तक्त्यामध्ये आढळला नाही. पुढे, या 59 दाव्यांपैकी ₹ 9,44,774 रकमेचे 18 दावे कर्मचाऱ्यांना अदा देखील करण्यात आले होते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, नोंदणी नसलेल्या कंत्राटी कर्मचाऱ्यांच्या दाव्यांची पडताळणी केली जाईल. तसेच, प्रणालीमध्ये केवळ नोंदणीकृत कंत्राटी कर्मचाऱ्यांचेच दावे तयार केले जातील याची खात्री करण्यासाठी आवश्यक प्रमाणिकरण प्रक्रिया लागू केली जाईल.

क. टेलिफोन तपशिलांसाठीच्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 2018-19 ते 2023-24 या वर्षांसाठी मास्टर तक्त्यामध्ये सूचीबद्ध नसलेल्या 499 टेलिफोन कनेक्शनसाठी ₹ 1.83 कोटीचे प्रदान करण्यात आले होते. हे प्रदान कोषागारांनी मंजूर केले होते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, नोंदणी नसलेल्या टेलिफोन कनेक्शनसाठी बिले तयार होण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण लावल्या जाईल.

ड. विद्युत तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या पुढील विश्लेषणात असे निदर्शनास आले कि, मास्टर तक्त्यामध्ये नोंदणी नसलेल्या 25814 विद्युत कनेक्शनच्या संदर्भात ₹ 2123.73 कोटीचे प्रदान मंजूर करण्यात आले होते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, नोंदणी नसलेल्या विद्युत कनेक्शनसाठी बिले तयार होण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण लावण्यात येईल.

ई. तसेच, पाणी कनेक्शनच्या तपशिलांचा मास्टर तक्ता तपासल्यावर, लेखापरीक्षणात असे आढळले कि, नोंदणी नसलेल्या 6,471 पाणी कनेक्शनसाठी ₹ 262.81 कोटी दिले गेले होते.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, नोंदणी नसलेल्या पाणी कनेक्शनसाठी बिले तयार होण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणिकरण लावले जाईल.

फ. वाहने आणि त्यांच्या दुरुस्तीच्या संदर्भातील मास्टर तक्ता तपासल्यावर, लेखापरीक्षणात असे आढळले कि, मास्टर तक्त्यामध्ये नोंदणी नसलेल्या 121 वाहनांच्या दुरुस्तीसाठी ₹ 0.31 कोटी दिले गेले होते. त्याचप्रमाणे, 868 नोंदणी नसलेल्या वाहनांसाठी पेट्रोल/वंगण/तेलाचे दावे ₹ 6.90 कोटींपर्यंत दिले गेले.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, या प्रकरणाची चौकशी सुरू आहे. जर ते योग्य आढळले, तर प्रमाणिकरण नियंत्रणे लागू केली जातील. नोंदणी नसलेल्या वाहनांसाठी पेट्रोल/वंगण/तेलाच्या दाव्यांवर निर्बंध घालण्यासाठी नियंत्रणे देखील लागू केली जातील.

वस्तुस्थिती अशी आहे कि, युनिक की[30]/कंपोझिट की[31] मर्यादा लागू करण्यात आली नव्हती, ज्यामुळे रेफरेंशियल इंटिग्रिटीचा अभाव होता.

2.2.14.3 व्यवहारांची पुनरावृत्ती तपासणी नियंत्रण प्रणालीतील त्रुटी

अ. बिलपोर्टल मॉड्यूलच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि बँकेचे तपशील एका मास्टर तक्त्यामध्ये संग्रहित केले जातात. लेखापरीक्षणात असे 36 प्रकरणे आढळली, जिथे एकाच आयएफएससी संकेतांकांचे वाटप एकापेक्षा जास्त शाखांना करण्यात आले होते, ज्यांची संख्या दोन ते पाच वेळा होती.

उत्तरादाखल शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, सहकारी बँकांच्या एकाच आयएफएससी संकेतांकासह अनेक शाखा असतात.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही, कारण असे दिसून आले आहे कि 16 सहकारी बँकांच्या बाबतीत, मास्टर फाइलमध्ये राष्ट्रीयकृत किंवा खाजगी बँकेप्रमाणेच समान आयएफएससी संकेतांक आहे.

ब. वाहनांचा चेसिस क्रमांक 17-अंकी संकेतांकचा असतो, जो उत्पादनादरम्यान प्रत्येक वाहनाला दिलेला एक अद्‌वितीय ओळख क्रमांक असतो. तथापि, लेखापरीक्षणात डेटाबेसच्या मास्टर तक्त्यामध्ये 3,157 ठिकाणी चेसिस क्रमांकांची पुनरावृत्ती आढळली.

उत्तरादाखल शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, चेसिस क्रमांकांच्या पुनरावृत्तीच्या नोंदणीवर निर्बंध लादले जातील. उत्पादनादरम्यान प्रत्येक वाहनाला एक अद्‌वितीय ओळख क्रमांक दिला जाईल आणि मास्टर तक्त्यामध्ये चेसिस क्रमांकांच्या पुनरावृत्तीची नोंद वैध ठरवली जाईल.

---

[30] एक अद्‌वितीय की कंस्ट्रेंट (Unique Key Constraint) ही डेटाबेसमधील एक संकल्पना आहे जी की फील्डमध्ये (Key Field) दुबार व्हॅल्यूजला परवानगी देत नाही.

[31] कंपोझिट की कंस्ट्रेंट (Composite Key Constraint) ही डेटाबेसमधील एक संकल्पना आहे जी एकापेक्षा जास्त की फील्डच्या संचामध्ये दुबार मूल्यांना परवानगी देत नाही

क. कंत्राटी कर्मचाऱ्यांच्या संदर्भात मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 102 नोंदींपैकी 45 कंत्राटी कर्मचाऱ्यांची नावे, जन्मतारीख आणि लिंग समान होते, परंतु त्यांचे पॅन क्रमांक वेगळे होते.

उत्तरादाखल, शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, या वस्तुस्थितीची पडताळणी केली जाईल आणि कोणताही पॅन क्रमांक दुबार आढळल्यास तो दुरुस्त केला जाईल आणि प्रणालीमध्ये दुबार पॅन क्रमांकासाठी प्रमाणिकरण समाविष्ट केले जाईल.

ड. टेलिफोन तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणाअंती, लेखापरीक्षणात असे आढळून आले कि, समान सेवा प्रदाता आयडी, टेलिफोन क्रमांक, व्हाउचर क्रमांक, सब-व्हाउचर क्रमांक, बिलिंग कालावधी (पासून आणि पर्यंत), डीडीओ आयडी आणि रक्कम यांच्याशी संबंधित 466 दावे आढळले. पुढे, बिलांसाठी मास्टर तक्त्याच्या तपासणीत असे दिसून आले कि, 466 दाव्यांपैकी, ₹ 1,74,658 रकमेची 112 बिले नोंदणी नसलेल्या टेलिफोन क्रमांकांसाठी तयार केली गेली होती.

उत्तरादाखल, शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, तथ्य पडताळली जातील आणि बीडीएस टेलिफोन तपशिलांमध्ये कोणतेही दुबार अभिलेख आढळल्यास ते दुरुस्त केले जातील आणि प्रणालीमध्ये दुबार अभिलेखासाठी प्रमाणिकरण समाविष्ट केले जाईल.

ई. बिलपोर्टलच्या विश्लेषणातून असेही दिसून आले कि, मास्टर तक्त्यामध्ये विजेच्या जोडणींच्या 79,799 नोंदी होत्या, त्यापैकी 4,944 नोंदींमध्ये सेवा प्रदाता, ग्राहक क्रमांक, मीटर क्रमांक, सब-मीटर क्रमांक आणि डीडीओ तपशिलांसाठी समान संख्या होती.

उत्तरादाखल, शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, तथ्य पडताळली जातील आणि मास्टर तक्त्यामधील दुबार अभिलेख (असल्यास) दुरुस्त केले जातील आणि प्रणालीमध्ये दुबार अभिलेखसाठी प्रमाणिकरण समाविष्ट केले जाईल.

फ. पाणी जोडणीचा तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, 13,383 पाणी जोडणींपैकी, 230 जोडणींमध्ये सेवा प्रदाता, ग्राहक क्रमांक, मीटर क्रमांक, सब-मीटर क्रमांक आणि डीडीओ तपशिलांची समान

संख्या होती. 184 नोंदींमध्ये पुनरावृत्ती, 30 नोंदींमध्ये तिप्पट पुनरावृत्ती आणि 16 नोंदींमध्ये चौपट पुनरावृत्ती होती.

उत्तरादाखल, शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, तथ्य पडताळली जातील, मास्टर तक्त्यामध्ये आढळलेले दुबार अभिलेख (असल्यास) दुरुस्त केले जातील आणि प्रणालीमध्ये दुबार अभिलेखांसाठी प्रमाणिकरण समाविष्ट केले जाईल.

ग. विजेच्या तपशिलांच्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, समान सेवा प्रदाता, मीटर क्रमांक, सब-मीटर क्रमांक, व्हाउचर क्रमांक, सब-व्हाउचर क्रमांक, बिलिंग कालावधी (पासून आणि पर्यंत) आणि डीडीओ आयडी असलेल्या विजेच्या जोडणींशी संबंधित ₹ 3.65 कोटीचे 288 दावे अदा करण्यात आले होते. हे दर्शवते कि प्रणालीने त्याच बिलिंग कालावधीसाठी विजेच्या बिलाचे एकाधिक दावे सादर करण्याची परवानगी दिली होती.

शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) कि, सारख्याच कालावधीसाठी विजेच्या बिलाचे एकाधिक दावे सादर करण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणीकरणे लागू केली आहेत.

घ. लेखापरीक्षणात असेही आढळून आले कि, त्याच बिलिंग सायकलसाठी ₹ 0.12 कोटी रकमेच्या 10 पाणी जोडणी बिलांसाठी दुबार दावे सादर केले गेले आणि डीडीओद्वारे त्यावर प्रक्रिया करून कोषागारांनी ते अदा केले.

शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, त्याच बिलिंग सायकलसाठी बिले तयार होण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणीकरणे लागू केली जात आहेत.

च. वाहनांचा तपशील असलेल्या मास्टर तक्त्याच्या विश्लेषणातून दाव्यांच्या डेटामध्ये विसंगती आढळून आली. विशेषतः, 254 वाहनांचे ₹ 0.19 कोटीचे दावे समान तपशिलासह (वाहन क्रमांक, सब-व्हाउचर क्रमांक, तारखा, दुरुस्ती एजन्सी आणि दाव्याची रक्कम) सादर केले गेले होते. त्याचप्रमाणे, 1911 वाहनांसाठी पेट्रोल आणि वंगण खरेदीचे ₹ 4.26 कोटीचे दावे अदा करण्यात आले होते.

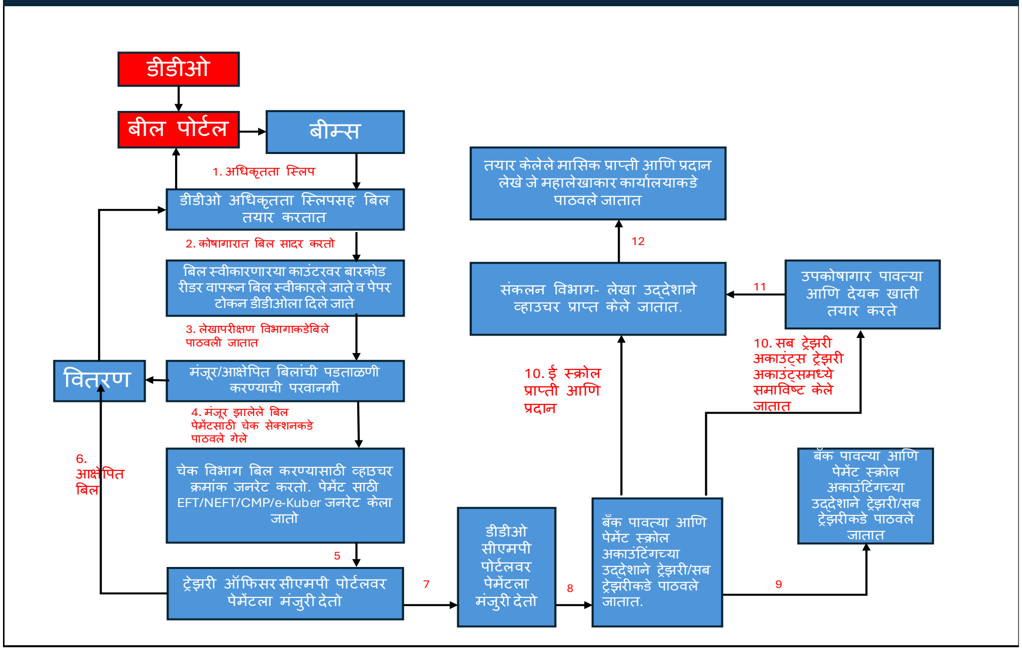
शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, वाहन क्रमांक, सब-व्हाउचर क्रमांक, सब-व्हाउचरच्या तारखा, दुरुस्ती एजन्सी इत्यादींसारखा समान तपशील प्रविष्ट करण्यावर निर्बंध घालण्यासाठी प्रमाणीकरणे लागू केली जातील.

शासनाने (जुलै 2025) उत्तर दिले कि, वस्तुस्थितीची पडताळणी केली जाईल, जर कोणतेही दुबार किंवा चुकीचे प्रदान आढळल्यास, योग्य कारवाई केली जाईल आणि त्यासाठी प्रणालीमध्ये योग्य प्रमाणीकरणे समाविष्ट केली जातील.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे कि, बिलपोर्टल ॲप्लिकेशनच्या विश्लेषणातून मास्टर आणि ट्रान्झॅक्शन तक्त्यांमधील रेफरेंशियल इंटिग्रिटीच्या अभावामुळे एक गंभीर नियंत्रण त्रुटी निदर्शनास आली. ही कमतरता फसव्या दाव्यांचा, विशेषतः अस्तित्वात नसलेल्या कर्मचाऱ्यांच्या ("घोस्ट एम्प्लॉइज") बाबतीत, एक महत्त्वपूर्ण धोका निर्माण करते, कारण यामुळे डेटामध्ये संभाव्य फेरफार करण्यास वाव मिळतो. त्याचप्रमाणे, डेटा स्ट्रक्चर डिझाइनमध्ये महत्त्वाच्या फील्डवर युनिक कि कन्स्ट्रेंट्स लागू करण्यात आले नसल्यामुळे वित्तीय अनियमितता, गैरव्यवहार, फसवणूक आणि अर्थसंकल्पीय व्यवस्थापनात व्यत्यय यांसारखा धोका वाढतो.

2.2.15 ट्रेझरीनेट

ट्रेजरीनेट कार्यप्रवाह

ट्रेझरीनेट हे आयएफएमएसच्या मॉड्यूल्सपैकी एक आहे, जे बिम्स, बिल पोर्टल आणि सेवार्थ सोबत एकात्मिक आहे. प्रदान प्रक्रियेसाठी ते एसबीआय सीएमपी पोर्टल आणि आरबीआय ई-कुबेर प्रणालीशी देखील जोडलेले आहे. सध्या, सुमारे 34 कोषागारे, एक पीएओ आणि 324 उप-कोषागारे या सॉफ्टवेअरचा वापर करत आहेत.

ट्रेझरीनेटद्वारे बिल प्रक्रियेतील लेखापरीक्षण निरीक्षणे खालीलप्रमाणे आहेत:

2.2.15.1 शिवभोजन थाळी योजना: डीडीओंच्या खात्यांमध्ये निधीच्या साठवणुकीची प्रणालीगत त्रुटी

अन्न, नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभागाने महाराष्ट्र शासनाच्या निर्णयाद्वारे (01/01/2020) प्रत्येक जिल्हा मुख्यालयात किमान एका उपाहारगृहामार्फत गरीब आणि गरजू व्यक्तींना प्रति थाळी ₹ 10 दराने शिवभोजन थाळी उपलब्ध करून देण्याची योजना सुरू केली. निवडलेल्या संस्थांनी अन्न पुरवायचे होते ज्याचा खर्च महाराष्ट्र शासनाने उचलायचा होता. पुढील निर्णयांमध्ये (23/01/2020 आणि 13/04/2020) मंजूर संस्थांना ऑनलाइन प्रदान करणे अनिवार्य करण्यात आले.

महाराष्ट्र शासनाने वित्त विभागाच्या निर्णयाद्वारे (22/01/2013) सर्व विभागांना बिम्समध्ये संस्था, पुरवठादार आणि लाभार्थ्यांची मास्टर लिस्ट तयार करण्याचे निर्देश दिले होते, जेणेकरून लाभार्थ्यांच्या खात्यात थेट प्रदान करता येईल.

निवडलेल्या[32] कोषागारांमधील दस्तऐवजांच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, उपरोक्त निर्णयांनुसार, 2020-21 ते 2023-24 या काळात मुंबईत निवडलेल्या संस्थांना थेट ऑनलाइन प्रदान करण्यात आले. तथापि, छत्रपती संभाजीनगर आणि पुणे येथे, मंजूर संस्थांच्या बँक खात्यांमध्ये आरटीजीएस द्वारे थेट ऑनलाइन जमा करण्याऐवजी, निधी काढून डीडीओंच्या खात्यांमध्ये जमा करण्यात आला.

वर्धा येथे, जरी 2020-21 या वर्षात निवडलेल्या संस्थांना ऑनलाइन प्रदान करण्यात आले असले तरी, 2021-22 पासून पुढे निवडलेल्या संस्थांना प्रदान करण्यापूर्वी **तक्ता 2.2.6** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे निधी काढून डीडीओंच्या खात्यांमध्ये जमा करण्यात आला.

तक्ता 2.2.6: एजन्सीसाठी असलेला निधी डीडीओंच्या खात्यात जमा करणे

कोषागाराचे नाव	कालावधी	जमा केलेली रक्कम (₹ मध्ये)
छत्रपती संभाजीनगर	2020-21 ते 2023-24	7,48,13,134
पुणे	2020-21 ते 2023-24	92,03,120
वर्धा	2021-22 ते 2023-24	5,56,52,733
एकूण		**13,96,68,987**

[32] 1. छत्रपती संभाजीनगर; 2. मुंबई; 3. पुणे आणि 4. वर्धा

प्रमाणिकरण आणि देखरेख नियंत्रण उपायांच्या अभावामुळे जिल्हा पुरवठा कार्यालयांना स्वतःच्या खात्यांमध्ये निधीची साठवणुक करणे शक्य झाले. त्यामुळे, एजन्सींच्या खात्यात थेट जमा करण्याऐवजी, ₹ 13.97 कोटी विभागाच्या अधिकाऱ्यांकडे जमा करण्यात आले, ज्यामुळे निर्णयांमध्ये (01/01/2020, 23/01/2020 आणि 13/04/2020) नमूद केलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन करण्यावर देखरेख ठेवण्यात प्रणालीची असमर्थता अधोरेखित झाली.

शासनाने (जुलै 2025) सांगितले कि, यासंबंधी तथ्य पडताळली जातील आणि योग्य ती कारवाई केली जाईल.

2.2.15.2 वर्धा कोषागारात स्टेट बँक ऑफ इंडिया (एसबीआय) कॅश मॅनेजमेंट प्रोजेक्ट (सीएमपी) द्वारे अयशस्वी झालेल्या ऑनलाइन प्रदानाचे विश्लेषण

महाराष्ट्र शासनाने वित्त विभागाच्या निर्णयाद्वारे (22/01/2013) स्टेट बँक ऑफ इंडिया (एसबीआय) कॅश मॅनेजमेंट प्रोजेक्ट (सीएमपी) वापरून थेट लाभार्थ्यांच्या खात्यात ऑनलाइन प्रदान करण्याची कार्यपद्धती निश्चित केली. एसबीआय सीएमपी हे https://www.sbicmp.co.in/mahakosh या सुरक्षित युआरएल द्वारे उपलब्ध आहे आणि ते बँक खाते क्रमांक आणि आयएफएससी संकेतांक यांसारख्या तपशिलांसह तृतीय-पक्ष प्राप्तकर्ते जोडण्याची सुविधा प्रदान करते.

वर्धा कोषागारातील अयशस्वी सीएमपी प्रदान प्रकरणांच्या विश्लेषणातून असे दिसून आले कि, अशा प्रत्येक घटनेत, सीएमपी पोर्टलने लाभार्थ्याच्या नावाने बँकर्स चेक जारी केला, जो कोषागारात पाठवला गेला. त्यानंतर कोषागार अधिकाऱ्याने तो संबंधित डीडीओकडे पाठवला, ज्याने तो व्यक्तिशः लाभार्थ्याला सुपूर्द केला. अयशस्वी होण्याची कारणे "खाते बंद", "अवैध लाभार्थी", "खाते अस्तित्वात नाही" आणि "खाते निलंबित" अशी होती.

सात[33] प्रकरणांमध्ये असे दिसून आले कि, 2019-20 ते 2023-24 ***(परिशिष्ट 2.2.12)*** या कालावधीत सीएमपी द्वारे केलेले ₹ 1.40 कोटींच्या 342 व्यवहारांचे ऑनलाइन प्रदान सातत्याने अयशस्वी झाले. विशिष्ट खात्यांमध्ये सीएमपी प्रदान अयशस्वी होण्याच्या वारंवार घटना घडल्या असूनही, प्रणालीने डीडीओला प्राप्तकर्त्याचे बँक तपशील अद्यावत करण्यासाठी किंवा दुरुस्त करण्यासाठी सतर्कता सूचना दिली नाही, ज्यामुळे भविष्यात आणखी प्रदान अयशस्वी होण्याची शक्यता निर्माण झाली.

यावरून असे दिसून येते कि, सीएमपीद्वारे अयशस्वी झालेल्या प्रदानाच्या व्यवस्थापनाची सध्याची प्रक्रिया अनधिकृत लाभार्थ्यांना प्रदान केले जाण्याचा धोका निर्माण करते आणि अशा प्रकरणांमध्ये बँक तपशील अद्यावत करण्यासाठी किंवा दुरुस्त करण्यासाठी वापरकर्त्यांना सूचित करणाऱ्या प्रणालीतील सतर्कता सूचनेची आवश्यकता अधोरेखित करते.

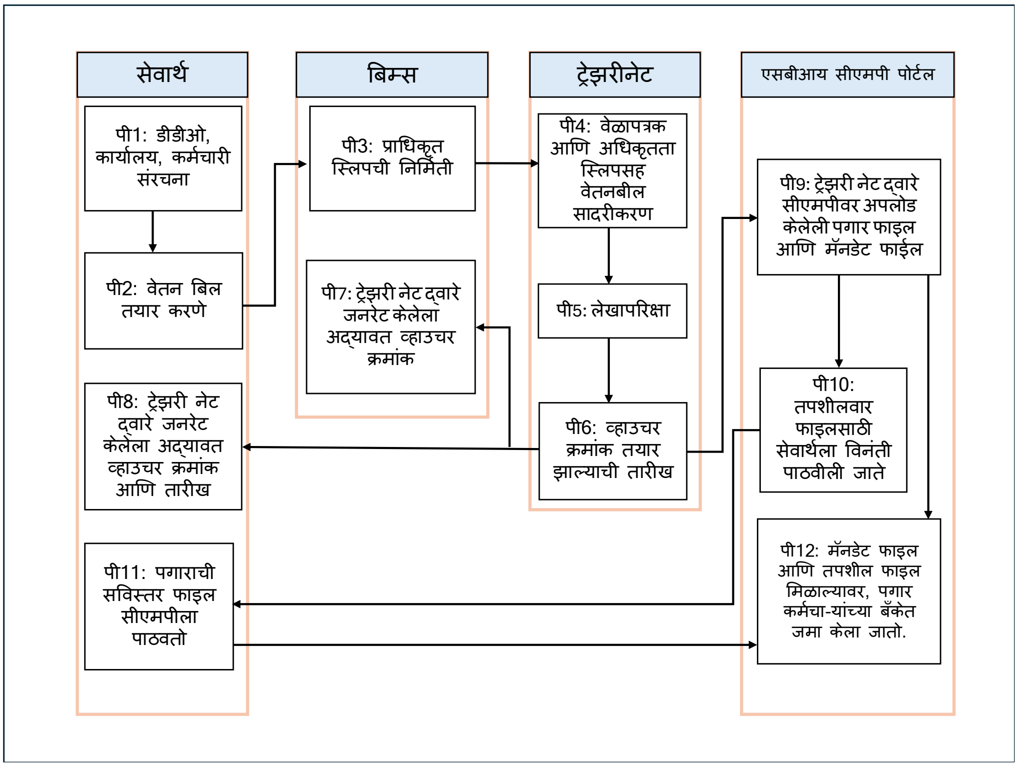
शासनाने उत्तर दिले (जुलै 2025) कि, सर्व जिल्हा कोषागारे आणि सर्व उप-कोषागारे तसेच वेतन व लेखा कार्यालयात आरबीआय ई-कुबेर प्रदान मोड वापरून अयशस्वी व्यवहारांची हाताळणी करण्यासाठी ट्रेझरीनेट प्रणालीमध्ये योग्य तरतुदी करण्यात आल्या आहेत.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे कि, सध्याच्या ट्रेझरीनेट प्रणालीमध्ये विशिष्ट खात्यांमधील सातत्याने अयशस्वी होणाऱ्या सीएमपी व्यवहारांच्या संदर्भात सतर्कता यंत्रणेचा अभाव होता.

[33] 1) बेरोजगार स्टेशनरी स्टोअर्स, मालक: सुमेधा नागोराव डुकरे, खाते क्रमांक: 11036971389 (IFSC SBIN0005764); 2) एम एस मल्हारी ऑटोमोबाईल, खाते क्रमांक: 60033189183 (IFSC MAHB0000059); 3) मा वैष्णवी डिझेल, खाते क्रमांक: 62346475890 (IFSC SBIN0014932); 4) प्रफुल्ल स्क्रीन्स, खाते क्रमांक: 55103070001247 (IFSC SYNB0005510); 5) संकटमोचन पेट्रोलियम एजन्सी, खाते क्रमांक: 32497452125 (IFSC SBIN0001415); 6) श्री साई ऑटो खाते क्रमांक 355505040000191 (IFSC UBIN0535559) आणि 7) एसआर ऑटोमोबाईल्स खाते क्रमांक 970820100110013 (IFSC BKID0009708).

2.2.15.3 सेवार्थ

सेवार्थ मॉड्यूलचा वापर कर्मचाऱ्यांची मासिक वेतन बिले तयार करण्यासाठी केला

जातो. याचा उपयोग कर्मचाऱ्यांचे निवृत्तिवेतन प्रकरण तयार करण्यासाठी देखील केला जातो आणि निवृत्तीवेतनधारकांसाठी पहिले व मासिक निवृत्तिवेतन बिल तयार केले जाते

लेखापरीक्षणाचे निरीक्षण खालीलप्रमाणे आहे:

2.2.15.4 इनपुट प्रमाणिकरण नियंत्रणाचा अभाव

अ) सेवार्थ डेटाबेसमध्ये कर्मचाऱ्यांच्या नामनिर्देशनाचे तपशील (नॉमिनेशन डिटेल्स) नोंदवले जातात. मास्टर डेटाबेसमध्ये 4,30,448 नामनिर्देशने होती, त्यापैकि 22 नामनिर्देशनांमध्ये असे आढळून आले की, नामनिर्देशित व्यक्तीचे नाव, जन्मतारीख आणि पत्ता समान होता, परंतु नामनिर्देशन आयडी वेगळे होते.

यावरून असे दिसून येते की, एकाच व्यक्तीसाठी दुबार नामनिर्देशने टाळण्यासाठी इनपुट प्रमाणिकरण नियंत्रणे (युनिक कंपोझिट की कन्स्ट्रेंट) अस्तित्वात नव्हती.

हे निदर्शनास आणल्यावर शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) की, पूर्वीच्या प्रणालीमध्ये ही प्रमाणीकरणे अस्तित्वात नव्हती. तथापि, आता नामनिर्देशित

व्यक्तीचे नाव आणि जन्मतारखेवर आधारित दुबार नोंदी प्रतिबंधित करण्यासाठी नियंत्रण समाविष्ट केले आहे.

ब) कर्मचाऱ्यांच्या 4,795 नोंदींमध्ये, पहिले नाव, मधले नाव, आडनाव, जन्मतारीख, रुजू होण्याची तारीख आणि रुजू होण्याचा वर्ग आयडी दुबार होते.

यावरून असे दिसून येते की, एकाच व्यक्तीसाठी दुबार नामनिर्देशने टाळण्यासाठी इनपुट प्रमाणिकरण नियंत्रणे (युनिक कंपोझिट की कन्स्ट्रेंट) अस्तित्वात नव्हती.

हे निदर्शनास आणल्यावर, शासनाने लेखापरीक्षणाचे निरीक्षण स्वीकारून असे सांगितले (जुलै 2025) की, समन्वयातील त्रुटी आणि अंतिम वापरकर्त्यांद्वारे कर्मचाऱ्यांच्या डेटाची मॅन्युअल पुन: नोंदणी, यामुळे प्रणालीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात प्रामुख्याने दुबार वेतन नोंदी निर्माण झाल्या. हे सहसा सेवानिवृत्तीनंतर पुन्हा रुजू होणे, परिवीक्षा कालावधी पूर्ण करणे, पदोन्नती, विभागीय बदली किंवा कर्मचाऱ्यांच्या तपशिलात बदल यांसारख्या घटनांदरम्यान घडते. या नोंदी कर्मचाऱ्यांच्या सेवेची समाप्ती झाल्यानंतर करण्यात आल्या होत्या. पुढे असेही सांगण्यात आले की, दुबार कर्मचारी नोंदी तयार होण्यापासून रोखण्यासाठी सेवार्थ ॲप्लिकेशनमध्ये मजबूत प्रमाणिकरण यंत्रणेसह सुधारणा करण्यात आली आहे.

क) 3,149 प्रकरणांमध्ये शासकीय सेवेत रुजू होण्याचे वय दोन ते 17 वर्षांच्या दरम्यान होते आणि 20 कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत, रुजू होण्याची तारीख त्यांच्या संबंधित जन्मतारखेच्या आधीची होती.

यावरून असे दिसून येते की, अपेक्षित मापदंडांच्या तुलनेत सेवेत रुजू होण्याची तारीख तपासण्यासाठी इनपुट प्रमाणिकरण नियंत्रणे अस्तित्वात नव्हती.

हे निदर्शनास आणल्यावर शासनाने असे सांगितले (जुलै 2025) की, अंमलबजावणीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात, अपुऱ्या प्रमाणीकरणामुळे अशा त्रुटीपूर्ण नोंदी केल्या गेल्या. तथापि, आता सेवार्थ ॲप्लिकेशन कठोर प्रमाणिकरण नियमांची अंमलबजावणी करते.

ड) 1,106 कर्मचाऱ्यांच्या सेवेची समाप्तीची तारीख, त्यांच्या रुजू होण्याच्या तारखेपूर्वीची होती.

यावरून असे दिसून येते की, सेवेच्या समाप्तीची तारीख अपेक्षित निकषांनुसार तपासण्यासाठी इनपुट व्हॅलिडेशन नियंत्रणे लागू नव्हती.

उत्तरादाखल शासनाने सांगितले (जुलै 2025) की, सेवार्थ प्रणालीमध्ये, कर्मचारी सेवा समाप्ती प्रक्रियेदरम्यान दिलेल्या तारखेनुसार कर्मचाऱ्याच्या सेवेची समाप्तीची तारीख आपोआप अद्यावत होते. जर या टप्प्यावर चुकीची तारीख टाकली गेली, तर ती नोंदीमध्ये प्रतिबिंबित होते, ज्यामुळे चुका होतात. या विसंगती मॅन्युअल इनपुटमधील चुकांमुळे उद्भवतात, कारण पूर्वी प्रणालीमध्ये सेवेच्या समाप्तीची तारीख अपेक्षित निकषांनुसार तपासण्यासाठी व्हॅलिडेशनची सोय नव्हती. तथापि, आता सेवार्थ ॲप्लिकेशनमध्ये कठोर व्हॅलिडेशन नियम लागू केले आहेत.

तथापि, वस्तुस्थिती अशी आहे की, शासनाने इनपुट व्हॅलिडेशनच्या अभावामुळे मॅन्युअल इनपुटमधील चुकांमुळे उद्भवलेल्या या विसंगती स्वीकारल्या असल्या तरी, सेवार्थ मॉड्यूलमध्ये प्री-व्हॅलिडेशन नियंत्रण अंमलबजावणीशी संबंधित डेटासाठी डेटा दुरुस्तीची (डेटा क्लीनअप) आवश्यकता आहे.

2.2.15.5 रेफरेंशियल इंटिग्रिटी कन्स्ट्रेंट्स अभाव

अ) एम्प्लॉई मास्टर तक्त्यामध्ये 9,78,861 कर्मचाऱ्यांचा तपशील होता, ज्यामध्ये कर्मचाऱ्याचे नाव, जन्मतारीख, रुजू होण्याची तारीख आणि सेवेच्या समाप्तीची तारीख यांचा समावेश होता. या तक्त्याच्या डेटा विश्लेषणातून असे दिसून आले की:

36 प्रकरणांमध्ये कर्मचाऱ्याचे नाव, जन्मतारीख, रुजू होण्याची तारीख आणि सेवेची समाप्तीची तारीख याशिवाय कर्मचारी संकेतांक तयार करण्यात आला होता.

यावरून असे दिसून येते की, प्रणाली मास्टर आणि व्यवहारात्मक डेटामधील महत्त्वपूर्ण रेफरेंशियल इंटिग्रिटी तपासणी लागू करत नाही.

हे निदर्शनास आणल्यावर या त्रुटीची विविध कारणे देत, शासनाने उत्तरात सांगितले (जुलै 2025) की, डेटाची विश्वासार्हता राखण्यासाठी या जुन्या नोंदींचे (लेगसी रेकार्ड्स) पुनरावलोकन आणि शुद्धीकरण केले जाईल आणि भविष्यात अशा समस्या टाळण्यासाठी प्रमाणिकरण नियमांमध्ये सुधारणा केल्या जात आहेत.

ब) 13 कर्मचाऱ्यांच्या ओळख संकेतांकमध्ये, कर्मचाऱ्यांच्या नावाऐवजी विविध पदांच्या नोंदी (जसे कि सहाय्यक पोलीस निरीक्षक, नगररचना विभागाचे सहाय्यक संचालक इत्यादी) आढळल्या.

यावरून असे दिसून येते की, प्रणाली मास्टर आणि व्यवहारात्मक डेटामधील महत्त्वपूर्ण रेफरेंशियल इंटिग्रिटी तपासणी लागू करत नाही.

उत्तरादाखल शासनाने सांगितले (जुलै 2025) की, हे संकेतांक वैयक्तिक कर्मचाऱ्यांच्या नोंदींशी जोडलेले नव्हते, कारण ते सर्वसमावेशक कर्मचारी मास्टर डेटाशी संबंधित नव्हते.

तथापि, वस्तुस्थिती ही आहे की, जरी शासनाने या विसंगती स्वीकारल्या असल्या तरी, शासनाने डेटाबेसमध्ये रेफरेंशियल इंटिग्रिटी लागू करण्यासाठी पावले उचलली पाहिजेत.

2.2.16 निष्कर्ष

आयटी लेखापरीक्षणाचा उद्देश आयएफएमएसच्या प्रकल्प व्यवस्थापन, सामान्य नियंत्रणे आणि ॲप्लिकेशन नियंत्रणांची तपासणी करणे हा होता. आयएफएमएसमध्ये काळाच्या वेगवेगळ्या टप्प्यांवर एनआयसी आणि टीसीएसद्वारे पाच वेब-सक्षम मॉड्यूल्सचा विकास करणे समाविष्ट होते. जून 2024 पर्यंत, आयएफएमएस प्रकल्पावर झालेला प्रत्यक्ष खर्च ₹ 38.58 कोटी होता.

लेखापरीक्षणामध्ये एसएलएमध्ये नमूद केलेल्या प्रमुख घटकांच्या अंमलबजावणीमध्ये त्रुटी आढळल्या. पीएमटी आणि पीकेआय विकसित आणि कार्यान्वित करण्यात आलेल्या अपयशामुळे प्रकल्प देखरेख आणि डेटा सुरक्षा या दोन्हींशी तडजोड झाली. आयएफएमएस पायाभूत सुविधा केंद्रीय स्तरावर स्थापीत केलेल्या आणि भौतिकदृष्ट्या सुरक्षित असल्या तरी, वापरकर्ता स्तरावर काही असुरक्षितता होत्या, उदा. विनापरवाना सॉफ्टवेअरचा वापर, सॉफ्टवेअर इन्स्टॉलेशनवर निर्बंधांचा अभाव आणि यूएसबीसारख्या बाह्य उपकरणांचा अनियंत्रित वापर. या त्रुटींमुळे प्रणाली संभाव्य सुरक्षा उल्लंघने, मालवेअर धोके आणि संवेदनशील वित्तीय डेटामध्ये अनधिकृत प्रवेशासाठी असुरक्षित बनते.

दोन-घटकीय प्रमाणिकरण आणि प्रमुख मॉड्यूल्समध्ये एन्क्रिप्शनचा अभाव, पासवर्ड धोरणांची अपुरी अंमलबजावणी, वापरकर्ता खाते लॉकआउट यंत्रणेचा अभाव आणि अयोग्य भूमिका व वापरकर्ता व्यवस्थापन यांसारख्या अनेक गंभीर सुरक्षा आणि प्रवेश/पोच नियंत्रण त्रुटी आढळल्या. या त्रुटींमुळे प्रणाली अनधिकृत प्रवेश, डेटा उल्लंघन आणि अंतर्गत गैरवापरासाठी बळी पडू शकते.

विविध मॉड्यूल्समध्ये डेटा विश्वासार्हता, प्रमाणिकरण नियंत्रणे आणि प्रणाली डिझाइनमध्ये काही कमतरता आहेत. मास्टर तक्त्यामधील दुबार नोंदी, अपंजीकृत किंवा दुबार लाभार्थ्यांसाठी दाव्यांवर प्रक्रिया करणे आणि रेफरेंशियल व कंपोझिट कि (Key) मर्यादांचा अभाव यामुळे आर्थिक व्यवहारांच्या विश्वासार्हतेशी तडजोड झाली.

शिफारशी:

- प्रकल्पाच्या उर्वरित घटकांची पूर्तता सुनिश्चित करावी.
- महाराष्ट्र ई-गव्हर्नन्स धोरण 2011 नुसार तार्किक हाताळणी नियंत्रणे (लॉजिकल ॲक्सेस कंट्रोल्स) लागू असावीत.
- आयएफएमएसच्या कार्य निष्पादनाचे नियमितपणे मूल्यांकन करण्यासाठी एक मजबूत अभिप्राय यंत्रणा सुनिश्चित करावी.
- डेटाच्या विश्वासार्हतेसाठी पुरेशी अनुप्रयोग नियंत्रणे (ॲप्लिकेशन कंट्रोल्स) लागू करावी.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

2.3 ₹ 94.39 कोटींचा वायफळ खर्च

'सांगली जिल्ह्यातील आटपाडी तालुक्यातील 53 गावांना पाणी पुरवठा' बाबतचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल चुकीचा बनविल्यामुळे ₹ 94.39 कोटींचा वायफळ खर्च आणि पाणी पुरवठा योजना भौतिकरित्या पूर्ण होऊनही सुरू न होणे

महाराष्ट्र शासनाच्या पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाने 'सांगली जिल्ह्यातील आटपाडी तालुक्यातील 53 गावांना पाणी पुरवठा' करण्याच्या योजनेला ₹ 91.09 कोटींची प्रशासकीय मान्यता (प्र.मा.) दिली (30 जानेवारी 2014), ज्यासाठी महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (एमजेपी) चे सदस्य सचिव यांनी ₹ 83.57 कोटींची तांत्रिक मंजुरी (टीएस) दिली (13 जानेवारी 2014).

योजनेचा खर्च मर्यादित ठेवण्यासाठी, सविस्तर प्रकल्प अहवाल (डीपीआर) तयार करताना (2014), 'सावलाज पाणी पुरवठा योजने'साठी 2004 मध्ये टाकण्यात आलेली 29.50 किमी लांबीची सध्या अस्तित्वात असलेली माइल्ड स्टील पाइपलाइन या योजनेसाठी वापरण्याचा निर्णय घेण्यात आला. डीपीआर तयार करतेवेळी, एकूण 15 वर्षे आयुर्मान असलेली सध्याची पाइपलाइन 10 वर्षे जुनी झाली होती.

प्रशासकीय मान्यतेच्या ₹ 91.09 कोटीमध्ये स्थापत्य आणि विद्युत कामे यासोबतच भूसंपादनाचा खर्च, कामाचे सर्वेक्षण आणि अंदाज, नवीन संपवर नवीन जोडणीची तरतूद, पाईप खरेदी आणि इतर विविध खर्च आणि कर यांचा समावेश होता. कार्य. अभि., एमजेपी विभाग, सांगली यांनी ऑगस्ट 2014 ते जून 2019 दरम्यान चार निविदांद्वारे, पाईप विभागाद्वारे पुरविले जाऊन, सिव्हिल आणि मेकॅनिकल कामे दिली. चार निविदेतील कामे जून 2017 ते नोव्हेंबर 2019 दरम्यान पुर्ण करायची होती.

दरम्यान, कार्य. अभि., एमजेपी, सांगली यांच्या प्रस्तावावर, खर्चातील वाढ आणि नवीन बाबी विचारात घेवुन महाराष्ट्र शासनाने ₹ 103.85 कोटींची सुधारित प्र.मा. (22 फेब्रुवारी 2019) दिली, ज्यासाठी मुख्य अभियंता (मु.अभि.), एमजेपी, पुणे यांनी ₹ 96.02 कोटींची सुधारित टीएस (12 सप्टेंबर 2017) दिली.

योजना भौतिकदृष्ट्या ₹ 94.39 कोटीचा खर्च केल्यानंतर पूर्ण झाली (जून 2019). तथापि, सर्व कामे पूर्ण होईपर्यंत, डीपीआरमध्ये वापरासाठी विचारात घेतलेल्या विद्यमान पाईप्सचे 15 वर्षे आयुष्य पूर्ण झाले होते. चाचणी दरम्यान (जुलै 2019) जुन्या पाईपलाईन मध्ये अनेक गळती आढळून आल्या आणि बहुतेक पाईप गंजल्यामुळे खराब झालेले आढळले. जानेवारी 2020 पर्यंत जुन्या पाईपमधील या गळती/नुकसान दुरुस्त करण्याचे विविध प्रयत्न करूनही, ही योजना कार्यान्वित होऊ शकली नाही.

वरील तथ्यांवरून, असे दिसून येते कि योजनेसाठी डीपीआर तयार करताना अस्तित्वातील पाईपलाईन वापरण्याच्या निर्णयामुळे प्रकल्पाची व्यवहार्यता बाधीत झाली कारण 'आटपाडी तालुक्यातील 53 गावांसाठी पाणी पुरवठा योजना' जून 2019 मध्ये पूर्ण झाली असूनही ऑक्टोबर 2024 पर्यंत कार्यान्वित होऊ शकली नाही. अशा प्रकारे, त्यावर झालेला ₹ 94.39 कोटींचा संपूर्ण खर्च निष्फळ ठरला. शिवाय, गावकऱ्यांना अपेक्षित पाणी पुरवठा करण्यासाठी पाणी पुरवठा योजना कार्यान्वित करता आली नाही.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (जून 2023), मुख्य अभियंता, एमजेपी, पुणे यांनी सांगितले (ऑक्टोबर 2024) की, 98 *टक्के* युटिलिटी काम पूर्ण झाल्यानंतर, योजनेची चाचणी घेण्यात आली (24 जून 2019), परंतु जुन्या एमएस पाईपमध्ये लक्षणीय गळती आढळून आली ज्यामुळे योजना प्रभावीपणे कार्य करू शकली नाही. यापूर्वी, सांगली येथील कार्य. अभि., एमजेपी यांनी सांगितले होते कि उसासाठी जास्त पाण्याचा वापर, रासायनिक अभिक्रिया आणि पाण्याची क्षारता यामुळे पाईपलाईनची स्थिती बिघडली होती, जी डीपीआर तयार करताना निश्चित करता आली नाही. मंत्रालयात झालेल्या बैठकीत (24 फेब्रुवारी 2020) या मुद्द्यावर चर्चा झाली आणि त्यानुसार, 24.50 किमी लांबीच्या पाईपलाईनच्या बदलीचे ₹ 23.31 कोटीचे अंदाजपत्रक महाराष्ट्र शासनाकडे सादर करण्यात आले (जुलै 2020). पुढे, विभागाने योजना पुन्हा सुरू करण्यासाठी प्रयत्न केले, ज्यासाठी ₹ 44.44 कोटींचे अंदाजपत्रक सादर करण्यात आला (जुलै 2023). महाराष्ट्र शासनाच्या पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाकडे योजनेचे खाते बंद करण्याचा प्रस्ताव पुढील निर्णयासाठी पाठवण्यात आले

(फेब्रुवारी 2023). तथापि, आतापर्यंत महाराष्ट्र शासनाकडून कोणताही निर्णय प्राप्त झालेला नाही (ऑक्टोबर 2024).

लेखापरीक्षणात असा निष्कर्ष निघाला कि डीपीआर टप्प्यावर 15 वर्षांच्या सेवा आयुष्यापैकी आधीच 10 वर्षे पूर्ण झालेल्या पाईपलाईनचा पुनर्वापर करण्याच्या निर्णयावरून असे दिसून आले कि तांत्रिकदृष्ट्या योग्य ती काळजी घेण्यात आली नव्हती. परिणामी भौतिकदृष्ट्या पूर्ण होवुनही वापरात न येणारी पाणी पुरवठा योजना या निर्णयामुळे आरंभीच अव्यवहार्य ठरली. ₹ 94.39 कोटी खर्च होऊनही, ही योजना पूर्ण झाल्यानंतर पाच वर्षांनी (जून 2019) देखील कार्यान्वित करता आली नाही आणि अजूनही असंचालीत आहे (जून 2025). यामुळे 53 गावांना अपेक्षित सेवा पुरविण्यात तडजोडच झाली नाही तर टाळता येण्याजोगा आणि वायफळ खर्चही झाला, ज्यामुळे एमजेपी आणि विभागाच्या नियोजन, तांत्रिक देखरेख आणि आर्थिक सुजाणता यातील कमतरता दिसून आल्या. मुख्य अभियंता, एमजेपी, पुणे यांनी ही योजना अद्याप कार्यरत नसल्याचे सांगीतले (जून 2025).

हे प्रकरण महाराष्ट्र शासनाला कळवण्यात आले (फेब्रुवारी 2025), उत्तर प्रतीक्षित आहे.

2.4 ₹ 97.28 लाखांचा निष्फळ खर्च

महावितरणाचे ₹ 7.77 कोटी थकीत असल्याने बाधीत झालेल्या विद्युत पुरवठ्यामुळे बीड पाणी पुरवठा योजनेसाठी खरेदी केलेली पंपिंग यंत्रसामग्री निष्क्रिय राहिली आणि ₹ 97.28 लाखांचा खर्च निष्फळ ठरला

मुख्य अभियंता (मु.अभि.), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (एमजेपी), छत्रपती संभाजीनगर यांनी अटल मिशन फॉर रिजुव्हेनेशन अँड अर्बन ट्रान्सफॉर्मेशन (अमृत) अंतर्गत 'बीड पाणी पुरवठा योजनेत सुधारणा' या कामासाठी ₹ 127.81 कोटीचे टीएस दिले होते (12 एप्रिल 2017).

महाराष्ट्र शासनाच्या नगरविकास विभागाने (युडीडी) दिनांक 19 एप्रिल 2017 च्या जीआरद्वारे, भाग अ-स्थापत्य कामासाठी ₹ 78.34 कोटी आणि भाग ब-यांत्रिक कामासाठी ₹ 36.29 कोटीची प्रशासकीय मान्यता दिली.

असे अपेक्षित होते कि या योजनेच्या कार्यान्वयनाद्वारे बीड शहरातील नगरपरिषद (न.प.) क्षेत्रासाठी सध्याच्या 25 दशलक्ष लिटर प्रतिदिन (एमएलडी) वरून 48.63 एमएलडी पर्यंत पाणी पुरवठा वाढवला जाईल.

योजनेचा एक भाग म्हणून, योजनेच्या यांत्रिकी कामाच्या भागांच्या बाबींसाठीची निविदा कार्यकारी अभियंता (कार्य. अभि.), एमजेपी, बीड यांनी मेसर्स महावीर इलेक्ट्रो मेकॅनिकल प्रायव्हेट लिमिटेड, अकोला (कंत्राटदार) यांना ₹ 15.14 कोटीना दिली (16 जानेवारी 2019). या भागाच्या कामात 495 अश्वशक्ती क्षमतेच्या पाच उभ्या टर्बाइन उपसाधनांसहित पंपाचा पुरवठा, उभारणी आणि कार्यान्वयन यांचा समावेश होता. असे नियोजन होते कि 200 अश्वशक्ती क्षमतेचे पाच विद्यमान स्थापित पंप, जे खूप जुने होते, त्याऐवजी पाच नवीन उभे टर्बाइन पंप लावण्यात येतील. हे पाच नवीन पंप बसवले जातील आणि तीन कार्यान्वित केले जातील आणि पाणी पुरवठा यांचे सातत्य सुनिश्चित करण्यासाठी दोन आपत्कालीन परिस्थितीसाठी स्टँडबायवर ठेवले जातील. या नवीन पंपांच्या ऑपरेशनसाठी आवश्यक वीज पुरवठा सध्याच्या 550 केव्हीए वरून 1300 केव्हीए (अतिरिक्त 750 केव्हीए) पर्यंत वाढवायचा होता.

हे काम 15 महिन्यांत (15 एप्रिल 2020 पर्यंत) पूर्ण करण्याचे विहीत करण्यात आले होते. कंत्राटदाराला 11 व्या चालु लेखा बिलापर्यंत कार्य.अभि.यांनी ₹ 12.21 कोटी दिले (ऑगस्ट 2024).

लेखापरीक्षणात आढळून आले कि:

- महाराष्ट्र राज्य वीज वितरण कंपनी लिमिटेड (एमएसईडीसीएल) ने जुलै/ऑगस्ट 2018 मध्ये एमसी बीड आणि एमजेपीला कळवले कि 750 केव्हीएचा अतिरिक्त वीज पुरवठा मंजूर करण्यासाठी, एमसी बीडच्या ₹ 7.77 कोटीच्या वीज देयकाची थकबाकी भरणे आवश्यक आहे.
- भाग कामाचा कार्यादेश ज्यात पाच नवीन पंपाची खरेदी अंतर्भुत होती, जानेवारी 2019 मध्ये देण्यात आला.
- कंत्राटदाराने (जून 2019) पाच उभे टर्बाइन पंप त्याच्या उपसाधनांसह ₹ 2.43 कोटी (₹ 0.486 कोटी * 5) किंमतीत खरेदी केले (प्रत्येकी 495 अश्वशक्ती) आणि पुरविले.

- पुरविलेल्या पाच पंपांपैकी, कंत्राटदाराने पुरेशी वीज उपलब्ध नसल्यामुळे पंपिंग स्टेशनच्या ठिकाणी फक्त तीन पंप बसवले आणि उर्वरित दोन पंप आणि त्यांची उपसाधने जलशुद्धीकरण प्रकल्पाच्या (डव्ल्युटीपी) ठिकाणी निष्क्रिय ठेवण्यात आले.

अशाप्रकारे, नवीन पंप चालविण्यासाठी 1300 केव्हीए पर्यंत वीजपुरवठा वाढवला गेला नसल्याने, दोन्ही पंप खरेदी केल्यापासून निष्क्रिय राहिले. यामुळे या दोन्ही पंपांच्या खरेदी खर्चापोटी झालेला ₹ 97.28[34] लाखांचा खर्च निष्फळ ठरला.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर, मुख्य अभियंता, एमजेपी, छत्रपती संभाजीनगर यांनी सांगितले (जुलै 2024) कि, या कार्यालयाने थकबाकी भरण्यासाठी बीड महापालिकेकडे पाठपुरावा केला आहे, परंतु बीड नगरपरिषदेला थकबाकी भरण्यात यश आले नाही. म्हणूनच, कोणताही पर्याय उरला नसल्याने, एमजेपीने एक 495 अश्वशक्ती पंप आणि एक 200 अश्वशक्ती पंप एकत्रित करून योजना अपग्रेड करण्याचा निर्णय घेतला ज्यामुळे 550 केव्हीएच्या ऐवजी 530 केव्हीए पर्यंत वीज वापर मर्यादित होवुन शुद्धीकरण प्रकल्पासाठी 40 एमएलडी पाणी उपलब्ध झाले. या व्यवस्थेमुळे 750 केव्हीएच्या अतिरिक्त वीज भारासाठी 499 प्रति केव्हीए च्या मागणी शुल्काची बचत झाली.

हे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण एमएसईडीसीएलने जुलै/ऑगस्ट 2018 मध्ये एमजेपीला कळवले होते कि वीज देयकाची थकबाकी भरल्याशिवाय 750 केव्हीएचा अतिरिक्त वीज पुरवठा मंजूर केला जाणार नाही. अशा परिस्थितीत पाच पंपांची खरेदी आवश्यक असलेल्या पंपांपर्यंत कमी करता आली असती जी वीज भार वाढेपर्यंत सध्याच्या वीज पुरवठ्यासह वापरली जाऊ शकली असती. शिवाय, मागणी शुल्कात बचत करण्याचा विचार पाच नवीन पंप खरेदी करण्यापूर्वी करायला हवा होता.

[34] दोन निष्क्रिय/न वापरलेल्या पंपांची गणना खालीलप्रमाणे आहे: -

वस्तू	प्रति युनिट खर्च (₹)	दोन युनिट्सची किंमत (₹)
उभे टर्बाइन पंप	38,31,281	76,62,562
उभ्या फ्लेंजवर बसवलेली TEFC मोटर	10,32,693	20,65,386
एकूण	**48,63,974**	**97,27,948**

पुढे उत्तर देण्यात आले (नोव्हेंबर 2025) कि विद्यमान 200 अश्वशक्ती पंप पूर्णपणे खराब झाले आहेत आणि ऑपरेशनसाठी अयोग्य आहेत, नवीन पंप सुधारित केले जात आहेत जेणेकरून दोन नवीन पंप (एक कार्यरत + एक स्टँडबाय) आणि 240 अश्वशक्तीचे इतर तीन सुधारित नवीन पंप 40 एमएलडी पर्यंत प्रवाह नियंत्रित करण्यासाठी वापरले जाऊ शकतील. यामुळे उर्वरित दोन पंपांची स्थापना देखील सुलभ होईल.

अशाप्रकारे हे तथ्य कायम आहे कि, आवश्यक वीज भार सुनिश्चित न करता नवीन पंप खरेदी करण्यात आले, ज्यामुळे 2019 मध्ये ₹ 97.28 लाख खर्चून खरेदी केलेले दोन नवीन पंप नोव्हेंबर 2025 पर्यंत निष्क्रिय/विनावापर राहिले.

ही बाब 1 ऑक्टोबर 2025 रोजी शासनाला कळवण्यात आली होती, उत्तर प्रतीक्षित आहे.

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

2.5 ₹ 21.73 कोटी शुल्काचे अनियमित वितरण

स्थानिक संस्था, नगरपरिषदा आणि इतर शासकीय विभागांकडून, सविस्तर आराखडे, अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी किंवा तांत्रिक मान्यता देण्यासाठी, आकारण्यात येणाऱ्या ₹ 21.73 कोटी शुल्काचे, सार्वजनिक बांधकाम विभागातील कर्मचाऱ्यांमध्ये अनियमित वितरण

भारतीय संविधानाच्या कलम 266 (2) नुसार, राज्य शासनाला किंवा त्यांच्या वतीने प्राप्त झालेली सर्व महसूली जमा राज्याच्या सार्वजनिक खात्यात जमा करण्यात यावी.

महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम (एमपीडब्ल्यू) मॅन्युअल, 1984 च्या परिच्छेद 114 मध्ये असे विहित केले आहे कि विभागाच्या प्रत्येक सदस्याने हे लक्षात घेतले पाहिजे कि त्याचा पगार किंवा वेतन हा त्याचा एकमेव कायदेशीर मोबदला आहे आणि शासनाच्या वतीने तो ज्या व्यवसायात किंवा व्यवहारात सहभागी आहे, त्याच्यामुळे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे कमिशन किंवा कोणताही मोबदला मिळणे प्रतिबंधित आहे. शासनाच्या प्रत्येक अधिकाऱ्याला या नियमाचे उल्लंघन झाल्याचे त्याच्या माहितीत आल्यास, तो त्याच्या विभागीय वरिष्ठांना कळवण्यास बांधील आहे.

परिच्छेद 114 च्या परिशिष्ट 5 मध्ये सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या (सा.बां.वि.) अधिकाऱ्यांनी खाजगी संस्थेच्या वतीने केलेल्या कामासाठी शुल्क आणि मानधनाची वसुली आणि अनुदान देण्याबाबत नियम विहित केला आहे. यात खाजगी संस्था किंवा संस्थांनांच्या वतीने काम करण्यासाठी विभागाच्या सदस्यांच्या सेवा कोणत्या अटींवर उपलब्ध करून दिल्या जाऊ शकतात याचा उल्लेख आहे. परिशिष्ट 5 च्या नियम 3 मध्ये असेही म्हटले आहे कि अत्यंत अपवादात्मक परिस्थिती वगळता अधिकाऱ्यांना असे काम करण्याची परवानगी दिली जाऊ नये. जर नियम 3 अंतर्गत अशी परवानगी दिली गेली तर, खाजगी संस्था किंवा संस्थांनांवर आकारण्यात येणारे शुल्क प्रत्येक प्रकरणात शासन निश्चित करेल. परिशिष्ट 5 च्या नियम 4 (ii) मध्ये खाजगी संस्था किंवा संस्थांनांकडून तपशीलवार आराखडे आणि अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी किंवा

योजनांची तपासणी करण्यासाठी शासन आणि संबंधित अधिकाऱ्यांमध्ये, प्राप्त झालेल्या शुल्काचे[35] वितरण करण्याची तरतूद आहे.

याशिवाय, परिच्छेद 147 च्या परिशिष्ट 7 मध्ये आस्थापना आणि साधने आणि प्लांट शुल्काच्या वितरणाबाबत नियम विहित आहेत ज्यात परिशिष्ट 7 च्या नियम 9 मध्ये स्थानिक संस्था किंवा खाजगी संस्था किंवा व्यक्ती किंवा केंद्र शासन आणि राज्य शासनाच्या कोणत्याही विभागाच्या वतीने सा.बां.वि.द्वारे आराखडे आणि अंदाजपत्रके तपासणी करणे यासाठी शुल्क आकारण्याचे विनिर्दिष्ट आहेत.

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासनाच्या 7 सप्टेंबर 1992 च्या परिपत्रकाद्वारे, सर्व विभागांना सूचना जारी केल्या आहेत, ज्यामध्ये सर्व महत्त्वाच्या आर्थिक बाबींच्या संदर्भात वित्त विभागाचे मत/मंजुरी घेणे अनिवार्य करण्यात आले होते.

एमपीडब्ल्यू मॅन्युअलच्या परिशिष्ट-42 परिच्छेद 135 बाबत 16 डिसेंबर 2015 च्या जीआरनुसार, मु.अभि. हे तांत्रिक मंजुरी देण्यासाठी सर्वोच्च अधिकारी आहे.

शिवाय, तपशीलवार आराखडे आणि अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी किंवा योजना इत्यादींच्या तपासणीसाठी शासन आणि संबंधित अधिकाऱ्यामध्ये प्राप्त झालेल्या शुल्काचे वितरण हे केवळ खाजगी संस्था किंवा संस्थांना मिळालेल्या शुल्काच्या संदर्भात आहे, स्थानिक संस्था किंवा केंद्र शासन आणि राज्य शासनाच्या कोणत्याही विभागासंदर्भात नाही.

तथापि, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासनाच्या 25 फेब्रुवारी 2019 च्या जीआर द्वारे, इतर शासकीय विभाग किंवा स्थानिक संस्था किंवा खाजगी संस्थेकडून आराखडे आणि अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी/तपासणी करण्यासाठी किंवा टीएस प्रदाणासाठी वसूल केलेले शुल्क आणि प्रभार, शासन आणि

---

[35] शुल्क म्हणजे महाराष्ट्र राज्याच्या किंवा भारतातील इतर कोणत्याही सरकारच्या एकत्रित निधीव्यतिरिक्त इतर स्रोतातून शासकीय कर्मचाऱ्याला दिले जाणारे आवर्ती किंवा अनावर्ती देयक, मग ते शासकीय कर्मचाऱ्याला थेट दिले गेले असो किंवा सरकारच्या मध्यस्थीने अप्रत्यक्षपणे दिले गेले असो, परंतु त्यात (i) अनुर्जित उत्पन्न जसे की मालमत्तेतून मिळणारे उत्पन्न, लाभांश आणि प्रतिभूतींवरील व्याज, आणि (ii) साहित्यिक, सांस्कृतिक किंवा कलात्मक, वैज्ञानिक किंवा तांत्रिक प्रयत्नांमधून मिळणारे उत्पन्न, जर असे प्रयत्न शासकीय कर्मचाऱ्याने त्याच्या सेवेच्या काळात मिळवलेल्या ज्ञानाच्या साहाय्याने केलेले नसतील, यांचा समावेश होत नाही.

सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या कर्मचाऱ्यांमध्ये वितरित करण्याची प्रक्रिया विहित केली आहे, ज्यामध्ये असे म्हटले आहे कि ही प्रक्रिया एमपीडब्ल्यू मॅन्युअलच्या परिशिष्ट-5 च्या नियम 4(ii) आणि परिशिष्ट-7 च्या नियम 9 च्या तरतुदींनुसार आहे.

या जीआरमध्ये वसूल केलेल्या शुल्कापैकी रक्कम मापणासाठी 'वितरण समिती[36]' स्थापन करण्याचे विहित केले आहे. अशा वसूल केलेल्या रकमेपैकी, 50 *टक्के* रक्कम शासकीय खात्यात जमा केली जाईल आणि उर्वरित रक्कम सा.बां.वि.च्या अधिकाऱ्यांमध्ये वितरित केली जाईल, जसे कि खाली तपशीलवार सांगितले आहे-

अ. संबंधित क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांना 25%

- i. उपअभियंता - 20%
- ii. कार्यकारी अभियंता - 20%
- iii. अधीक्षक अभियंता - 20%
- iv. मुख्य अभियंता - 20%
- v. आस्थापना - 20% (संबंधित मंजुरी कार्यालयाचे अधिकारी)

ब. 10% अधी.अभि. गुणवत्ता नियंत्रण मंडळ

क. 15% शासकीय स्तरावरील नियंत्रण अधिकाऱ्यांना खालीलप्रमाणे:

- i. डेस्क अधिकारी - 10%
- ii. अवर सचिव - 15%
- iii. उपसचिव - 30%
- iv. सचिव - 25%
- v. प्रधान सचिव - 20%

सात[37] प्रदेशांमध्ये, 2019-2022 या वर्षात स्थानिक संस्था, नगरपरिषदा आणि इतर शासकीय विभागांकडून ₹ 53.44 कोटी शुल्क वसूल करण्यात आले, त्यापैकी ₹ 21.73 कोटी (40.66 *टक्के*) सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या अधिकाऱ्यांमध्ये/कर्मच्या-यांमध्ये (***परिशिष्ट 2.5.1*** मध्ये तपशीलवार

---

[36] संबंधित मु.अभि. अध्यक्ष म्हणून, संबंधित अधी.अभि. सदस्य म्हणून आणि संबंधित कार्य. अभि. सदस्य सचिव म्हणून

[37] अमरावती, छत्रपती संभाजीनगर, कोकण, नांदेड, नागपूर, नाशिक आणि पुणे

सांगितल्याप्रमाणे) वितरित करण्यास मान्यता देण्यात आली, ज्यामध्ये विभाग स्तरावरील अधिकाऱ्यांमध्ये (एसीएस ते डेस्क ऑफिसरपर्यंत) वितरित करावयाचे ₹ 8.14 कोटी समाविष्ट होते. सात प्रदेशांकडून प्रत्यक्ष देयकाची माहिती मागवण्यात आली होती, तथापि, केवळ चार[38] विभागांच्या बाबतीत देयकाची माहिती उपलब्ध करून देण्यात आली होती, ज्यामध्ये अंदाजपत्रकाच्या तांत्रिक तपासणीसाठी शुल्क म्हणून प्राप्त झालेल्या ₹ 9.99 कोटीपैकी ₹ 4.03 कोटी प्रत्यक्षात सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या अधिकाऱ्यांना वितरित/अदा करण्यात आले होते. उर्वरित विभागांच्या बाबतीत प्रत्यक्ष देयकाची माहिती उपलब्ध नाही.

लेखापरीक्षणात (जानेवारी 2023) असे आढळून आले कि

- एमपीडब्लु मॅन्युअलच्या परिशिष्ट-5 च्या नियम 4(ii) मध्ये खाजगी संस्था किंवा संस्थांनांकडून मिळालेल्या शुल्काच्या वितरणाबाबत तरतुद केली आहे जिथे अत्यंत अपवादात्मक परिस्थितीत परवानगी दिली जाते. वितरण केस-टू-केस आधारावर करावयाचे असते.
- एमपीडब्लु मॅन्युअलच्या परिशिष्ट-7 च्या नियम 9 मध्ये फक्त आराखडे आणि अंदाजपत्रके तयार करण्यासाठी आणि तपासणीसाठी शुल्क आकारण्याचे विहित केले आहे.
- एमपीडब्लु मॅन्युअलमध्ये इतर शासकीय विभाग किंवा स्थानिक संस्थांकडून मिळालेल्या शुल्काचे विभागीय कर्मचाऱ्यांमध्ये वितरण करण्याची तरतूद नाही.
- 25 फेब्रुवारी 2019 रोजीचा जीआर वित्तीय बाबींशी संबंधित होता, एफडी, जीओएमची सहमती आवश्यक होती, जी विभागाने मिळवली नव्हती.
- जरी, विभाग स्तरावरील अधिकाऱ्यांची (एसीएस पासून डेस्क ऑफिसरपर्यंत) अंदाजांच्या तपासणीमध्ये आणि टीएसच्या प्रदानासाठी ईत्यादि, कोणतीही भूमिका नव्हती, तरीही त्यांच्यामध्ये ₹ 8.14 कोटी वाटण्यास मान्यता देण्यात आली.

या प्रकरणाचे प्राथमिक कारण म्हणजे विभागाने एमपीडब्लु मॅन्युअलच्या परिशिष्ट 5 आणि 7 मधील तरतुदीं अयोग्य प्रकारे लागु करुन त्यांची व्याप्ती शासकीय विभाग आणि स्थानिक संस्थांकडून वसूल केलेल्या शुल्कापर्यंत वाढवली

[38] पीडब्ल्यूडी, बीड, उत्तर जळगाव, अहिल्यानगर आणि कळवण

जेव्हा कि या तरतुदी स्पष्टपणे खाजगी संस्थांपुरत्या मर्यादित आहेत आणि अशा वितरणाला परवानगी देत नाहीत.

यामागे एक योगदानात्मक कारण देखील होते. 25 फेब्रुवारी 2019 रोजीचा शासन निर्णय वित्त विभागाची अनिवार्य संमती न घेता, 07 सप्टेंबर 1992 च्या वित्त विभागाच्या परिपत्रकाचे उल्लंघन करून जारी करण्यात आला.

शेवटी, कमकुवत अंतर्गत नियंत्रणामुळे हे शक्य झाले. पुरेशी कायदेशीर आणि वित्तीय तपासणी न करता सदर जीआर जारी झाला यावरुन धोरण तयार करणे आणि वित्तीय प्रशासनात अंतर्गत नियंत्रण यंत्रणेची कमतरता असल्याचे दिसून येते.

परिणामी, स्थानिक संस्था, नगरपरिषदा आणि इतर शासकीय विभागांवर आकारण्यात आलेले ₹ 21.73 कोटी शुल्क विभागीय कर्मचाऱ्यांमध्ये वाटपासाठी अनियमितपणे मंजूर करण्यात आले, ज्यामुळे शासकीय महसूल अनधिकृतपणे वळवला गेला.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (जानेवारी 2023 आणि मे 2024), एसीएस, सार्वजनिक बांधकाम विभाग यांनी (फेब्रुवारी 2023 आणि नोव्हेंबर 2025) सांगितले कि, 25 फेब्रुवारी 2019 रोजीचा संदर्भित जीआर एमपीडब्ल्यू मॅन्युअलच्या तरतुदींनुसार, विशेषतः परिशिष्ट 5 आणि 7 आणि 18 मार्च 2004 आणि 05 ऑक्टोबर 2004 रोजीच्या जीआरचा (एफडीच्या संमतीने जारी केलेला) संदर्भ घेऊन जारी करण्यात आला होता. तथापि, त्यांनी लेखापरीक्षणाचा युक्तिवाद स्वीकारला आहे कि जीआर (25 फेब्रुवारी 2019) ला एफडीची कोणतीही मान्यता नव्हती. लेखापरीक्षा आक्षेपाच्या पार्श्वभूमीवर, हा जीआर 8 एप्रिल 2025 पासून स्थगित ठेवण्यात आला आहे. विभागाने आता म्हटले आहे कि त्यांनी एफडीकडून पूर्व-प्रत्यक्ष मंजुरीसाठी प्रस्तुत केला आहे.

खालील कारणांमुळे उत्तर स्वीकार्य नाही:

i) 18 मार्च 2004 आणि 5 ऑक्टोबर 2004 चा जीआर हा व्हीक्यूसीसीच्या प्रयोगशाळेच्या चाचणी शुल्क/अधिभाराबाबत आहे तर 25 फेब्रुवारी 2019 चा जीआर हा आराखडे आणि अंदाजपत्रके तयार करणे/ तपासणी करणे किंवा टीएस देण्याबाबत जारी करण्यात आला होता.

ii) एमपीडब्लु मॅन्युअलच्या परिशिष्ट-5 च्या नियम 4(ii) आणि परिशिष्ट-7 च्या नियम 9 च्या तरतुदींमध्ये, 25 फेब्रुवारी 2019 च्या जीआर मध्ये विभागाने अनुमानित केल्याप्रमाणे इतर शासकीय विभाग किंवा स्थानिक संस्थांकडून मिळालेल्या शुल्काचे वितरण विभागीय कर्मचाऱ्यांमध्ये करण्याचे निर्देश नाहीत.

iii) 18 मार्च 2004 आणि 5 ऑक्टोबर 2004 च्या जीआर मध्ये असेही नमूद केले आहे कि "अधिकारी/कर्मच्या-यांना द्यावयाची रक्कम त्या वर्षात अशा व्यक्तीला मिळणाऱ्या एका महिन्याच्या पगारापेक्षा जास्त नसावी. शिवाय, जर खाजगी संस्था, खाजगी व्यक्ती किंवा निम-शासकीय संस्थांकडून मिळालेले चाचणीचे काम कार्यालयीन वेळेत आणि कार्यालयीन कामाचा भाग म्हणून केले गेले, तर या कामाच्या अधिभारातील रक्कम मोबदला म्हणून दिली जाणार नाही". 25 फेब्रुवारी 2019 च्या जीआर मध्ये अशी कोणतीही अट नमूद केलेली नव्हती. शिवाय, 25 फेब्रुवारी 2019 च्या जीआरमध्ये व्हीक्यूसीसीच्या प्रयोगशाळेच्या चाचणी/अधिभारासाठी एक महिन्याच्या पगारापेक्षा जास्त नसण्याची अट देखील रद्द करण्यात आली होती.

2.6 ₹ 1.34 कोटी बोनसचे अनियमित प्रदान

सवलत करारात तरतुद नसताना टप्प्याच्या शीघ्र साध्यतेसाठी सवलतधारकाला ₹ 1.34 कोटी बोनसचे अनियमित प्रदान

हायब्रिड ॲन्युइटी मॉडेल (हॅम)[39] पॅकेज AM-78B अंतर्गत वाशिम जिल्हयातील शेलू वाशिम रस्त्याचे (एमडीआर-1, लांबी-32 किमी) दुतर्फा कडे असलेल्या दुपदरी रस्त्यात सुधारणा करण्याचे काम मेसर्स आर.बी. घोडके यांना मेसर्स जय साई कन्स्ट्रक्शन (सवलतधारक) यांच्यासह बोली प्रकल्प खर्च (बीपीसी)

[39] हायब्रीड ॲन्युइटी मॉडेल ही एक संतुलित पीपीपी चौकट आहे, जिथे सरकार आणि खाजगी क्षेत्र दोन्ही प्रकल्पाचा खर्च आणि जोखीम वाटून घेतात, ज्यामुळे शाश्वत पायाभूत सुविधांच्या विकासाला चालना मिळते. बोली प्रकल्प खर्चाच्या 60 *टक्के* रक्कम, बांधकाम कालावधीत सवलतधारकाला प्रत्येकी 12 टक्क्यांच्या 5 समान हप्त्यांमध्ये (टप्पा I ते V) देय असेल. उर्वरित 40 *टक्के* बोली प्रकल्प खर्च, व्यावसायिक कार्यान्वयनाच्या दिवसापासून सुरू होणाऱ्या 20 द्विवार्षिक हप्त्यांमध्ये (ॲन्युइटी) देय असेल.

₹ 107.77 कोटीवर आणि पहिल्या वर्षाच्या संचालन आणि देखभाल खर्चासाठी (ओ ॲन्ड एम) ₹ तीन कोटीवर देण्यात आले (नोव्हेंबर 2018).

- सार्वजनिक बांधकाम विभाग (सा.बां.वि.) आणि सवलतधारक यांच्यामध्ये सवलत करार (सीए) (डिसेंबर 2018) निष्पादित करण्यात आला.
- नियुक्ती तारीख 25 जानेवारी 2019 रोजी घोषित करण्यात आली आणि नियुक्ती तारखेपासून 24 महिन्यांत (24 जानेवारी 2021 पर्यंत) काम पूर्ण करायचे होते.
- पुढे, मेसर्स एम.एस. कंसल्टंट्स जेव्ही कृष्णा टेक्नो कन्सल्टंट्स प्रायव्हेट लिमिटेड यांची स्वतंत्र अभियंता (आयई) म्हणून नियुक्ती करण्यात आली (मे 2019).
- आयईने पूर्णत्व प्रमाणपत्र जारी केले आणि व्यावसायिक संचालन तारीख (सीओडी) 30 नोव्हेंबर 2020 म्हणुन घोषित केली.
- एकूण पूर्णत्वाचा खर्च ₹ 111.09 कोटी होता, ज्यापैकी ₹ 68.81 कोटी बांधकाम कालावधीत देण्यात आले आणि उर्वरित ₹ 42.28 कोटी संचालन कालावधीत ओ अँड एम प्रदानासह ॲन्युइटी म्हणून देण्यात आले.
- चौथी ॲन्युइटी (वार्षिक व्याज आणि ओ अँड एम सह) ₹ 4.43 कोटी देण्यात आली. (डिसेंबर 2022)

सीएच्या कलम 23.5 मध्ये असे म्हटले आहे कि, जर सवलतधारकाने पूर्णत्वाच्या नियोजित तारखेच्या (एससीडी) 30 दिवस आधी किंवा त्याहून अधिक दिवस आधी सीओडी गाठली तर, प्राधिकरण सवलतधारकाला पहिल्या 30 दिवसांसाठी बीपीसीच्या 60 *टक्के* च्या 0.5 *टक्के* इतका बोनस देईल ज्याद्वारे सीओडी एससीडीच्या आधी येईल आणि त्यानंतर उक्त बोनसची गणना उक्त 30 दिवसांच्या कालावधीच्या आधीच्या प्रत्येक दिवसासाठी प्रोरेटाच्या आधारावर केली जाईल. हा बोनस सवलतधारकाला पहिल्या ॲन्युइटी प्रदानासोबत देय असेल. सीएमध्ये टप्पे लवकर साध्य करण्यासाठी कोणतीही तरतूद नव्हती.

पुढे, सीएच्या कलम 15.1.1 मध्ये असे म्हटले आहे कि जेव्हा कलम 14 च्या तरतुदींनुसार पूर्णत्व प्रमाणपत्र किंवा तात्पुरते प्रमाणपत्र जारी केले जाते तेव्हा प्रकल्प पूर्ण झाल्याचे मानले जाईल आणि त्यानुसार प्रकल्पाचा सीओडी ही अशी

पूर्णत्व प्रमाणपत्र किंवा तात्पुरते प्रमाणपत्र जारी करण्याची तारीख असेल ("सीओडी"). प्रकल्पाचे व्यावसायिक संचालन सुरु झाल्यानंतर, सवलतधारकाला ॲन्युईटीची मागणी आणि प्रदान करण्याचा अधिकार असेल.

लेखापरीक्षणात (जुलै 2023) आढळून आले की

- आयई याने 28 नोव्हेंबर 2020 रोजी कामाची तपासणी केली आणि काम पूर्ण झाल्याचे आढळले आणि कामाचे पूर्णत्व प्रमाणपत्र (30 नोव्हेंबर 2020) देण्यात आले.
- पूर्णत्वाची निर्धारित तारीख 24 जानेवारी 2021 होती आणि सवलतधारकाने सीओडी 30 नोव्हेंबर 2020 रोजी (म्हणजेच, निर्धारित तारखेच्या 55 दिवस आधी) मिळवला.
- 14 डिसेंबर 2020 रोजी सीएच्या कलम 23.5 नुसार सवलतधारकाने 236 दिवसांसाठी बोनसचा दावा केला.
- तथापि, विभागाने पाचव्या टप्पा लवकर साध्य करण्यासाठी 124 दिवस आणि सीओडी लवकर साध्य करण्यासाठी 55 दिवस विचारात घेवुन 55 दिवसांऐवजी 179 दिवसांसाठी (ऑगस्ट 2021) बोनस दिला.
- पाचव्या टप्प्यासाठी 124 दिवसांसाठी बोनसची रक्कम चुकीची आहे कारण त्याबाबत सीएच्या कलम 23.5 मध्ये तरतुद केलेली नाही ज्यामुळे ***परिशिष्ट 2.6.1*** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे ₹ 1.34 कोटींचे अनियमित प्रदान झाले आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (ऑगस्ट 2024), मुख्य अभियंता, पीडब्ल्यूआर अमरावती यांनी (ऑक्टोबर 2024) त्यात नमूद केलेल्या तथ्ये आणि आकडेवारीची पुष्टी केली आणि सांगितले की, महाराष्ट्र शासनाच्या निर्णयानुसार (29 जुलै 2020) कोविड कालावधीत सर्व प्रकल्प बाधितांना सहा महिन्यांची मुदतवाढ देण्यात आली. त्यामुळे, एससीडी 24 जुलै 2021 पर्यंत वाढविण्यात आला. त्यानुसार, सवलतधारकाने 30 नोव्हेंबर 2020 (30 नोव्हेंबर 2020 ते 24 जुलै 2021) रोजी प्राप्त झालेला सीओडी विचारात घेवुन 236 दिवसांसाठी बोनसचा दावा केला होता. तथापि, विभागाने फक्त 179 दिवसांसाठी तत्परतेने कार्य पुर्नत्व बोनस मंजूर केला.

मु.अभि. यांनी त्यांच्या उत्तरात आणखी सुधारणा केली आणि असे म्हटले (जानेवारी 2025) कि स्वतंत्र अभियंता याने प्रकल्पासाठी तात्पुरते पूर्णत्व प्रमाणपत्र जारी केले आहे ज्यामध्ये प्रकल्प 28 जुलै 2020 पासून व्यावसायिक संचालनासाठी सुरु करण्यासाठी योग्य असल्याचे घोषित केले होते. म्हणून, सवलतधारक 28 जुलै 2020 पासून बोनससाठी पात्र होता. तात्पुरत्या प्रमाणपत्राचा विचार करता, कंत्राटदाराला देय बोनस 179 दिवसांसाठी (म्हणजे 29 जुलै 2020 ते 24 जानेवारी 2021) देय होता जो ₹ 1.93 कोटी इतका आहे आणि सवलतधारकाला त्यांच्या ₹ 2.83 कोटीच्या दाव्याविरुद्ध देण्यात आला.

मु.अभि.यांचे सुरुवातीचे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण सवलतधारकाने कोणतीही मुदतवाढ न घेता निर्धारित कालावधीत प्रकल्प पूर्ण केला. पाचवा टप्पा लवकर साध्य करण्यासाठी बोनसच्या अनियमित प्रदानासाठी मु.अभि. यांनी कोणतेही उत्तर दिले नाही. मु.अभि.यांचे सुधारित उत्तर देखील स्वीकार्य नाही कारण:

1. अधि.अभि.यांनी 25 फेब्रुवारी 2021 रोजी सीओडी आदेश जारी केला ज्यामध्ये सीओडी 30 नोव्हेंबर 2020 अशी आखली होती आणि 1 मे 2021 (सीओडीपासून सहा महिने) पासून ॲन्युइटी देयके सुरू करण्याचे आदेश दिले.
2. सवलतधारकाने स्वतः कार्यकारी अभियंता पीडब्ल्यू विभाग, वाशिम (कार्य.अभि.) यांना लिहिलेल्या 14 डिसेंबर 2020 च्या पत्रात 30/11/2020 रोजी काम पूर्ण झाल्याचे नमूद केले आहे.
3. वर सांगितल्याप्रमाणे, कार्य.अभि.यांनी 30 नोव्हेंबर 2020 रोजी साध्य केलेल्या सीओडीचा विचार करून पाचवा टप्पा लवकर साध्य करण्यासाठी 124 दिवस आणि सीओडी लवकर साध्य करण्यासाठी 55 दिवसांचा बोनस दिला.
4. स्वतंत्र अभियंता याने 30 नोव्हेंबर 2020 रोजी सीओडीसह अंतिम पूर्णत्व प्रमाणपत्र जारी केले ज्यामध्ये प्रकल्प रस्ता व्यावसायिक संचालनासाठी सुरु करण्यासाठी योग्य असल्याचे नमूद केले आहे.
5. 30 नोव्हेंबर 2020 रोजीच्या सीओडीचा विचार करून ॲन्युइटी प्रदान केले गेले.

यावरून असे दिसून येते कि 30 नोव्हेंबर 2020 रोजी सीओडी साध्य झाला होता आणि त्यामुळे सवलतधारक फक्त 55 दिवसांच्या बोनससाठी पात्र होता. पाचवा टप्पा लवकर साध्य करण्यासाठी दिलेली ₹ 1.34 कोटीची बोनस रक्कम अनियमित होती कारण सीएच्या कलम 23.5 मध्ये हा टप्पा लवकर साध्य करण्यासाठी कोणतीही तरतूद नव्हती आणि ती सवलतधारकाकडून वसूल करणे आवश्यक आहे.

ही बाब शासनाला कळवण्यात आली (सप्टेंबर 2025); उत्तर प्रतीक्षीत आहे.

विमान वाहतूक संचालनालय
(सामान्य प्रशासन विभाग)

2.7 ₹ 2.07 कोटींचा टाळता येण्याजोगा खर्च

एच-145 हेलिकॉप्टरसाठी देखभाल, दुरुस्ती आणि तपासणी एजन्सीच्या नियुक्तीला विलंब झाल्यामुळे ₹ 2.07 कोटींचा टाळता येण्याजोगा खर्च

गडचिरोली जिल्ह्यात आणि आसपासच्या इतर भागात नक्षलविरोधी कारवायांमध्ये पोच सहज व्हावी यासाठी, महाराष्ट्र शासनाने एक हेलिकॉप्टर खरेदी करुन नागपूर येथे तैनात करण्याचा निर्णय घेतला (मे 2018). त्यानुसार, विमान वाहतूक संचालनालय[40] (डीओए), जीओएम ने जर्मनीतील मेसर्स एअरबस हेलिकॉप्टरसकडून ₹ 82.78 कोटीना एच-145 (व्हीटी-जीओव्ही) हेलिकॉप्टर खरेदी केले (जुलै 2019). हे हेलिकॉप्टर 18 सप्टेंबर 2019 रोजी प्राप्त झाले आणि 25 सप्टेंबर 2019 रोजी त्याचे स्वीकृती चाचणी उड्डाण घेण्यात आले.

विमान नियम, 1937 च्या नियम 15 अंतर्गत, विमान केवळ वैध हवाई पात्रता प्रमाणपत्रासह उडवले जाऊ शकते, जे मंजूर प्रकारच्या डिझाइन आणि सुरक्षित स्थितीशी सुसंगततेची पुष्टी केल्यानंतर जारी केले जाते. विमान नियम 1937 च्या नियम 133ब नुसार, नागरी विमान वाहतूक आवश्यकता (सीएआर) 145 नुसार, विमान देखभाल संस्था डीजीसीए द्वारे मान्यताप्राप्त असणे आवश्यक आहे. म्हणून, हेलिकॉप्टर इंजिनवर अनिवार्य ग्राउंड रन/क्रँकिंग आणि हेलिकॉप्टरला उड्डाणापूर्वी टर्न अराउंड/उड्डाणानंतर तपासणीसह दैनंदिन तपासणी करण्यासाठी देखभाल, दुरुस्ती आणि तपासणी (एमआरओ) साठी एक एजन्सी नियुक्त करावयाची होती जेणेकरून हेलिकॉप्टरला उड्डाणयोग्य स्थितीत ठेवता येईल. एमआरओ अंतिम न झाल्यामुळे, 26 सप्टेंबर 2019 रोजी पुरवठादाराने हेलिकॉप्टरला तीन महिन्यांच्या कालावधीसाठी अल्पकालीक जतन करण्यासाठी भंडार मध्ये ठेवले.

लेखापरीक्षणामध्ये असे आढळून आले (जुलै 2024) कि, हेलिकॉप्टर मिळाल्यापासून सुमारे 10 महिन्यांनंतर, 13 जुलै 2020 रोजी, डीओए, महा.

[40] महाराष्ट्र शासनाच्या मालकीच्या विमानांच्या आणि हेलिकॉप्टरच्या संचालन व देखभालीसाठी स्थापित, आणि अतिरिक्त मुख्य सचिव (नागरी विमान वाहतूक) यांच्या अखत्यारीत कार्यरत.

शासन, मंत्रालय, मुंबई यांनी मेसर्स इंडामर एव्हिएशन प्रायव्हेट लिमिटेड, मुंबई यांना एमआरओ एजन्सी म्हणून नियुक्त केले. एमआरओ नियुक्त करण्यास विलंब झाल्यामुळे, हेलिकॉप्टरला अनिवार्य तीन महिन्यांच्या कालावधीसाठी अल्पकालीक जतन करण्यासाठी भंडार मध्ये ठेवावे लागले कारण हेलिकॉप्टर इंजिनवर अनिवार्य ग्राउंड रन/क्रँकिंग आणि हेलिकॉप्टरला हवेत उडण्यायोग्य स्थितीत ठेवण्यासाठी उड्डाणापूर्वी टर्न अराउंड/उड्डाणानंतरच्या तपासणीसह दैनंदिन तपासणी करता आली नाही.

एमआरओची निविदा अंतिम न झाल्यामुळे जुलै 2020 पर्यंत हेलिकॉप्टर देखभालीशिवाय असल्याने, ते पुन्हा सेवेत आणण्यासाठी रिटर्न टू सर्व्हिस (आरटीएस) आवश्यक होते. आरटीएस कामाच्या अंमलबजावणीसाठी, नागरी विमान वाहतूक महासंचालनालय[41] (डीजीसीए), (भारत सरकार) ची पूर्व परवानगी आवश्यक होती. डीओएने डीजीसीए अंतर्गत काम करणाऱ्या नागरी विमान वाहतूक उपमहासंचालक (भारत सरकार), मुंबईकडून परवानगी मागितली (18 ऑगस्ट 2020), जी 4 सप्टेंबर 2020 रोजी मंजूर करण्यात आली. आरटीएसचे काम 5 सप्टेंबर 2020 रोजी एमआरओ एजन्सीला देण्यात आले, त्यानंतर अनेक ग्राउंड रन आणि चाचणी उड्डाणे झाली जी 1 डिसेंबर 2020 रोजी संपली. आरटीएस कामासाठी एमआरओ एजन्सीला ₹ 2.07 कोटी रक्कम देण्यात आली.

2 डिसेंबर 2020 रोजी उपमहासंचालक, नागरी विमान वाहतूक यांनी हेलिकॉप्टरला उड्डानासाठी योग्य असल्याचे प्रमाणपत्र जारी केले आणि अखेर (19 फेब्रुवारी 2021 रोजी), म्हणजेच 25 सप्टेंबर 2019 रोजी हस्तांतरित केल्याच्या तारखेपासून 1 वर्ष 5 महिन्यांनी ते वापरण्यात आले.

अशाप्रकारे, देखभाल, दुरुस्ती आणि तपासणी (एमआरओ) एजन्सीला अंतिम करण्यात झालेल्या सुमारे दहा महिन्यांच्या विलंबामुळे हेलिकॉप्टरला त्याची

[41] नागरी हवाई वाहतूक महासंचालनालय (DGCA) ही नागरी हवाई वाहतूक क्षेत्रातील नियामक संस्था असून, ती प्रामुख्याने सुरक्षाविषयक बाबी हाताळते. भारतातून/भारतामध्ये येणाऱ्या/जाणाऱ्या हवाई वाहतूक सेवांचे नियमन करणे आणि नागरी हवाई नियम, हवाई सुरक्षा व हवाई योग्यता मानकांची अंमलबजावणी करणे, ही या संस्थेची जबाबदारी आहे. तसेच, ही संस्था आंतरराष्ट्रीय नागरी हवाई वाहतूक संघटनेसोबत (ICAO) सर्व नियामक कार्यांमध्ये समन्वय साधते.

उड्डानासाठी योग्य स्थितीत राखण्यासाठी आवश्यक असलेली अनिवार्य दैनंदिन तपासणी आणि इंजिन ग्राउंड रन मिळाले नाही. परिणामी, हेलिकॉप्टरला अल्पकालीक जतन साठवणुकीत ठेवावे लागले आणि त्यानंतर सेवेत परत आणण्यासाठी (आरटीएस) या प्रक्रियेतून जावे लागले, ज्यासाठी ₹ 2.07 कोटी खर्च आला. या विलंबामुळे डिलिव्हरीच्या तारखेपासून 17 महिन्यांहून अधिक काळ हेलिकॉप्टर संचालन/वापरासाठी उपलब्ध नव्हते. या त्रुटी विमान वाहतूक संचालनालयातील अपुरे नियोजन आणि कमकुवत करार व्यवस्थापन दर्शवते, ज्यामुळे टाळता येण्याजोगा खर्च झाला.

याकडे लक्ष वेधले जात असताना (जुलै 2024), वारंवार स्मरणपत्रे देऊनही डीओए, मुंबईने कोणतीही प्रतिक्रिया दिली नाही. हे प्रकरण शासनाकडे पाठवण्यात आले आहे (सप्टेंबर 2025); उत्तर प्रतीक्षित आहे.

नागपूर **(दत्तप्रसाद शिरसाट)**
दिनांक: 29 जून 2026 महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II)
महाराष्ट्र, नागपूर

प्रतिहस्ताक्षरित

नवी दिल्ली **(के. संजय मुर्ती)**
दिनांक: 30 जून 2026 भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक

परिशिष्टे

परीशिष्ट 1.1

(संदर्भ: परिच्छेद 1.1; पृष्ठ: 1)

महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र, नागपूर यांच्या अधिकारक्षेत्रात येणाऱ्या विभाग, स्वायत्त संस्था आणि सार्वजनिक उपक्रमांची समुह-निहाय यादी दर्शविणारे विधान

समुहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थांचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
ऊर्जा आणि वीज	ऊर्जा	1) महाराष्ट्र राज्य वीज नियामक आयोग 2) महाराष्ट्र ऊर्जा विकास संस्था (मेडा)	1) महाराष्ट्र पॉवर कंपनी मर्यादीत (उपकंपनी) 2) धोपावे कोस्टल पॉवर मर्यादीत (उपकंपनी) 3) महाजेनको नविकरनीय उर्जा मर्यादीत 4) एम.एस.ई.बी. होल्डिंग कंपनी मर्यादीत 5) महाराष्ट्र पॉवर डेव्हलपमेंट महामंडळ मर्यादीत 6) महाराष्ट्र राज्य वीज वितरण कंपनी मर्यादीत 7) महाराष्ट्र राज्य वीज निर्मिती कंपनी मर्यादीत 8) महाराष्ट्र राज्य विद्युत पारेषण कंपनी मर्यादीत
उद्योग आणि वाणिज्य	उद्योग	3) महाराष्ट्र राज्य खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळ	9) महाराष्ट्र राज्य खाण महामंडळ मर्यादीत 10) महागुज कोलियरीज मर्यादीत 11) महा तमिळ कोलियरीज मर्यादीत 12) एमएसएमसी अडकोली नैसर्गीक संसाधन मर्यादीत (उपकंपनी) 13) एमएसएमसी वरोरा कोलियरीज मर्यादीत (उपकंपनी) 14) कोकण विकास महामंडळ मर्यादीत

समुहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थांचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
			15) पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ मर्यादीत 16) महाराष्ट्र पेट्रोकेमिकल्स महामंडळ मर्यादीत 17) कृपानिधी मर्यादीत (उपकंपनी) 18) मराठवाडा दुग्धविकास महामंडळ मर्यादीत (उपकंपनी) 19) ऐलोरा दुग्धजन्य पदार्थ मर्यादीत (उपकंपनी) 20) परभणी कृषी गो-संवर्धन मर्यादीत (उपकंपनी) 21) विदर्भ विकास महामंडळ मर्यादीत 22) मराठवाडा विकास महामंडळ मर्यादीत 23) गोदावरी गारमेंट्स मर्यादीत (उपकंपनी) 24) किनवट रूफिंग टाइल्स मर्यादीत (उपकंपनी) 25) महाराष्ट्र इलेक्ट्रॉनिक्स महामंडळ मर्यादीत 26) मराठवाडा सिरेमिक कॉम्प्लेक्स मर्यादीत (उपकंपनी) 27) मराठवाडा चर्म उद्योग महामंडळ मर्यादित (उपकंपनी) 28) महाराष्ट्र लघु उद्योग विकास महामंडळ मर्यादित 29) छत्रपती संभाजीनगर औद्योगिक नगरी मर्यादित 30) महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ 31) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ

समुहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थांचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
			32) महाराष्ट्र राज्य यंत्रमाग महामंडळ मर्यादित 33) महाराष्ट्र राज्य वस्त्रोद्योग महामंडळ मर्यादित
			34) द प्रताप स्पिनिंग, विव्हिंग अँड मॅन्युफॅक्चरिंग कंपनी मर्यादीत (उपकंपनी) 35) महाराष्ट्र राज्य हातमाग महामंडळ मर्यादीत 36) एआयटीएल ऑरिक स्किल फाउंडेशन मर्यादीत 37) महाराष्ट्र विक्रिकर रोखे प्राधिकरण मर्यादीत
वाहतूक	सामान्य प्रशासन विभाग (नागरी विमान वाहतूक)		38) महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी, मुंबई 39) मिहान इंडिया मर्यादीत, नागपूर 40) पुणे (पुरंदर) आंतरराष्ट्रीय विमानतळ मर्यादीत, मुंबई 41) नागपूर फ्लाइंग क्लब, नागपूर 42) नागपूर मास ट्रान्सपोर्ट कंपनी, मुंबई
		4) महाराष्ट्र सागरी मंडळ	43) महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ (एमएसआरटीसी)
	एमव्हीटी	-	-
पर्यावरण, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान	पर्यावरण	5) महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ 6) महाराष्ट्र राज्य जैवविविधता मंडळ	
	वने	7) भरपाई देणारा वनीकरण निधी	44) महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ (एफडीसीएम) मर्यादित

समुहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थांचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
		व्यवस्थापन आणि नियोजन प्राधिकरण	45) एफडीसीएम गोरेवाडा प्राणीसंग्रहालय मर्यादित 46) महाराष्ट्र बांबू प्रमोशन फाउंडेशन 47) महाराष्ट्र राज्य शेती महामंडळ मर्यादित
सार्वजनिक बांधकाम	पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग	8) महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण	
	रस्ते आणि पूल		48) महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादीत 49) एमएसआरडीसी इन्फ्रास्ट्रक्चर प्रोजेक्ट्स मर्यादीत 50) ठाणे क्रीक ब्रिज इन्फ्रास्ट्रक्चर मर्यादीत 51) नागपूर-मुंबई सुपर कम्युनिकेशन एक्सप्रेस वे मर्यादीत 52) वर्सोवा-वांद्रे सी लिंक मर्यादीत 53) मुंबई-पुणे एक्सप्रेस वे मर्यादीत 54) एमएसआरडीसी टनल्स मर्यादीत 55) एमएसआरडीसी सी लिंक मर्यादीत 56) महासमृद्धी रिन्यूअल एनर्जी मर्यादीत. 57) एमएसआरडीसी पुणे रिंग रोड मर्यादीत 58) एमएसआरडीसी मल्टीमॉडेल कॉरिडॉर मर्यादीत 59) एमएसआरडीसी जालना नांदेड एक्सप्रेस वे मर्यादीत

समुहाचे नाव	विभागाचे नाव	स्वायत्त संस्थांचे नाव	सार्वजनिक उपक्रमांचे नाव
			60) एमएसआरडीसी पुणे रिंग रोड ईस्टर्न मर्यादीत 61) एमएसआरडीसी भंडारा गडचिरोली मर्यादीत 62) एमएसआरडीसी नागपूर चंद्रपूर मर्यादीत 63) एमएसआरडीसी नागपूर गोंदिया मर्यादीत
वित्त	वित्त		64) महाराष्ट्र ॲग्रो अँड फ्रूट प्रोसेसिंग महामंडळ मर्यादीत (एमएएफसीओ) 65) महा एआरसी मर्यादीत
	नियोजन		66) छत्रपती शाहू महाराज संशोधन प्रशिक्षण आणि मानव विकास संस्था, पुणे (सारथी) 67) अण्णा साहेब पाटील आर्थिक मगर विकास महामंडळ लि.
आयटी आणि कम्युनिकेशन	सामान्य प्रशासन विभाग (माहिती तंत्रज्ञान)	--	68) महाराष्ट्र माहिती तंत्रज्ञान महामंडळ मर्यादित
कायदा आणि सुव्यवस्था	गृह	9) महाराष्ट्र राज्य मानवाधिकार आयोग (एमएसएचआरसी), मुंबई	69) महाराष्ट्र राज्य पोलिस गृहनिर्माण आणि कल्याण महामंडळ मर्यादित.
	कायदा आणि न्यायपालिका	10) महाराष्ट्र राज्य विधी सेवा प्राधिकरण (एमएसएलएसए), मुंबई	--

परीशिष्ट 1.2

(संदर्भ: परिच्छेद 1.5.1; पृष्ठ: 5)

31 डिसेंबर 2023 पर्यंत जारी केलेले परंतु 30 जून 2024 पर्यंत विभागनिहाय प्रलंबित असलेले तपासणी अहवाल (आयआर)/ परिच्छेद

अनु क्रमांक	समूह/विभागाचे नाव	विभाग/महामंडळ/ स्वायत्त संस्थांचे नाव	2018-19 पर्यंत		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		2023-24		एकूण	
			आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद	आयआर	परीच्धेद
1.	समूह-9 वाहतूक /(गृह)	पश्चिम महाराष्ट्र, खानदेश आणि मुंबई	103	273	12	69	00	00	04	33	11	155	07	73	**137**	**603**
2.		मराठवाडा	29	56	02	06	01	04	02	26	06	85	00	00	**40**	**177**
3.		विदर्भ	26	38	05	12	05	23	08	64	00	00	01	05	**45**	**142**
4.		महाराष्ट्र मेरिटाइम बोर्ड	16	42	00	00	00	00	02	09	04	14	06	50	**28**	**115**
5.		महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ	28	125	02	15	05	42	01	16	01	08	00	00	**37**	**206**
एकूण (i)			**202**	**534**	**21**	**102**	**11**	**69**	**17**	**148**	**22**	**262**	**14**	**128**	**287**	**1243**
1.	समूह-9 वाहतूक (सामान्य प्रशासन विभाग)	विमान वाहतूक संचालक	04	07	01	13	00	00	00	00	01	06	00	00	**6**	**26**
2.		नागपूर फ्लाइंग क्लब	01	02	00	00	00	00	01	03	00	00	00	00	**2**	**5**
3.		महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी	07	59	00	00	00	00	01	20	01	20	00	00	**9**	**99**

अनु क्रमांक	समुह/विभागाचे नाव	विभाग/महामंडळ/ स्वायत्त संस्थांचे नाव	2018-19 पर्यंत		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		2023-24		एकूण	
			आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद
4.		मिहान इंडिया मर्यादीत	03	08	00	00	00	00	01	11	00	00	00	00	**4**	**19**
5.		नागपूर मास ट्रान्सपोर्ट कंपनी मर्यादीत	00	00	00	00	00	00	01	01	00	00	00	00	**1**	**1**
6.		पुणे पुरंदर ट्रान्सपोर्ट कंपनी	00	00	00	00	00	00	01	05	00	00	00	00	**1**	**5**
एकूण (ii)			**15**	**76**	**1**	**13**	**0**	**0**	**5**	**40**	**2**	**26**	**0**	**0**	**23**	**155**
1	समुह-10 पर्यावरण, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान (पर्यावरण आणि वन)	वन, पर्यावरण विज्ञान आणि तंत्रज्ञान	287	837	31	151	13	83	16	109	27	221	43	319	**417**	**1720**
2	समुह 11 सार्वजनिक बांधकाम (पाणीपुरवठा आणि स्वच्छता विभाग, रस्ते आणि पूल)	सार्वजनिक बांधकाम, सार्वजनिक आरोग्य अभियांत्रिकी, रस्ते आणि पूल	495	1297	81	427	16	152	42	499	29	314	113	919	**776**	**3608**
एकूण (iii)			**782**	**2134**	**112**	**578**	**29**	**235**	**58**	**608**	**56**	**535**	**156**	**1238**	**1193**	**5328**

अनु क्रमांक	समुह/विभागाचे नाव	विभाग/महामंडळ/ स्वायत्त संस्थांचे नाव	2018-19 पर्यंत		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		2023-24		एकूण	
			आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद	आयआर	परीच्छेद
एकूण (i+ii+iii) (अ)			**999**	**2744**	**134**	**693**	**40**	**304**	**80**	**796**	**80**	**823**	**170**	**1366**	**1503**	**6726**
1.	समुह-7 ऊर्जा आणि वीज (ऊर्जा)	ऊर्जा	136	374	48	226	26	90	28	211	19	120	13	92	**270**	**1113**
2.	समुह-8 उद्योग आणि वाणिज्य (उद्योग, वस्त्रोद्योग)	उद्योग	139	650	11	67	8	53	3	11	11	83	6	42	**178**	**906**
एकूण अनुदान (ब)			**275**	**1024**	**59**	**293**	**34**	**143**	**31**	**222**	**30**	**203**	**19**	**134**	**448**	**2019**
1	समुह 13- आयटी आणि कम्युनिकेशन (माहिती तंत्रज्ञान)	माहिती तंत्रज्ञान आणि संप्रेषण.	00	00	1	6	00	00	00	00	01	02	01	04	**03**	**12**
2	समुह 15- कायदा आणि सुव्यवस्था (गृह, कायदा आणि न्यायपालिका)	गृह, कायदा आणि कायदेशीर बाबी	42	149	36	165	00	00	70	298	57	393	96	633	**301**	**1638**
एकूण (सी)			**42**	**149**	**37**	**171**	**0**	**0**	**70**	**298**	**58**	**395**	**97**	**637**	**304**	**1650**
एकूण एकूण (अ+ब+कसी)			**1316**	**3917**	**230**	**1157**	**74**	**447**	**181**	**1316**	**168**	**1421**	**286**	**2137**	**2255**	**10395**

परीशिष्ट 1.3

(संदर्भ: परिच्छेद: 1.5.4; पृष्ठ: 6)

प्रलंबीत स्पष्टीकरणात्मक निवेदने/ अनधिकृत संदर्भांची स्थिती

लेखा-परीक्षण अहवालाचे वर्ष	वाहतूक		पर्यावरण, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान		सार्वजनिक बांधकाम विभाग		ऊर्जा आणि वीज		उद्योग आणि वाणिज्य		माहिती तंत्रज्ञान आणि दळणवळण		गृह (कायदा आणि न्यायपालिका)		एकूण	
	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या	परिच्छेदां ची संख्या	प्रलंबीत असलेल्या परिच्छेदां ची संख्या
2015-16	2	0	0	0	0	0	5	0	2	0	2	0	3	0	14	0
2016-17	3	0	0	0	2	0	7	0	1	0	0	0	1	0	14	0
2017-18	2	0	2	1	2	0	2	0	5	0	1	0	1	0	15	1
2018-19	0	0	0	0	4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	6	0
2019-21	2	0	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	7	0
2021-22	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
एकुण	**9**	**0**	**3**	**1**	**13**	**2**	**17**	**0**	**8**	**1**	**3**	**0**	**5**	**0**	**58**	**3**

परीशिष्ट 1.4

(संदर्भ: परिच्छेद 1.5.4; पृष्ठ: 8)

कार्यवाही केलेल्या टिपण्यांची प्रतीक्षा असलेल्या सार्वजनिक लेखा समिती /सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या शिफारशींची समुह-निहाय स्थिती.

समुह	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	एकूण
वाहतूक	0	5	6	7	10	0	0	0	0	0	0	0	**28**
पर्यावरण, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	0	0	**12**
सार्वजनिक बांधकाम	6	0	18	0	18	1	0	0	0	0	0	0	**43**
ऊर्जा आणि वीज	1	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	**5**
उद्योग आणि वाणिज्य	4	4	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	**11**
एकूण	**11**	**11**	**25**	**8**	**43**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**99**

परीशिष्ट 1.5

(संदर्भ: परिच्छेद 1.6; पृष्ठ: 8)

2023-24 दरम्यान लेखापरीक्षणाचे निकाल दर्शविणारे विधान

(₹ कोटींमध्ये)

विभागाचे नाव	2023-24 दरम्यान लेखापरीक्षण केलेल्या घटकांची संख्या	आक्षेप/ परिच्छेदांची संख्या	आक्षेप घेतलेल्या परिच्छेदांच्या संदर्भात गुंतलेले पैसे मूल्य	2023-24 दरम्यान विभागाने स्वीकारलेल्या परिच्छेदांची संख्या आणि गुंतलेले पैसे मूल्य		2023-24 दरम्यान गुंतलेले पैसे वसूल केलेली रक्कम प्रकरणांची संख्या	
				परीच्छेदांची संख्या	गुंतलेली पैशाची किंमत	वसूल केलेली रक्कम	गुंतलेल्या प्रकरणांची संख्या
ऊर्जा	20	179	2656.12	45	352.62	18.97	10
उद्योग	18	136	8827.91	14	188.87	5.82	04
वाहतूक	17	152	270.97	89	126.46	8.92	89
वन, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पर्यावरण आणि हवामान बदल पाणीपुरवठा व स्वच्छता	171	1437	00	00	00	00	00
माहिती तंत्रज्ञान, गृह, कायदा आणि कायदेशीर बाबी	81	599	00	00	00	00	00
एकूण	**307**	**2503**	**11755**	**148**	**667.95**	**33.71**	**103**

परीशिष्ट -2.1.1

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.7.5; पृष्ठ: 24)

एपीओमध्ये नियोजित कामांची अंमलबजावणी न झाल्याने साध्य न झालेली उद्दिष्टे

(₹ लाख)

एपीओ घटक	प्रस्तावित		प्रत्यक्ष खर्च		लक्ष्यातील कमी/जास्त		तूट टक्केवारी	
1	2	3	4	5	6(2-4)	7 (3-5)	8 (6x100/2)	9 (7x100/3)
2019-20	**भौतिक**	**आर्थिक**	**भौतिक**	**आर्थिक**	**भौतिक**	**आर्थिक**	**भौतिक**	**आर्थिक**
सीए	15,543.10	7,347.43	13,872.63	5,098.47	1,670.47	2,248.96		
कॅट प्लॅन	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
आयडब्ल्यूएमपी	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
इतर	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
एनपीव्ही	11,090.00	26,347.00	9,304.93	8,981.29	1,785.07	17,365.71		
व्याज	11,764.00	16244.00	2,229.00	3,888.31	9,535.00	12,355.69		
एकूण	**38,397.10**	**49,938.43**	**25,406.56**	**17,968.07**	**12,990.54**	**31,970.36**	**33.83**	**64.02**
2020-21								
सीए	16,304.66	7,744.42	13,283.15	2,608.73	3,021.51	5,135.69		
कॅट प्लॅन	16.50	109.72	16.50	116.73	0.00	-7.01		
आयडब्ल्यूएमपी	0.00	156.30	0.00	3.59	0.00	152.71		
इतर	195.93	1,048.86	427.35	197.28	-231.42	851.58		
एनपीव्ही	17,002.79	48,448.00	16,075.88	18,373.59	926.91	30,074.41		
व्याज	1,251.00	2425.00	1251.00	779.06	0.00	1,645.94		
एकूण	**34,770.88**	**59,932.3**	**31,053.88**	**22,078.98**	**3,717.00**	**37,853.32**	**10.69**	**63.16**

एपीओ घटक	प्रस्तावित		प्रत्यक्ष खर्च		लक्ष्यातील कमी/जास्त		तूट टक्केवारी	
1	2	3	4	5	6(2-4)	7 (3-5)	8 (6x100/2)	9 (7x100/3)
2021-22								
सीए	14,466.96	10,532.59	11,661.01	2,286.50	2,805.95	8,246.09		
कॅट प्लॅन	1,979.00	1,794.08	686.50	735.68	1,292.50	1,058.40		
आयडब्ल्यूएमपी	0.00	100.00	0.00	0.00	0.00	100.00		
इतर	1,547.41	1,585.17	519.71	245.44	1,027.70	1,339.73		
एनपीव्ही	54,725.70	51,085.00	41,154.41	29,922.14	13,571.29	21,162.86		
व्याज	525.00	3731.00	525.00	3447.01	0.00	283.99		
एकूण	**73,244.07**	**68,827.84**	**54,546.63**	**36,636.77**	**18,697.44**	**32,191.07**	**25.53**	**46.77**
2022-23								
सीए	10,972.6	6041.71	9,436.47	2,929.44	1,536.15	3,112.27		
कॅट प्लॅन	782.50	1,447.47	686.00	357.89	96.50	1,089.58		
आयडब्ल्यूएमपी	0.00	60.00	87.00	25.00	-87.00	35.00		
इतर	515.78	992.48	556.99	453.37	-41.21	539.11		
एनपीव्ही	22,4,686.02	60,922.88	85,946.41	29,392.34	1,38,739.61	31,530.54		
व्याज	0.00	1450.00	6.00	258.78	-6.00	1,191.22		
एकूण	**2,36,956.90**	**70,914.54**	**96,718.87**	**33,416.82**	**1,40,238.05**	**37,497.72**	**59.18**	**52.88**
2023-24								
सीए	10,560.15	5,314.86	8,851.57	2,588.22	1,708.58	2,726.64		
कॅट प्लॅन	1,769.50	923.29	707.50	218.01	1,062.00	705.28		

एपीओ घटक	प्रस्तावित		प्रत्यक्ष खर्च		लक्ष्यातील कमी/जास्त		तूट टक्केवारी	
1	2	3	4	5	6(2-4)	7 (3-5)	8 (6x100/2)	9 (7x100/3)
आयडब्ल्यूएमपी	0.00	192.19	0.00	72.05	0.00	120.14		
इतर	646.82	741.04	515.78	188.29	131.04	552.75		
एनपीव्ही	1,64,093.75	51,641.75	47,650.15	18,137.94	1,16,443.60	33,503.81		
व्याज	29.12	1,046.00	15.00	161.39	14.12	884.61		
एकूण	**1,77,099.34**	**59,859.13**	**57,740.00**	**21,365.90**	**1,19,359.34**	**38,493.23**	**67.40**	**64.31**
पाच वर्षांचा एकूण कालावधी	**5,60,468.29**	**3,09,472.24**	**2,65,465.94**	**1,31,466.54**	**2,95,002.37**	**1,78,005.7**	**52.63**	**57.52**

परीशिष्ट-2.1.2

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.7.7; पृष्ठ: 28)

सदोष जमीन निवडीमुळे 2,592.73 हेक्टर जमिनीवर भरपाई वनीकरण कामांची अंमलबजावणी न करता येणे

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
1	वर्धा	उत्तम गाल्वा मेटॅलिक मर्यादीत (12513)	एमओइएफ एफ. नं.एफसी I/एमएच 82/2017 एनजीपी/9800 31/05/2022	0.9	1
2	वर्धा	अजनसरा बॅरेज (11271)	एमओइएफ एफ. नं.6 एमएचसी 067/2007 बीएचओ/9761 27/05/2022	31.56	63.12
3	वर्धा	वर्धा यवतमाळ महामार्ग (12550)	एमओइएफ एफ. नं.एफसी II/एमएच 75/2017 एनजीपी/10344 25/09/2022	1.36	1.29
4	वर्धा	वर्धा आणि चंद्रपूरमधील दिंडोरा बॅरेज केटी वायर प्रकल्प आणि प्रोजेक्ट आयडी 1938	जीओआय/8-185/97-एफसी, दिनांक 24/07/2013	95.91	191.62
5	वर्धा	दहेगाव गोंडी प्रकल्प आणि प्रकल्प आयडी 886	जीओआय/8सी/1/129/93/एफसीडब्लु , दिनांक 11/09/1998	18.37	7.31
6	वर्धा	कर नदी कालवा प्रकल्प आणि प्रकल्प आयडी 2374	जीओआय/8सी/1/571/98, एफसीडब्लु , दिनांक 29/10/1998	18.09	36.18
7	वर्धा	येंगळखेडल गडचिरोली लघु पाटबंधारे प्रकल्प, गडचिरोली आणि प्रकल्प आयडी 2452	जीओआय/8-26/2001-एफसी, दिनांक जुलै 2008	109.48	27.19
8	कोल्हापूर	पेठ शिवापूर ता. बुदरगड श्री मारुती विंड पार्क डेव्हलपर सातारा आयडी-12007	19/09/2013	79.91	79.91
9	कोल्हापूर	धामणी (बी) आयडी-11565	19/09/2012	104	43.46

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
10	कोल्हापूर	हरिमाऊ एमआयपी (बी) आयडी-2716	16/10/2012	5	5
11	कोल्हापूर	पानबारा एमआयपी (बी) आयडी-2701	3/1/2011	68.92	18.6
12	कोल्हापूर	धायणे एमआयपी (बी) आयडी-2775	28/07/2009	33.37	6.37
13	कोल्हापूर	भुरीवेल एम.आय.पी. (बी)आयडी-2717	3/1/2011	71.5	20.5
14	कोल्हापूर	चिर्डा एम.आय.पी. (बी)आयडी-2703	27/02/2003	61.5	10
15	कोल्हापूर	फाये एम.आय.पी. (बी)आयडी-2266	13/07/1999	17	2
16	कोल्हापूर	केळोशी एम.आय.पी. (बी)आयडी-2706	18/03/2009	13.84	0.72
17	कोल्हापूर	घाटकरवाडी एम.आय.पी. (बी) आयडी-2506	26/10/2004	19.16	2.16
18	पश्चिम नाशिक	राष्ट्रीय महामार्ग-50 पैठ ते सिन्नर 1/100 ते 177/000 पर्यंत 1.1144 हेक्टर जमिनीचे वळण (प्रकल्प आयडी- 12319)	प्रकल्प आयडी: 12319	1.1144	3
19	धुळे	महाराष्ट्र राज्यातील धुळे जिल्ह्यात 765 डी/सी हेक्सा खंडवा धुळे ट्रान्समिशन लाईनच्या बांधकामासाठी खारगोण ट्रान्समिशन मर्यादीत सनवाड (एमपी) च्या नावे राखीव वनजमिनीचे 119.689 हेक्टर जमिनीचे वळण	एमओइएफ एफसी-III/एमएच-24/2017-एनजीपी/7305 दिनांक 07/10/2020	119.689	257
20	पुसद	जिगाव प्रमुख सिंचन प्रकल्प (2169)	एमओइएफ P.NO.8/148/2006/एफसी 24/06/2016	1055.64	700.61
21	सावंतवाडी	दुर्गानगर, भैरगाव आणि नरडवे गावात नरडवे लघुसिंचन प्रकल्पाच्या बांधकामासाठी 34.14 वनजमिनीचे वळण (2793)	30/09/2020	34.14	34.14

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
22	बुलढाणा	मलकापूर-बुलडाणा-चिखली-देऊळगावराजा-जालना राष्ट्रीय महामार्ग 753 अ च्या पुनर्वसन आणि सुधारणासाठी 17.04 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	16//02/2021	17.04	34.08
23	छत्रपती संभाजीनगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज क्रमांक 3) (12541)	14/11/2019	26.88	30.67
24	छत्रपती संभाजीनगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज क्रमांक 2) (12641)	31/08/2020	166.49	166.49
25	छत्रपती संभाजीनगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज क्रमांक 2) (12641)	20/01/2021	385.61	385.61
			एकूण सीए कामे	0	**2128.03**
26	बीड	महाराष्ट्र राज्यातील बीड जिल्ह्यातील अहमदनगर-बीड-परळी येथून नवीन रेल्वे मार्ग बांधण्यासाठी मध्य रेल्वे अहमदाबादच्या नावे 17.60 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	17/06/2022	17.6	कोणत्याही एपीओ मध्ये नियोजित नाही
27	अकोला	अकोला जिल्ह्यातील मुर्तिजापूर तालुक्यातील माना गावात उमा बॅरेज बांधण्यासाठी अकोला पाटबंधारे विभागाच्या नावे 4.18 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	5/12/2022	4.18	कोणत्याही एपीओ मध्ये नियोजित नाही
28	मध्य चांदा	गोंडपिंपरी तालुक्यातील सुकवासी येथे एम.आय. टँकचे बांधकाम.	30/04/1992 (टप्पा-1)	14.48	टप्पा-II प्रलंबित आहे
			एकूण प्रकल्प क्षेत्र	**2592.7334**	

परीशिष्ट -2.1.3

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.7.7; पृष्ठ: 28)

लागवडीसाठी जमिनीच्या अयोग्यतेची एकूण 11 प्रकरणे

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
1	वर्धा	उत्तम गलवा मेटॅलिक्स मर्यादीत (12513)	एमओइएफ एफ. नं.एफसी I/एमएच 82/2017 एनजीपी/9800 31/05/2022	0.9	1
2	वर्धा	अजनसरा बॅरेज (11271)	एमओइएफ एफ. नं.6 एमएचसी 067/2007 बीएचओ/9761 27/05/2022	31.56	63.12
3	वर्धा	वर्धा यवतमाळ महामार्ग (12550)	एमओइएफ एफ. नं.एफसी II/एमएच 75/2017 एनजीपी/10344 25/09/2022	1.36	1.29
4	वर्धा	वर्धा आणि चंद्रपूरमधील दिंडोरा बॅरेज केटी वेअर प्रकल्प आणि प्रकल्प आयडी 1938	जीओआय/8-185/97-एफसी, दिनांक 24/07/2013	95.81	191.62
5	वर्धा	दहेगाव गोंदी प्रकल्प आणि प्रकल्प आयडी 886	जीओआय/8सी/1/129/93/एफसीडब्लु , दिनांक 11/09/1998	18.37	7.31
6	वर्धा	कार नदी कालवा प्रकल्प आणि प्रकल्प आयडी 2374	जीओआय/8सी/1/571/98, एफसीडब्लु , दिनांक 29/10/1998	18.09	36.18
7	वर्धा	येंगलखेडल गडचिरोली लघुसिंचन प्रकल्प, गडचिरोली आणि प्रकल्प आयडी 2452	जीओआय/8-26/2001-एफसी, दिनांक जुलै 2008	109.48	27.19
8	धुळे	महाराष्ट्र राज्यातील धुळे जिल्ह्यात 765 डी/सी हेक्सा खंडवा धुळे ट्रान्समिशन लाइनच्या बांधकामासाठी खरगोण ट्रान्समिशन मर्यादीत सनवाड (एमपी) च्या नावे 119.689 हेक्टर राखीव वनजमिनीचे वळण	एमओइएफ एफसी-III/एमएच-24/2017-एनजीपी/7305 दिनांक 07/10/2020	119.689	257

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
9	छत्रपती संभाजी नगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज क्रमांक 3) (12541)	14/11/2019	26.88	30.67
10	छत्रपती संभाजी नगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज क्रमांक II) (12641)	31/08/2020	166.49	166.49
11	छत्रपती संभाजी नगर	नागपूर-मुंबई सुपर एक्सप्रेसवे (पॅकेज)	20/01/2021	385.61	385.61
			एकूण प्रकल्प क्षेत्र	**974.239**	**1167.48**

परीशिष्ट-2.1.4

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.7.7; पृष्ठ: 28)

विभागांनी राज्याच्या मोठ्या प्रमाणात वनीकरण कार्यक्रमाअंतर्गत वृक्षारोपण केले आहे अशा कोल्हापूर आणि पश्चिम नाशिक विभागांशी संबंधित एकूण 11 प्रकरणे

अनु क्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
1	कोल्हापूर	पेठ शिवापूर ता. बुदरगड श्री मारुती विंड पार्क डेव्हलपर सातारा आयडी-12007	19/09/2013	79.91	79.91
2	कोल्हापूर	धामणी (बी) आयडी-11565	19/09/2012	104	43.46
3	कोल्हापूर	हरिमाऊ एमआयपी (बी) आयडी-2716	16/10/2012	5	5
4	कोल्हापूर	पानबारा एमआयपी (बी) आयडी-2701	3/1/2011	68.92	18.6
5	कोल्हापूर	धायणे एमआयपी (बी) आयडी-2775	28/07/2009	33.37	6.37
6	कोल्हापूर	भुरिवेल एमआयपी (बी)आयडी-2717	3/1/2011	71.5	20.5
7	कोल्हापूर	चिरडा एमआयपी (बी)आयडी-2703	27/02/2003	61.5	10
8	कोल्हापूर	फये एमआयपी (बी)आयडी-2266	13/07/1999	17	2
9	कोल्हापूर	केलोशी एमआयपी (बी)आयडी-2706	18/03/2009	13.84	0.72
10	कोल्हापूर	घाटकरवाडी एमआयपी (बी) आयडी-2506	26/10/2004	19.16	2.16
11	पश्चिम नाशिक	वळवणे 1.1144 हे. राष्ट्रीय महामार्ग-50 पैठ ते सिन्नर 1/100 ते 177/000 (प्रकल्प आयडी- 12319) (प्रकल्प आयडी: 12319) साठी जमीन		1.1144	3
एकूण प्रकल्प क्षेत्र				**475.3144**	**191.72**

परीशिष्ट-2.1.5

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.7.7; पृष्ठ: 28)

भरपाई वनीकरण कामे हाती न घेतलेली उर्वरित सहा प्रकरणे

अनुक्रमांक	विभागाचे नाव	प्रकल्पाचे नाव आणि प्रकल्प आयडी	अंतिम मंजुरी	प्रकल्प क्षेत्र (हेक्टर)	सी.ए. चे एकूण क्षेत्र (हेक्टर)
1	पुसद	जिगाव प्रमुख सिंचन प्रकल्प (2169)	एमओइएफ पी क्र. 8/148/2006/एफसी 24/06/2016	1,055.64	700.61
2	सावंतवाडी	दुर्गानगर, भैरगाव आणि नरडावे या गावातील नरडावे लघुसिंचन प्रकल्पाच्या बांधकामासाठी 34.14 वनजमिनीचे वळण (2793)	30/09/2020	34.14	34.14
3	बुलढाणा	मलकापूर-बुलडाणा-चिखली-देऊळगावराजा-जालना राष्ट्रीय महामार्ग 753 अ च्या पुनर्वसन आणि उन्नतीसाठी 17.04 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	16//02/2021	17.04	34.08
4	बीड	महाराष्ट्र राज्यातील बीड जिल्ह्यातील अहमदनगर-बीड-परळी येथून नवीन रेल्वे मार्ग बांधण्यासाठी मध्य रेल्वे अहमदाबादच्या नावे 17.60 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	17/06/2022	17.6	कोणत्याही एपीओ मध्ये नियोजित नाही
5	अकोला	अकोला जिल्ह्यातील मूर्तिजापूर तालुक्यातील माना या गावात उमा बॅरेज बांधण्यासाठी अकोला सिंचन विभागाच्या नावे 4.18 हेक्टर वनजमिनीचे वळण.	5/12/2022	4.18	कोणत्याही एपीओ मध्ये नियोजित नाही
6	मध्य चांदा	सुकवासी, तालुका गोंडपिंपरी येथे एम.आय. टँकचे बांधकाम	30/04/1992 (Stage-I)	14.48	टप्पा-II प्रलंबित
एकूण प्रकल्प क्षेत्र				**1,143.08**	

परीशिष्ट-2.1.6

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.8.4; पृष्ठ: 34)

कॅम्पा निधीतून अपात्र उपक्रमांवर केलेला खर्च

(₹ लाख मध्ये)

अनुक्रमांक	वर्ष	तपशील	सीए एमपीए अनुदान ला वळवले	रक्कम
1.	2019-20	या खर्चात घरकाम सेवा, सुरक्षा रक्षकांचे पेमेंट, वीज बिल, कार्यालयीन खर्च, डेटा ऑपरेटर फी, संगणक साहित्य आणि वन इमारतीसाठी वाळवी प्रतिबंधक उपचार आणि सामान्य कीटक नियंत्रण यांचा समावेश होता.	संसाधन वापर (आरयु), नागपूर	10.80
2.	2021-22	अमृत महोत्सवाअंतर्गत कॉल सेंटरची जाहिरात, सार्वजनिक अभयारण्ये आणि राष्ट्रीय उद्यानांसाठी ऑनलाइन सुविधा, ऑडिओ, व्हिडिओ जिंगल्स मसाज आणि होर्डिंगद्वारे वन अतिक्रमण रोखणे	प्रसिद्धी आणि माहिती अधिकारी (पीआयओ), नागपूर	100.00
3.	2022-23	नवीन भरती झालेल्या रेंज वन अधिकारी आणि एसीएफचे प्रशिक्षण	पीसीसीएफ, आरईटी, पुणे	10.50
4.	2022-23	वार्षिक प्रशासकीय अहवाल 2020-21 आणि 50 कोटी वृक्षारोपण कार्यक्रम आणि पेन ड्राइव्ह खरेदी	प्रसिद्धी आणि माहिती अधिकारी (पीआयओ), नागपूर	5.72
5.	2022-23	हिवाळी सत्रासाठी वन विभाग पुस्तिका, आंतरराष्ट्रीय वन दिनानिमित्त आकाशवाणी कडून जाहिरात	प्रसिद्धी आणि माहिती अधिकारी (पीआयओ), नागपूर	3.48
6.	2023-24	वन्यजीव सप्ताह 2023 निमित्त आकाशवाणी कडून जिंगल प्रसारित, ऑडिओ व्हिडिओ उपकरणांची खरेदी	प्रसिद्धी आणि माहिती अधिकारी (पीआयओ), नागपूर	1.19
7.	2023-24	वार्षिक प्रशासकीय अहवाल 2021-22 चे प्रकाशन	प्रसिद्धी आणि माहिती अधिकारी (पीआयओ), नागपूर	4.51
एकूण				**136.2**

परीशिष्ट-2.1.7

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.1.8.8; पृष्ठ: 40)

राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडून ₹ 40.80 कोटींचे प्राप्तीयोग्य व्याज

निधीचा कालावधी	भारत सरकारकडून (राष्ट्रीय प्राधिकरणाकडून) मिळालेल्या निधीची तारीख	भारत सरकारकडून मिळालेली रक्कम (प्राप्त निधी)	व्याज मोजणीसाठी रक्कम (शिल्लक + व्याज मिळण्यायोग्य)	व्याजाचा कालावधी (दिवस)	व्याजाचा दर	मिळण्यायोग्य व्याज
1	2	3	4	5	6	7 (4x5x6/365x100)
08/02/2019 ते 31/03/2020	24/03/2022	285,22,21,971	285,22,21,971	365 (1 एप्रिल 2020 ते 31 मार्च 2021)	3.4	9,69,75,547
			294,91,97,518 (285,22,21,971 + 9,69,75,547)	357 (1 एप्रिल 2021 to 23 मार्च 2022)	3.35	9,66,32,679
01/04/2020 ते 31/03/2022	10/1/2024	211,01,82,251	211,01,82,251	357 (1 एप्रिल 2021 ते 23 मार्च 2022)	3.35	7,06,91,105
			218,08,73,356 (211,01,82,251 + 7,06,91,105)	284 (1 एप्रिल 2023 to 9 जाने 2024)	3.35	5,68,46,107
01/04/2022 ते 31/03/2023	12/8/2024	259,36,76,120	259,36,76,120	365 (1 एप्रिल 2023 to 31 मार्च 2024)	3.35	8,68,88,150
एकूण व्याज						**40,80,33,588**

परीशिष्ट - 2.2.1

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.7; पृष्ठ: 59)

नमुना डीडीओची यादी

विभाग	ट्रेझरी	डीडीओ सांकेतांक	डीडीओचे नाव
अन्न नागरी पुरवठा आणि ग्राहक संरक्षण विभाग	छत्रपती संभाजीनगर	3101005373	सहाय्यक नियंत्रक लीगल मेट्रोलॉजी.
	छत्रपती संभाजीनगर	3101005346	जिल्हा पुरवठा अधिकारी.
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101665304	एफ आणि सीएसचे सदस्य आणि ग्राहक.
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101595304	एफ आणि सीएसचे सदस्य आणि ग्राहक.
	पुणे	2201005371	उपायुक्त, पुरवठा विभाग.
	पुणे	2201005374	रजिस्ट्रार, जिल्हा ग्राहक तंटा निवारण मंच.
	वर्धा	4501002554	सहाय्यक आयुक्त, अन्न आणि औषध प्रशासन
	वर्धा	4501005346	जिल्हा पुरवठा अधिकारी.
वैद्यकीय शिक्षण आणि औषधे	छत्रपती संभाजीनगर	3101002482	प्रशासकीय अधिकारी, औषध नियंत्रण प्रयोगशाळा एम.एस. छत्रपती संभाजीनगर.
	छत्रपती संभाजीनगर	3101002421	प्रशासकीय अधिकारी, वैद्यकीय शिक्षण आणि संशोधन छत्रपती संभाजीनगर
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101002430	प्रशासकीय अधिकारी, नर्सिंग शिक्षण संस्था मुंबई 8.
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101002395	प्रशासकीय अधिकारी, आर. ए. पोदार वैद्यकीय महाविद्यालय आयुर्वेद वरळी मुंबई-18
	पुणे	2201002431	प्रशासकीय अधिकारी, आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र
	पुणे	2201002610	वैद्यकीय अधिकारी, ई.एस.आय.एस.सेवा. डिस्पॅन्सरी भोसरी.
	वर्धा	4501002426	प्रशासकीय अधिकारी, जनरल हॉस्पिटल.
सार्वजनिक आरोग्य	छत्रपती संभाजीनगर	3101002481	जिल्हा प्रकल्प अधिकारी, एस.जे.एस.के.वाय. जिल्हा शहरी विकास एजी
	छत्रपती संभाजीनगर	3101002413	सेवा.मन.रेग.वर्क-शॉप ट्रान्स.हेल्थ.सेवा.
	पीएओ (मुंबई)	7101002650	लेखा अधिकारी, आयुष संचालनालय, एमएस, मुंबई
	पीएओ (मुंबई)	7101082450	वैद्यकीय अधिकारी, सरकारी दवाखाना जुना कस्टम हाऊस मुंबई
	पुणे	2201002352	प्रशासकीय अधिकारी, संयुक्त संचालक, आरोग्य सेवा
	पुणे	2201002544	वैद्यकीय अधिकारी, ग्रामीण रुग्णालय मंचर ता. आंबेगाव जिल्हा-पुणे
	वर्धा	4501002533	सहाय्यक संचालक, कुष्ठरोग आरोग्य सेवा.
	वर्धा	4501002460	सिव्हिल सर्जन.
सार्वजनिक बांधकाम	छत्रपती संभाजीनगर	3101903465	उपअभियंता, एल.टी.आर. सा. बा. विभाग छत्रपती संभाजीनगर.
	छत्रपती संभाजीनगर	3101003465	कार्यकारी अभियंता, उपअभियंता उत्तर सा. बा. विभाग छत्रपती संभाजीनगर
	पीएओ (मुंबई)	7101001621	उपअभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विशेष प्रकल्प विभाग आरे, गोरेगाव, मुंबई - 65
	पीएओ (मुंबई)	7101943698	कार्यकारी अभियंता उपअभियंता वांद्रे सा. बा. विभाग उपअभियंता क्रमांक II वांद्रे पूर्व मुंबई 51

विभाग	ट्रेझरी	डीडीओ सांकेतांक	डीडीओचे नाव
	पुणे	2201003522	अतिरिक्त संचालक, उद्याने आणि बगीचा
	पुणे	2201003541	सहाय्यक अधीक्षक अभियंता विद्युत अधीक्षक अभियंता विद्युत पुणे
	वर्धा	4501913421	कार्यकारी अभियंता सार्वजनिक बांधकाम वर्धा उपविभागिय अभियंता सा. बा उपविभाग क्रमांक-
	वर्धा	4501903421	कार्यकारी अभियंता सार्वजनिक बांधकाम वर्धा उपविभागिय अभियंता सा. बा उपविभाग क्रमांक-
महसूल आणि वन	छत्रपती संभाजीनगर	3101000934	उपजिल्हा निवडणूक अधिकारी
	छत्रपती संभाजीनगर	3101001047	तहसीलदार एस.जी.एन.वाय.जिल्हाधिकारी कार्यालय.
	पीएओ (मुंबई)	7101060976	उपजिल्हाधिकारी जमीन अधिग्रहण मुंबई शहर
	पीएओ (मुंबई)	7101050976	विशिष्ट जमीन अधिग्रहण अधिकारी क्रमांक 1
	पुणे	2201140976	उपजिल्हाधिकारी जमीन अधिग्रहण क्रमांक 22 पुणे
	पुणे	2201000956	तहसीलदार
	वर्धा	4501000932	अतिरिक्त जिल्हाधिकारी
	वर्धा	4501000946	अधीक्षक जिल्हाधिकारी कार्यालय वर्धा
कौशल्य रोजगार उद्योजकता आणि नवोपक्रम	छत्रपती संभाजीनगर	3101004919	कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन अधिकारी छत्रपती संभाजीनगर
	छत्रपती संभाजीनगर	3101004913	कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन अधिकारी
	पीएओ (मुंबई)	7101004913	सहाय्यक आयुक्त कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन केंद्र मुंबई शहर
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101004918	कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन अधिकारी तांत्रिक मुंबई
	पुणे	2201004922	रोजगार आणि स्वयंरोजगार मार्गदर्शक अधिकारी आदिवासी.कांदी ता.आंबेगाव जिल्हा-पुणे
	पुणे	2201004923	कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन अधिकारी
	वर्धा	4501004918	रोजगार आणि स्वयंरोजगार मार्गदर्शक अधिकारी
	वर्धा	4501004913	कौशल्य विकास रोजगार आणि उद्योजकता मार्गदर्शन अधिकारी
शहरी विकास	छत्रपती संभाजीनगर	3101002335	उपसंचालक शहर नियोजन नियमित योजना
	छत्रपती संभाजीनगर	3101002331	शहर नियोजक, वाहतूक आणि परीवहन
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101002314	सहाय्यक आयुक्त (लेखा), कार्यालय महानगरपालिका प्रशासन संचालनालय वरळी मुंबई
	पी.ए.ओ. (मुंबई)	7101002324	सहाय्यक संचालक, उपसंचालक यांचे शहर नियोजन कार्यालय, ग्रेटर मुंबई
	पुणे	2201002320	प्रशासकीय अधिकारी शहर नियोजन आणि व्ही.डी.एच.ओ.
	पुणे	2201002326	संयुक्त संचालक, शहर नियोजन यांचे शहर नियोजक
	वर्धा	4501002483	जिल्हा प्रशासकीय अधिकारी नगर विकास शाखा ग्रेड 1 जिल्हाधिकारी कार्यालय वर्धा
	वर्धा	4501002327	शहर नियोजक

परीशिष्ट-2.2.2

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.8.4 (अ); पृष्ठ: 64)

हाताने तयार केलेली बिले

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
1	4501913421	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	20	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
2	4501903421	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	10	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
3	4501005346	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
4	4501002554	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
5	4501002533	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
6	4501002460	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
7	4501002426	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	अंदाजे 15 प्रति वर्ष	सेवानिवृत्तीमुळे सेवार्थ आयडी निष्क्रिय केला आहे.
8	2201002544	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
9	2201005371	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	एमटीआर 19	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	एमटीआर 35	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	14	सेवानिवृत्तीमुळे सेवार्थ आयडी निष्क्रिय केला आहे.
10	2201003541	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
11	2201003522	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	25	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	38	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
12	2201002610	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
13	2201002431	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	25	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	38	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
14	2201002352	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	25	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		उपदान	एमटीआर 35	38	बिल पोर्टलमध्ये एमटीआर फॉर्म उपलब्ध नाही.
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	69	सेवानिवृत्तीमुळे सेवार्थ आयडी निष्क्रिय केला आहे.
15	2201000956	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
16	2201002320	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
17	2201002326	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
18	2201004923	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
19	2201140976	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
20	2201004922	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
21	4501002327	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
22	4501002483	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
23	3101002413	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	बिल पोर्टल काम करत नाही
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	बिल पोर्टल काम करत नाही
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	बिल पोर्टल काम करत नाही
24	3101002421	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
25	3101002482	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	25	सेवानिवृत्तीमुळे सेवार्थ आयडी निष्क्रिय केला आहे.

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
26	3101002421	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
27	3101903465	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
28	3101005346	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
29	3101005373	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
30	3101003465	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	54	सेवानिवृत्तीमुळे सेवार्थ आयडी निष्क्रिय केला आहे.
31	7101001621	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
32	7101002395	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
33	7101002430	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
34	7101002650	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
35	वेतन आणि लेखा अधिकारी, वांद्रे पूर्व, मुंबई	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
36	7101082450	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
37	7101943698	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
38	7101665304	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
39	7101002395	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
40	7101002324	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19		ऑनलाइन बिल प्रक्रिया सुरू झालेली नाही
		उपदान	एमटीआर 35		ऑनलाइन बिल प्रक्रिया सुरू झालेली नाही
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--		ऑनलाइन बिल प्रक्रिया सुरू झालेली नाही
41	7101004913	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
42	7101004918	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
43	7101050976	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
44	7101060976	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
45	3101004919	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक

अनुक्रमांक	डीडीओ आयडी	हाताने तयार केलेल्या बिलांचे स्वरूप	प्रपत्र क्रमांक	अशा हाताने तयार केलेल्या बिलांची संख्या	बिलांचे हाताने तयार करण्याचे कारण
46	3101000934	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
47	3101004913	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
48	3101001047	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
49	3101002335	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
50	4501000946	रजा रोखीकरण बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक
51	4501004913	रजा रोख रक्कम बिल	एमटीआर 19	निरंक	निरंक
		उपदान	एमटीआर 35	निरंक	निरंक
		निवृत्त कर्मचाऱ्यांशी संबंधित बिले	--	निरंक	निरंक

परीशिष्ट-2.2.3

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.8.4 (ब); पृष्ठ: 65)

परतावा देयक तयार करण्याची तरतूद नसणे

अनुक्रमांक	आरव्हीबीचे प्रकार	हाताने तयार केलेल्या आरव्हीबीची संख्या						
		2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	2023-24	एकुण
1	योगदान पावती परतफेड	1	0	0	0	8	12	21
2	जीआयएस परतफेड	477	467	455	403	507	780	3089
3	जास्त पैसे परतफेड	4	5	1	100	183	227	520
4	ठेवी परतफेड	887	867	1292	4410	4299	3381	15136
5	लॅप्स्ड डिपॉझिट परतफेड	39	63	26	955	1671	1970	4724
6	कोर्ट फी परतफेड	1	0	13	4680	10664	6694	22052
7	स्टॅम्प परतफेड	0	0	183	27408	33616	30225	91432
8	डीसीपीएस परतफेड	325	238	286	1235	5447	2800	10331
एकुन		**1734**	**1640**	**2256**	**39191**	**56395**	**46089**	**147305**

स्रोत: डीएटी कडून मिळालेल्या बिल पोर्टल डेटाचे विश्लेषण.

परीशिष्ट 2.2.4

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.9.1; पृष्ठ: 66)

आयएफएमएस कार्यक्षेत्रात बाह्य उपकरणांच्या वापरासाठी प्रतीबंध नसण्यासबंधी

सारांश				
डीडीओचे अभिप्राय	**बाह्य उपकरणांच्या मर्यादित वापरासाठी दस्तऐवजीकृत मार्गदर्शक तत्वे (होय/नाही).**	**बाह्य उपकरणांच्या वापराबद्दल प्रशिक्षण घेतलेले कर्मचारी सदस्य (होय/नाही)**	**सॉफ्टवेअरच्या मर्यादित स्थापनेसाठी दस्तऐवजीकृत मार्गदर्शक तत्वे आहेत का (होय/नाही).**	**सॉफ्टवेअरच्या स्थापनेसाठी अधिकृत व्यक्तीला प्रवेश (होय/नाही)**
"होय" म्हणणाऱ्या डीडीओंची संख्या	04	14	08	24
"नाही" म्हणणाऱ्या डीडीओंची संख्या	47	35	42	24
"कल्पना नाही/माहित नाही" म्हणणाऱ्या डीडीओंची संख्या	00	02	01	03
एकूण	**51**	**51**	**51**	**51**

परीशिष्ट 2.2.5

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.9.1; पृष्ठ: 67)

आयएफएमएससाठी वापरल्या जाणाऱ्या डेस्कटॉप पीसीवर सॉफ्टवेअर बसवण्यावर कोणताही प्रतीबंध नसण्यासबंधी

ऑपरेटिंग सिस्टम लायसन्स (ओएस) विश्लेषण	
पूर्णपणे परवानाकृत (पीसी = ओएस लायसन्स):	16
अंशतः परवानाकृत (पीसी > ओएस लायसन्स)	31
“एनए” किंवा “निर्रंक” किंवा “नो कमेंट” नोंदी	04
एकूण	**51**

एमएस ऑफिसेस लायसन्स (ओएस) विश्लेषण	
पूर्णपणे परवानाधारक (पीसी = एमएस ऑफिस लायसन्स):	11
अंशतः परवानाधारक (पीसी > एमएस ऑफिस लायसन्स)	36
“एनए” किंवा “निर्रंक” किंवा “नो कमेंट” नोंदी	04
एकूण	**51**

परीशिष्ट 2.2.6

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.10.3; पृष्ठ: 70)

एकल वापरकर्त्यासाठी परस्परविरोधी विशेषाधिकार

अनु क्रमांक	कर्मचाऱ्यांचे नाव	भूमिकांवर आधारित परवानग्या			वाटप केलेल्या विभागांची संख्या			
		ओ	एस	झेड	ओ	एस	झेड	एकूण
1	ANXX XXXXXX XXUT	√	√	√	3	1	2	6
2	ARXXXXX XXXXXXXXX XXXDE	√	√	√	1	2	1	4
3	ASXXXX XXXXX XXXRE	√	√	√	9	2	2	13
4	ASXXXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	5	1	1	7
5	AVXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	5	5	1	11
6	BAXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	2	4	1	7
7	BHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	5	5	2	12
8	CHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXLE	√	√	√	12	4	5	21
9	DIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	2	2	6
10	GAXXXXXXXXXXXXXXXXXNE	√	√	√	1	1	1	3
11	GAXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	2	1	4
12	GHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	4	1	6
13	GHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRI	√	√	√	3	6	1	10
14	HEXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	2	2	7
15	JXXXI	√	√	√	1	1	2	4
16	KAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX AR	√	√	√	1	5	2	8
17	KIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXNE	√	√	√	5	2	1	8
18	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	1	1	4
19	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	2	2	1	5
20	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	2	2	6
21	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXYA	√	√	√	4	1	1	6
22	MIXXXXXXXXXXXXXXXXXXRY	√	√	√	1	2	2	5
23	NIXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	1	2	6
24	NULL	√	√	√	17	2	1	20
25	PENSION	√	√	√	1	3	1	5
26	PRXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	2	1	1	4
27	PRXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX XXXXXXXLE	√	√	√	3	5	1	9
28	RAXXXXXXXXXXXXXXXUT	√	√	√	2	1	1	4
29	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX HE	√	√	√	1	3	2	6

अनु क्रमांक	कर्मचाऱ्यांचे नाव	भूमिकांवर आधारित परवानग्या			वाटप केलेल्या विभागांची संख्या			
		ओ	एस	झेड	ओ	एस	झेड	एकूण
30	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	2	1	4
31	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	2	1	1	4
32	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	2	1	2	5
33	SXXXXXRE	√	√	√	3	2	2	7
34	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	4	2	1	7
35	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	3	3	2	8
36	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRE	√	√	√	10	2	1	13
37	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	1	6	8
38	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	6	1	1	8
39	SAXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	5	4	1	10
40	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	1	4	2	7
41	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	1	1	3
42	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAN	√	√	√	1	1	2	4
43	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXHI	√	√	√	1	1	1	3
44	SHRI	√	√	√	6	5	9	20
45	SIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXBE	√	√	√	6	5	2	13
46	SUXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	3	1	1	5
47	SUXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	7	3	13
48	TAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAP	√	√	√	1	1	1	3
49	TRXXXXXXXXXXXXXXXNI	√	√	√	2	1	1	4
50	VACANT	√	√	√	43	4	3	50
51	VAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	2	1	1	4
52	VAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRE	√	√	√	1	1	1	3
53	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXGE	√	√	√	2	5	4	11
54	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXHI	√	√	√	11	6	1	18
55	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX AR	√	√	√	5	2	2	9
एकूण					**226**	**138**	**97**	**461**

टीप: सारणीमध्ये वापरलेला संक्षेप

'O'= ऑपरेटर;

'S'= पर्यवेक्षक किंवा सहाय्यक प्रशासक अधिकारी आणि

Z'= प्रभारी किंवा सहाय्यक कोषागार अधिकारी/एपीएओ.

परीशिष्ट 2.2.7

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.12; पृष्ठ: 75)

टीसीएलने डीएटीला सादर करावयाच्या 20 मुद्द्यांच्या अहवालांचे वेळापत्रक

अनुक्रमांक	कामाची व्याप्ती	डीएटीला सादर करायचे अहवाल	नियतकालिकता
1	डीसी आणि डीआर इन्फ्रास्ट्रक्चरसाठी सर्व्हिस डेस्क	• कॉल अहवाल • कॉल विश्लेषण अहवाल	तिमाही
2	डीसी आणि डीआर इन्फ्रास्ट्रक्चरसाठी सर्व्हिस डेस्क	• घटना अहवाल • बदल अहवाल • पूर्णता निकष • चालू क्रियाकलाप	तिमाही
3	मालमत्ता व्यवस्थापन आणि कॉन्फिगरेशन व्यवस्थापन	• कॉन्फिगरेशन व्यवस्थापनाचा अहवाल	तिमाही
4	वापरकर्ता व्यवस्थापन	• घटना अहवाल • बदल अहवाल • पूर्णता निकष • चालू क्रियाकलाप	तिमाही
5	सर्व्हर व्यवस्थापन	• डिव्हाइस आणि घटक उपलब्धता अहवाल • डिव्हाइस आणि घटक कामगिरी अहवाल • सर्व्हर घटना अहवाल	तिमाही
6	स्टोरेज व्यवस्थापन	• स्टोरेज सेवा उपलब्धता अहवाल • मासिक स्टोरेज अहवाल	तिमाही
7	नेटवर्क व्यवस्थापन (डब्लुएएन आणि इंटरनेट कनेक्टिव्हिटी)	• डिव्हाइस, लिंक आणि घटक घटना अहवाल • तिमाही डिव्हाइस आणि लिंक क्षमता शिफारस अहवाल	तिमाही
8	आयटी सुरक्षा उपकरणे व्यवस्थापन	• घटना अहवाल	तिमाही
9	डेटाबेस प्रशासन- डीबी2	• डेटाबेस घटना अहवाल	तिमाही
10	डीआर प्लॅनिंग आणि डीआर ड्रिल्स	• डीआर ड्रिल क्रियाकलाप आणि सफलता अहवाल	तिमाही
11	लोड बॅलन्सर व्यवस्थापन- एलटीएम आणि जीटीएम	• घटना अहवाल	तिमाही
12	बॅकअप आणि रिस्टोअर व्यवस्थापन	• मासिक बॅकअप अहवाल • लागू असेल तसे अहवाल पुनर्संचयित करा	तिमाही

अनुक्रमांक	**कामाची व्याप्ती**	**डीएटीला सादर करायचे अहवाल**	**नियतकालिकता**
13	ओएस व्यवस्थापन	• सर्व्हर आरोग्य अहवाल • वापरकर्ता हक्क अहवाल • मासिक आधारावर आणि मागणीनुसार ओएस अहवाल • अद्यतने आणि पॅच अहवाल	मासिक
14	उपयोगिता सॉफ्टवेअर व्यवस्थापन	• प्रत्येक सर्व्हरसाठी उपयुक्तता सॉफ्टवेअर आवृत्ती अहवाल	मासिक
15	डेटा सेंटर ऑपरेशन्स	• डेटा सेंटर ऑपरेशन्स रिपोर्ट	तिमाही
16	उपकरणे स्थापना आणि कॉन्फिगरेशन	• घटनेचा अहवाल • पूर्णत्वाचा अहवाल	तिमाही
17	कार्यकारी सारांश	• कार्यकारी सारांश	तिमाही
18	एक्झिट मॅनेजमेंट प्लॅन	• निर्गमन व्यवस्थापनाचा प्रस्ताव	वार्षिक
19	एसएलए अनुपालन अहवाल	• एसएलए अनुपालन अहवाल	मासिक आणि तिमाही
20	व्यवसाय सातत्य योजना	• वार्षिक योजना आणि शिफारस	वार्षिक

परीशिष्ट 2.2.8

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.12.3; पृष्ठ 77)

आयटी मालमत्तेची आयटी सुरक्षा आणि संरक्षण

लॉगबुक देखभाल स्थिती		
51 नोंदींपैकी: • **"नाही"**: 47 नोंदी (92.2%) स्पष्टपणे सांगतात की कोणतेही लॉगबुक ठेवण्यात आलेले नाही. • **"कोणतीही टिप्पणी नाही"**: 3 नोंदी (5.9%) ने अस्पष्ट किंवा अस्पष्ट प्रतिसाद दिले. • **"लागू नाही":** 1 नोंद (1.9%) लागू नाही म्हणून चिन्हांकित केली.		
सेवा व्यत्यय विश्लेषण (नेटवर्क बिघाडाचे एकूण दिवस)		
51 नोंदींपैकी फक्त 4 नोंदी (7.8%) ने प्रत्यक्ष डाउनटाइम नोंदवला.		
अनुक्रमांक	**डीडीओ आयडी**	**डाउनटाइमच्या दिवसांची संख्या**
1	4501913421	1
2	4501903421	6
3	2201003521	50
4	7101003264	26

परीशिष्ट 2.2.9

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.13.2; पृष्ठ: 79)

एकूण खर्चाच्या 71 *टक्के* खर्च हा 31-अनुदान (वेतनेतर), 33-सवलत आणि 36-अनुदान (वेतन) या बाबींवर झाला

(₹ कोटींमध्ये)

तपशिलवार लेखाशीर्ष	वर्णन	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	एकूण बेरीज
1	वेतन	226.40	308.60	725.46	895.35	949.06	167.57	3272.45
2	मजुरी	253.31	1600.84	1702.16	1829.45	1865.08	576.49	7827.32
4	निवृत्ति वेतन शुल्क	2463.68	4683.07	6704.84	8593.42	9986.82	3610.33	36042.16
5	बक्षिसे	14.16	26.12	32.81	47.85	81.13	10.75	212.82
6	टेलिफोन, वीज आणि पाणी शुल्क	441.41	431.10	282.10	467.87	493.28	92.37	2208.13
10	कंत्राटी सेवा	93.59	168.53	517.71	1223.00	1406.37	255.03	3664.24
11	घरगुती प्रवास खर्च	61.38	78.61	40.45	137.19	89.95	11.51	419.09
13	कार्यालयीन खर्च	1223.56	3328.26	1826.76	2106.86	1689.42	188.44	10363.30
14	भाडे, दर आणि कर	219.56	264.37	232.61	394.74	449.32	48.21	1608.81
16	प्रकाशने	3.96	23.55	4.77	9.78	13.48	2.24	57.78
17	संगणक खर्च	192.42	265.09	198.79	302.37	340.62	35.63	1334.91
19	आहार शुल्क	1618.49	2012.74	1979.13	2384.43	2066.84	59.53	10121.16
20	इतर प्रशासकीय खर्च	17.06	12.35	42.68	155.06	158.85	36.79	422.79
21	पुरवठा आणि साहित्य	933.92	884.42	1356.43	2116.85	1979.20	120.49	7391.31
22	शस्त्रे आणि दारूगोळा	0.00	16.41	36.19	35.89	40.09	0.00	128.58
24	पेट्रोल, तेल आणि वंगण	112.19	122.66	123.58	131.23	174.21	25.86	689.73

तपशिलवार लेखाशीर्ष	वर्णन	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	एकूण बेरीज
25	कपडे, तंबू आणि भंडार	62.19	102.87	24.33	144.20	122.60	3.11	459.31
26	जाहिरात आणि प्रसिद्धी	77.35	111.80	75.60	114.53	150.43	3.87	533.58
27	लघु कामे	1231.07	2152.04	1065.51	2999.74	3981.58	70.70	11500.64
28	व्यावसायिक सेवा	164.30	360.94	342.40	529.50	397.74	68.73	1863.62
29	विक्रीसाठी वस्तूंची खरेदी	11.85	8.61	0.70	0.14	0.00	0.00	21.31
30	इतर कंत्राटी सेवा.	0.07	0.11	0.02	0.15	6.02	0.04	6.39
31	अनुदान (वेतनेतर)	58680.88	64449.54	67273.12	81820.07	98083.53	16757.70	387064.85
		54.95 %	47.89%	50.78 %	49.67%	47.69%	53.66%	
32	योगदान	1124.75	652.06	1065.21	3690.44	4099.84	279.15	10911.46
33	अनुदान (सब्सीडिस)	18055.42	30449.30	25214.69	22538.62	30917.65	1896.33	129072.01
		16.91%	22.63%	19.03%	13.68%	15.03%	6.07%	
34	शिष्यवृत्ती/भेटवस्तू	1309.26	712.65	621.93	765.01	1053.16	154.84	4616.86
35	भांडवली मालमत्ता निर्मितीसाठी अनुदान	386.40	708.48	1061.32	1173.96	1815.93	44.01	5190.09
36	अनुदान (वेतन)	8268.69	8977.79	5206.82	5748.63	6909.54	1491.86	36603.32
41	गुप्त सेवा खर्च	5.63	18.15	8.98	20.14	18.20	2.71	73.81
45	व्याज	0.30	32.19	95.54	129.98	331.26	5.70	594.97
50	इतर शुल्क	3672.19	5350.49	8907.19	11253.84	16470.35	3452.62	49106.68
51	मोटार वाहने	48.92	89.20	86.87	79.87	96.65	8.00	409.51
52	यंत्रसामग्री आणि उपकरणे	556.38	1035.47	721.16	1019.44	1122.22	45.24	4499.91

तपशिलवार लेखाशीर्ष	वर्णन	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	एकूण बेरीज
53	प्रमुख कामे	4541.81	4863.30	4523.58	7709.88	10903.33	1038.08	33579.99
54	गुंतवणूक	677.22	255.68	348.07	4113.36	7130.35	661.85	13186.54
57	पशुधन	2.82	3.39	4.39	7.46	2.72	0.18	20.96
60	इतर भांडवली खर्च	15.00	3.54	18.75	27.68	207.25	0.00	272.22
63	आंतर-खाते हस्तांतरण	0.36	0.01	0.03	0.11	0.00	0.00	0.51
72	यंत्रसामग्री आणि उपकरणांची दुरुस्ती आणि देखभाल	14.57	10.80	18.75	18.86	46.33	0.87	110.19
एकुन बेरीज		**106782.52**	**134575.09**	**132491.41**	**164736.98**	**205650.42**	**31226.87**	**775463.30**

परीशिष्ट 2.2.10

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.13.3; पृष्ठ: 79)

मास्टर टेबलमध्ये अनुदानात ज्या वस्तूंचा समावेश नाही अशा वस्तूंवर मंजुरी

(₹ कोटींमध्ये)

परिभाषित नसलेल्या अनुदानाचा प्रकार	प्रविष्ट केलेली मंजूरीची संख्या	मंजुरीची रक्कम
0	4504	35889.88
7	87030	240299.28
8	24609	161570.10
एकूण	**116143**	**437759.26**

परीशिष्ट 2.2.11

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.13.5; पृष्ठ: 81)

मंजूरीच्या तारखेपूर्वी सादर केलेले उपयोगिता प्रमाणपत्र

वर्ष	मंजुरी आवश्यक उपयोगिता प्रमाणपत्र	मिळालेली उपयोगिता प्रमाणपत्रे	मंजुरी तारखेपूर्वी सादर केलेले उपयोगिता प्रमाणपत्र
2018-2019	21849	21827	628
2019-2020	23602	23600	100
2020-2021	22352	22352	0
2021-2022	28969	28969	0
2022-2023	35741	35741	0
2023-2024	2767	2767	0
एकूण	**135280**	**135256**	**728**

परीशिष्ट 2.2.12

(संदर्भ: परिच्छेद: 2.2.15.2; पृष्ठ: 93)

ऑनलाइन प्रदान सातत्याने न वटणे (बाउन्स)

अनुक्रमांक	नोंदणी कोडसह प्राप्तकर्त्यांचे नाव	बँक खाते क्रमांक	आयएफएससी	वर्ष	बाउन्स पेमेंटची संख्या	रक्कम	नकार शेरा
1	बेरोजगार स्टेशनरी स्टोअर्सच्या मालक सुमेधा नागोराव डुकरे (4501000357000127)	11036971389	SBIN0005764	2019-2020	3	28210	खाते बंद केले
				2020-2021	4	143780	
				2021-2022	27	171865	
				2022-2023	0	0	
				2023-2024	3	11810	
2	मेसर्स. मल्हारी ऑटोमोबाईल (4501000357000029)	60033189183	MAHB0000059	2019-2020	20	1057506	खाते क्रमांक अस्तित्वात नाही
				2020-2021	27	1273004	
				2021-2022	14	1000760	
				2022-2023	11	1155326	
				2023-2024	7	822117	
3	मा वैष्णवी डीझेल्स (4501000357000107)	62346475890	SBIN0014932	2019-2020	0	0	खाते बंद केले
				2020-2021	0	0	
				2021-2022	14	331980	
				2022-2023	9	175344	
				2023-2024	8	378138	
4	प्रफुल्ल स्क्रीन्स (4501000357000075)	55103070001247	SYNB0005510	2019-2020	4	284682	अवैध लाभार्थी खाते क्रमांक
				2020-2021	13	241749	
				2021-2022	10	60090	
				2022-2023	16	49900	
				2023-2024	36	172435	
5	संकटमोचन पेट्रोलियम एजन्सी (4501000357000036)	32497452125	SBIN0001415	2019-2020	11	619936	खाते बंद केले
				2020-2021	3	131233	
				2021-2022	6	442174	
				2022-2023	9	1017774	
				2023-2024	1	90181	
6	श्री साई ऑटो (4501000357000015)	355505040000191	UBIN0535559	2019-2020	13	478140	खाते बंद केले
				2020-2021	0	0	
				2021-2022	7	436486	
				2022-2023	5	29144	
				2023-2024	4	403368	
7	एसआर ऑटोमोबाईल्स (4501000357000018)	970820100110013	BKID0009708	2019-2020	17	672908	उल्लेख नाही
				2020-2021	16	765079	
				2021-2022	17	1045991	
				2022-2023	7	495029	
				2023-2024	0	0	
एकूण					**342**	**13986139**	

परीशिष्ट 2.5.1

(संदर्भ: परिच्छेद 2.5; पृष्ठ 107)

सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या कर्मचाऱ्यांमध्ये वितरित करण्यासाठी मंजूर केलेल्या शुल्काचा तपशील:

पद	रक्कम (₹)		
एसीएस	16536016		
एई	4625020		
सहाय्यक मुख्य अभियंता	7270150		
अभियंत्यांचे सहाय्यक	995300		
मुख्य अभियंता	26649676		
लिपिक	962998	मंत्रालयातील अधिकाऱ्यांमध्ये वाटप करण्यासाठी मंजूर झालेली रक्कम:	
डीएओ	20000	एसीएस	16536016
उप-अभियंता	25412125	सचिव	20659208
डेस्क अधिकारी	7938791	उपसचिव	24475681
आराखडाकार	378841	अवर सचिव	11834214
उप-सचिव	24475681	डेस्क अधिकारी	7938791
उप-अधीक्षक अभियंता	1447688	**एकूण**	**81443910**
कार्यकारी अभियंता	24000027		
जेई	2660249	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. अमरावती	6391735
प्रकल्प अधिकारी	3963572	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. छत्रपती संभाजीनगर	8623764
एसई व्हीक्यूसीसी	1101184	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. नांदेड	1106318
सचिव	20659208	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी नाशिक	14493114
विभागीय अभियंता	10970156	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. मुंबई	5303809
अधीक्षक अभियंता	25275264	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. नागपूर	10358482
अवर सचिव	11834214	10 % एस.ई.व्ही. आणि क्यू.सी.सी. पुणे	6809172
रिक्त	92274	50% शासन	264030763
एकूण	**217268434***	**एकूण**	**317117157****
जमा झालेली एकूण रक्कम **(217268434 + 317117157) = ₹ 534385591**			

परीशिष्ट 2.6.1

(संदर्भ: परिच्छेद 2.6; पृष्ठ 112)

बोनसच्या देयकाची गणना

विवरण	गणना	रक्कम (₹ मध्ये)
विभागाकडील गणनेनुसार	विभागाद्वारे 179 दिवसांसाठी (5 व्या टप्प्यासाठी 124 दिवस आणि COD साठी 55 दिवस) मंजूर केलेला बोनस	
पहिल्या 30 दिवसांसाठी बोनस	1077700000 * 60% * 0.5%	₹ 32,33,100
पुढील 149 दिवसांसाठी बोनस	107770 * 149	₹ 1,60,57,730
एकूण (अ)		**₹.1,92,90,830**
लेखापरीक्षणाकडील गणनेनुसार	सीओडी (COD) साठी ५५ दिवसांचा प्रत्यक्ष बोनस अनुज्ञेय आहे.	
पहिल्या 30 दिवसांसाठी बोनस	1077700000 * 60% * 0.5%	₹ 32,33,100
25 दिवसांसाठी बोनस	107770 * 25	₹ 26,94,250
एकूण (ब)		**₹ 59,27,350**
जास्तीची रक्कम	**(अ - ब)**	**₹ 1,33,63,480**

संक्षिप्त शब्दावली

संक्षिप्त शब्दावली

संक्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
प्र.मा.	प्रशासकीय मान्यता
एडी	प्रशासकीय विभाग
म.ले.	महालेखाकार
एएमआरयुटी	अटल पुनरुज्जीवन आणि शहरी परिवर्तन अभियान
एपीओ	वार्षिक संचालन योजना
बीसी	व्यवसाय सातत्य
बीसीपी	व्यवसाय सातत्य योजना
बिम्स	अर्थसंकल्प अंदाज, वाटप आणि देखरेख प्रणाली
बीपीसी	प्रकल्प बोली खर्च
भरपाई वनीकरण	भरपाई वनीकरण
सीएएटी	संगणक सहाय्यित लेखापरीक्षण तंत्र
सीएएफ	भरपाई वनीकरण निधी
कॅम्पा	भरपाई वनीकरण नियोजन, व्यवस्थापन आणि प्राधिकरण
सीएआर	नागरी विमान वाहतूक आवश्यकता
सीए	सवलत करार
सीएटीपी	जलसंधारण क्षेत्र उपचार योजना
सीसीएफ	मुख्य वनसंरक्षक
मु.अभि.	मुख्य अभियंता
सीएमपी	रोख व्यवस्थापन प्रकल्प
नि.अ.	नियंत्रण अधिकारी
सीओडी	वाणिज्यिक संचालन तारीख
सीपीटीपी	संयुक्त परिविक्षाधीन प्रशिक्षण कार्यक्रम
डीएटी	संचालक, लेखा व कोषागारे
डीसीएफ	उपवनसंरक्षक
डीसीपीएस	परिभाषित अंशदायी निवृत्तीवेतन प्रणाली
डीडीओ	आहरण व संवितरण अधिकारी
डीजीसीए	महासंचालक, नागरी विमान वाहतूक
डीओए	संचालनालय, विमान वाहतूक
डीपीआर	सविस्तर प्रकल्प अहवाल
डीआर	आपत्ती पुनर्प्राप्ती
डीआरपी	आपत्ती पुनर्प्राप्ती योजना
डीएसआय	डिजिटल स्वाक्षरी पायाभूत सुविधा
कार्य. समिती	कार्यकारी समिती
कार्य. अभि.	कार्यकारी अभियंता
एफसीए	वन (संवर्धन) अधिनियम
एफडी	वित्त विभाग
एफडीसीएम	महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ लि.

संक्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
एफएसआय	भारतीय वन सर्वेक्षण
जीबी	नियामक मंडळ
जीओआय	भारत सरकार
जीओएम	महाराष्ट्र शासन
जीआर	शासन निर्णय
ग्रास	शासकीय प्राप्ती लेखा प्रणाली
एचएएम	संकरित वार्षिकी मॉडेल
एचओएफएफ	वन दल प्रमुख
आयडीइए	संवादात्मक डेटा निष्कर्षण आणि विश्लेषण
आयई	स्वतंत्र अभियंता
आयएफएमएस	एकात्मिक वित्तीय व्यवस्थापन प्रणाली
आयडब्ल्युएमपी	एकात्मिक वन्यजीव व्यवस्थापन योजना
एमएएचएआयटी	महाराष्ट्र माहिती तंत्रज्ञान महामंडळ लिमिटेड
न.प.	नगर परिषद
एमआयएस	व्यवस्थापन माहिती प्रणाली
एमजेपी	महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
एमएलडी	दशलक्ष लिटर प्रतिदिन
एमओइएफ ॲन्ड सीसी	पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय
एमपीडब्ल्यू	महाराष्ट्र सार्वजनिक बांधकाम
एमआरओ	देखभाल, दुरुस्ती आणि तपासणी
एमएसइडीसीएल	महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी लिमिटेड
एमएसपी	सेवा प्रदाता व्यवस्थापन
एन-एफएल	बिगर-वन जमीन
एनआयसी	राष्ट्रीय माहितीशास्त्र केंद्र
एनपीएस	राष्ट्रीय निवृत्तीवेतन प्रणाली
एनपीव्ही	निव्वळ वर्तमान मूल्य
ओ&एम	संचालन आणि देखभाल
पीसीसीएफ	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक
पीकेआय	पॅकेज की इंफ्रास्ट्रक्चर
पीएमकेआय	कामगिरीचे प्रमुख निर्देशक
पीएमटी	कामगिरी देखरेख साधने
पीपीपी	सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी
पीएसयु	सार्वजनिक उपक्रम
पीटीआर	पेंच व्याघ्र अभयारण्य
सा.बां.वि.	सार्वजनिक बांधकाम विभाग
आरएफ/पीएफ	राखीव वन किंवा संरक्षित वन
आरएफओ	वनपरिक्षेत्र अधिकारी
आरपीओ	पुनर्प्राप्ती बिंदू उद्दिष्ट्ये
आरटीओ	पुनर्प्राप्ती वेळ उद्दिष्ट्ये

संक्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आरटीएस	सेवेत परत येणे
आरव्हीबी	परतावा व्हाउचर बिल
एसबीआय	स्टेट बँक ऑफ इंडिया
एससी	सुकाणू समिती
एससीडी	पुर्णत्वाची नियोजित तारीख
एसव्हीके	सेवानीवृत्त वन कर्मचारी
एसएलए	सेवा स्तर करार
एसपीव्ही	विशेष उद्देश वाहन
एसआरएसडब्ल्युओआर	बदलीशिवाय साधे यादृच्छिक नमुना निवड
एसएससीए	विषय-विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण
टीसीएल	टाटा कम्युनिकेशन लिमिटेड
टीसीएस	टाटा कन्सल्टन्सी सर्व्हिसेस
टीएनए	प्रशिक्षण गरजांचे विश्लेषण
टीएस	तांत्रिक मंजुरी
युबीआय	युनियन बँक ऑफ इंडिया
युडीडी	शहरी विकास विभाग
युआरएल	सार्वत्रिक संसाधन स्थाने
युटी	केंद्रशासित प्रदेश
व्हीटीओ	आभासी कोषागार अधिकारी
डब्ल्युटीपी	जलशुद्धीकरण प्रकल्प
झेडपी	जिल्हा परिषद

https://cag.gov.in/ag/nagpur/en

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

Report of the
Comptroller and Auditor General of India
for the period ended March 2024

Government of Maharashtra
Report No. 4 of 2026
(Compliance Audit – Civil)

Report of the
Comptroller and Auditor General of India
for the period ended March 2024

Government of Maharashtra
Report No. 4 of 2026
(Compliance Audit – Civil)

TABLE OF CONTENTS

Preface

This report of the Comptroller and Auditor General of India for the year ended 31 March 2024 has been prepared for submission to the Governor of the State of Maharashtra under Article 151 of the Constitution of India.

This report contains significant audit findings of the Compliance Audit of the State Government Departments and Autonomous Bodies conducted under the provisions of the Comptroller and Auditor General's (Duties, Powers and Conditions of Service) Act, 1971 and Regulations on Audit and Accounts, 2020 issued thereunder by the Comptroller and Auditor General of India.

The instances mentioned in this report are those, which came to notice in the course of test audit for the year 2023-24 as well as those which came to notice in earlier years, however, could not be reported in the previous audit reports; instances relating to the period subsequent to 2023-24 have also been included, wherever necessary.

The audit has been conducted in conformity with the Auditing Standards (March 2017) issued by the Comptroller and Auditor General of India.

EXECUTIVE SUMMARY

This Report of the Comptroller and Auditor General of India (C&AG) relates to matters arising from compliance audit of government departments and autonomous bodies of the Government of Maharashtra (GoM) falling under the jurisdiction of Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur.

The primary purpose of this Report is to bring important results of audit to the notice of the State Legislature. The findings of audit are expected to enable the executive to take corrective actions and also, to frame policies and directives that will lead to improved operational efficiency and financial management of the organisation, thus contributing to better governance.

This Report consists of one **Subject Specific Compliance Audit on 'Maharashtra Compensatory Afforestation Management and Planning Authority'**, one **Information Technology Audit on 'Integrated Financial Management System'** and **five individual audit paragraphs**.

Subject Specific Compliance Audit on 'Maharashtra Compensatory Afforestation Management and Planning Authority'

Maharashtra has a forest cover of 50,858 sq. km. which includes 9,865.62 sq. km of very dense forest, 21,577.79 sq. km of medium dense forest and 19,415.12 sq. km of open forest. If, the forest land is required for any developmental project, the user agency, has to obtain clearance from the Ministry of Environment, Forest and Climate Change (MoEF&CC) and to pay compensation in the form of the amount for Compensatory Afforestation (CA) in the State Compensatory Afforestation Fund prescribed by MoEF&CC. Maharashtra Compensatory Afforestation Planning and Management Authority (Maha CAMPA) is to manage and utilise the State CA Fund in carrying out CA activities to compensate the loss of forest and trees as a result of diversion of forest land for non-forest use.

The SSCA on Maha CAMPA was taken up during August 2024 to February 2025 covering the period 2019-20 to 2023-24. The findings of the SSCA, alongwith recommendations, are summarized below:

- Maha CAMPA could achieve only 47.37 *per cent* of planned activities under compensatory afforestation and could utilise only 42.48 *per cent* of the approved amount in the Annual Plan of Operation (APO) due to delay in preparation, submission and approval of the APO.
- In 60 projects in 11 divisions as against the 4,168.01 hectare of forest land diverted, the CA to the extent of 3,777.33 hectare was planned/done on the forest land and not on non-forest land as envisaged.
- The Compensatory afforestation on 2,592.73 hectares of land could not be taken up due to faulty site selection and diversion of approved land for other plantation schemes.
- As of March 2024, 5,727.243 hectare of non-forest land received for CA had not been notified as Reserve Forest or Protected Forest, thereby remaining outside the legal framework and safeguards of the Indian Forest Act, 1927.

- Irregular diversion of CAMPA fund of ₹ 94.69 crore for execution of budgeted schemes. The implementing agencies have unauthorizedly executed works amounting to ₹ 40.37 crore which were not in APO.
- Irregular remittance of amounts towards CA to the National Authority by the user agencies and non-receipt of interest of ₹ 40.80 crore for delayed remittance of the collected amount by the National Authority.
- Maha CAMPA disbursed ₹ 5.50 crore to Forest Development Corporation of Maharashtra during 2021-22 and 2022-23 for the establishment of Rescue Centre in Gorewada Zoo in violation of the CAF Rules, 2018.
- Governing Body was non-functional and Steering Committee and Executive Committee did not conduct regular meetings resulted in insufficient supervision over the activities of Maha CAMPA.

Audit recommends that:

- *Maha CAMPA may institute an internal planning calendar with defined timelines and accountability to ensure submission of APOs to the National Authority by the prescribed due dates and release of funds in sync with approved schedules.*
- *The Department may create and operationalise a verified land bank of suitable non-forest land, supported by joint site inspections and geo-referencing, to ensure timely completion of Compensatory Afforestation within one year or two growing seasons as prescribed.*
- *The Government may issue necessary directions to ensure that all CA receipts are credited directly to the State CAMPA Fund by user agencies in accordance with Section 4 of the CAF Act, 2016, and discontinue routing through National CAMPA.*
- *Maha CAMPA may formulate and implement a formal investment policy and invest surplus balances in Government securities or term deposits of scheduled banks in line with Sections 26 and 30 of the CAF Act, 2016.*
- *The meeting of the Governing Body, Steering Committee and Executive Committee of Maha CAMPA may be convened at prescribed intervals and mandated to review physical progress, fund utilisation and record maintenance to strengthen monitoring and internal controls.*

Information Technology (IT) Audit on 'Integrated Financial Management System'

GoM initiated computerization since 1996-1997 with the development of various modules for its departments. Government of India (GoI) instructed (May 2007) to implement Integrated Financial Management System (IFMS) through an e-Governance project.

GoM initiated the action of automation of budget estimation, allocation and monitoring functions, accounting of expenditures and receipts of Government, Pay and other personal claims of employees including Pension, from April 2008. These functions were automated and integrated with development of five web-enabled modules. Mahakosh Portal provides links to various Applications

developed by Finance Department. IFMS typically consists of modules for Budget, Treasury, Bill/Payment processing, Receipts Accounting, Pension Management, Salary management through SEVAARTH module which has five sub modules.

The IT Audit on IFMS was taken up covering the period 2018-19 to 2023-24. The findings of the IT Audit are summarized below:

- There were lapses in the implementation of key components outlined in the Service Level Agreement (SLA). The failure to develop and deploy the Performance Monitoring Tools (PMT) and the Package Key Infrastructure compromised both project oversight and data security.
- While the IFMS infrastructure is centrally hosted and physically secure, there were vulnerabilities at the client level *e.g.* use of unlicensed software, lack of restrictions on software installations and unrestricted use of external devices such as USBs.
- There were several critical security and access control weaknesses like absence of two-factor authentication and encryption in key modules, inadequate enforcement of password policies, lack of user account lockout mechanisms, improper role and user management.
- Audit noticed inadequate assessment of User Level Requirements, resulting into manual intervention for preparation of bills.
- Various modules have certain deficiencies in data integrity *viz.*, Sanction on items which are not defined in grant-in-aid type Master, validation controls *viz.*, specifically unique composite key constraints.
- The system does not enforce critical referential integrity checks between master and transactional data. Duplicate entries in master tables, processing of claims for unregistered or duplicate beneficiaries, and lack of referential and composite key constraints compromised the reliability of financial transactions.
- The Department did not conduct a training needs analysis for the effective and efficient utilization of IFMS modules. The absence of periodic drills raises concerns about the effectiveness of Disaster Recovery (DR) plans.

Audit recommends that:

- *The completion of remaining components of the project may be ensured.*
- *Logical access controls should be in place as per Maharashtra e-Governance policy 2011.*
- *Ensure a robust feedback mechanism to regularly assess the performance of the IFMS.*
- *Adequate application controls are in place for data integrity.*

Other Compliance Audit Observations

Water Supply and Sanitation Department

During audit of Water Supply and Sanitation Department, major audit findings noticed are as follows:

- Faulty preparation of Detailed Project Report of 'Water supply to 53 villages of Atpadi taluka in Sangli District' led to wasteful expenditure of ₹ 94.39 crore and non-commissioning of the water supply scheme despite being physically completed.
- Non-availability of electricity supply due to unpaid dues of ₹ 7.77 crore of MSEDCL resulted in keeping pumping machinery procured for Beed Water Supply Scheme idle/unused and expenditure of ₹ 97.28 lakh was rendered unfruitful.

Public Works Department

During audit of Public Works Department, major audit findings noticed are as follows:

- Irregular distribution of fees of ₹ 21.73 crore charged for preparation/scrutiny of detailed plans and estimates or to accord technical sanction from Local Bodies, Municipal Councils and other Government departments among the personnel of the Public Works Department.
- Irregular payment of bonus of ₹ 1.34 crore to concessionaire for early achievement of milestone not provided in the concession agreement.

Director of Aviation (General Administration Department)

During audit of Director of Aviation (General Administration Department), major audit finding noticed is as follows:

- Avoidable expenditure of ₹ 2.07 crore due to delay in appointment of the Maintenance, Repair and Overhaul agency for H-145 Helicopter.

CHAPTER – I

INTRODUCTION

CHAPTER I

INTRODUCTION

1.1 About this report

This Report of the Comptroller and Auditor General of India (C&AG) relates to matters arising from compliance audit of expenditure of government departments and autonomous bodies of the Government of Maharashtra (GoM) falling under the jurisdiction of Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur.

Under the directions of the C&AG, the offices of the Principal Accountant General (Audit-I), Maharashtra, Mumbai and the Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur conduct the audit of various Government departments and offices, autonomous bodies and public sector undertakings (audited entities) falling under their audit jurisdiction. The audit jurisdiction of the office of Principal Accountant General (Audit-I), Maharashtra, Mumbai and office of Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur have eight clusters each as shown in **Table 1.1**.

Table 1.1: Cluster-wise distribution of audit jurisdictions

Sr. No.	Clusters falling under the jurisdiction of Principal Accountant General (Audit-I), Maharashtra, Mumbai	Clusters falling under the jurisdiction of Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur
1	Health and Welfare	Energy and Power
2	Education, Skill Development and Employment	Industry and Commerce
3	Rural Development	Transport
4	Agriculture, Food and Allied Industries	Environment, Science & Technology
5	Water Resources	Public Works
6	Urban Development	Finance
7	Culture and Tourism	IT and Communication
8	General Administration	Law and Order

The cluster-wise list of departments, autonomous bodies and public sector undertakings audited by this office are shown in **Table 1.2** and the details are given in ***Appendix 1.1***.

Table 1.2: Cluster-wise number of departments, autonomous bodies and public sector undertakings in the audit jurisdiction

Name of the cluster	Number of departments	Number of autonomous bodies	Number of public sector undertakings
Energy and Power	1	2	8
Industry and Commerce	1	1	29
Transport	2	1	6
Environment, Science & Technology	2	3	4
Public Works	2	1	16
Finance*	2	-	4
IT and Communication	1	-	1
Law and Order	2	2	1
Total	**13**	**10**	**69**

** Finance cluster not included in this report*

This report deals with the audit observations arising out of audit of expenditure of selected units from 11 departments and ten autonomous bodies falling under seven clusters under the audit jurisdiction of Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur. The audit observations on the audit of Finance cluster falling under revenue sector and audit of PSUs falling under commercial sector are being reported separately through separate reports.

The primary purpose of this report is to bring the important results of audit to the notice of the State Legislature. Auditing standards require that the materiality level for reporting should be commensurate with the nature, volume and magnitude of transactions. The findings of audit are expected to enable the executive to take corrective actions as also to frame policies and directives that will lead to improved operational efficiency and financial management of the organisations thus, contributing to better governance.

1.2 Audited entity profile

The departments in the State at the Secretariat level are headed by Additional Chief Secretaries/Principal Secretaries/Secretaries and assisted by Directors/ Commissioners and sub-ordinate officers. A summary of the state government's fiscal transactions during 2023-24 *vis-a-vis* the previous year is given in **Table 1.3**.

Table 1.3: Summary of Fiscal operations in 2023-24 compared to 2022-23

(₹ in crore)

Receipts	2022-23	2023-24	Disbursements	2022-23	2023-24
Section-A: Revenue Account					
Revenue receipts			Revenue expenditure		
Own Tax Revenue	2,77,486.31	3,02,343.37	General Services	1,30,590.81	1,39,874.71
Non-Tax Revenue	16,776.41	20,857.94	Social Services	1,63,329.16	1,89,224.05
Share of Union Taxes/Duties	60,000.97	71,349.75	Economic Services	80,819.94	83,363.03
Grants-in-aid from Government of India	51,414.24	36,045.40	Grants-in-aid and Contributions	32,874.49	31,888.67
Total Section-A Revenue receipts	**4,05,677.93**	**4,30,596.46**	**Total Section-A Revenue expenditure**	**4,07,614.40**	**4,44,350.46**
Section-B: Capital Account and others					
Miscellaneous Capital Receipts	0	0	Capital Outlay	61,643.61	72,573.40
			General Services	3,526.56	5,579.89
			Social Services	9,134.20	15,243.68
			Economic Services	48,982.85	51,749.83
Recoveries of Loans and Advances	642.62	742.20	Loans and Advances disbursed	4,664.41	4,974.16
Public Debt Receipts	87,572.84#	1,25,820.67@	Repayment of Public Debt	37,665.79#	40,649.98@
Appropriation from Contingency Fund	200.00	0.00	Appropriation from Contingency Fund	200.00	0.00
Contingency Fund	200.00	0.00	Contingency Fund	200.00	0.00
Public Account Receipts	1,43,466.93	1,36,495.89	Public Account Disbursements	1,21,973.69	1,23,351.19
Opening Cash Balance	77,692.29	81,490.71	Closing Cash Balance	81,490.71	89,246.74
Total Section B Receipts	**3,09,774.68**	**3,44,549.47**	**Total Section B Disbursements**	**3,07,838.21**	**3,30,795.47**
Grand Total (A+B)	**7,15,452.61**	**7,75,145.93**	**Grant Total (A+B)**	**7,15,452.61**	**7,75,145.93**

@ Excluding transactions under Special Drawing facility on 91 days (Receipt and Disbursement of ₹ 166.85 crore)

Excluding transactions under Special Drawing facility on 91 days (Receipt and Disbursement of ₹ 7,129.25 crore)

(Source: Finance Accounts of respective years)

1.3 Authority for audit

The authority for audit by the C&AG is derived from Articles 149 and 151 of the Constitution of India and the Comptroller and Auditor General's (Duties, Powers and Conditions of Service) Act, 1971. The C&AG conducts audit of expenditure and revenue of the departments, autonomous bodies and public sector undertakings of GoM under the provisions of the DPC Act and Regulations on Audit and Accounts, 2020 issued by the C&AG.

1.4 Planning and conduct of audit

The audit process starts with the preparation of the Annual Audit Plan on the basis of the assessment of risk faced by audited entities based on expenditure incurred and revenue generated, criticality, complexity of activities, the levels of delegated financial powers, audit perception, assessment of overall internal controls and concerns of stakeholders and past trends of the audit observations. The unit offices under various departments are categorised into high, medium and low risk units according to the above parameters. The frequency and extent of audit are decided, based on this risk assessment.

After completion of audit of each unit, Inspection Reports (IRs) containing audit findings are issued to the Heads of the offices inspected. The Heads of the offices inspected are requested to furnish replies to the audit findings within one month of receipt of the IRs. Whenever replies are received, audit findings are either settled or further action for compliance is advised. The important audit observations arising out of these IRs are processed for inclusion in the audit reports which are submitted to the Governor under Article 151 (2) of the Constitution of India.

1.5 Responsiveness of Government to Audit

1.5.1 Outstanding Inspection reports

Periodical audit inspections of government departments, autonomous bodies and Public Sector Undertakings are conducted to test-check their transactions and verify the maintenance of important accounting and other records as per prescribed rules and procedures. These inspections are followed up with IRs which are issued to the heads of the offices inspected, with copies to the next higher authorities. Half-yearly reports of pending IRs are sent to the secretaries of the departments concerned to facilitate monitoring of action taken on the audit observations included in the IRs.

As of June 2024, 2255 IRs (10,395 paragraphs) were outstanding for settlement. Year-wise details of IRs and paragraphs are shown in ***Appendix 1.2***. This indicated that timely and effective steps are not being taken to settle outstanding audit issues.

1.5.2 Departmental Audit Committee

The Finance Department, GoM instructed (December 1985) all the administrative departments to constitute Audit Committees to review outstanding IRs and paragraphs and to take prompt action for their settlement. Each committee so established shall comprise of a representative of administrative department, Audit and a nominee from the Finance Department besides, the head of the department of the auditable entity. A representative

from the audit office not below the rank of Deputy Accountant General is the member of the Audit Committee. The Audit Committee Meetings (ACMs) are required to be held at least once in every quarter.

During 2023-24, Nine ACMs were conducted as indicated in **Table 1.4**.

Table 1.4: ACMs conducted during 2023-24

Sr. No.	Name of the Administrative Department	No. of ACMs held	No. of IRs settled	No. of paras settled
1	PWD	4	0	563
2	Energy	3	5	86
3	Industry	2	15	63
Total		**9**	**20**	**712**

As evident from Table 1.4, out of 11 administrative departments under the audit jurisdiction of the Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur, covered in this Report, ACMs were conducted by only three administrative departments during 2023-24.

1.5.3 Response of departments to draft paragraphs and compliance audits

Five draft paragraphs, one Subject Specific Compliance Audit and one Information Technology (IT) Audit appearing in this report were forwarded demi-officially to the Principal Secretaries/Secretaries of the departments concerned during the period between February 2025 and October 2025 with a request to send responses within four weeks. Replies to four draft paragraphs have not been received.

1.5.4 Follow-up on audit report

According to instructions issued by the Finance Department, GoM in January 2001, administrative departments were required to furnish Explanatory Memoranda (EMs) duly verified by Audit to the Maharashtra Legislature Secretariat in respect of paragraphs included in the Audit Reports of the C&AG of India, within three months of presenting the audit reports to the State Legislature. The administrative departments, however, did not comply with these instructions. The status of outstanding EMs from 2015-16 to 2021-22 is indicated in **Table 1.5**. The cluster-wise details are shown in ***Appendix 1.3***.

Table 1.5: Status of outstanding EMs for Audit Reports of year from 2015-16 to 2021-22

Audit Report	Date of tabling of Report	Number of paragraphs and Reviews	Number of EMs received	Balance
2015-16	11 August 2017 (RS-Transport, IT, Home)	7	7	0
	7 April 2017 (PSUs)	7	7	0
2016-17	28 March 2018 (ES)	2	2	0
	20 July 2018 (RS-Transport, IT, Home)	4	4	0
	20 July 2018 (PSUs)	8	8	0
2017-18	2 July 2019 (ES)	4	3	1
	4 March 2020 (RS-Transport, IT, Home)	4	4	0
	4 March 2020 (PSUs)	7	7	0
2018-19	08 September 2020 (ES)	4	4	0

Audit Report	Date of tabling of Report	Number of paragraphs and Reviews	Number of EMs received	Balance
	08 September 2020 (PSUs)	2	2	0
2019-21	04 August 2023 (Compliance Audit)	7	7	0
2021-22	18 July 2025 (Compliance Audit)	2	0	2
Total		**58**	**55**	**3**

ES-Economic Sector Report; RS-Revenue Sector; PSU-Public Sector Undertaking

As seen from the **Table 1.5** out of 58 paragraphs and reviews included in Audit Reports, EMs for 55 paragraphs were received during the period from 2015-16 to 2021-22.

The Public Accounts Committee (PAC) and the Committee on Public Undertakings (COPU) lay down in each case, the period within which Action Taken Notes (ATNs) on its recommendations should be sent by the departments with a view to ensure accountability of the Executive in respect of all the issues dealt with in the Audit Reports.

During the period from 2015-16 to 2023-24 the PAC and COPU discussed 144 paragraphs pertaining to audit reports 2010-11 to 2015-16. The position of PAC and COPU recommendations on which ATNs were awaited (June 2024) is indicated in **Table 1.6**.

Table 1.6: Position of outstanding ATNs on PAC/COPU recommendations

Year	Audit Report	PAC/COPU/ Report Number	Year of PAC/ COPU	Number of PAC/ COPU recommendations	Number of ATNs awaited
2010-11	PSUs	01	2020-21	06	06
		06,11,07	2015-16	05	05
2011-12	PSUs	05	2015-16	01	01
		18	2017-18	03	03
		06	2015-16	02	02
	RS (Transport)	33	2017-18	03	03
		34	2017-18	64	02
2012-13	ES	45,60	2017-18	26	18
	PSUs	06	2015-16	01	01
	RS (Transport)	37	2017-18	06	06
2013-14	PSUs	07	2015-16	01	01
	RS (Transport)	19	2015-16	09	07
2014-15	ES	43	2017-18	20	18
	GSS	61	2017-18	13	12
	PSUs	02	2020-21	05	05
		18	2017-18	03	03
	RS	66	2017-18	05	05
2015-16	ES	39	2017-18	13	01
Total				**186**	**99**

As seen from above Table, 99 ATNs are awaited from 11 departments. The cluster-wise position of PAC and COPU recommendations on which ATNs were awaited (June 2024) is indicated in ***Appendix 1.4***.

1.6 Results of audit

Position of local audit conducted during the year

Test check of the records of 307 units of Energy, Industry, Transport, Forest, PWD, Environment and Climate Change, Water supply and Sanitation, Information Technology, Home and Law and Legal Affairs conducted during the year 2023-24 revealed under assessment/Short levy/loss of revenue aggregating to ₹ 11755.00 crore in 2503 observations. During the course of the year, the concerned Departments accepted under assessment and other deficiencies of ₹ 667.95 crore involved in 148 observations which were pointed out in audit during 2023-24. The departments collected ₹ 33.71 crore during 2023-24, pertains to audit findings of 2023-24 and previous years are shown in ***Appendix 1.5***.

Coverage of this Report

This Report contains results of a Subject Specific Compliance Audit on 'Maharashtra Compensatory Afforestation management and Planning Authority', Information Technology Audit on 'Integrated Financial Management System' and five audit paragraphs selected from the audit detection made during the local audit, discussed in Chapter II.

CHAPTER – II

AUDIT OF TRANSACTIONS: GOVERNMENT DEPARTMENT

CHAPTER – II

FOREST DEPARTMENT

2.1 Subject Specific Compliance Audit on 'Maharashtra Compensatory Afforestation Management and Planning Authority'

Why did we do this audit?

- CA activities were planned and undertaken successfully as per rules, regulations and guidelines.
- The finances of Maha CAMPA are managed efficiently as per the existing rules and regulations.
- Internal control, monitoring and evaluation mechanisms are adequate and effective.

What did we find?

- Land banks not created; CA shortfalls in high-diversion divisions.
- APO delays, non-execution of approved works, and execution of unapproved works.
- Excess, short and irregular release of CAMPA funds.
- Delayed remittance, non-investment of surplus, and interest loss.
- Weak governance, poor monitoring, and irregular statutory meetings.

Key figures

- Maha CAMPA could achieve only 47.37 *per cent* of physical targets and could spend only 42.48 *per cent* of planned expenditure due to delay in finalisation of APOs.
- Non-execution of site-specific CA works in 2,592.73 hectares of land due to faulty site selection.
- Incorrect routing of CA receipts through National CAMPA and non-receipt of interest of ₹ 40.80 crore.
- Non-investment of balance of CAMPA fund ranging from ₹ 2,184.19 crore to ₹ 3,093.40 crore.
- Non-functioning of the GB and insufficient meetings SC and EC.

What do we recommend?

- Time-bound APO planning and synchronised fund release.
- Verified non-forest land bank for timely CA execution.
- Direct credit of CA receipts to State CAMPA Fund.
- Formal investment policy and deployment of surplus funds.
- Regular statutory meetings and strengthened monitoring controls.

2.1.1 Introduction

Maharashtra has a forest cover[1] of 50,858 sq. km. which is around 16.53 *per cent* of the total geographical area of 3,07,713 sq. km of the State.

---

[1] As per India State of Forest Report 2023

Out of the total forest cover, 9,865.62 sq. km is very dense forest, 21,577.79 sq. km is medium dense forest and 19,415.12 sq. km is open forest.

Forest land is utilized for developmental activities as required, like the construction of roads, irrigation, water supply schemes and industries *etc*., however, there are legal provisions that are to be followed for such use. Section 2 of the Forest (Conservation) Act (FC Act), 1980 prescribes that no State Government or other authority shall use the forest land for non-forest purposes except with the prior approval of the Central Government.

Further, if any forest land is required for any developmental project, the user agency[2] (government or private), must apply for clearance from the Ministry of Environment, Forest and Climate Change (MoEF&CC), before using the forest land for non-forest purposes. This proposal is to be submitted through the forest department of the concerned State Government. If clearance is given, then the user agency must pay compensation in the form of the amount for Compensatory Afforestation (CA), Net Present Value (NPV), Catchment Area Treatment Plan (CATP) or wildlife conservation plan *etc.*

The Compensatory Afforestation Fund (CAF) Act, 2016 provides for the establishment of funds under the public accounts of India and the public accounts of each State and crediting thereto the money received from the user agencies towards CA, additional CA, penal CA, NPV and all other amounts recovered from such agencies under the FC Act, 1980.

The Act also provides for the constitution of authorities each at the National as well as at each of the State and Union Territory (UT) levels for the administration of the funds and to utilise the money so collected for undertaking compensatory afforestation in the form of artificial regeneration (plantations), assisted natural regeneration *etc.*

Government of India (GoI) Guidelines (2 July 2009) required the setting up of state level Compensatory Afforestation Planning and Management Authority (CAMPA) for receiving CAMPA funds and prescribed procedures for utilization of the CAMPA funds. The State CAMPA in Maharashtra has been constituted by GoM in accordance with these guidelines and is managing CAMPA funds as per directives received from the Government of India and State Government from time to time.

GoI enacted the CAF Act, 2016 in August 2016 and notified the corresponding CAF Rules, 2018 in August 2018. Both, the Act and the Rules came into effect from 30 September 2018 and the State CAMPA was renamed as Maha CAMPA.

Maha CAMPA operationalizes its activities and implementation processes primarily through the Territorial, Wildlife and Social Forestry wings of Forest Department. It also networks with stakeholder institutions, persons, bodies and organizations concerned with the use and practice of knowledge pertaining to environment, forestry, wildlife, biodiversity and livelihood systems as per area and subject-specific requirements and attainment of Maha CAMPA objectives.

2.1.2 Organisational Structure

Maha CAMPA is responsible for the management of the State Fund and the funds will be utilized as per local and area-specific requirements for the

[2] Any person, organization or company or department of the Central or State Government making a request for diversion/use or de-notification of forest land for non-forest purpose.

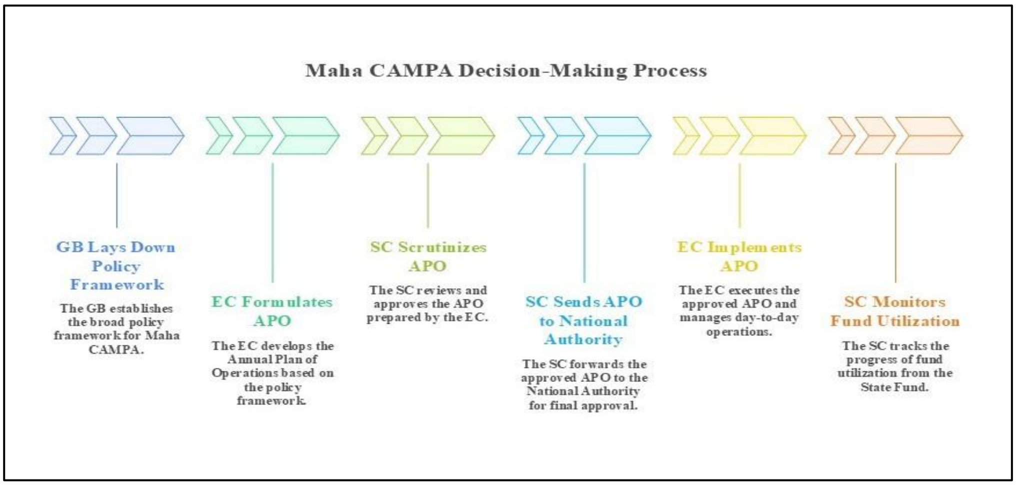
activities permitted under CAF Rules, 2018 and as per the guidelines outlined by the GoI/GoM. The GoM constituted a Governing Body (GB) with Chief Minister as the Chairperson, Steering Committee (SC) headed by Chief Secretary and an Executive Committee (EC) headed by the Principal Chief Conservator of Forest (PCCF) (HoFF[3]) to carry out the functions regarding implementation of programmes taken out of CAMPA funds.

Chart 1: Organizational structure

(Source: Information furnished by the department)

Sections 17, 18 and 19 of the CAF Act, 2016 prescribe the powers and functions of GB, SC and EC respectively. The process is as follows:

The APOs are implemented through the Chief Conservator of Forest (CCF) at the circle level, the Deputy Conservator of Forest (DCF) at the Divisional level and the Range Forest Officers (RFO) at the Range level.

[3] Head of Forest Force

2.1.3 Financial position

The funds in the State Compensatory Afforestation Fund are received from the National Authority and disbursement is made for CA activities by Maha CAMPA. During the years 2019-20 to 2023-24, the receipts and disbursements of the fund are given in **Table 2.1.1**.

Table 2.1.1: Financial position of the State Fund

(₹ in crore)

Year	Opening Balance	Receipt	Disbursement	Closing Balance
2019-20	----[4]	3,844.24	151.52	3,692.72
2020-21	3,692.72	----	260.00	3,432.72
2021-22	3,432.72	285.22	487.50	3,230.44
2022-23	3,230.44	----	448.68	2,781.76
2023-24	2,781.76	669.28*	417.32	3,033.72

(Source: Finance Accounts of GoM)

*The receipt of ₹ 669.28 crore for the year 2023-24 includes the combined amount of ₹ 211.01 crore pertaining to 01/04/2020 to 31/03/2022, along with ₹ 458.26 crore towards interest paid by GoM on fund up to March 2023.

2.1.4 Audit Objectives

The Subject Specific Compliance Audit (SSCA) was conducted to assess whether:

- CA activities were planned and undertaken successfully as per rules, regulations and guidelines.
- The finances of Maha CAMPA are managed efficiently as per the existing rules and regulations.
- Internal control, monitoring and evaluation mechanisms are adequate and effective.

2.1.5 Audit scope and methodology

An Entry Conference was held with PCCF (HoFF), Maharashtra on 29 July 2024, where audit objectives, scope and methodology were discussed.

The SSCA was conducted between August 2024 and February 2025 through a test check of records for the period 2019-20 to 2023-24 related to the preparation of APO and its implementation by utilization of State Fund on the management of plantations and allied activities under CA in the office of the PCCF (HoFF), Maharashtra and 15 selected[5] divisions.

The divisions were selected out of total 75 divisions based on funds disbursed for CA through Simple Random Sampling without Replacement (SRSWOR) method using idea software, which accounts for 20 *per cent* of the total divisions.

Audit also conducted joint physical verification of two plantation sites in each division where the work of the plantation was done prior to 2019-20, selected

[4] Funds were received from National Compensatory Afforestation Deposit during the year 2019-20, hence opening balance is *Nil.*

[5] DCF(WL) Gugamal, DFO (WL) Kolhapur, Dy. Director Pench Tiger Reserve (PTR), DCF (T) Akola, Buldhana, Central Chanda, Chatrapati Sambhaji Nagar, Dhule, Pusad, Sawantwadi, Wardha, Kolhapur, West Nashik, Yawal, and DFO, Beed.

randomly during field audit to assess the plantations with respect to their survival and success of CA activities. The exit conference was held on 01 December 2025, the replies furnished were incorporated suitably.

2.1.6 Audit Criteria

The audit scrutiny was benchmarked with the audit criteria sourced from the following documents:

- The Forest (Conservation) Act, 1980;
- The Compensatory Afforestation Fund Act, 2016;
- The Compensatory Afforestation Fund Rules, 2018;
- Scheduled Tribe and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006;
- Handbook of the Forest (Conservation), Act, 1980 and the Forest Conservation Rules, 2003;
- Guidelines on CAMPA issued by MoEF&CC and Government of Maharashtra;
- Annual Plans of Operation;
- Working Plan of the Department;
- National Forest Policy, 1988;
- Indian Forest Act, 1927; and
- Government resolutions, orders and circulars issued by MoEF&CC and Forest Department, Government of Maharashtra from time to time.

Audit Findings

2.1.7 Planning and Implementation

2.1.7.1 Creation of land bank of non-forest land for CA

As per Para 2.7 of the handbook, States and UTs shall create land banks to expedite the processing of forest clearance proposals under the FC Act, 1980. In addition to non-forest lands, degraded forest land with a crown density of upto 40 *per cent*, under the administrative control of the forest department, may be identified through satellite imagery, in consultation with the Forest Survey of India (FSI) and made available for CA.

Audit observed that:

- The department had not established a land bank of non-forest land.
- The department had created land bank of degraded forest land in only 12[6] out of 75 divisions in the State, covering a total area of 2,797.26 ha. for CA works.
- In five[7] out of 15 selected divisions, land bank in respect of degraded forest land was created for CA works.

[6] DCF Pusad, Buldhana, Akola, Chatrapati Sambhaji Nagar, Pune, Bhor, Amravati, Melghat (T) Paratwada, Nanded, Osmanabad, Parbhani and DFO, Beed

[7] DCF Pusad, Buldhana, Akola, Chatrapati Sambhaji Nagar and DFO, Beed

The failure of the Department to identify and earmark non-forest land and degraded forest land in a systematic manner, as prescribed in Para 2.7 of the Handbook, indicates lack of advance planning and weak institutional preparedness for implementation of compensatory afforestation.

The absence of a readily available land bank of non-forest land resulted in non-availability of suitable land for CA in several cases, leading to delay and non-implementation of compensatory afforestation obligations, thereby defeating the objective of expediting forest clearance proposals under the FC Act, 1980.

This is reported in further detail in **Paragraph 2.1.7.7**.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the creation of land banks of non-forest land could not be undertaken due to non-availability of suitable land and administrative constraints. However, efforts are being made to identify and earmark suitable non-forest lands for the establishment of land banks to facilitate CA in future.

2.1.7.2 CA work undertaken in forest land instead of non-forest land

As per Handbook of guidelines and Clarifications issued by the MoEF&CC (March 2019) on FC Act, 1980 and FC Rules, 2003, CA is to be raised on suitable non-forest land to be identified contiguous to or in the proximity of a Reserve/Protected forest as much as possible, equivalent to the area proposed for diversion, at the cost to be paid by user agency. Where non-forest land is available but lesser in extent to the forest area being diverted, CA could be carried out over degraded forest twice in extent of the area being diverted or the difference between the forest land being diverted and the available non-forest land, as the case may be. The non-availability of suitable non forest land for CA in the State/Union Territory would be accepted by the Central Government only on the basis of a Certificate of the Chief Secretary of the State/Union Territory Government to that effect in respect of States/UTs having forest area more than 33 *per cent* of the geographical area in the prescribed format.

Audit observed from the APOs and other records that in 11 out of 15 selected divisions, out of total 114 projects, in 60 projects as against the 4,168.01 hectare of forest land diverted, the CA to the extent of 3,777.33 hectare was planned/done on the forest land and not on non-forest land as envisaged. In remaining four[8] divisions, there was no project in which the CA was done in forest land as detailed in **Table 2.1.2**.

[8] DFO (T) Beed, DCF (WL) Gugamal, DFO (WL) Kolhapur and Dy. Director Pench Tiger Reserve (PTR)

Table 2.1.2: Division-wise CA done in forest land

(As on 31 March 2024)

Sr. No.	Name of the Division	Number of projects	Area of forest land diverted (ha.)	Area of CA undertaken in forest land (ha.)
1.	Wardha	13	689.39	941.59
2.	Kolhapur	15	850.72	774.42
3.	West Nashik	3	4.00	11.70
4.	Chhatrapati Sambhajinagar	3	12.05	19.21
5.	Central Chanda	11	652.34	774.08
6.	Buldhana	2	21.88	44.08
7.	Pusad	3	1,207.81	551.00
8.	Dhule	6	488.68	397.01
9.	Akola	1	126.00	126.00
10.	Sawantwadi	1	34.14	34.14
11.	Yawal	2	81.00	104.10
	Total	**60**	**4,168.01**	**3,777.33**

(Source: Maha CAMPA Annual Plans of Operation)

Key Insights :

- Against diversion of 4,168.01 ha, CA was undertaken for only 3,777.33 ha, leaving an overall shortfall of 390.68 ha (9.4 per cent).
- Performance was highly uneven across divisions, indicating absence of a uniform planning and implementation framework for CA.
- Pusad Division, with the highest diversion (1,207.81 ha), recorded CA on only 551 ha, reflecting a deficit of 54 per cent.
- Only two divisions (Wardha and Central Chanda) achieved CA in excess of diversion, demonstrating that availability of suitable land is the key determinant.
- The pattern of deficits, especially in high-diversion divisions, underscores the impact of failure to create land banks of non-forest land and reflects weak institutional preparedness.

As the forest cover in Maharashtra constitutes only 16.53 *per cent* of its geographical area, as per the India State Forest Report, 2023 published by the Forest Survey of India, CA ought to have been primarily undertaken on non-forest land. Continued reliance on forest land for CA not only constrains expansion of the State's forest cover but also undermines the objective of the National Forest Policy, 1988 to bring one-third of the geographical area of the country under forest and tree cover.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that most of the projects mentioned in paragraph are undertaken by the Central Government and PSUs. They are allowed to carry out CA on degraded forest land instead of private non-forest land, as they often face difficulties in finding and acquiring suitable private land for afforestation, especially in States where such land is limited or unavailable.

The reply is not acceptable as the majority of the project pertains to the Irrigation Department, and other Projects of GoM. While the constraints in acquisition of private non-forest land, as stated by the Government, are acknowledged, Para 2.7 of the Handbook envisages advance identification and creation of land banks precisely to mitigate such constraints. Continued reliance on degraded forest land, particularly in a State with limited forest cover, does

not fully address the objective of expanding forest and tree cover as envisaged in the National Forest Policy, 1988.

The above facts indicate that the absence of a systematic land bank framework has constrained timely and effective implementation of CA in the State.

2.1.7.3 Notification of Reserved/Protected Forest

As per Para 2.4 (v) of the Handbook of guidelines, any non-forest land selected by the State Government for the purpose of CA, in lieu of forest land to be diverted may be accepted by MoEF&CC irrespective of crown density. All such lands shall be mutated in favor of State Forest department and declared as protected forest prior to Stage-I approval.

Audit observed during the scrutiny as of March 2024:

- 63,203.195 ha. (Inclusive of Zudpi Jungle land 14,277.730 ha.) of non-forest land for CA in lieu of diverted forest land was received from the User Agencies.
- 57,475.956 ha. land were notified as Reserve Forest or Protected Forest (RF or PF).
- Remaining 5,727.243 ha. land was yet to be notified under section 4 for RF and section 29 for PF of the Indian Forest Act, 1927.
- Proposals for 1,871.259 ha. land were pending at the Government level.
- Proposals for 3,855.983 ha. land were pending at the CCF/DCF level.

Due to the non-notification of non-forest land as RF or PF, the land could not be brought under the ambit of legal provisions and safeguards as envisaged in the Indian Forest Act, 1927.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the process of notifying Non-Forest Land (NFL) under the possession of the Forest Department as Reserve Forest is under progress.

The reply is noted. However, Audit had observed that as of March 2024, 5,727.243 hectare of non-forest land received for CA had not been notified as Reserve Forest or Protected Forest, thereby remaining outside the legal framework and safeguards of the Indian Forest Act, 1927. The position indicates that the prescribed process had not been completed within the required timeframe.

2.1.7.4 Submission of Annual Plan of Operation to the National Authority

As per rule 2 (b) of CAF Rule, 2018, APO refers to the annual plan for physical activities and financial provisions approved by the National Authority or State Authority as the case may be, which describes milestones, conditions for success and explains how, a strategic annual plan will be put into operation during the financial year.

As per Section 38 of the CAF Rules, 2018, the APO for the next financial year of the State shall be submitted by the State Authority before the 31 December of every year to the National Authority.

Audit observed that Maha CAMPA had not submitted the APOs to the National Authority as per prescribed due date and delays ranged between 54 to 141 days during 2019-20 to 2023-24 in submission of APOs as detailed in **Table 2.1.3**.

Table 2.1.3: Delay in submission of APOs

Year	Due date of Submission of APO	Actual Date of submission of APO	Delay in submission (Days)	Date of Approval
2019-20	31 December 2018	08 May 2019	128	17 December 2019
2020-21	31 December 2019	06 May 2020	127	14 July2020
2021-22	31 December 2020	21 May 2021	141	02 July2021
2022-23	31 December 2021	04 May 2022	124	14 June2022
2023-24	31 December 2022	23 February 2023	54	09 May2023

(Source: Information furnished by the department on APOs)

Delays in submission of APOs to the National Authority resulted in delayed approval of APOs, which consequently resulted in delayed implementation of activities planned in APOs affecting the CA works as discussed in **Paragraph 2.1.7.5**.

Key Insights :

- Maha CAMPA consistently failed to submit Annual Plan of Operations (APOs) by the prescribed due date, with delays ranging from 54 to 141 days during 2019-20 to 2023–24.
- Delays exceeded four months in three consecutive years (2019-20 to 2021-22), indicating systemic non-adherence to the planning calendar.
- The maximum delay of 141 days was observed in 2021-22, reflecting weak planning discipline and procedural follow-through.
- Delayed submission resulted in delayed approvals by the National Authority in all years, compressing the effective implementation window.
- The recurring delays adversely affected timely execution of CA works, undermining programme scheduling and field-level delivery.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the process of preparation and submission of APO to the committee is routed from Ranges to Divisions and then to Circles and finally compiled at State CAMPA which leads to delays in submission of APO to the SC. It was further added that all efforts are being made to submit the APO timely.

Reply is not acceptable as the steps and process involved in preparation of APO is foreknown and the Maha CAMPA could have planned the preparation accordingly for submission of APO in time.

Implementation of Annual Plan of Operation of Maha CAMPA

Audit observed following discrepancies during scrutiny of implementation of APOs:

2.1.7.5 Execution of works as per APOs resulting in non-achievement of targets

The expenditure incurred for various works and activities like CA, CATP, Integrated Wildlife Management Plan (IWMP), activities under NPV *etc.,*

planned in the APOs for the period 2019-20 to 2023-24 were not executed and Maha CAMPA could not achieve the targets as detailed in ***Appendix 2.1.1***.

As against the set physical targets of executing various works on 5,60,468.29 ha. of land, Maha CAMPA could execute works only on 2,65,465.94 ha. of land achieving target of only 47.37 *per cent* of the works planned.

In financial terms, as against the planned expenditure of ₹ 3,094.72 crore Maha CAMPA could spend ₹ 1,314.67 crore (only 42.48 *per cent* of the planned expenditure), which suggests weakness in planning and execution of works under CA.

Further, 122 works planned in APOs of 15 selected divisions amounting to ₹ 56.74 crore were not executed due to non-release of timely funds to the division from Maha CAMPA as detailed in **Table 2.1.4**.

Table 2.1.4: Division-wise details of non-executed works approved in APOs due to non-release of funds (as on 16 July 2024)

(₹ in lakh)

Sr. No.	Name of the division	Number of works not executed	Fund approved in APOs for works not executed
1	DCF(T), Wardha	9	411.85
2	DCF (WL) Gugamal	4	90.00
3	DCF (T), Kolhapur	9	600.00
4	DFO (WL) Kolhapur	5	62.50
5	DCF(T) Nashik	8	207.53
6	DCF(T) Chhatrapati Sambhaji Nagar	7	89.00
7	DCF(T) Central Chanda	4	138.00
8	DD, Pench Tiger Reserve (PTR)	14	758.00
9	DCF (T) Sawantwadi	14	528.05
10	DCF(T) Akola	9	180.00
11	DCF(T), Buldhana	15	959.00
12	DFO, Beed	2	35.00
13	DCF(T), Pusad	3	1,155.00
14	DCF(T) Yawal	11	380.00
15	DCF (T) Dhule	8	79.88
Total		**122**	**5,673.81**

(Source: Information furnished by the department and APOs)

Audit observed that 122 works approved in the Annual Plan of Operations (APOs) of 15 selected divisions, involving ₹ 56.74 crore, remained unexecuted as of 16 July 2024 due to non-release of funds by Maha CAMPA. This indicates that delays in submission and approval of APOs, coupled with weak fund flow management, had a cascading impact on field-level implementation. The accumulation of non-executed works across divisions reflects deficiencies in financial planning and prioritisation and undermines the objective of timely execution of CA and allied activities.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the implementing agencies could not achieve the targets due to lesser release of funds than the amount approved in APO, delay in completion of tender process owing to the General Elections and Assembly Elections, non-submission of fund requisitions by the concerned divisions, change or non-suitability of work sites. Consequently, the physical and financial targets remained unachieved.

The reply is noted. However, Audit had observed that the primary reason for non-execution of 122 approved works was non-release of funds by Maha CAMPA, which is within the control of the implementing authority. Delays in submission and approval of APOs, coupled with deficiencies in fund flow management, had already compressed the available implementation window. As the works were predetermined and approved in the APOs, they did not require fresh fund demands from the divisions. The shortfall in achieving physical and financial targets thus reflects weaknesses in implementation and inadequate monitoring of works planned under the APOs.

2.1.7.6 Unapproved execution of works amounting to ₹ 40.37 crore

In 14 out of 15 selected divisions, Maha CAMPA fund of ₹ 40.37 crore was spent on the execution of total 60 works[9] that were not planned in APOs as detailed in **Table 2.1.5**:

Table 2.1.5: Details of unapproved execution Works (As on 16 July 2024)

(₹ in lakh)

Sr. No.	Name of the Division	Total number of works	Amount
1	DCF (WL) Gugamal	9	268.27
2	DCF(T), Wardha	1	45.54
3	DCF (T) Kolhapur	2	466.61
4	DCF(T) West Nashik	5	124.03
5	DCF(T), Chhatrapati Sambhaji Nagar	4	161.27
6	DCF(T) Central Chanda	8	360.04
7	DD, Pench Tiger Reserve (PTR)	9	1,215.79
8	DCF (T), Sawantwadi	1	49.61
9	DCF(T), Akola	1	5.00
10	DCF(T), Buldhana	2	57.74
11	DFO, Beed	3	183.85
12	DCF(T) Pusad	9	1,044.45
13	DCF (T) Yawal	5	51.95
14	DCF(T) Dhule	1	3.00
Total		**60**	**4,037.15**

(Source: Information furnished by the department)

Utilization of funds for unapproved works undermines the purpose of the APO; it is also not in conformity with the financial and operational guidelines of the CAF Rules, 2018 as the APOs are not only approved by EC but are also finally approved by National Authority.

These works undertaken were outside the scope of the APOs, approved by the State Executive Committee and the National Authority, thereby undermining the sanctity of the planning process envisaged under the CAF Rules, 2018. Such deviations resulted in misallocation of funds, diversion from prioritized activities.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that works were executed for preventing encroachment, addressing human-wildlife conflict and rescue operations, undertaking plantation activities. In some cases, the

[9] Construction of Quarters, Silvicultural operations, Animal seizing & capturing devices, Amenities for Women Front line staff, Establishment and maintenance of wireless networks, Cutting and burning of fire lines, Voluntary relocation of villages from Protected areas, Soil & Moisture Conservation work, All wildlife management work, Establishment, operation and maintenance of animal rescue Centre and Transit Treatment Centre, Pre Plantation Operation, First Year of Operation and Second Year of Operation *etc*.

funds were released based on the recommendation of the PCCF (Wildlife) level, CEO (Maha CAMPA) level and CCF (Maha CAMPA) level. In the case of voluntary relocation of villages from protected areas in Kolhapur, as the matter became sensitive, hence on instructions of PCCF (Wildlife), Nagpur, rehabilitation carried out from CAMPA funds.

2.1.7.7 Non-execution of site-specific CA works in 2,592.73 hectares of land due to faulty site selection and diversion of CA land for other plantation schemes

As per Section 6 (a) of the CAF Act, 2016 the money received for CA, additional CA, penal CA, Catchment Area Treatment Plan (CATP) and for any other site-specific scheme may be used as per site-specific schemes submitted by the State along with the approved proposals for diversion of forest land under the FC Act, 1980.

Further, as per Para 12 (2) of the CAMPA guidelines (July 2009) issued by MoEF&CC, State CAMPA, after receipt of the money, shall accomplish the afforestation for which money is deposited in the CA Fund within a period of one year or two growing seasons after project completion, as may be appropriate.

As per Handbook of guidelines (March 2019), the concerned DCF has to certify the suitability of land identified for CA at the time of submission of the proposal for diversion of forest land for non-forest use.

Audit observed that:

- In 11[10] out of 15 selected divisions, CA on 2,592.73 ha. of land received against 28 projects, have not been taken up by the divisions even after passage of two to 32 years since the final approval for diversion have been granted by MoEF&CC as detailed in ***Appendix 2.1.2***.
- In 11 out of total 28 projects in three[11] divisions, the CA could not be taken up due to non-suitability of land for plantation even after issuing of land suitability certificate by concern DCF as detailed in ***Appendix 2.1.3*** which suggests that the divisions have not adequately verified the land to ensure its suitability for plantation at the time of proposal for diversion of forest land.
- In respect of 11 projects, of Kolhapur and West Nashik division, the plantation had done under the Massive Afforestation Program of the State as detailed in ***Appendix 2.1.4*** on the land received for CA and as a result, the plantation under CA remained to be taken up by the divisions.
- The reason for not taking up CA, in the remaining six projects as detailed in ***Appendix 2.1.5*** was not found on the record.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the CA could not be taken due to non-suitability of land for plantation, and proposals for new sites have been sent to the Government for approval.

[10] DCF (T) Wardha, Kolhapur, West Nashik, Dhule, Pusad, Sawantwadi, Chhatrapati Sambhaji Nagar, Buldhana, Akola, Central Chanda and DFO, Beed

[11] DCF (T) Wardha, Dhule and Chhatrapati Sambhaji Nagar

Reply is not tenable as the divisions have not adequately verified the land to ensure its suitability for plantation at the time of proposal for diversion of forest land.

2.1.8 Financial Management

The fund flow of Maha CAMPA begins with the user agencies, which deposit amounts towards compensatory afforestation for diversion of forest land in the accounts of National Authority. Out of the total receipts in a year, 90 *per cent* is to be remitted to State Fund, while the remaining 10 *per cent* is to be credited to the National Compensatory Afforestation Fund. The funds are released from State Fund to the Maha CAMPA and further the Maha CAMPA released the fund to the implementing divisions as per the APO approved by the National Authority.

2.1.8.1 Excess release of funds amounting to ₹ 6.87 crore

In 12 out of 15 selected divisions, fund amounting to ₹ 6.87 crore was released in excess of the approved cost of 32 works as given in APOs as detailed in **Table 2.1.6**.

Table 2.1.6: Details of excess release of funds to implementing agencies (As on 16 July 2024)

(₹in lakh)

Sr. No.	Name of the Division	Total Number of Works	Cost of work approved in APOs	Fund released	Excess fund disbursed
1	DCF (WL) Gugamal	4	92.20	133.68	41.48
2	DCF(T), Wardha	2	119.32	159.99	40.67
3	DCF (T) Kolhapur	2	70.00	81.44	11.44
4	DCF(T) West Nashik	4	112.00	144.14	32.14
5	DCF(T), Chhatrapati Sambhajinagar	2	7.00	13.00	6.00
6	DCF(T), Central Chanda	4	243.11	329.95	86.84
7	DD, Pench Tiger Reserve (PTR)	3	91.00	130.16	39.16
8	DCF(T), Akola	2	64.00	84.00	20.00
9	DCF(T),Buldhana	3	632.74	979.87	347.13
10	DFO, Beed	1	182.00	222.60	40.60
11	DCF(T), Pusad	3	134.00	151.46	17.46
12	DCF(T), Dhule	2	65.00	68.72	3.72
Total		**32**	**1,812.37**	**2,499.01**	**686.64**

(Source: Information furnished by the department)

Audit observed that in 12 out of 15 selected divisions, funds amounting to ₹ 6.87 crore were released in excess of the cost approved in the Annual Plan of Operations (APOs) for 32 works, indicating non-adherence to sanctioned financial ceilings. Such excess disbursement reflects weaknesses in financial control and scrutiny of fund releases and undermines the integrity of the APO as the approved planning and budgeting instrument. The pattern of excess release across multiple divisions suggests systemic lapses rather than isolated deviations, and has the potential to distort prioritisation of works, crowd out funding for other approved activities, and weaken financial discipline under the CAMPA framework.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the excess fund was released to meet the additional expenditure due to increase in wages

rate and in some cases due to change in scope of works and the additional funds demanded by the division.

The reply is noted; however, any increase in scope of work or additional expenditure on account of revised wage rates is required to be approved through a revised APO by the competent authority, and release of funds in excess of the originally approved cost without such approval is not in conformity with the prescribed planning and approval framework.

2.1.8.2 Short release of funds amounting to ₹ 155.17 crore

Maha CAMPA had released funds with a shortfall of ₹ 155.17 crore for 173 works planned in the APOs in all the 15 selected divisions as detailed in **Table 2.1.7**.

Table 2.1.7: Details of Short release of CAMPA Funds (As on 16 July 2024)

(₹ in lakh)

Sr. No.	Name of the Division	Total number of Works	Sanctioned Amount	Fund Released	Short release of fund
1	DCF (WL) Gugamal	14	732.55	234.77	497.78
2	DCF(T), Wardha	21	2,846.86	1,768.38	1,078.48
3	DCF (T) Kolhapur	11	1,790.69	563.77	1,226.92
4	DFO (WL) Kolhapur	6	88.40	39.36	49.04
5	DCF(T) West Nashik	15	2,428.55	1,375.53	1,053.02
6	DCF(T), Chhatrapati Sambhaji Nagar	6	2,185.76	741.41	1,444.35
7	DCF(T) Central Chanda	22	4,699.59	3,307.23	1,392.36
8	DD, Pench Tiger Reserve (PTR)	8	6710.80	704.23	6,006.57
9	DCF(T), Sawantwadi	3	16.04	14.46	1.58
10	DCF(T), Akola	12	1,296.20	952.02	344.18
11	DCF (T), Buldhana	6	768.53	613.86	154.67
12	DFO, Beed	7	886.29	483.37	402.92
13	DCF(T) Pusad	18	2,074.13	1,438.50	635.63
14	DCF(T) Yawal	10	356.19	174.59	181.60
15	DCF(T) Dhule	14	1,605.75	557.89	1,047.86
Total		**173**	**28,486.33**	**12,969.37**	**15,516.96**

(Source: Information furnished by the department)

Audit observed that against sanctioned amount of ₹ 284.86 crore for 173 works planned in the APOs across all 15 selected divisions, only ₹ 129.69 crore was released, resulting in a substantial short release of ₹ 155.17 crore, with major shortfalls in divisions such as Pench PTR, Chhatrapati Sambhajinagar, Central Chanda, Kolhapur and Wardha. The short release of fund adversely affected the execution of approved works, leading to delays or non-completion of planned activities. During the year 2020-21, against the approved APO of ₹ 5,858 lakh for voluntary relocation of villages from the Protected Area in Pench Tiger Reserve (PTR), Wildlife Division, Nagpur, only ₹ 12.95 lakh was released by Maha CAMPA.

As mentioned in **Paragraph 2.1.7.5**, 122 works planned in APOs of above 15 divisions amounting to ₹ 56.74 crore were not executed due to non-release of timely funds from Maha CAMPA.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the short release of funds and non/partial execution of planned works were due to various reasons such as release of funds based on the demands received from

implementing agencies, non-availability of labour during the COVID period, non-preparation of estimates in certain cases, and release of funds as per the actual site requirements.

The reply is not tenable, as the works and their costs were already approved in the APOs; therefore, the entire approved amount was required to be transferred to the implementing agencies for proper execution of the works. Short release of funds adversely affected the execution of approved works, leading to delays or non-completion of planned activities.

2.1.8.3 Diversion of ₹ 94.69 crore for execution of budgeted works of Forest Department

As per Rule 5 (4) (i) of CAF Rule, 2018, the funds of Maha CAMPA shall not be used for undertaking forest and wildlife conservation and other activities undertaken under other schemes of the Government for the purpose of partial financing the scheme for completing leftover works or complementary works of such schemes.

Audit observed that Maha CAMPA fund was utilised for works undertaken from budgeted schemes in contravention to the CAF Rule, 2018 *ibid* as detailed in **Table 2.1.8**.

Table 2.1.8: Details of diversion of CAMPA Funds

(₹ in crore)

Name of the office	Name of the Scheme	Scheme Major Head	Amount Received from Budgeted Head	Amount Diverted from CAMPA Fund
DCF (WL), Gugamal	Rehabilitation of Villages in National Parks and Sanctuaries (Settlement of Rights) scheme under the core area of Gugamal National Park as per GoM resolution dated 27 December 2007.	MH-2406-2241	49.61	69.92
DCF (T), Kolhapur	Rehabilitation of Villages in National Parks and Sanctuaries (Settlement of Rights) scheme under the Sahyadri Tiger Project in November 2012.	MH-2406-2241	29.57	18.06
PCCF, (Maha CAMPA) Nagpur	Computerization of the Forest Department	MH-2406-8669	23.58	6.71
Total			**102.76**	**94.69**

(Source: Information furnished by the department)

Diversion of ₹ 94.69 crore from CAMPA funds for execution of works already covered under budgeted schemes was in violation of Rule 5(4)(i) of the CAF Rules, 2018. Such diversion not only contravened statutory provisions but also defeated the specific objective of CAMPA.

In reply, the Government stated (October 2025) that:

- The NPV funds are to be used for voluntary relocation of villages from protected areas as per CAF Rule. Additional land compensation beyond ₹ 10 lakh package is financed partly from NPV/interest and the balance from State Plan Head.

- As per Rule 5(3)(c) of CAF Rules, 2018, NPV funds are used for purchase and maintenance of IT and communication equipment for forest and wildlife protection by APCCF (Information, Technology & Policy). Thus, utilization of ₹ 96.82 crore was strictly as per sanctioned APO and GR, with no partial or complementary financing.

The reply is not acceptable as the works were partly funded from State Fund and partly from CAMPA and CAF Rules, 2018 explicitly prohibits the use of CAMPA funds for partial financing of other government schemes, including completing leftover works or undertaking complementary works of such schemes.

2.1.8.4 Irregular expenditure of ₹ 1.36 crore on ineligible works

As per Section 6(b) of the CAF Act, 2016, the money received towards NPV and penal NPV shall be used for artificial regeneration (plantation), assisted natural regeneration, forest management, forest protection, forest and wildlife-related infrastructure development *etc.,* in the manner as may be prescribed. Further, Rule 5 of the CAF Rules, 2018 provides the details of expenditure upon which the money received towards NPV shall be utilised. Also, as per the proceedings of the 5th Meeting of the National CAMPA Advisory Council (January 2015), normal forest activities in the State should be undertaken using the State's own plan funds and there should be no attempt to shift the obligation for such works to State CAMPA.

Audit observed that Maha CAMPA released fund amounting to ₹ 1.36 crore during 2019-20 to 2023-24 to various implementing agencies to meet expenses like utility bills, office expenses, payment of wages, publications, events, housekeeping services *etc*. which were not eligible as detailed in ***Appendix 2.1.6***. The works were not relating to Maha CAMPA activities which is irregular and against the rules governing the fund.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that owing to a 67 *per cent* budget cut in State Schemes, Maha CAMPA released fund to PCCF (BPD), PCCF (ITP), PIO Nagpur and Resource Utilization, Nagpur, for housekeeping, security services, data entry operators, and video-conference facilities. Further, during 2021-22 to 2023-24, funds were released under approved APO heads for publicity, awareness programmes, workshops, training, and conservation-related activities.

The reply is not acceptable as the expenditure was not eligible to be funded from CAMPA funds.

2.1.8.5 Irregular expenditure of ₹ 3.94 crore on construction of official and residential buildings in urban locations

As per Rule 5 (3) (e) of the CAF Rules, 2018, not more than 20 *per cent* of NPV of forest land diverted for non-forest use from the user agencies shall be utilized for the construction of residential and official buildings in forests for frontline staffs deployed for protection of forest and wildlife.

Audit observed that in six out of 15 selected divisions, the office buildings and residential quarters were constructed in urban locations and not in forest as prescribed in Rule 5(3)(e) which is against the CAF Rules, 2018 as detailed in **Table 2.1.9**.

Table 2.1.9: Details of residential quarters constructed in urban locations

(₹ in crore)

Sr. No.	Name of the Division	Type of building	Location	Cost of construction
1	Buldhana	Range Office Building	Khamgaon	0.29
2	Central Chanda	Typer III quarter	Wirur	0.35
		Range Office Building	Wirur	0.50
		Typer III quarter	Rajura	0.35
		Range Office Building	Rajura	0.50
3	Chhatrapati Sambhajinagar	Range Office Building	Chhatrapati Sambhajinagar	0.35
		Type-III quarter	Khultabad	0.30
4	Dhule	Range Office Building	Dhule	0.35
5	Sawantwadi	Type-I quarter	Sawantwadi	0.22
6	West Nashik	Range Office Building	Mhasrul	0.43
		Type-III quarter	Barhe	0.30
Total				**3.94**

(Source: Information furnished by the department)

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that field forest officers are required to stay at their headquarters for effective forest protection, whether in rural or urban areas. Accordingly, NPV funds are utilized only for constructing office and residential buildings for frontline staff (RFOs, Round Officers, Forest Guards), with all works approved by the State SC and National CAMPA Executive Committee.

The reply is not acceptable as CAF Rule, 2018 provides the construction of residential and official buildings for frontline staffs in forest area only.

2.1.8.6 Irregular expenditure of ₹ 5.50 crore by Gorewada Zoo Authority

As per Rule 5 (4) (j) and (k) of the CAF Rules, 2018, the NPV of forest land diverted for non-forest use from the user agencies cannot be used for establishment, expansion and up-gradation of zoo and wildlife safari, providing financial support, either by way of grant or equity to existing or for setting up new Forest Corporations, Boards *etc.*

GoM, *vide* resolution dated 29 November 2011, approved establishment of an international standard zoo at Gorewada, Nagpur under Public Private Partnership (PPP) mode. The project was to be implemented by the Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd. (FDCM) through a special purpose vehicle (SPV) with the Government having the majority stake in it. As per the resolution, till the formation of SPV, preliminary expenses related to the zoo were to be borne from the State budget and the Government had approved ₹ 20 crore in 2011-12. After the formation of SPV, all the expenses were to be borne by the SPV.

Audit observed that Maha CAMPA disbursed ₹ 5.50 crore to FDCM during 2021-22 and 2022-23 for the establishment of Rescue Centre in Gorewada Zoo in violation of the CAF Rules, 2018. Further, FDCM had incurred the expenditure of ₹ 5.50 crore and submitted the Utilization Certificate to Maha CAMPA. The funding to Gorewada Zoo from the Maha CAMPA fund was irregular in view of the fact that the project was established by the GoM under PPP mode. As such, all the expenditures related to facilities inside the zoo

should have been met as per the financing pattern of the PPP agreement with the concessionaire.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the agreement with the private partner was dissolved in June 2022, and thereafter Gorewada Zoo Limited, a wholly owned FDCM subsidiary was formed. The zoo also functions as a Rescue Centre with CZA recognition, managed by FDCM since 2015. The proposal for CAMPA funding is covered under Rule 5(2)(k) of CAF Rules, 2018.

The reply is not acceptable as Rule 5(4)(j) of the CAF Rules, 2018 explicitly prohibits utilisation of CAMPA funds for establishment, expansion or upgradation of zoos and wildlife safaris, as well as for providing financial support to Forest Corporations or similar entities. The subsequent dissolution of the PPP arrangement or reclassification of the zoo as a rescue centre does not dilute this statutory prohibition. The reference to Rule 5(2)(k) is not tenable in this context, as the specific bar under Rule 5(4)(j) prevails over general provisions.

2.1.8.7 Investment of CAMPA fund in government securities and in term deposits of scheduled banks

Section 26 of the CAF Act, 2016 provides that the State Authority may invest funds available in the CAMPA Fund in the securities of the Central Government and in scheduled banks. Section 30 provides that the Central Government in consultation with State Government may, *inter-alia*, make rules for the investment of funds by the State Authority.

Audit observed that:

- Maha CAMPA has not devised any investment plan for surplus amount available in the State Fund.
- After providing funds for expenditure approved in APOs, there was sizable surplus balance amount ranging from ₹ 2,184.19 crore to ₹ 3,093.40 crore during the years 2020-21 to 2023-24 which could have been invested in government securities or in term deposits of scheduled banks.
- Due to non-investment of surplus amount, the amount remained with the State government and it earned interest at 3.35 and 3.40 *per cent* notified by the Central Government.

Audit concludes that the failure of Maha CAMPA to formulate an investment plan and to invest substantial surplus balances, ranging from ₹ 2,184.19 crore to ₹ 3,093.40 crore during 2020–21 to 2023–24, in government securities or term deposits of scheduled banks, as envisaged under Sections 26 and 30 of the CAF Act, 2016, resulted in sub-optimal utilisation of available funds. The retention of surplus funds with the State Government at lower interest rates of 3.35 and 3.40 *per cent*, instead of securing higher returns through permitted investment avenues, reflects deficiencies in financial management and foregone opportunities to augment resources for CA and allied activities.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the Maha CAMPA receives grants from the State Government as per budget allocations and APOs sanctioned by the National Authority. The State Government is giving interest on the balance fund lying with them. It was further added that

matter is taken up with the State Government regarding framing of Rules under Section 30 of CAF Act.

The reply is not tenable as Sections 26 and 30 of the CAF Act, 2016 explicitly envisage investment of surplus funds by the State Authority in Government securities and scheduled banks, and payment of interest by the State Government on balances retained does not substitute for compliance with the prescribed investment framework. The absence of an investment plan and the non-framing of rules under Section 30, even after accumulation of substantial surpluses over multiple years, indicate deficiencies in financial management and foregone opportunities to optimise returns for utilisation in CA and allied activities.

2.1.8.8 Irregular remittance of amounts towards CA to the National Authority by the user agencies

As per Section 4 of the CAF Act, 2016, all the monies realized from user agencies by such State towards CA, additional CA, penal CA, present value, CATP or any money for compliance of conditions stipulated by the Central Government while according approval under the provisions of the FC Act, 1980, shall be credited to the State Fund. The GoM vide notification had created (01 March 2019) State Fund in terms of Section 4 of the CAF Act.

Audit observed that contrary to the provisions in the CAF Act, 2016 the user agencies are crediting the amount payable by them towards CA in the account of National CAMPA instead of Maha CAMPA, and the National CAMPA has not remitted the collected amount regularly at the end of the financial year to the Maha CAMPA fund.

The details of amount remitted to Maha CAMPA is shown in **Table 2.1.10**.

Table 2.1.10: Details of delay in remittance by National CAMPA

(₹ in crore)

Year of Collection by National CAMPA	Month of remittance to Maha CAMPA	Amount remitted to Maha CAMPA	Delay period taken from April of each year
2019-20	March 2022	285.22	1 year, 11 months
2020-21	January 2024	211.02[12]	2 years, 9 months
2021-22	January 2024		1 year, 9 months
2022-23	August 2024	259.37	1 year, 4 months

(Source: Information furnished by the department)

The prolonged delays in remittance had direct financial implications for the State. As brought out in ***Appendix 2.1.7***, Maha CAMPA was entitled to receive interest amounting to ₹ 40.80 crore from the National Authority on account of delayed transfer of funds. The principal amounts involved in each tranche ranged between ₹ 211.02 crore and ₹ 285.22 crore, and despite application of modest interest rates of 3.35 to 3.40 *per cent*, the cumulative interest impact was material.

The above indicates systemic weaknesses in inter-governmental fund flow management, resulting in delayed availability of funds to the State and loss of

[12] ₹ 211.02 crore remitted in January 2024 is a combined amount collected during 2020-21 and 2021-22

interest income, thereby constraining timely implementation of Compensatory Afforestation and allied activities.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that as per the provisions of FC Act and subsequent Rules and circulars issued from time to time, the user agencies and project proponents are depositing all the monies of compensatory afforestation to Government of India in the Savings Bank Account pertaining to the State concerned.

The reply is not acceptable as the State Fund was created by GoM in March 2019 and user agencies were required to credit the amount payable by them towards CA into said fund. Section 4 of the CAF Act, 2016 envisages credit of all CA receipts to the State Fund, and the practice of routing funds through National CAMPA, coupled with delays of up to two years nine months in remittance, is not in conformity with the prescribed framework. The reply does not address the issue of delayed transfers and the resultant non-receipt of interest of ₹ 40.80 crore by Maha CAMPA.

2.1.8.9 Delay in payment of interest amount of ₹ 129.81 crore by GoM

Section 4 of the CAF Act, 2016 provides that the money received in the State Fund shall be an interest-bearing fund under Public Accounts of State. The balance in each State Fund shall be non-lapsable, and interest shall accrue as per the rate declared by the Central Government on a year-to-year basis.

Audit observed that the GoM has not been regular in paying interest on CAMPA funds. The department calculated interest of ₹ 458.26 crore for the period from August 2019 to March 2023 without compounding the interest due, but not paid, by the GoM. However, the actual compound interest for this period amounted to ₹ 483.20 crore and the GoM paid only ₹ 458.26 crore in March 2024 which resulted in short realization of ₹ 24.94 crore. Maha CAMPA later corrected the calculation and raised (October 2024) a demand for ₹ 129.81 crore as interest due up to March 2024, which includes the earlier short realization of ₹ 24.94 crore. This amount remains unpaid by the GoM.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that a supplementary budget proposal of interest amounting to ₹ 129.81 crore for 2023-24 and ₹ 107.73 crore for 2024-25, totalling to ₹ 237.54 crore was submitted by Maha CAMPA to the State Government, approval of the same from the State Government is awaited.

The reply is noted. However, Audit had observed that interest amounting to ₹ 129.81 crore remained unpaid by the Government of Maharashtra as of March 2024, despite correction of the earlier short calculation and raising of demand by Maha CAMPA. Submission of supplementary budget proposals does not address the delay in payment and the accumulation of arrears over multiple years, and the statutory requirement of timely credit of interest to the State Fund under Section 4 of the CAF Act, 2016 remains unfulfilled.

2.1.9 Other Miscellaneous observations

2.1.9.1 Loss of ₹ 2.55 crore due to availing of overdraft facility

As per Para 10 (3) of State CAMPA guidelines 2009, the money received in the State CAMPA shall be kept in interest-bearing account in nationalized bank and periodically withdrawn for the works as per the APOs approved by the SC.

Union Bank of India (UBI), Nagpur offered (July 2015 and November 2015) Centralized Payment System for all the implementing agencies of Maha CAMPA. The main feature of the system was that the payment instructions issued in district-level accounts and paid during a day would be adjusted fully at the end of the day by sweep-in facility from State CAMPA accounts. The balance of all these subsidiary accounts of implementing agencies would be recouped by debiting the main account of Maha CAMPA at the end of the day. The offer was accepted by the Maha CAMPA, and the bank's Centralized Payment System was adopted from 1 April 2016 onwards, for the sake of fund transfer to implementing agencies.

Audit observed that while accepting the offer of the bank, Maha CAMPA had not finalized and documented the terms and conditions of the facilities of the scheme. The credit/withdrawal limits were not fixed by the Maha CAMPA head office and the implementing agencies withdrew funds without any limitation, resulting in the main account of Maha CAMPA showing a negative balance from time to time. Consequently, the bank charged interest and other fees of ₹ 5.59 crore on the overdraft from the fiscal year 2016-17 to June 2020. After complaint from Maha CAMPA, the bank refunded an amount of ₹ 3.04 crore which was incorrectly charged. However, the remaining amount of ₹ 2.55 crore was not refunded and it turned out to be a loss for the Maha CAMPA due to failure to put cap upon withdrawal limits on implementing agencies.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that no formal MOU was executed with Union Bank of India (UBI) for the Centralized Payment System. No fixed credit limit was kept for the bank to release the fund to the implementing agencies. In fact, credit limit was depending upon the release of fund to the circle, divisions and ranges as per sanctioned APO. Sufficient balance was available in main CAMPA Fund whenever the bank charged interest and other fees on the overdraft. As soon as the State Authority noticed that the interest and other charges were deducted from subordinate offices as overdraft by bank, action was initiated to recover the amount already charged by meetings with UBI, filing a complaint with the Banking Ombudsman, and appealing to the Deputy Governor of RBI. UBI has returned ₹ 3.04 crore, and recovery of the remaining amount is in process.

Reply is not tenable as the Maha CAMPA has accepted the proposal of bank without evaluation of terms and conditions and formal execution of MOU. Further, the Banking Ombudsman has already disposed of the appeal and rejected complaint of Maha CAMPA resulting in loss of remaining amount.

2.1.9.2 Surrendering of Maha CAMPA fund by Divisions for revalidation

As per section 6(h) of the CAF Act 2016, the State Authority shall release funds to agencies for activity execution in predetermined instalments, as per the APO. As per the standard terms of APO, the validity of APO expires at the end of the financial year on 31st March every year. Further continuation of the incomplete activities planned in an APO of particular year shall be permissible only if they are included in the APO of subsequent year and approved by the National Authority. As such, the implementing agencies should surrender the unutilized amount, if the activities could not be taken during the particular APO period.

Audit observed that in 10 out of 15 selected divisions, Maha CAMPA funds amounting to ₹ 73.41 crore were not surrendered to the Maha CAMPA account for revalidation as of March 2024. Instead, these funds were kept in the Division

accounts and carried forward into the next APO year after 31st March without approval from the National Authority.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that it is necessary to revalidate the unspent amount, and instructions have been issued to all field agencies. The unspent funds at the division/circle level are now being surrendered to the State CAMPA account, and further instructions will be reissued to the field agencies.

2.1.10 Internal Control

2.1.10.1 Meetings of the GB, SC and EC

Audit observed that Maha CAMPA has not convened regular meetings of GB, SC and EC as detailed in **Table 2.1.11**.

Table 2.1.11: Details of GB, SC and EC meetings

Name of Committee	Criteria	Observation
Governing Body	As per Section 17 of the CAF Act, 2016, the GB shall review the working of the State Authority from time to time and shall meet at least once in six months	No meeting of the GB has been held since its constitution in January 2019.
Steering Committee	As per Section 18 of the CAF Act, 2016, SC is, *inter-alia*, responsible for scrutinizing and approving the APO prepared by the EC and shall meet at least once in every three months.	The SC meetings were not conducted at regular intervals. Only six meetings were held against 20 meetings.
Executive Committee	As per Section 19 of the CAF Act, 2016, the EC was to meet at least once in three months.	The EC meetings were not conducted at regular intervals. Against the prescribed meetings of 20 in five years, 13 meetings were held.

(Source: Information furnished by the department)

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the proposal to convene Governing Body meeting has been sent to the State Government on 15 July 2025.

Thus, facts remained that no meetings of GB were conducted since beginning and meetings of EC and SC were not conducted at regular intervals as provided in Act.

2.1.10.2 Irregular allotment of work of third-party monitoring

As per Rule 2 (e) of the CAF Rules, 2018, third-party monitoring is defined as, monitoring and evaluation of works executed from National Fund and State Fund by the parties which are external to a project's direct beneficiary chain and management structure having no conflict of interest on parameters of evaluation as determined by the National Authority over and above the baseline.

Further, as per GoM resolution (07 May 2021) issued by the Department of Industry, Energy and Labour Department, e-tendering procedure is to be followed for all procurements exceeding ₹ 10 lakh.

The work of third-party evaluation of activities undertaken in CA was awarded directly to Sevanivruttha Van Karmachari Sangh, Maharashtra, Pune (SEVAK), a society of retired officials of the forest department without obtaining bid from the open market by e-tendering. SEVAK was paid ₹ 12.50 lakh for the third-

party evaluation of plantation work undertaken during the year 2019. The work of third-party evaluation not awarded after 2019.

Audit observed that:

- E-tendering was not adopted to ensure competitive bid from the open market.
- Further, the agency is the Society of retired officials of the forest department, who might be directly or indirectly related to the implementation and management of activities of CA under Maha CAMPA at some point of time in the past. Hence, getting the third-party evaluation done through same people tantamount to conflict of interest.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that evaluation of plantation is a technical work and requires technical skills, and sufficient knowledge of forestry activities, so the call was taken to allot evaluation work to Sevak Sangh, as it consists of retired forest officers well acquainted with the forestry work and knowledge of forestry subjects. Due to paucity of time and urgent need to do evaluation work, e-tendering process was not followed. It was further added that in future, the prescribed procedure would be followed, and due care would be taken.

Reply is not tenable as allotment of evaluation work without due tendering process is against the norms, and the allotment of evaluation works to the society of individuals who were once part of the implementation and management of CA activities tantamount to conflict of interest.

2.1.10.3 Preparation of Annual Report and finalization of Accounts

As per section 19 (vi) of the CAF Act, 2016, the EC shall prepare an annual report of the State Authority. Further, sections 28 and 29 of the Act, mention that annual report shall give full account of its activities during the previous financial year and forward a copy thereof to the concerned State Government and it will be laid before each house of the State Legislature.

Further as per Rule 37 of CAF Rules, 2018, State Authority shall prepare monthly statement of accounts in Form-VII; physical and financial achievements in Form-VIII; annual statement of accounts in Form-IX, and maintain its records and accounts in Form-X.

Audit observed the following discrepancies as detailed in **Table 2.1.12**.

Table 2.1.12: Details of Annual Report and Finalization of accounts of Maha CAMPA

Year	Status of Annual Report of Maha CAMPA	Status of Finalization of accounts of Maha CAMPA in Form-VII, VIII, IX and X
2019–20	Approved by EC	PCCF Maha CAMPA had maintained only in Form X and 15 selected divisions maintained only Form VIII.
2020–21	Approved by EC	
2021–22	Not approved by EC	
2022–23	Not Prepared	
2023–24	Not Prepared	

(Source: Information furnished by the department)

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that the Annual Reports for 2019-20 to 2021-22 would be placed before both Houses of the State Legislature in the upcoming Assembly Session. The Annual Report for 2022-23 would be placed after approval of the EC and SC, while the Annual

Report for 2023-24 is under process. The Annual Statement of Accounts in Form IX is to be maintained at the State level on the basis of Forms VII and VIII, and all accounts are maintained in the Tally Accounting Software as per Form X.

Facts remained that the laid down procedure of submission of accounts to State Legislature was not followed.

2.1.10.4 Receipt of Self-monitoring report from user agencies

According to guidelines issued (January 2014) by the MoEF&CC, every user agency to whom forest land has been diverted for non-forest purpose shall prepare an annual Self-monitoring report on compliance with the conditions stipulated in each approval accorded under the FC Act, 1980, in January of the next calendar year.

Audit observed that at the State level, Maha CAMPA did not comply with the instructions issued by MoEF&CC, as it failed to obtain Self-monitoring reports from the user agencies. Further, in 12[13] out of 15 selected divisions, these reports were also not collected. In the absence of self-monitoring report, it could not be ensured whether the user agencies have complied the conditions stipulated in the approval of diversion of forest land.

On this being pointed out, the Government stated (October 2025) that instructions have been issued to all field formations to obtain pending Self-Monitoring Reports from user agencies, and the collection process is in progress, and reports will be compiled and submitted to the competent authority. Directions have also been issued to ensure regular submission of annual reports for effective monitoring.

2.1.10.5 Updating of 'e-Green Watch' portal

As per para 17(1) of the Guidelines on the State CAMPA issued (July 2009) by the MoEF&CC, an integrated online system 'e-Green Watch' was to be developed which presents the data in real-time and is accessible to all the stakeholders and the public at large. It allows monitoring, evaluation and social & ecological audits by independent organizations, researchers and the public. Further, the performance report of the same is generated online and sent to the MOEF&CC on a monthly basis.

The discrepancies noticed by audit in the portal are given below:

- During the period 2019-20 to 2023-24, 80 cases of diversion of land were recorded however, information for only 11 cases was uploaded on e-Green Watch'.
- Further, out of 1,567.868 ha. land received from user agencies only 281.413 ha. land was uploaded on e-Green Watch' portal.
- Expenditure data and performance report were not uploaded on 'e-Green Watch' portal.

Further, none of the 15 selected divisions had updated the 'e-Green Watch' portal and had failed to provide data to enable concurrent monitoring and evaluation of the works implemented through CAMPA.

---

[13] DCF Pusad, West Nashik, Dhule, Akola, Buldhana, Yawal, Chhatrapati Sambhaji Nagar, Wardha, Central Chanda, Sawantwadi, Beed and Kolhapur (Territorial)

On this being pointed out, the selected divisions stated that the data would be updated at the earliest. Further, the PCCF stated that as the trained NIC coordinators left, there has been very little progress in uploading CAMPA work details since 2017.

In reply, the Government stated (October 2025) that the instructions have been issued to all circles for updating all information on e Green Watch Portal.

2.1.10.6 Maintenance of CAMPA plantation register/measurement book

As per Rule 37 of CAF Rule, 2018 read with Form X appended to the rule, the State Authority shall maintain the records and accounts such as Cashbook, Assets register, Financial Statement, Quarterly Monitoring Register, Plantation Register/journal of the CAMPA activities in the state.

Audit observed that in 10[14] out of 15 selected divisions, the plantation registers and measurement books were not maintained properly. The lack of accurate and updated records makes it challenging to monitor the health and survival of plantations, affecting their long-term success and sustainability.

On this being pointed out, four divisions[15] out of 10 divisions have corrected and updated their plantation registers, one[16] division has agreed to rectify the register and responses from the remaining 5 divisions[17] are still awaited. Further, the Government stated (October 2025) that now all concerned divisions have updated plantation register and measurement books. Due care would be taken in future for keeping all records updated and maintained properly.

Facts remained that plantation registers and proper measurement of books are important for monitoring success of plantations were incomplete at the time of audit and updated only after pointed out by audit.

2.1.10.7 Obtaining approval of Gram Sabha for execution of CAMPA works

As per CAF Rules, 2018 and the conditions of approval of APO, prior to implementation of approved APOs, the EC of the State Authority shall ensure that the certificate is available with them to the effect that the proposed activities are being taken up after due consultation with Gram Sabha and are as per provisions of Scheduled Tribe and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006; activities proposed in forest areas are in consonance with approved working plan.

Audit observed in 10 out of 15 selected divisions[18] that the approval of the concerned Gram Sabha was not obtained before taking up various works under CAMPA which may result in lack of consultation on the social or environmental impacts, causing unintended consequences.

In reply, the Government stated (October 2025) that the instructions have been issued to all concern implementing agencies regarding obtaining prior approval and consultation of concerned Gram Sabha for execution of all activities under the CAMPA Fund. Due care would be taken in future.

---

[14] DCF Akola, Chhatrapati Sambhaji Nagar, Buldhana, Central Chanda, Dhule, Pusad, Sawantwadi, West Nashik, Yawal and Beed

[15] DCF Yawal, Buldhana, Sawantwadi and Beed

[16] DCF Central Chanda

[17] DCF Dhule, West Nashik, Pusad, Akola and Chhatrapati Sambhaji Nagar

[18] DCF Chhatrapati Sambhaji Nagar, West Nashik, Central Chanda, Akola, Buldhana, Dhule, Pusad, Sawantwadi, Yawal and Beed

2.1.11 Conclusion

Maha CAMPA is mandated to manage and utilise the State Compensatory Afforestation Fund in carrying out compensatory afforestation activities approved in the APO by the MoEF&CC to compensate the loss of forest and trees as a result of diversion of forest land for non-forest use.

There have been substantial delays in the process of preparation and approval of APO, as a result, the implementation of APOs also were delayed and targets of CA works planned could not be achieved during the period covered by audit.

As per guidelines, the CA is to be raised on suitable non-forest land. However, CA in respect of 60 projects out of 114 projects planned in APOs of the period covered by audit was planned/done on the forest land without exploring availability of non-forest land as envisaged in guidelines. The audit also observed that CA on 2592.73 ha. of land could not be taken up due to faulty site selection and diversion of approved land for other plantation schemes.

On the financial management part, Maha CAMPA has not ensured that the receipts on account of CA are credited directly to the State Fund by the user agencies as per CAF Act. Routing of these receipts through the National Authority is contrary to the provision in CAF Act which resulted in delayed realization of amounts to State Fund and the National Authority has not paid any interest on that amount to Maha CAMPA.

Maha CAMPA is mandated to manage the State Fund, whereas, it does not have active control over the entire State Fund and manages the State Fund only to the extent of the amount disbursed by GoM. As a result, the Maha CAMPA has not devised an investment plan for surplus amount resulting in getting lower interest to the State Fund. Maha CAMPA has also used State Fund for part funding of some of the budgetary schemes of GoM and ineligible item of works against the norms of utilisation of State Fund.

Internal controls in Maha CAMPA have a scope for improvement due to non-functioning of the Governing Body and insufficient meetings of the Steering Committee and the Executed Committee. Evaluation mechanism for evaluation of compensatory afforestation activities undertaken by Maha CAMPA also needs further strengthening so that Maha CAMPA achieves its objective for which it was established under CAF Act.

Recommendations

- *Maha CAMPA may institute an internal planning calendar with defined timelines and accountability to ensure submission of APOs to the National Authority by the prescribed due dates and release of funds in sync with approved schedules.*
- *The Department may create and operationalise a verified land bank of suitable non-forest land, supported by joint site inspections and geo-referencing, to ensure timely completion of Compensatory Afforestation within one year or two growing seasons as prescribed.*
- *The Government may issue necessary directions to ensure that all CA receipts are credited directly to the State CAMPA Fund by user agencies in accordance with Section 4 of the CAF Act, 2016, and discontinue routing through National CAMPA.*

- *Maha CAMPA may formulate and implement a formal investment policy and invest surplus balances in Government securities or term deposits of scheduled banks in line with Sections 26 and 30 of the CAF Act, 2016.*
- *The meeting of the Governing Body, Steering Committee and Executive Committee of Maha CAMPA may be convened at prescribed intervals and mandated to review physical progress, fund utilisation and record maintenance to strengthen monitoring and internal controls.*

FINANCE DEPARTMENT

2.2 IT Audit on 'Integrated Financial Management System'

2.2.1 Introduction

Government of Maharashtra (GoM) initiated the computerization since 1996-1997 with the development of various modules for its departments, however, these modules were standalone and not integrated with each other. Government of India (GoI) instructed (May 2007) to implement Integrated Financial Management System (IFMS) through an e-Governance project.

GoM initiated the action of automation of budget estimation, allocation and monitoring functions, accounting of expenditures and receipts of Government, Pay and other personal claims of employees including Pension, from April 2008. These functions were automated and integrated with development of five web-enabled modules and were implemented at different phases of time as detailed in **Table 2.2.1**.

Table 2.2.1: Details of five web-enabled modules and its implementation

Sl. No.	Name of the module	Month/Year of go-live	Developed by
1.	TREASURY NET	Legacy system working on Local Area Network developed in 2009 upgraded to web enabled between May 2018 and January 2020	M/s National Informatics Centre (NIC), Pune
2.	Budget Estimation, Allocation and Monitoring System (BEAMS)	May 2007	
3.	BILLPORTAL	March 2015	
4.	Government Receipt Accounting System (GRAS)	June 2010	
5.	SEVAARTH module which has five sub modules viz. (1) Payroll (2) NIVRUTTIVETANWAHINI (Pension) (3) Defined Contribution Pension System (DCPS) & National Pension System (NPS) (4) GPF Group IV and (5) Loans and Advances	Between April 2012 and August 2014	M/s Tata Consultancy Services (TCS), Mumbai

***Note**: Other modules shown in Figure 2.2.1 are Management Information System (MIS) and Accountant General (AG) module for which data is fetched from above five modules.*

Of the above, the sub-module of SEVAARTH module *viz.,* NIVRUTTIVETANWAHINI (Pension), module for employees of Zilla Parishads and other aided bodies and institutions have not been implemented.

Mahakosh Portal provides links to various Applications developed by Finance Department, Government of Maharashtra under Integrated Financial Management System (IFMS). This portal provides for link to applications *viz.,* BEAMS, GRAS, Sevaarth, DCPS, Nivruttivetanwahini, *etc.*

2.2.2 Organizational Setup

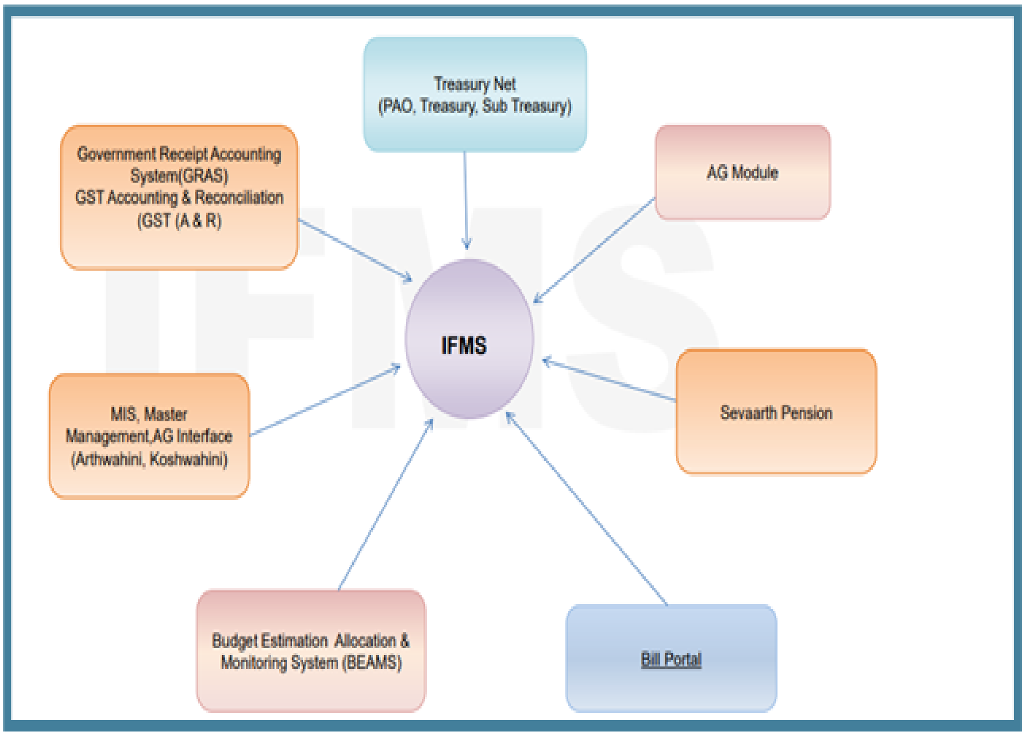
The Additional Chief Secretary is the administrative head of the Finance Department (FD). The automation of the functions of FD was entrusted to the

Director of Accounts and Treasuries (DAT), Mumbai. The Director is assisted by Joint Director (IT), Deputy Director (IT) and Assistant Directors (TREASURYNET).

2.2.3 System Architecture of IFMS

IFMS was developed using DB2 (a RDBMS product launched by IBM) as back-end database and PHP/JavaScript as front end. IFMS is a web-based application having a modular architecture where different modules interact and share data as given in **Figure 2.2.1**.

Figure 2.2.1: Modules of IFMS

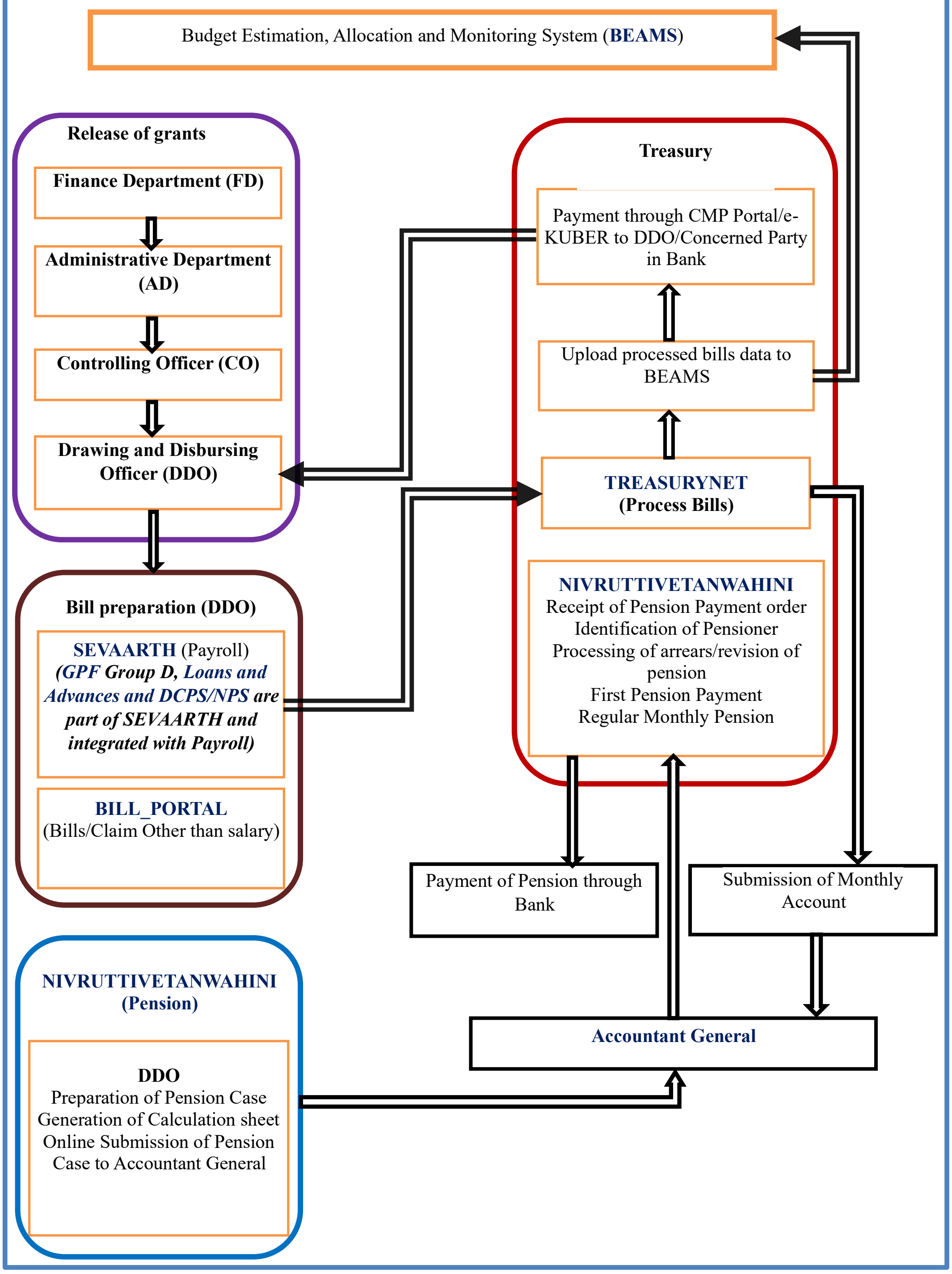
The main users of IFMS are all GoM departments, Controlling Officers (COs) and Drawing and Disbursing Officers (DDOs) thereunder, Treasuries and other stakeholders such as Banks, Reserve Bank of India, Indian Audit and Accounts Department *etc*.

2.2.4 Data flow in IFMS Module

After approval of budget, the grant is disbursed by the FD to the respective Administrative Department of GoM. The Administrative Department further distributes the grant to the DDOs through its COs, using BEAMS module of IFMS. The BILLPORTAL and SEVAARTH modules prepare expenditure bills which are submitted to Treasuries. As soon as the bills are prepared in the BILLPORTAL/SEVAARTH the amount of bill is adjusted against the allocated grant in BEAMS application. Treasury passes the bills for payment using the TREASURYNET module.

A flow-chart depicting expenditure through IFMS is given in **Figure.2.2.2**.

Figure 2.2.2: Data Flow of Expenditure in IFMS

2.2.5 Audit Objectives

The IT Audit was conducted to ascertain whether:

- Project management for implementation of IFMS was effective and efficient;
- Adequate functionalities and controls were available in IFMS and the IT system objectives were aligned with the business objectives and necessary arrangements are in place to recover data after disaster; and
- Input, processing and output controls built-in are adequate to ensure the integrity and security of the system and the transactions processed through the system.

2.2.6 Audit Criteria

The audit criteria is derived from the following sources:

- Maharashtra State e-Governance Policy, 2011
- Maharashtra Treasury Rules, 1968
- Generally accepted good IT practices
- Service Level Agreements (SLAs) for development of IFMS
- Instructions/Guidelines issued by Government of India (GoI) and Government Resolutions (GRs) by the GoM.

2.2.7 Audit scope, sampling and methodology

The IT audit on IFMS covering the period from 2018-19 to 2023-24 were conducted between July 2023 to September 2024. An Entry Conference with the Government was held on 24 May 2023. The audit findings were discussed with the Department of Finance, GoM through an exit conference held on 24 July 2025.

There are seven[19] Administrative Regions having 36 Treasuries in Maharashtra. Six regions are headed by a Joint Director of Accounts and Treasuries and Mumbai Region is headed by Pay and Accounts Officer. The DDOs in 35 Administrative Departments are connected to the treasuries/sub-treasuries.

Audit selected four[20] regions and one district treasury[21] each thereunder through approved sampling methodology. Out of the selected District Treasuries, six sub-treasuries[22] were selected. Audit also selected 55 DDOs ***(Appendix 2.2.1)*** of the seven[23] Administrative Departments in the selected District Treasuries.

The following methodology was adopted for assessment of IFMS modules:

- The applications were scrutinized for assessment of controls and implementation of modules by issue of survey questionnaire to sampled Treasuries and DDOs.
- Analysis of the data and records was done using Computer Assisted Audit Techniques (CAAT).
- Confirmation of the exception report was done through verification of physical documents/confirmation of facts and figures from the DDOs.
- The follow up audit of GRAS module was done at virtual treasury located in Mumbai and selected offices at Kolhapur, Pune, Nashik and Amravati. For Government Receipt Accounting System (GRAS), the users are Virtual Treasury Officer (VTO), taxpayers from tax assessing departments and participating banks.

---

19 Amravati, Chhatrapati Sambhajinagar, Kokan, Mumbai, Nagpur, Nashik and Pune.
20 Chhatrapati Sambhajinagar, Mumbai, Nagpur and Pune.
21 Chhatrapati Sambhajinagar, Bandra (Mumbai), Pune and Wardha (Nagpur).
22 Bhor, Fulambri, Hinganghat, Karanja (G), Velhaand, Vaijapur.
23 Food Civil Supplies and Consumer Protection, Medical Education and Drugs, Public Health, Public Works, Revenue and Forest, Skills Employment Entrepreneurship and Innovation, Urban Development.

Audit Findings

The audit findings are categorised under the headings *viz.*, Project Management, General Controls and Application Controls of IFMS as discussed in the succeeding paragraphs.

2.2.8 Project Management

NIC did not charge any development cost for modules developed by them. However, till June 2024, the actual expenditure incurred on IFMS project was ₹ 38.58 crore on the components as detailed in **Table 2.2.2**.

Table 2.2.2: Project cost

Sr. No.	Component	Actual expenditure (in ₹)
1.	Development and maintenance of modules by TCS with maintenance of five years.	
	a. The basic cost for software development	2,45,96,213
	b. The basic cost of Application Support	4,91,52,407
	Total Agreement amount including taxes	**7,37,48,620**
2.	Maintenance of module by MahaIT from 2017 to 2024	16,96,67,047
3.	Hosting of application at Data Centre of TCL, Mumbai from June 2017 to May 2022	2,50,64,676
4.	Extension of contract for hosting of application at Data Centre of TCL from June 2022 to March 2024	11,73,54,303
Total		**38,58,34,646**

Source: Information provided by DAT

The IFMS modules were developed by NIC and TCS. The modules developed by NIC were maintained by NIC itself. Whereas, modules developed by TCS, were maintained by TCS till July 2017. Thereafter, this responsibility was entrusted to Maharashtra Information Technology Corporation Limited (MahaIT), Mumbai. Both NIC and TCS developed modules were hosted at the data centre of Tata Communication Limited (TCL). Additionally, a disaster recovery site in Hyderabad safeguards the IFMS modules, with TCL managing its operations.

2.2.8.1 Non-deployment of Performance Monitoring Tools

As per the SLA, TCS was to develop and deploy the Performance Monitoring Tools (PMT), which would provide various reports with Performance Key Indicators (PMKI) to management, to closely monitor various activities of the project and its implementation by service provider.

As per paragraph 19 of the SLA, the TCS was to provide maintenance support for five years for IT Solution Software Application based on satisfactory performance of the system which would be assessed through PMKI generated through PMT *viz.* Application Response Time[24], Application availability, Facility Management Response Time[25], Facility Management Issue Resolution

[24] To ensure that the module can be accessed by users within a specified timeframe.

[25] To ensure that the facility management and support team/help desk of the service provider responds to issues reported by the department within a stipulated time frame.

Time[26] and Security Management[27]. However, audit observed that the agency did not develop/deploy the PMT. Despite incorporation of development of PMT in the SLA for monitoring vendor activities during development and maintenance, the department had to rely on third-party assessment reports, which raised concerns about the accuracy and comprehensiveness of the evaluation process.

On this being pointed out, the Government accepted (July 2025), that TCS has not provided PMT, instead of that monthly reports of PMKI were provided by TCL, based on which department acted appropriately. Further, it was also stated that development of PMT would have created additional cost.

The reply is not tenable as, the SLA stipulates deployment of PMT and the Department did not take any efforts for ensuring the same. Further, important modules such as Business Continuity Plan and Disaster Recovery Plan also relied on these reports (as mentioned in **Paragraph 2.2.12**).

2.2.8.2 Non-deployment of Package Key Infrastructure and Digital Signature Infrastructure

Package Key Infrastructure (PKI) ensures that sensitive data is securely transmitted and stored. PKI also enables the use of Digital Signature Infrastructure (DSI), which are legally recognized and provide a way to authenticate the signer and ensures the integrity of the signed document or data. The detailed scope of work as detailed in Part-D of Paragraph 3 of the SLA, for the development of PKI and DSI is outlined.

On scrutinizing records at DAT and verification of IFMS applications, audit noticed that the agency had not developed PKI. Consequently, modules of the SEVAARTH developed by the agency, lacked data encryption, integrity and authorization mechanisms. This left the system vulnerable to security breaches and compromising the integrity of financial transactions and sensitive information.

On this being pointed out, the Government acknowledged the audit observations (July 2025) and confirmed the non-availability of PKI/DSI infrastructure for IFMS. Further, the department also stated that timeline for the phased development of the E-Hastakshar service has been set. All documents under *SEVAARTH* and *NIVRUTTIVETANWAHINI* will be digitally signed. Regular meetings are being held with the MahaIT development agency and C-DAC to monitor progress and integration with related systems.

This highlights the importance of adherence to contractual obligations and the need for robust oversight mechanisms to ensure compliance with SLA terms.

2.2.8.3 Non-development of Pension module by TCS for employees of Zilla Parishads and other aided bodies and institutions

The pension module (NIVRUTTIVETANWAHINI) was to be developed by TCS for State Government employees as well as Zilla Parishad (ZP) employees and employees of other aided bodies and institutions as per SLA. However, TCS had developed the module only for the State Government employees.

[26] To ensure that the facility management and support team of the Service Provider resolves issues reported by the department within the stipulated timeframe.
[27] To prevent the security related issues like Denial of Service, Spam Malware *etc*.

Furthermore, audit noticed that the total development cost for this application for ZP and other organizations was ₹ 34.47 lakh. The department was obligated to deduct the specific cost pertaining to the module from TCS. However, only ₹ 22.50 lakh was recovered. Consequently, TCS received an undue benefit of ₹ 11.97 lakh as detailed in **Table 2.2.3**.

Table 2.2.3: Undue benefit to TCS

Sr. No.	Development stages of application	Percentage of pension	Amount payable for Pension (Z.P) (in ₹)	Amount payable for Pension (Other organization) (in ₹)	Total Amount payable (in ₹)
1.	Complete generation upto generation of monthly pension bill for pilot treasury and complete data migration	25	6,89,441	1,72,360	8,61,801
2.	Generation of arrears bill for pilot treasury	25	6,89,441	1,72,360	8,61,801
3	First payment process and bill generation for pilot treasury	10	2,75,776	68,944	3,44,720
4.	Complete workflow for preparation of pension case by head of office	10	2,75,776	68,944	3,44,720
5.	Development of various interface	10	2,75,776	68,944	3,44,720
6	Go live for All Treasuries	20	5,51,553	1,37,888	6,89,441
Total deductible		**100**	**27,57,763**	**6,89,440**	**34,47,203**
Actual deducted			**18,00,000**	**4,50,000**	**22,50,000**
Excess Paid			**9,57,763**	**2,39,440**	**11,97,203**

Government replied (July 2025) that, facts associated with this will be verified and appropriate action will be taken.

2.2.8.4 Inadequate assessment of User Level Requirements

Based on the audit observations relating to selected 51 DDOs, the reply received from the Government regarding the adequacy of user requirement are tabulated below:

Sr. No.	Audit Observation	Response of the Government
A) Bills prepared manually (Sevaarth)		
1.	Leave Encashment Bill, Gratuity and the pay arrears bills pertaining to retired employees are still being prepared manually as detailed in ***Appendix 2.2.2***.	The Government stated (July 2025) that the facility for arrears bills of retired employees, leave encashment bills will be developed in new SEVAARTH system.
B) Provision for the preparation of Refund Vouchers (Bill Portal)		
2.	Audit observed that BILLPORTAL application of IFMS did not provide for Refund Voucher Bill (RVB) such as Contribution Receipt, GIS, Excess Remittance, Deposits and Lapsed Deposits, Court Fee, stamp and DCPS. Therefore, DDOs prepared 1,47,305 RVB (as detailed in	The Government stated (July 2025) that, the development of facility for generation of refund vouchers bills is under process.

Sr. No.	Audit Observation	Response of the Government
	Appendix 2.2.3) manually for the period 2018-24.	
C) Non-restoration of commutation portion of pension (Nivruttivetanwahini)		
3.	As per Commuted Pension Rules, 1984, a government servant's pension is restored after completion of 15 years from the date of commutation. The application did not facilitate auto-restoration of pension and thus TOs had to manually watch the same.	The Government stated (July 2025) that old pension data was inserted manually in the system. At that time in field related with commutation date was not validated. It is further stated that, if commutation is restored automatically overpayment may be made to the pensioner. To avoid this auto-restoration facility has not been implemented.
D) No facility to increase pension after the age of 80 years (Nivruttivetanwahini)		
4.	The FD decided (24/01/2019) to increase the pension of pensioners attaining the age of 80 years and above. In the selected treasuries, the process of increasing the pension was being done manually as NIVRUTTIVETANWAHINI application did not have facility for auto-working.	The Government stated (July 2025) that old pension data was inserted manually in the system. At that time in field related with date of birth of pensioners and family pensioners was not validated. It is further stated that, if additional pension is restored automatically overpayment may be made to the pensioner. To avoid this auto-restoration facility has not been implemented.

However, the fact remains that, IFMS application lacked provisions for preparation of bills for retired employees. Further, it did not cover the facility for preparation of RVBs. In addition, there was no provision for restoration of the commuted portion of pension or for enhancement of pension on attaining the age of 80 years.

2.2.9 General Controls

General Controls include controls over data centre operations, system software acquisition and maintenance, access security, and application system development and maintenance. They create the environment in which the application systems and application controls operate. The deficiencies identified in implementing these general controls are highlighted below:

2.2.9.1 Physical Access Control

IFMS is a web-based application centrally hosted at TCL datacentre. The primary stakeholders of the IFMS include DDOs and TOs across the State. Audit did not find any physical threats to client-side computer assets. However, audit observed certain issues, such as the use of unlicensed software, external devices being used on client computers and a lack of restrictions on software installation on client machines. Some concerns are illustrated below:

- Audit observed in the offices of the selected DDOs and TOs that no restriction on the usage of external devices such as USB drives, external hard drives, mobile devices and other removable media was emphasised. It was seen that USB ports/CD ROM *etc*. on workstations were not disabled ***(Appendix 2.2.4)***.

- All client terminals used for IFMS should be blocked for installation of any software other than the licensed one. This is first level of defense mechanism for protection from virus/malware. However, audit observed that no such restriction is emphasized on client terminals used for IFMS. The licenses analysis are given in ***Appendix 2.2.5*** which shows large gap in actual number of PCs and licenses operating system and ms-office licenses**.** Therefore, there is risk of accessibility to database from such un-authorized software.

The Government replied (July 2025) that, as far as DDOs are concerned, they are not directly under control of the department. However, for treasuries and sub-treasuries, the instructions were issued in June 2023 prohibiting the use of external devices and mandating the use of only licenced software, with all non-license software being blocked on computers used for running IFMS applications.

The fact remains that these instructions were not consistently followed by end-users, highlighting the need for further sensitization.

2.2.10 Logical Access Control

IFMS comprised of three databases, one for BEAMS and BILLPORTAL, the second for SEVAARTH and the third database is for TREASURYNET. Although these modules were integrated, each database was accessed with separate Universal Resource Locations (URLs) and login credentials. Audit conducted an analysis of the login credentials specific to each database and the findings are outlined below.

2.2.10.1 Need for enhanced security measures

The BILLPORTAL module handles the receipt of budget grants online through BEAMS and the processing of expenditure related bills. SEVAARTH module is responsible for managing the online pay and allowances of nearly six lakh State employees. TREASURYNET module processes the bills processed by BILLPORTAL and SEVAARTH.

It was observed that two-way authentication was enabled for TREASURYNET module. However, BILLPORTAL and SEVAARTH modules lacked two-way authentication. Further, both the modules did not have PKI for data encryption, leaving it exposed to potential unauthorized access. Thus, to enhance security, the login procedure should incorporate two-factor authentication, such as password and OTP verification on registered mobile devices.

The Government replied (July 2025) that the facility of login with two factor authentication including OTP would be made available in BILLPORTAL. For SEVAARTH two factor authentication would be implemented.

2.2.10.2 Gap between user documentation and designing for logical access control and Discrepancies in Role Z permissions

On reviewing the dataflow of TREASURYNET module, audit observed that bills submitted by the DDOs passed through various sections such as SCROLL, AUDIT, COMPILATION, CHEQUEDRAWAL, DAILYCLOSING, DELIVERY, RECEIPT and RECONCILIATION. While assigning access privileges to these sections, three primary roles were defined: 'O' (Operator), 'S' (Supervisor/Assistant Administrative Officer) and 'Z' (In-charge or Assistant

Treasury Officer/APAO). For each section, specific functions were outlined and a role-based access permission matrix was provided, covering each section-function combination.

Though the user manual of TREASURYNET defined role-based access permissions at the section-function level, the current database design had restricted role-based permissions upto section level only, omitting the function level permissions. The functional granularity at conceptual/documentation level was thus not translated into practical design.

This misalignment highlighted a gap between the documented access control requirements and the implemented system. To fully comply with the documentation, it is imperative to revise database design to incorporate role-based permissions for each function within the sections.

The Role-based access policy assigns permissions based on sections and roles in order to create a hierarchy in the system. The Role Z is assigned to Treasury/Sub-treasury-in-charge or Assistant Treasury Officer or Assistant Pay and Accounts Officer. The officers at this stage of administration are not required to scroll bills or deliver cheques/tokens or receive challans or daily close or compile the accounts.

It was noticed that Scroll, Delivery, Receipt, Compilation and Daily closing permissions were assigned to different users with Role Z permission. These highlight a mismatch between documented access policies.

On this being pointed out, the Government stated (July 2025) that at present TRESURYNET version is old, department with the help of NIC is in process of development of unified TREASURYNET in which development for functional level permission would be provided.

Further, it is also stated that, the instructions will be issued to all Treasury Officers regarding not allocating Z role with Employee required to discharge subordinate roles.

The fact remains that there is inconsistency between the documented access control policies and the actual permissions granted.

2.2.10.3 Conflicting privileges to single users in TREASURYNET module

As per documentation, three primary roles were defined 'O' (Operator), 'S' (Supervisor/Assistant Administrative Officer) and 'Z' (In-charge or Assistant Treasury Officer/APAO).

Audit observed that 55 employees entrusted with all kinds of roles (*viz.* 'O', 'S' and 'Z'), as detailed in ***Appendix 2.2.6***.

The Government stated (July 2025) that, as a process every user assigned only one role but due to administrative constraint beyond reach of Treasury, sometimes one employee requires discharge function of more than one role.

However, the fact remains that misallocation of access rights posed a significant security risk, as unauthorized users could perform actions outside their designated responsibilities.

2.2.10.4 Absence of User account lockout mechanism

Absence of an account lockout mechanism after multiple unsuccessful login attempts posed a significant security risk. This vulnerability exposed the system to brute-force attacks, where attackers can repeatedly attempt different password combinations without restriction, increasing the likelihood of unauthorized access.

Audit noticed that even after many unsuccessful login attempts, the user accounts were not locked in BILLPORTAL and SEVAARTH module.

The Government stated (July 2025) that, development of locking the user account after three unsuccessful login attempts will be made in appropriate software.

2.2.10.5 Allotment of multiple roles to users

To authorize different transactions on BILLPORTAL database, various roles for users such as COs, DDOs *etc*. are defined in master table entitled BDSROLES. There existed another table by name BDSUSER which had a list of 30,187 users and link with user roles assigned in BDSROLES.

However, analysis of BILLPORTAL module revealed that roles of 560 users in the master table containing details of Users (BDSUSER) were not defined in master table of defining roles for users (BDSROLES), as detailed in **Table 2.2.4**.

Table 2.2.4: Allotment of undefined Roles

ROLE	Roles not defined in Master table	Number of users
1	Admin AG	1
4	Treasury Officer	375
C	Admin EPC	1
D	--	169
J	Joint Director Accounts and Treasury	7
M	Seva-MDC	1
P	--	6
Total		**560**

This indicated that the tables lacked referential integrity and allowed the administrator to allot any undefined roles to users.

In reply Government stated (July 2025) that, in master table (BDSUSER), the missing roles have now been inserted.

2.2.10.6 Allocation of duplicate usernames to individuals

It is mandatory to have a unique login ID (username) for an application. However, on verification of the login credential of SEVAARTH module, audit observed that in 72 cases, duplicate usernames were created. This posed a significant security risk as it compromised user authentication integrity, potentially allowed unauthorized access to sensitive data and made it difficult to accurately track user activity and enforce accountability. Additionally, it increased the risk of data breaches and internal misuse due to lack of unique identifiers for each user.

The Government stated (July 2025) that observed duplicate usernames pertain only to cases where users hold active and inactive post status at different

periods. It is further stated that to address this issue, clean-up exercise is initiated.

Further progress in this regard is awaited (January 2025).

2.2.11 Capacity Building

There is separate training section in DAT office headed by Deputy Director (Training). Periodically Online, Offline training on IFMS is conducted for DDOs, COs, TOs/STOs of GoM. Further, there are six training wings at Regional level, headed by Assistant Director (Training), which imparts training to all employees of the Departments of GoM at Sub-Treasury, Treasury and Regional offices at Sub-Treasury, Treasury and Regional level. IT security and protection of IT Assets, Disaster Awareness training, Cyber awareness trainings are also conducted.

The total strength of DDOs, COs, TOs/STOs in GoM offices is 29,919. However, it was noticed that department did not carry out any training needs analysis for effective and efficient utilization of IFMS modules. As a result, audit could not assess the expected number of staff members who required training.

Information provided by DAT for the years 2018-19 to 2022-23 indicated that only 22 *per cent* staff had received training to operate IFMS modules as shown in **Table 2.2.5**.

Table 2.2.5: Training to staff on IFMS modules

Sr. No.	Training Particulars	No. of training sessions	No. of employees undergone training
1	Offline training for IFMS modules	580	3,883
2	Online training for IFMS modules	69	2,611
	Total	**649**	**6,494**

Information relating to training imparted during 2023-24 not made available.

The Government stated (July 2025) that, Training Need Analysis (TNA) has been done. Based on TNA, IFMS training has been implemented in Combined Probationary Training Programme (CPTP) of probationary officers and promotional training of departmental officials.

The reply of the department is not tenable as the fact remains that only 22 *per cent* of staff have been trained till date.

2.2.11.1 In-adequate help desk management

A timely and effective response to IT users' queries and issues is dependent on a well-structured and efficiently managed service desk and incident management process.

As already highlighted in the report, the responsibility of system maintenance for SEVAARTH module is with MahaIT, the BEAMS, BILLPORTAL, and TREASURYNET modules are maintained by NIC.

However, the analysis of feedback obtained from 51 DDOs revealed the absence of a uniform and streamlined procedure for incident reporting. The responses from users showed significant variation, with some stating that they were advised to 'Contact the Division', while others mentioned that they were

required to 'Intimate the problem to DAT/NIC through email'. This lack of clarity has led to inconsistent practices across different offices.

Further, DDOs reported that for the SEVARTH module, assistance was relatively accessible. Support could be availed through the district treasury offices and an official helpdesk email (helpdesk.war.mh@gov.in) was available for escalating issues. This arrangement ensured that users had a defined channel for addressing their concerns. In contrast, no such structured support mechanism was reported for the BILLPORTAL and BEAMS modules developed and maintained by NIC.

Government replied (July 2025) that, to address various operational issues and technical difficulties separate team is working at DAT level. To solve operational issues and technical issues, the same is forwarded to the NIC as set mechanism.

However, fact remains that at DDO level many issues regarding BILLPORTAL and BEAMS have not been resolved yet.

2.2.12 Business Continuity and Disaster Management

IFMS being a mission critical system, it is mandatory to have a Business Continuity (BC) and Disaster Recovery (DR) plan. As a part of BC and DR plan, the department should design and implement Recovery Point Objectives (RPO) which defines the acceptable data loss point *i.e.* how much data loss can be sustained in a disaster; and Recovery Time Objectives (RTO) which specifies the maximum acceptable downtime for recovery of systems/processes. Absence of Periodic DR Drills means lack of regular disaster recovery drills or exercises, testing the organization's ability to recover from disruptions.

Audit noticed that DAT had outsourced all BC and DR planning activities through an agreement (March 2017) with TCL for five years, which has been extended till June 2024. As per agreement, TCL was to monitor progress of the activities specified in the contract and submit monthly progress report as per ***Appendix 2.2.7***. Audit test-checked reports pertaining to the period from 2018-24 and observed that:

2.2.12.1 Business Continuity Plan

As per the agreement, TCL was to annually submit a report for the Business Continuity Plan (BCP) to DAT. Verification of such reports revealed the following discrepancies:

a. Verification of the latest (March 2024) BCP document depicted no changes or alterations from the first plan submitted (June 2020) indicating that the business continuity plan had not been reviewed or updated.

b. The test report for simulated exercises or real-life scenarios, which should be enclosed with the annual BCP, was blank in every annual report submitted by TCL.

c. Although a dedicated disaster recovery team was identified and assigned specific roles and responsibilities in the BCP, the sections detailing the contact lists of key personnel, third parties and vendors for vendor support in case of a disaster were found blank.

The absence of RPO/RTO indicates lack of recovery efforts with clear targets, risk of inadequate restoration prioritization and unacceptable business impact.

Further, without periodic drills, there's uncertainty of DR plans being effective, whether staff are prepared, or systems can recover as expected. DR drills validate readiness and identify gaps.

On this being pointed out, the Government replied (July 2025) that, care will be taken to formulate BCP and to review it annually.

2.2.12.2 Inadequate Disaster Recovery Plan (DRP)

Though DRP Awareness plan submitted by TCL was found comprehensive, audit observed that it was specific to the staff of TCL's Data Centre. Additionally, no documentation was submitted to DAT regarding the DRP, including names of individuals with assigned roles and responsibilities, details of training provided, copies of the DRP document and contact details of team members *etc*.

Furthermore, DAT had different sites for development and maintenance of applications such as NIC data centre at Pune and MahaIT at Mumbai, yet there was no DRP awareness plan for these sites or for client locations (such as DDOs/TOs) spread across the State. The department also lacked documentation on conducting DRP awareness training for its staff and clients.

Government replied (July 2025) that, previously TCL being MSP was managing DRP whenever issue arises TCL in consonance with developers at NIC or MahaIT as the case may be, were managing DCDR sites however, sufficient steps will be taken to enhance awareness about DRP to the developers at NIC and MahaIT.

2.2.12.3 Performance monitoring of Data Centre of TCL

The performance monitoring of the IFMS hosted at TCL's Data Centre relied solely on reports submitted by TCL as per Appendix enclosed with an agreement executed in March 2017 without independent validation or audits. There are risks of overlooking vulnerabilities; vendor claims may not reflect actual resilience or compliance.

The feedback was obtained from 51 DDOs to ensure whether any logbook was maintained to record the downtime of the system/service disruption. In 92 *per cent* DDOs confirmed that no such logbook was maintained. As regard to disruption of service, only 4 DDOs reported the downtime ranging between one to 50 days. The details of the same are given in ***Appendix 2.2.8***.

Thus, the department lacked an alternative feedback mechanism from its stakeholders such as DDOs, TOs, Banks and various administrative wings of GoM departments who solely depend on IFMS for functioning.

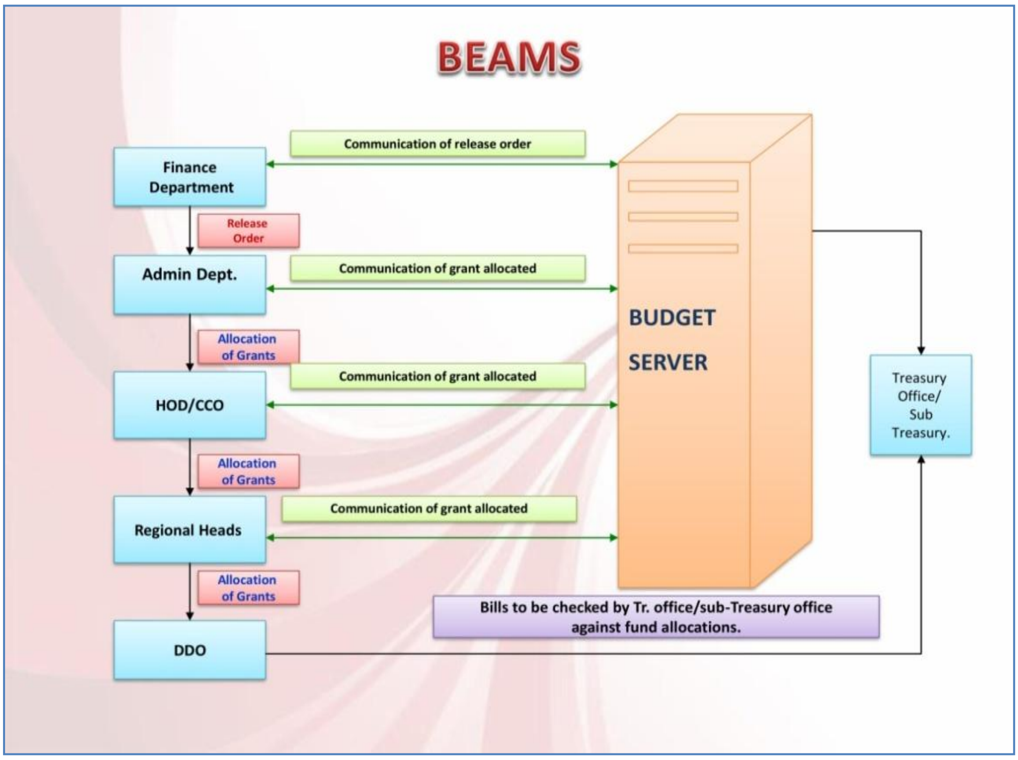
In reply, Government stated (July 2025) that, being this issue is highly technical in nature TCL was entrusted responsibility to manage DC and DR sites is as Manage Service Provider (MSP), It is further stated that since November 2024 MSP is provided by MahaIT, the care will be taken to formulate Business Continuity Plan and to review it annually.

Therefore, the audit concludes that while a BCP exists, it lacks proper implementation and awareness. Additionally, there was no alternative feedback mechanism to assess the performance of the IFMS hosted at TCL's Data Centre.

2.2.13 Application Controls

The application controls include Input, Processing and Output controls. Analysis of data and records relating to BEAMS, BILLPORTAL, TREASURYNET and SEVAARTH including NIVRUTTIVETANWAHINI using IDEA (Interactive Data Extractions and Analysis) revealed inadequate application controls as brought out in the succeeding paragraphs.

2.2.13.1 BEAMS

This is an online computerized system to distribute budget, authorize and monitor the expenditure against the allotted budget.

The DDOs utilize grants using BILLPORTAL and SEVAARTH modules through submission of bills to treasuries. The treasury passes the bills for payment using TREASURYNET module.

2.2.13.2 Analysis of grant-in-aid sanctions and expenditure

The Detailed Head (Object Head) wise analysis of data other than salary expenditure for the period from 2018-2019 to 2023-2024 showed that the detailed heads 31-Grant-in-aid (non-Salary), 33-Subsidies and 36-Grant-in-aid (salary) alone constituted 71 *per cent* of the total expenditure ***(Appendix 2.2.9)***. Further, as per Maharashtra Treasury Rules, bills for Grant-in-aid, contributions *etc*. shall be presented in Form MTR-44 unless some alternate form is authorized by departmental regulations.

Audit observed the following inconsistencies of the system with User Manual:

2.2.13.3 The grants-in-aid sanction order does not align with User Manual for preparation of MTR-44

According to the BILLPORTAL user manual for MTR-44 (Grant-in-aid), sanctions must include the Demand Number, Major Head, Scheme Code,

Detailed Head and GIA Type. However, the sanction orders did not adhere to these requirements as detailed below:

A. The Sanction on items which are not defined in grant-in-aid type Master: Audit found that there were sanctions for the grant-in-aid expenditure pertaining to codes (0, 7 and 8) which were not defined in master table. Thus, referential integrity[28] was compromised. Against such missing codes in master table, 1,16,143 sanctions amounting to ₹ 4,37,759 crore were found, which was 27 *per cent* of the total grant-in-aid sanction ***(Appendix 2.2.10)***.

Government replied (July 2025) that said codes are for MIS purpose. They don't affect any authorization or data classification but as point has been raised NIC confirmed the error and assured to take suitable steps so that master data will be corrected properly.

B. Sanction order without Demand Number, Major Head, Scheme Code and Detailed Head: As stated above, sanction must have a Demand Number, Major Head, Scheme Code and Detailed Head.

However, audit found 100 sanctions where no demand number was mentioned. Audit also observed that in 116 sanctions no Major Head was mentioned. In 134 sanctions, the mandatory scheme code was missing. Further, in 12,331 sanctions Detailed Head was missing. In absence of complete classification, the sanctions cannot be reconciled with the expenditure details.

Government replied (July 2025) that, NIC confirmed the error and assured to take suitable steps so that the master data will be corrected properly.

2.2.13.4 Grant-in-aid sanction not reconcilable with grant-in-aid expenditure

According to the database structure, the uniqueness of a grant-in-aid sanction is determined by the Year, Demand Number, Major Head, Scheme Code, Detailed Head and GIA Type. However, the expenditure details included all parameters except the grant-in-aid type. As a result, audit was unable to reconcile the figures of expenditures *vis-à-vis* the grant-in-aid sanctions. Thus, systemic failure in database designing by omitting GIA type field in expenditure table affected MIS centred on GIA type.

Government replied (July 2025) that, development has been made in software so that said parameters are captured automatically from the system database.

2.2.13.5 Utilization certificate submitted before sanction date

Utilization certificates is to be obtained after sanction and utilisation of grant. However, on analysis of data for the year 2018 to 2024, it was noticed that in 728 cases out of 1,35,256 cases, utilization certificates were submitted before their respective sanction dates. This indicates lack of consistency check[29] in the system ***(Appendix 2.2.11)***.

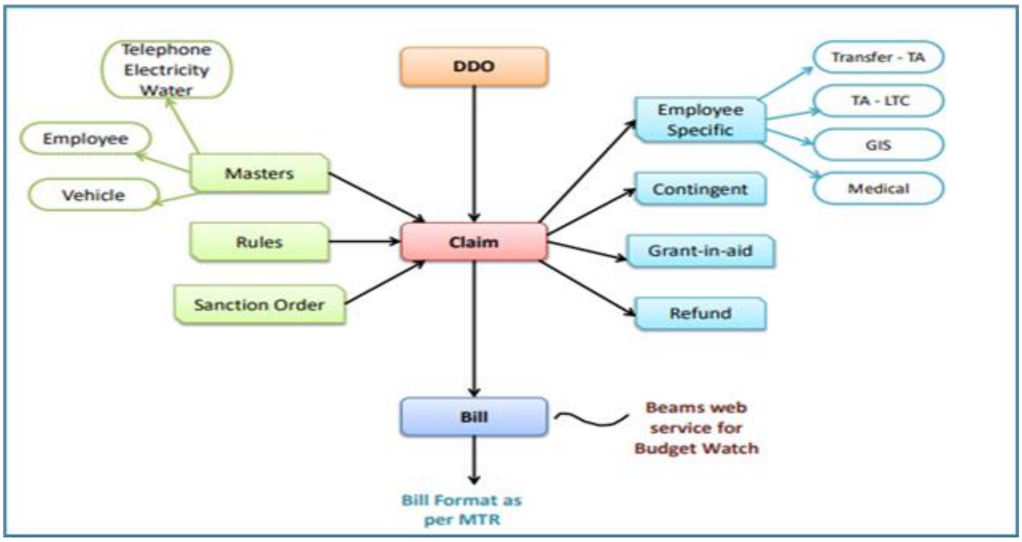
[28] Referential integrity is a concept in a database that ensures the transaction of the entities which are uniquely defined in the master table.

[29] A consistency check is a type of logical check that confirms the data's been entered in a logically consistent way. An example is checking if the delivery date is after the shipping date for a parcel.

The Government stated (July 2025) that, presently utilisation certificate is submitted offline. It was further confirmed that these errors were committed by DDOs.

Thus, it indicates that the system does not provide sufficient control over submission of utilisation certificate in grant-in-aid sanction.

2.2.14 BILL PORTAL

The BILLPORTAL module is tailored to handle various office-related claims (telephone, electricity, water and vehicle bills), employee-centric claims (transfer-TA, TA-LTC, GIS and medical expenses) and bills associated with grant-in-aid.

The claim is prepared in Draft Mode by an Assistant using an appropriate MTR form. It is submitted to DDOs for approval. DDOs approve the bill and then it is checked for availability of budget in BEAMS. If the budget is available, the final bill along with authorization slip is generated for onward submission to treasury for payment.

2.2.14.1 Input validation lapses

(a) The telephone numbers generally range between 6 to 8 digits. Analysis of the MASTER table of the database containing details of 42,697 telephone numbers, revealed that 244 entries were either blank or consisted digits ranging between one and three.

The Government stated (July 2025) that, validations are implemented so that blank and more or less than specified digits of Telephone Numbers may not be registered in the system.

(b) Analysis of MASTER table consisting of electricity bills information, revealed 73 consumer numbers were blank. Similarly, 463 electricity meter numbers entered in the table were blank.

Government in reply stated (July 2025) that, validations are implemented so that blank Electricity Meter Numbers may not be registered.

(c) The format for vehicle registration number should adhere to XXNNXXNNNN, where XX represents alphabetical characters indicating the State; NN represents numerical characters indicating the district; XX

represents alphabetical characters indicating the series; NNNN represents numerical characters indicating the registration number.

Analysis of MASTER table containing vehicle details, it was found that:

1. For the State code, in 245 vehicles, details incorrectly used numerical characters instead of alphabetical characters.
2. For the district code, in 11 vehicles, details incorrectly used "00".
3. For the numerical series, in 22 vehicles, details incorrectly listed as "00".

The Government replied (July 2025) that validations will be carried in MASTER table, like (1) only Vehicle numbers in specified format may be registered, (2) restrictions shall be applied to ensure correct use of numerical characters and alphabetical characters. Also unique identification number shall be assigned to each vehicle during manufacturing.

(d) Physical verification of sampled cases identified the following shortcomings in the input validation process of electricity bills:

1. A data entry error was observed in the input data in billing period (from and to) field, despite it being for a different period. To prevent such occurrences, alerts should be incorporated in the system for users or duplicate entries should be restricted using system input validation methods, which were lacking.

2. Multiple partial payments for the same electricity bill were observed. However, the database lacked an arrangement for recording the fact of such partial payments. Similarly, for payment of additional security deposit for the same electricity connection, multiple entries were seen. Requirement was felt for a dedicated field specifying the type of payment, such as security deposit, regular (full) or part payment.

3. It was observed that a user entered the Consumer Number instead of the Invoice Number of the bill in the given field. This highlighted a need for improved user instructions regarding correct data input procedures.

The Government stated (July 2025) that, validations are implemented to restrict to input different bill period (From and to), validations are implemented to restrict partial payments and the validation will be carried out to restrict to enter the Consumer Number or any other number instead of the Invoice Number of the bill in the given field.

2.2.14.2 MASTER data lapses

a. In BILLPORTAL database, the medical claims of the employees are managed through MASTER tables having the hospital details and details of diseases, which are mapped with the diseases and hospitals for treatment. Various other tables are also created to store the details of claims related to medicine, medical expenses and expenses related to IPD treatment.

Analysis of the master tables showed control lapses as discussed under:

1. **Absence of Referential Integrity between Master and Transaction Data:**

   Audit found that, in database design of BILLPORTAL, the medical claims of the employees are managed through i) HOSPITALMASTER table, having the hospital details; ii) DISEASE table, with the details of diseases; iii) DISEASEHOSPITALMAP table, mapping the diseases with hospitals for treatment. Various other tables are also created to store the details of

claims related to medicine, other medical expenses and expenses related to IPD treatment.

Data analysis of these tables revealed shortcomings such as Disease master table not up to date, absence of referential integrity between master and transaction tables like DISEASEHOSPITALMAP and DISEASE table and DISEASEHOSPITALMAP and HOSPITALMASTER tables. Further, invalid entries of hospital name and disease names were also found. The medical claims were submitted, processed and claims were paid without employee ID.

2. **Input Validation Failures:**

   Audit also found invalid entries of hospital name and disease names in the MASTER table. The medical claims were submitted, processed and claims were paid without critical identifiers like employee IDs.

3. **Processing Lapses Allowing Reimbursements beyond Admissibility:**

   Audit found that hospital stay claims and medicine claims were not settled as per admissibility as detailed under:

(i) The system allowed reimbursement beyond 75 *per cent* in 143 medical claims for room rent. Even it permitted reimbursement exceeding the medical claims up to 124 *per cent* resulting in an excess sanction amount of ₹ 3.67 lakh.

(ii) Reimbursement at 100 *per cent* in 8,987 medical claims for purchase of medicine resulting in excess of sanction amount of ₹ 1.98 crore.

(iii) Review of medical advance data revealed that DDOs approved 603 advances involving 448 employees amounting to ₹ 5.98 crore. No adjustment either by drawing bills or recovery was done. Audit observed system lacunae such as mistakenly classified regular medical reimbursement bills as advances and adjustment of advances in office notes but failure to update these adjustments properly against the advances in module. One illustration is given below:

Illustration: The Administrative Officer at the Office of the Additional Commissioner of Police, Crime Branch, Mumbai (DDO Code: 7101000454) disbursed ₹ 1,50,000 as medical advance *via* Cheque No. 392367 dated 18/04/2021. However, due to the cancellation of the operation, the hospital returned the cheque to the office. The office failed to reverse this entry in the system to restore the budget amount and clear the advance payment.

The Government stated (July 2025) that, all these master tables will be verified and referential integrity will be implemented. It was further stated that checks will be implemented to prevent invalid entries of hospital names and disease names. Medical claims shall not be processed without employees ID. Checks shall be implemented to prepare hospital stay claims and medicine claims as per admissibility.

b. Analysis of MASTER table containing details of contractual employees and the claims in respect of these employees revealed that 59 claims amounting to ₹ 85,46,047 were prepared for 22 contractual employees whose details were not found in the MASTER table. Further, 18 out of these 59 claims, amounting to ₹ 9,44,774 were also paid to the employees.

Government replied (July 2025) that, the claims for non-registered contractual employees will be verified. Also, necessary validations will be implemented to ensure that only registered contractual employees' claims can be prepared in the

system.

c. Analysis of MASTER table for telephone details showed payment amounting to ₹ 1.83 crore in 499 telephone connections not listed in the MASTER table for the years from 2018-19 to 2023-24. The payment was passed by treasuries.

Government replied (July 2025) that, validations will be carried out to restrict generation of bills for unregistered telephone connections.

d. Further analysis of MASTER table containing electricity details, it was noticed that payment of ₹ 2,123.73 crore were passed in respect of 25,814 electric connections not registered in the master table.

Government replied (July 2025) that, validations will be carried out to restrict generation of bills for unregistered electric connections.

e. Also, on reviewing MASTER table containing water connection details, audit noticed that in 6,471 connections involving ₹ 262.81 crore were paid for unregistered water connections.

Government replied (July 2025) that, validations will be carried out to restrict generation of bills for unregistered water connections.

f. On reviewing MASTER tables in respect of vehicles and their repair, audit noticed that an amount of ₹ 0.31 crore was paid for repairing of 121 vehicles that were not registered in the MASTER table. Similarly, claims of petrol/lubricant/oil were paid for 868 unregistered vehicles amounting to ₹ 6.90 crore.

Government replied (July 2025) that, this issue is under examination. If found correct, then the validation controls will be implemented. Controls to restrict the claims of petrol/lubricant/oil for unregistered vehicles will also be implemented.

The fact remains that unique key[30]/composite key[31] constraint was not in place resulting in lack of referential integrity.

2.2.14.3 Duplicate transaction check control failures

a. On analysis of the BILLPORTAL module it was seen that bank details are stored in a MASTER table. Audit found 36 instances where same IFSC code was allotted to more than one branch, ranging from two to five occurrences.

In reply Government stated (July 2025) that Co-operative banks have multiple branches with one IFSC code.

The reply is not acceptable as it is seen that in respect of 16 Co-operative banks the master file is having same IFSC code as that of Nationalized or Private bank.

b. The CHASSIS NUMBER of vehicles consists of 17-digit code, a unique identification number assigned to each vehicle during manufacturing. However, audit found 3,157 instances of duplicate chassis numbers in the MASTER table of the database.

In reply Government stated (July 2025) that restrictions will be applied on registration of duplicate chassis numbers. Unique identification number shall be

30 A unique key constraint is a concept in a database that does not allow duplicate values in a key field.

31 A composite key constraint is a concept in a database that does not allow duplicate values in a set of more than one key field.

assigned to each vehicle during manufacturing and entry of duplicate chassis numbers in the MASTER table will be validated.

c. Analysis of MASTER table in respect of contractual employees showed that out of 102 entries, 45 contractual employees had same name, date of birth and sex but different PAN numbers.

In reply, the Government stated (July 2025) that, fact will be verified and if any duplicate PAN number found it will be corrected and validations for duplicate PAN number will be incorporated in the system.

d. Upon analysis of MASTER table containing telephone details, audit identified 466 claims associated with identical service provider ID, telephone number, voucher number, sub-voucher number, billing period (from and to), DDOID and amount. Further, investigation of MASTER table for bills revealed that out of 466 claims, 112 bills amounting to ₹ 1,74,658 was made for unregistered telephone numbers.

In reply, the Government stated (July 2025) that facts will be verified and if any duplicate records found in BDS TELEPHONE DETAILS will be corrected and validations for duplicate records will be incorporated in the system.

e. Analysis of BILLPORTAL also revealed that the MASTER table had 79,799 electric connection entries, out of which 4,944 entries were having same values for service provider, consumer number, meter number, sub meter number and DDO details.

In reply, the Government stated (July 2025) that facts will be verified and duplicate records (if any) in the MASTER table will be corrected and validations for duplicate records will be incorporated in the system.

f. Analysis of MASTER table containing water connection details revealed that out of 13,383 water connections, 230 connections had same values of service provider, consumer number, meter number, sub-meter number and DDO details. Duplicate in 184 entries, triplicate in 30 entries and quadruplicate in 16 entries.

In reply, the Government stated (July 2025) that facts will be verified duplicate records found in MASTER table (if any), will be corrected and validations for duplicate records will be incorporated in the system.

g. Analysis of MASTER table of electricity details showed 288 claims involving ₹ 3.65 crore pertaining to electric connections with identical Service provider, Meter Number, Sub-Meter Number, voucher number, sub-voucher number, billing period (from and to) and DDOID were paid. This indicates that the system permitted submission of multiple claims of an electric bill for the same billing period.

The Government stated (July 2025) that, validations are implemented to restrict submission of multiple claims of Electric bill for the same period.

h. Audit also observed duplicate claims for 10 water connection bills amounting to ₹ 0.12 crore for the same billing cycle which were submitted and processed by DDOs and paid by the treasuries.

Government replied (July 2025) that, validations are being implemented to restrict generation of bills for the same billing cycle.

i. On analysis of MASTER table containing vehicle details revealed discrepancies in claims data. Specifically, 254 vehicles had claims with identical

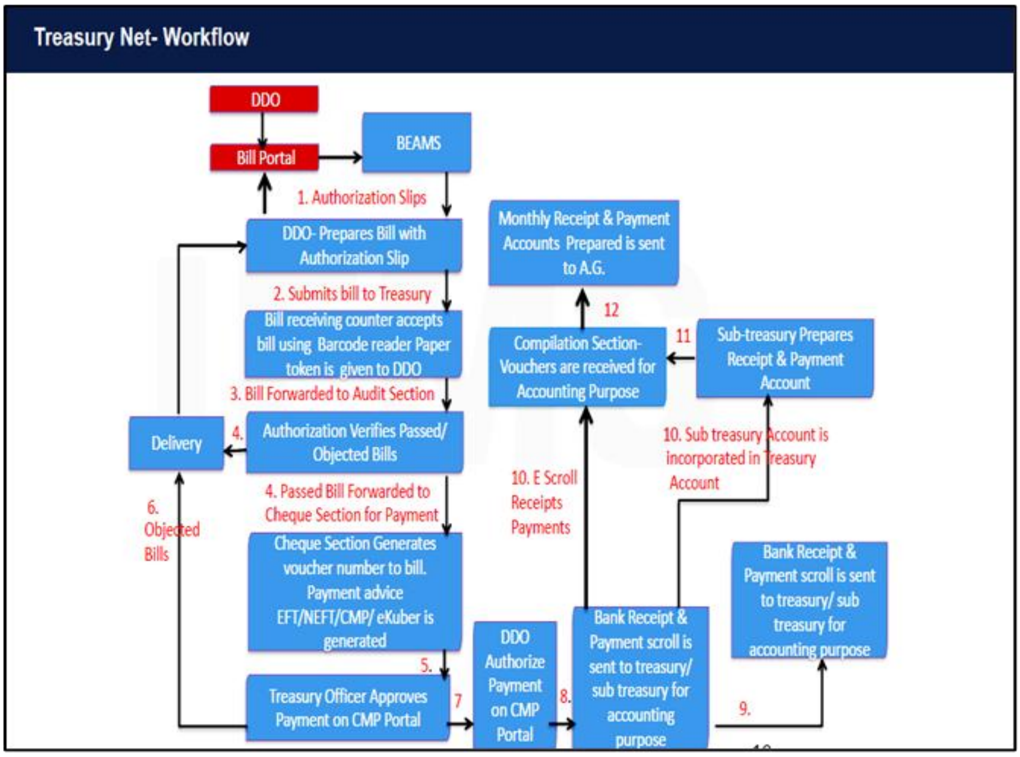
details (vehicle numbers, sub-voucher numbers, dates, repairing agencies and claim amounts) amounting to ₹ 0.19 crore. Similarly, claims for petrol and lubricant purchases amounting ₹ 4.26 crore were paid for 1,911 vehicles.

Government replied (July 2025) that, validations will be implemented to restrict to enter identical details such as vehicle numbers, sub-voucher numbers, sub-voucher dates, repairing agency *etc*.

Government replied (July 2025) that, fact will be verified if any duplicate or incorrect payment will find appropriate action will be taken and appropriate validations for same will be incorporated in the system.

However, fact remains that the analysis of the BILLPORTAL application pointed out a critical control weakness due to the lack of referential integrity between master and transaction tables. This deficiency poses a significant risk of fraudulent claims, particularly for non-existent employees ("ghost employees"), as it allows for potential manipulation of data. Similarly, the data structure design's failure to enforce unique key constraints on key fields increases this risk such as financial irregularity, misappropriation, fraud and disrupt budget management.

2.2.15 TREASURYNET

TREASURYNET is one of the module of IFMS which is integrated with BEAMS, BILLPORTAL and SEVAARTH. It is also linked with the SBI CMP portal and the RBI e-Kuber system for payment processing. Currently, around 34 treasuries, one PAO and 324 sub-treasuries are utilizing this software.

Audit observations in bills processing through TREASURYNET are discussed below:

2.2.15.1 *Shivbhojan thali* scheme: Systemic failures by parking of funds in DDOs' accounts

Food, Civil Supply and Consumer Protection Department *vide* GoM resolution (01/01/2020) introduced a scheme to provide *Shivbhojan thali* to the poor and needy individuals @ ₹ 10 per *thali* through at least one restaurant in every district Headquarter. Selected agencies were to supply food with the balance cost borne by GoM. Further resolutions (23/01/2020 and 13/04/2020) mandated online payments to the approved agencies.

GoM *vide* Finance Department resolution (22/01/2013) had already instructed all departments to create a master list of agencies, suppliers and beneficiaries in BEAMS, to ensure direct payment to the beneficiaries' accounts.

Analysis of records at the selected[32] treasuries revealed that as per the above resolutions, direct online payments are made to the selected agencies in Mumbai during 2020-21 to 2023-24. However, at Chhatrapati Sambhajinagar and Pune, the funds were withdrawn and deposited into the DDOs' accounts, instead of direct online credit via RTGS in the bank accounts of approved agencies.

At Wardha, although the online payments were made to the selected agencies during the year 2020-21, from 2021-22 onwards the funds were withdrawn and deposited into the DDOs' accounts before making payment to selected agencies as shown in **Table 2.2.6**.

Table 2.2.6: Deposit of funds meant for agencies in accounts of DDOs

Treasury Name	Period	Amount deposited (in ₹)
Chhatrapati Sambhajinagar	2020-21 to 2023-24	7,48,13,134
Pune	2020-21 to 2023-24	92,03,120
Wardha	2021-22 to 2023-24	5,56,52,733
Total		**13,96,68,987**

The absence of validation and monitoring control measures allowed the district supply offices to park funds in their own accounts. Thus, ₹ 13.97 crore was deposited with the officials of department instead of being credited directly to the agencies, which highlighted the system's inability to monitor adherence to the guidelines set forth in the resolutions (01/01/2020, 23/01/2020 and 13/04/2020).

The Government stated (July 2025) that, facts associated with this will be verified and appropriate action will be taken.

2.2.15.2 Analysis of failed online payments through State Bank of India (SBI) Cash Management Project (CMP) at Wardha Treasury

GoM *vide* Finance Department resolution (22/01/2013) laid down procedure for online payments directly to beneficiaries' accounts using the State Bank of India (SBI) Cash Management Project (CMP). The SBI CMP is accessible via a secured URL: https://www.sbicmp.co.in/mahakosh and provides the facility to add third-party payees, including details such as the bank account number and IFSC code.

Analysis of failed CMP payment cases at Wardha Treasury revealed that in every such event, the CMP portal issued a banker's cheque in the beneficiary's name, which was sent to the treasury. The Treasury Officer then forwarded it to

[32] 1. Chhatrapati Sambhajinagar; 2. Mumbai; 3. Pune and 4. Wardha

the respective DDO, who in turn handed it over to the beneficiary in person. The reasons for failure included "account closed," "invalid beneficiary", "account does not exist" and "account suspended".

In seven[33] cases, it was seen that online payments through CMP consistently bounced in 342 transactions involving ₹ 1.40 crore during the period from 2019-20 to 2023-24 ***(Appendix 2.2.12)***. Despite repeated occurrences of CMP failed payments in specific accounts, the system failed to provide an alert to the DDO to update or correct the payee's bank details, potentially leading to further payment failures.

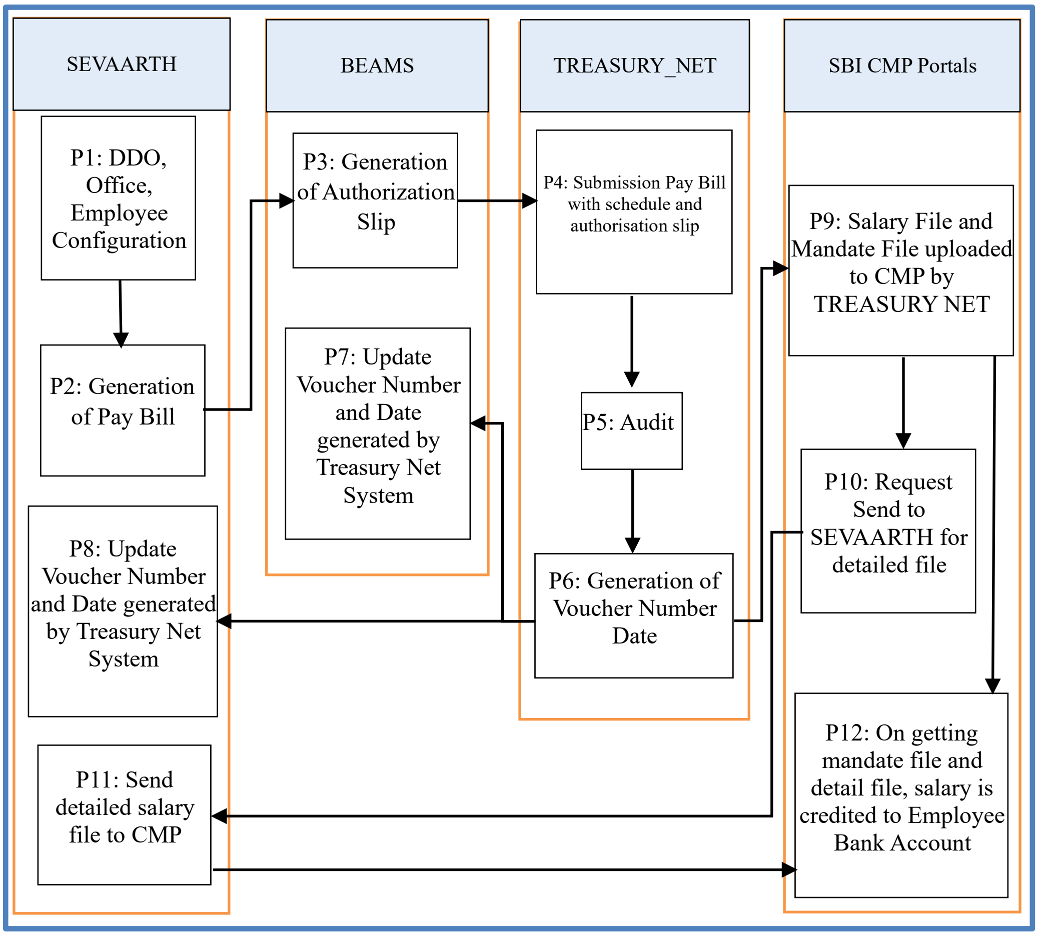
This indicated that the current procedure for handling CMP failed payments posed a risk of payments being made to unauthorized beneficiaries and underscored the need for a system alert to prompt users to update or correct bank details in such cases.

The Government replied (July 2025) that, appropriate provisions have been adopted in the TREASURYNET system to handle the failed transactions by using the RBI e-Kuber payment mode at all the District Treasuries and all the Sub Treasuries along with the Pay & Accounts Office.

However, facts remain that the current TREASURYNET system lacked an alert mechanism in respect of consistently CMP failed transactions in specific accounts.

[33] 1) BEROJGAR STATIONARY STORES PROP. SUMEDHA NAGORAO DUKARE Account No.11036971389 (IFSC SBIN0005764); 2) M S MALHARI AUTOMOBILE Account No.60033189183 (IFSC MAHB0000059); 3) MAA VAISHNAVI DIESELS Account No.62346475890 (IFSC SBIN0014932); 4) PRAFULLA SCREENS Account No.55103070001247 (IFSC SYNB0005510);5) SANKATMOCHAN PETROLEUM AGENCY Account No.32497452125 (IFSC SBIN0001415); 6) SHRI SAI AUTO Account No.355505040000191 (IFSC UBIN0535559) and 7) SR AUTOMOBILES Account No.970820100110013 (IFSC BKID0009708).

2.2.15.3 SEVAARTH

SEVAARTH module is used for generating monthly salary bills of the employees. It is also used for the formulation of pension cases of the employees and prepares first and monthly pension bills for pensioners.

The audit observations are as under:

2.2.15.4 Absence of Input validation control

a) The SEVAARTH database captures the nomination details of employees. The master database had 4,30,448 nominations out of which, in 22 nominations it was observed that the name of nominee, date of birth and address was same, but had different nomination ID.

This indicates that input validation controls (unique composite key constraint) were not in place to prevent duplicate nominations for the same individual.

On this being pointed out, Government stated (July 2025) that, in earlier system these validations were not in place. However, now the control to restrict duplicate nominee entries based on nominee name and date of birth is incorporated.

b) In 4,795 entries of employees, first name, middle name, last name, date of birth, date of joining and grade ID of joining were duplicate.

This indicates that input validation controls (unique composite key constraints) were not in place to prevent duplicate nominations for the same individual.

On this being pointed out, the Government while accepting audit observation stated (July 2025) that, the duplicate payroll entries primarily arose during the initial phase of the system due to co-ordination gaps and the manual re-entry of employee data by end users. This typically occurs during events such as re-joining after retirement, completing probation, promotions, departmental transfer or change in employee details. These entries were made after the employees services end activity. It was further stated that SEVAARTH application has been enhanced with robust validation mechanism to prevent the creation of duplicate employee records.

c) The age of joining government service was in the range of two to 17 years in 3,149 cases and in 20 case, the dates of joining were prior to their respective dates of birth.

This indicates that input validation controls were not in place to check the service joining date against the expected parameters.

On this being pointed out, the Government stated (July 2025) that at initial phase of implementation, such error entries were made due to inadequate validations. However, now SEVAARTH application enforces strict validations rules.

d) Date of service expiry of 1,106 employees, was prior to the date of joining.

This indicates that input validation controls were not in place to check the service end date against the expected parameters.

In reply Government stated (July 2025) that in the SEVAARTH system, the employee service end date is automatically updated based on the date provided during the employee service end activity. If an incorrect date is entered at this point, it gets reflected in the record, leading to inaccuracies. These discrepancies arise from manual input errors, as the system previously lacked validation to check the service end date against the expected parameters. However, now SEVAARTH application enforces strict validations rules.

However, fact remains that though Government accepted these discrepancies arising out of manual input errors due to lack of input validation, the data pertaining to pre-validation control implementation in SEVAARTH module requires data clean up activity.

2.2.15.5 Absence of Referential Integrity Constraints

a) Employee Master table had 9,78,861 employees with details such as employee name, date of birth, date of joining and employee service expiry date. The data analysis of the table revealed that:

The employee code was generated in 36 instances without employee name, date of birth, date of joining and employee service expiry date.

This indicate that system does not enforce critical referential integrity checks between master and transactional data.

On this being pointed out, the Government while citing various reasons for this error, stated (July 2025) that, a review and cleanup of these legacy records will be undertaken to maintain data integrity and validation rules are being improved to prevent similar issues in the future.

b) In the identification codes of 13 employees, in place of employees' names the entries of various designations (such as Assistant Police Inspector, Assistant Director of Town planning *etc.*) were found.

This indicates that system does not enforce critical referential integrity checks between master and transactional data.

In reply Government stated (July 2025) that, these codes were not linked to individual employee records, as they were not associated with comprehensive employee master data.

However, fact remains that though the Government accepted these discrepancies, the Government should initiate steps to enforce referential integrity in the database.

2.2.16 Conclusion

The IT audit aimed to examine Project Management, General Controls and Application Controls of IFMS. IFMS involved development of five web-enabled modules through NIC and TCS at different phases of time. Till June 2024, the actual expenditure incurred on IFMS project was ₹ 38.58 crore.

There were lapses in the implementation of key components outlined in the SLA. The failure to develop and deploy the PMT and the PKI compromised both project oversight and data security. While the IFMS infrastructure is centrally hosted and physically secure, there were vulnerabilities at the client level *e.g.* use of unlicensed software, lack of restrictions on software installations, and unrestricted use of external devices such as USBs. These gaps expose the system to potential security breaches, malware threats and unauthorized access to sensitive financial data.

There were several critical security and access control weaknesses like absence of two-factor authentication and encryption in key modules, inadequate enforcement of password policies, lack of user account lockout mechanisms, and improper role and user management. These gaps expose the system to unauthorized access, data breaches, and internal misuse.

Various modules have certain deficiencies in data integrity, validation controls, and system design. Duplicate entries in master tables, processing of claims for unregistered or duplicate beneficiaries, and lack of referential, and composite key constraints compromised the reliability of financial transactions.

Recommendations

- *The completion of remaining components of the project may be ensured.*
- *Logical access controls should be in place as per Maharashtra e-Governance policy 2011.*
- *Ensure a robust feedback mechanism to regularly assess the performance of the IFMS.*
- *Adequate application controls are in place for data integrity.*

WATER SUPPLY AND SANITATION DEPARTMENT

2.3 Wasteful expenditure of ₹ 94.39 crore

Faulty preparation of Detailed Project Report of 'Water supply to 53 villages of Atpadi taluka in Sangli District' led to wasteful expenditure of ₹ 94.39 crore and non-commissioning of the water supply scheme despite being physically completed

Government of Maharashtra (GoM), Water Supply and Sanitation Department, accorded (30 January 2014) administrative approval (AA) of ₹ 91.09 crore to a scheme of 'Water supply to 53 villages of Atpadi taluka in Sangli district', for which technical sanction (TS) of ₹ 83.57 crore was accorded (13 January 2014) by the Member Secretary, Maharashtra Jeevan Pradhikaran (MJP).

In order to restrict the cost of the scheme, it was decided at the time of preparation (2014) of Detail Project Report (DPR), to utilize the existing 29.50 km mild steel pipeline for this scheme which was laid in 2004 for the 'Savlaj water supply scheme'. At the time of preparation of DPR, the existing pipelines were 10 years old with a total lifespan of 15 years.

Administrative approval of ₹ 91.09 crore included the cost of land acquisition, working survey and estimates, provision for new connection at new sump, procurement of pipes and other miscellaneous expenditure and taxes besides civil and electrical works. While the pipes were supplied departmentally, the civil and mechanical works were awarded by the EE, MJP Division, Sangli through four tenders during August 2014 to June 2019. The four tendered works were to be completed between June 2017 and November 2019.

Meanwhile, on the proposal of the EE, MJP, Sangli, GoM accorded a revised AA for ₹ 103.85 crore (22 February 2019) by considering the increase in cost and new items, for which the Chief Engineer (CE), MJP, Pune had accorded (12 September 2017) revised TS of ₹ 96.02 crore.

The scheme was physically completed (June 2019) after incurring an expenditure of ₹ 94.39 crore. However, by the time all the works were completed, the existing pipes considered in the DPR for utilization had already completed 15 years of their lifespan. During the trial run (July 2019) many leakages were noticed in the old pipeline section and most of the pipes were found damaged due to corrosion. Despite various attempts to repair these leakages/damages in the old pipes until January 2020, the scheme could not be made operational.

From the above facts, it could be seen that the decision taken at the time of preparation of DPR, to utilize the existing pipelines for the scheme, compromised the viability of the project as the 'water supply scheme for 53 villages in Atpadi taluka' could not be made operational as of October 2024, despite its completion in June 2019. Thus, the entire expenditure of ₹ 94.39 crore incurred thereon proved to be wasteful, besides the water supply scheme could not be made operational to provide water supply to the intended villagers.

On this being pointed out (June 2023), the Chief Engineer, MJP, Pune stated (October 2024) that after completing 98 *per cent* of the utility work, the scheme was tested (24 June 2019), but significant leakages were observed in old MS pipe preventing the scheme from operating effectively. Earlier the EE, MJP

Sangli had stated that excess water use for sugarcane, chemical reaction and salinity of the water had caused deterioration in the condition of the pipeline which could not be ascertained at the time of preparation of DPR. The issue was discussed in the meeting held at *Mantralaya* (24 February 2020) and accordingly, an estimate for replacement of 24.50 km pipeline with estimated cost of ₹ 23.31 crore was submitted (July 2020) to GoM. Further, the department made efforts to restart the scheme, for which an estimate of ₹ 44.44 crore was submitted (July 2023). The proposal for closure of account of the scheme was sent (February 2023) to Water Supply and Sanitation Department, GoM for further decision. However, no decision from the GoM has been received so far (October 2024).

Audit concluded that the decision to reuse a pipeline that had already completed 10 years of its 15 year service life at the DPR stage indicated that technical due diligence was not ensured. This decision rendered the scheme unviable at inception and resulted in physically completed but non-functional water supply system. Despite incurring an expenditure of ₹ 94.39 crore, the scheme could not be commissioned even five years after completion (June 2019) and continues to remain inoperative (June 2025). This not only compromised the intended service delivery to 53 villages, but also led to avoidable and wasteful expenditure, demonstrating deficiencies in planning, technical oversight and financial prudence by MJP and the Department. The Chief Engineer, MJP, Pune replied (June 2025) that the scheme is still not operational.

The matter was reported to the GoM (February 2025); reply is awaited.

2.4 Unfruitful expenditure of ₹ 97.28 lakh

Non-availability of electricity supply due to unpaid dues of ₹ 7.77 crore of MSEDCL resulted in keeping pumping machinery procured for Beed Water Supply Scheme idle/unused and expenditure of ₹ 97.28 lakh was rendered unfruitful

The Chief Engineer (CE), Maharashtra Jeevan Pradhikaran (MJP), Chhatrapati Sambhajinagar had accorded (12 April 2017) TS for ₹ 127.81 crore to the work of 'Improvement to BEED Water Supply Scheme' under Atal Mission for Rejuvenation and Urban Transformation (AMRUT).

Urban Development Department (UDD), Government of Maharashtra *vide* GR dated 19 April 2017, accorded Administrative Approval (AA) for ₹ 114.63 crore for said work which consisted of Part A-Civil work for ₹ 78.34 crore and Part B-Mechanical work for ₹ 36.29 crore.

It was envisaged that by execution of this scheme, the water supply will be enhanced from existing 25 million liters per day (MLD) to 48.63 MLD for the Municipal Council (MC) area of Beed city.

As a component of the scheme, tender for the part items of the Mechanical work of the scheme, was awarded (16 January 2019) by the Executive Engineer (EE), MJP, Beed to M/s. Mahavir Electro Mechanical Pvt. Ltd., Akola (Contractor) for ₹ 15.14 crore. This part work included providing, erecting and commissioning of five vertical turbine pumps of 495 HP capacity each, with accessories. It was planned that five existing installed pumps of 200 HP capacity each, which were very old, would be replaced by five new vertical turbine pumps. These five new pumps will be installed and three would be

operationalized and two will be kept on standby for emergency to ensure continuous water supply. The required electricity supply for operation of these new pumps was to be increased to 1300 KVA (additional 750 KVA), from the existing 550 KVA.

The work was stipulated for completion within 15 months (upto 15 April 2020). The contractor was paid (August 2024) ₹ 12.21 crore upto 11th RA bill by EE.

Audit observed that:

- The Maharashtra State Electricity Distribution Company Limited (MSEDCL) in July/August 2018 intimated MC Beed and MJP that for sanctioning of additional electricity supply of 750 KVA, the outstanding dues of electricity payment of ₹ 7.77 crore by MC Beed needs to be cleared.
- The work order for part work which includes procurement of five new pumps was issued in January 2019.
- The contractor procured (June 2019) and supplied five vertical turbine pumps (495 HP each) with its accessories at a cost of ₹ 2.43 crore (₹ 0.486 crore * 5).
- Out of five pumps supplied, only three were installed by the contractor at pumping station site due to insufficient electricity power and remaining two pumps along with its accessories were kept idle at water treatment plant (WTP) site.

Thus, due to non-enhancing the electricity supply upto 1300 KVA to run the new pumps, the two pumps remained idle/unused since procurement. This led to an unfruitful expenditure of ₹ 97.28 lakh[34] towards procurement cost of these two pumps.

On this being pointed out, the Chief Engineer, MJP, Chhatrapati Sambhajinagar stated (July 2024) that this office has followed up with MC Beed for clearance of arrears, but MC Beed could not succeed to clear the arrears. Hence, with no option left, MJP decided to upgrade the system in combination of one 495 HP pump and one 200 HP pump limiting power use to 530 KVA against 550 KVA delivering about 40 MLD water to the treatment plant. This arrangement also saved the demand charges of ₹ 499 per KVA for the additional power load of 750 KVA.

The reply is not acceptable as MSEDCL has intimated MJP in July/August 2018 that without payment of outstanding dues of electricity payment, additional electricity supply of 750 KVA would not be sanctioned. In such case procurement of five pumps could have been reduced to the required number of pumps which could have been used with the existing power supply till the enhancement of power load. Further, savings on demand charges should have been considered before procuring five new pumps.

It was further replied (November 2025) that as the existing 200 HP pumps are completely out of order and unfit for operation, the new pumps are being

[34] The calculation of two idle/unused pumps is as under:

Item	Per unit cost (₹)	Cost of two units (₹)
Vertical turbine pumps	38,31,281	76,62,562
Vertical Flange mounted TEFC motor	10,32,693	20,65,386
Total	**48,63,974**	**97,27,948**

modified so that two new pumps (one working + one standby) and other three modified new pumps with 240 HP can be used for regulating flow upto 40 MLD. This would also facilitate installation of remaining two pumps.

Thus, the fact remains that the new pumps were procured without ensuring the requisite power load due to which two new pumps which were procured at the cost of ₹ 97.28 lakh in 2019, remained idle/unused as of November 2025.

The matter was reported to the Government on 1 October 2025, reply is awaited.

PUBLIC WORKS DEPARTMENT

2.5 Irregular distribution of fees of ₹ 21.73 crore

Irregular distribution of fees of ₹ 21.73 crore charged for preparation/ scrutiny of detailed plan and estimates or to accord technical sanction from Local Bodies, Municipal Councils and other Government departments among the personnel of the PWD

According to Article 266 (2) of the Constitution of India, all revenues received by or on behalf of the Government of a State shall be credited to the Public Account of the State.

Paragraph 114 of Maharashtra Public Works (MPW) Manual, 1984 prescribed that every member of the department must consider that his salary or pay is his sole legal remuneration and that the receipt of commission or any consideration, directly or indirectly, on account of any business or transaction in which he may be concerned on behalf of Government, is prohibited. Every officer of Government is bound to report to his departmental superior any infringement of this rule which may come to his knowledge.

Appendix 5 of Paragraph 114 lays down rules regarding the recovery and grant of fees and honoraria for work done by officers of Public Works Department (PWD) on behalf of Private Body. It mentions the terms on which the services of members of the department may be made available for work on behalf of Private Body or Institution. Rule 3 of Appendix 5 also states that the officers should not be permitted to undertake such work except in very exceptional circumstances. In case, such permission is granted under Rule 3, the fees to be charged to the Private Body or Institution shall be fixed by Government in each case. Rule 4 (ii) of Appendix 5 provides for the distribution of fees[35] received from a Private Body or Institution for the preparation of detailed plans and estimates, or for the scrutiny of plans *etc*., between Government and the officer concerned.

Further, Appendix 7 of Paragraph 147 lays down rules regarding distribution of Establishment and tools and Plant charges in which Rule 9 of Appendix 7 prescribes for levy of charges for preparation and scrutiny of plans and estimates

[35] Fee means a recurring or non-recurring payment to a Government servant from a source other than the consolidated fund of the Maharashtra State or of any other Government in India whether made directly to the Government servant or indirectly through the intermediary of Government but does not include(i) unearned income such as income from property, dividends, and interest on securities, and (ii) income from literary, cultural or artistic, scientific or technological efforts, if such efforts are not aided by the knowledge acquired by the Government servant in the course of his service.

by PWD on behalf of Local Bodies or Private Bodies or Individuals or any Department of the Central Government and State Government.

Finance Department, GoM *vide* Circular dated 07 September 1992, issued instructions to all the departments, wherein seeking opinion/approval of the Finance Department was made mandatory in respect of all important financial matters.

As per GR dated 16 December 2015 regarding Appendix-42 Para 135 of MPW Manual, the CE is the highest authority to accord technical sanction.

Further, the distribution of fees received for the preparation of detailed plans and estimates, or for the scrutiny of plans *etc*., between Government and the officer concerned is only in respect of fees received from Private Body or Institution and not from Local Bodies or any Department of the Central Government and State Government.

However, Public Works Department, GoM *vide* GR dated 25 February 2019 prescribed procedure for distribution of fees and charges recovered from Other Government Department or Local Body or Private Body for the preparation/ scrutiny of plans and estimates or to accord TS, between the Government and among the Personnel of PWD 'stating that' this procedure is in line with the provisions of Rule 4(ii) of Appendix-5 and Rule 9 of Appendix-7 of MPW manual.

This GR prescribes for the formation of 'Distribution Committee[36]' to quantify the amount, out of fee so recovered. Out of such recovered amount, 50 *per cent* amount would be credited to Government account and the remaining amount would be distributed among the officials of PWD, as detailed below:

a. 25% to concerned field officers
   i. Dy. Engineer – 20%
   ii. Executive Engineer – 20%
   iii. Superintending Engineer – 20%
   iv. Chief Engineer – 20%
   v. Establishment – 20% (Officials of the Sanctioning office involved)
b. 10% to SE quality control Circle
c. 15% to Controlling officers at Government level as under:
   i. Desk Officer – 10%
   ii. Under Secretary – 15%
   iii. Dy. Secretary – 30%
   iv. Secretary – 25%
   v. Principal Secretary – 20%

In seven Regions[37], fees amounting to ₹ 53.44 crore were collected from Local Bodies, Municipal Councils and other Government departments during the

[36] Concerned CE as chairman, Concerned SE as Member and Concerned EE as Member Secretary
[37] Amravati, Chhatrapati Sambhajinagar, Konkan, Nanded, Nagpur, Nashik and Pune

years 2019-2022, of which ₹ 21.73 crore (40.66 *per cent*) was approved to be distributed among the officers/officials of PWD (as detailed in ***Appendix 2.5.1***), which included ₹ 8.14 crore to be distributed among the officers at Department level (from ACS to the Desk officer). Data of actual payment was called for from the seven regions, however, details of payment were made available in respect of four[38] Divisions only wherein, out of ₹ 9.99 crore received as fee for technical scrutiny of estimate, an amount of ₹ 4.03 crore was actually distributed/paid to the PWD officials. Details of actual payment in respect of remaining divisions are not available.

Audit observed (January 2023) that

- Rule 4(ii) of Appendix-5 of MPW Manual provides distribution of fees received from a Private Body or Institution where permission is granted in very exceptional circumstances. The distribution is to be done on case-to-case basis.
- Rule 9 of Appendix-7 of MPW Manual prescribes only for levy of fees for preparation and scrutiny of plans and estimates.
- MPW Manual does not provide for distribution of fees received from Other Government Department or Local Bodies, among the departmental personnel.
- The GR dated 25 February 2019 was related to financial matter, concurrence of FD, GoM was required, which was not obtained by the Department.
- Though, the officers at Department level (from ACS to the Desk officer) had no role in scrutiny of estimates and accord of TS, *etc*., ₹ 8.14 crore were approved to be distributed among them.

The primary cause of the present case was that the Department misapplied the provisions of Appendices 5 and 7 of the MPW Manual, extending their scope to fees collected from Government Departments and Local Bodies, although these provisions are explicitly limited to Private Bodies and do not permit such distribution.

There was also a contributory cause. The Government Resolution dated 25 February 2019 was issued without obtaining the mandatory concurrence of the Finance Department, in violation of the Finance Department Circular dated 07 September 1992.

Finally, weak internal controls were the systemic enabler. The issuance of the said GR without adequate legal and financial vetting indicates deficient internal control mechanisms in policy formulation and financial governance.

As a result, fees amounting to ₹ 21.73 crore collected from Local Bodies, Municipal Councils and other Government Departments were irregularly sanctioned for distribution among departmental personnel, leading to unauthorised diversion of Government revenue.

On this being pointed out (January 2023 and May 2024), the ACS, PWD stated (February 2023 and November 2025) that the claimed GR dated 25 February 2019 was issued in accordance with the provisions of MPW Manual, particularly Appendices 5 and 7 and referred to GR dated

[38] PWD, Beed, North Jalgaon, Ahilyanagar and Kalwan

18 March 2004 and 05 October 2004 (issued with the concurrence of FD). However, they have accepted audit contention that GR (dated 25 February 2019) did not have any approval of FD. In light of the audit objection the said GR has been kept in abeyance with effect from 08 April 2025. Department has now said that it has applied for ex-post facto approval from the FD.

The reply is not acceptable on the following grounds:

i) The GR of 18 March 2004 and 05 October 2004 is about testing fees/surcharge of Laboratory of VQCC while GR dated 25 February 2019 was issued regarding the preparation/scrutiny of plans and estimates or to accord TS.

ii) The provisions of Rule 4(ii) of Appendix-5 and Rule 9 of Appendix-7 of the MPW Manual does not indicate for distribution of fee received from Other Government Department or Local Bodies, among the departmental personnel as inferred by Department in GR dated 25 February 2019.

iii) The GR of 18 March 2004 and 05 October 2004 also stipulated that "The amount to be paid to officers/officials should not exceed one month salary receivable by such person in that year. Further, if the testing work received from private organizations, private individuals or semi-government institutions is done during office hours and as part of office work, then the amount from the surcharge for this work will not be paid as remuneration". No such condition was prescribed in the GR dated 25 February 2019. Further, condition of not exceeding one-month salary was also repealed in this GR dated 25 February 2019 for testing/ surcharge of Laboratory of VQCC.

2.6 Irregular payment of bonus of ₹ 1.34 crore

Irregular payment of bonus of ₹ 1.34 crore to concessionaire for early achievement of milestone not provided in the concession agreement

The work of Improvement to Shelu Washim Road in Washim District (MDR-1, Length-32 Km) two-laning with paved shoulder under Hybrid Annuity Model (HAM[39]) package AM-78B was awarded (November 2018) to M/s R.B. Ghodke with M/s. Jai Sai construction (Concessionaire) for Bid Project cost (BPC) of ₹ 107.77 crore and first year Operation and Maintenance cost (O&M) of ₹ three crores.

- The Concession Agreement (CA) was executed (December 2018) between Public Works Department (PWD) and the Concessionaire.
- The appointed date was declared on 25 January 2019 and work was to be completed in 24 months from the date of appointed date (upto 24 January 2021).

[39] The Hybrid Annuity Model is a balanced PPP framework where both the government and private sector share project costs and risks, promoting sustainable infrastructure development. 60 *per cent* of the Bid Project Cost, shall be due and payable to the Concessionaire in 5 equal instalments (milestone I to V) of 12 *per cent* each during the Construction Period. The remaining 40 *per cent* Bid Project Cost, shall be due and payable in 20 biannual instalments (annuity) commencing from the day of Commercial Operation Date.

- Further, M/s M.S. consultant JV Krishna Techno Consultants Pvt. Ltd was appointed (May 2019) as an Independent Engineer (IE).
- The IE issued Completion Certificate and declared Commercial Operation Date (COD) to be 30 November 2020.
- Total completion cost was ₹ 111.09 crore, of which an amount of ₹ 68.81 crore was paid during construction period and remaining ₹ 42.28 crore was to be paid as annuity during the operation period along with O&M payments.
- The fourth annuity (along with annuity interest and O&M) was paid for ₹ 4.43 crore (December 2022).

Article 23.5 of the CA states that, in the event that the Concessionaire shall achieve COD on or more than 30 days prior to the Scheduled Completion Date (SCD), the Authority shall pay to the Concessionaire a bonus equal to 0.5 *per cent* of 60 *per cent* of the BPC for the first 30 days by which COD shall precede the SCD and thereafter the said bonus shall be calculated on the *prorata* basis for each day preceding the said 30 days period. The bonus shall be due and payable to the Concessionaire along with the first Annuity payment. There was no provision in the CA for early achievement of milestones.

Further, Article 15.1.1 of CA states that the project shall be deemed to be completed when the completion certificate or the provisional certificate, as the case may be, is issued under the provisions of Article 14, and accordingly the COD of the project shall be the date on which such completion certificate or the provisional certificate is issued (the "COD"). Upon entering the project in commercial operation, the Concessionaire shall be entitled to demand and collect annuity payment.

Audit observed (July 2023) that:

- The IE inspected the work on 28 November 2020 and found that the work has been completed and issued Completion Certificate (30 November 2020).
- The stipulated date of completion was 24 January 2021, and COD was achieved by the Concessionaire on 30 November 2020 (*i.e.,* 55 days prior to the stipulated date).
- The Concessionaire claimed a bonus for 236 days as per Article 23.5 of the CA on 14 December 2020.
- However, the division paid the bonus for 179 days (August 2021) instead of 55 days by considering 124 days for early achievement of fifth milestone and 55 days for early achievement of COD.
- The payment of bonus for 124 days for fifth milestone is not correct as it is not provided in Article 23.5 of the CA which has resulted in irregular payment for ₹ 1.34 crore as shown in ***Appendix 2.6.1***.

On this being pointed out (August 2024), the Chief Engineer, PWR Amravati confirmed (October 2024) the facts and figures mentioned therein and stated that GoM vide resolution (29 July 2020) granted extension of six months to all the project affected during the COVID period. Hence, SCD was extended up to 24 July 2021. Accordingly, the Concessionaire had claimed bonus for 236 days by considering COD achieved on 30 November 2020 (30 November 2020 to

24 July 2021). However, the department allowed Early Completion Bonus for 179 days only.

CE further revised his reply and stated (January 2025) that the IE issued Provisional Completion Certificate for the Project declaring it provisionally fit for entry into commercial operation from 28 July 2020. Hence, the Concessionaire was eligible for bonus from 28 July 2020. Considering the Provisional Certificate, the bonus payable to the contractor was for 179 days (i.e. 29 July 2020 to 24 January 2021) which comes to ₹1.93 crore and was paid to the Concessionaire against his claim of ₹ 2.83 crore.

The initial reply of the CE is not acceptable as the Concessionaire completed the project within stipulated period without requiring any extension. No reply for irregular payment of bonus for early achievement of fifth milestone was furnished by the CE. The revised reply of the CE is also not acceptable as:

1. The SE issued the COD order on 25 February 2021 mentioning the COD as 30 November 2020 and ordered the annuity payment to start from 01 May 2021 (six months from the COD).
2. The Concessionaire in his letter of 14 December 2020 addressed to Executive Engineer PW Division, Washim (EE) himself mentioned that work is completed on 30/11/2020.
3. As stated above, the EE paid bonus for 124 days for early achievement of fifth milestone and 55 days for early achievement of COD, considering the COD achieved on 30 November 2020.
4. The IE issued the final Completion Certificate with COD on 30 November 2020 mentioning that project road is fit for entry into commercial operation.
5. The annuity payments were made by considering the COD on 30 November 2020.

This indicated that COD was achieved on 30 November 2020 and as such Concessionaire was eligible for bonus for 55 days only. The bonus amount of ₹ 1.34 crore paid for early achievement of fifth milestone was irregular as there was no provision in article 23.5 of the CA for early achievement of milestone and the same is required to be recovered from the Concessionaire.

The matter was reported to the Government (September 2025); reply is awaited.

DIRECTORATE OF AVIATION
(GENERAL ADMINISTRATION DEPARTMENT)

2.7 Avoidable expenditure of ₹ 2.07 crore

Avoidable expenditure of ₹ 2.07 crore due to delay in appointment of the Maintenance, Repair and Overhaul agency for H-145 Helicopter

With a view to facilitate easy access to anti-Naxalite operations in district of Gadchiroli and other surrounding areas, GoM decided (May 2018) to purchase a helicopter to be stationed at Nagpur. Accordingly, the Directorate of Aviation[40] (DoA), GoM, purchased (July 2019) H-145 (VT-GOV) Helicopter from

[40] Established for operations and maintenance of airplanes and helicopters owned by the Government of Maharashtra and works under Additional Chief Secretary (Civil Aviation).

M/s Airbus Helicopters, Germany at a cost of ₹ 82.78 crore. The Helicopter was received on 18 September 2019 and its acceptance test flight was undertaken on 25 September 2019.

Under Rule 15 of the Aircraft Rules, 1937, an aircraft may be flown only with a valid Certificate of Airworthiness, issued after confirming conformity to the approved type design and safe condition. Rule 133B of the Aircraft Rules, 1937 requires that aircraft maintenance organizations be DGCA approved, as implemented through Civil Aviation Requirement (CAR) 145**.** Therefore, an agency for Maintenance, Repair and Overhaul (MRO) was to be appointed to perform the mandatory ground run/cranking on the helicopter engine and daily checks with pre-flight turn around/post flight inspection to keep the helicopter in airworthy condition. Due to non-finalisation of MRO, the Helicopter was put under short term preservation in storage by the supplier on 26 September 2019 for a period of three months.

Audit observed (July 2024) that DoA, GoM, Mumbai appointed M/s Indamer Aviation Pvt. Ltd., Mumbai as MRO agency on 13 July 2020 which was after a lapse of about 10 months from the date of receipt of the helicopter. Due to delay in appointing MRO, the Helicopter was compulsorily kept for short term preservation of three months as the mandatory ground run/cranking on the helicopter engine and daily checks with pre-flight turn around/post flight inspection to keep the helicopter in airworthy condition, could not be performed.

Since the Helicopter had remained out of maintenance till July 2020 due to non-finalization of tender of MRO, it required Return to Service (RTS) to bring it back in service. For execution of the RTS work, prior permission of the Directorate General of Civil Aviation[41] (DGCA), (Government of India) was required. The DoA sought (18 August 2020) permission from the Deputy Director General of Civil Aviation, (GoI), Mumbai working under DGCA, which was accorded on 4 September 2020. The work of RTS was given to the MRO agency on 5 September 2020 followed by multiple ground runs and test flights which ended on 1 December 2020. An amount of ₹ 2.07 crore was paid to the MRO agency for the RTS work.

The Deputy Director General of Civil Aviation issued Airworthiness Certificate for Helicopter on 2 December 2020 and finally, it was used on 19 February 2021 *i.e.,* after 1 year and 5 months from the date of handing over on 25 September 2019.

Thus, the delay of about ten months in finalising the Maintenance, Repair and Overhaul (MRO) agency resulted in the helicopter not receiving the mandatory daily checks and engine ground runs required to maintain its airworthiness. Consequently, the helicopter had to be placed under short-term preservation and subsequently undergo Return to Service (RTS) procedures, for which an expenditure of ₹ 2.07 crore was incurred. The delay also rendered the helicopter unavailable for operational use for over 17 months from the date of delivery.

[41] The Directorate General of Civil Aviation is the regulatory body in the field of Civil Aviation primarily dealing with safety issues. It is responsible for regulation of air transport services to/from/within India and for enforcement of civil air regulations, air safety and airworthiness standards. It also co-ordinates all regulatory functions with International Civil Aviation Organisation.

The lapse indicates inadequate planning and weak contract management in the Directorate of Aviation, which led to avoidable expenditure.

On this being pointed out (July 2024), the DoA, Mumbai has not offered any comments even after repeated reminders. Matter has been referred to the Government (September 2025); reply is awaited.

(DATTAPRASAD SHIRSAT)
Accountant General (Audit-II)
Maharashtra, Nagpur

Nagpur
The 29 June 2026

Countersigned

(K. SANJAY MURTHY)
Comptroller and Auditor General of India

New Delhi
The 30 June 2026

APPENDICES

Appendix 1.1

(Reference: Paragraph 1.1; Page: 1)

Statement showing the cluster-wise list of departments, Autonomous Bodies and Public sector Undertakings under the jurisdiction of the Accountant General (Audit-II), Maharashtra, Nagpur

Name of the Cluster	Name of department	Name of autonomous bodies	Name of public sector undertakings
Energy and Power	Energy	1) Maharashtra State Electricity Regulatory commission 2) Maharashtra Energy Development Agency (MEDA)	1) Maharashtra Power Company Limited (Subsidiary) 2) Dhopave Coastal Power Limited (Subsidiary) 3) Mahagenco Renewal Energy Limited 4) M.S.E.B. Holding Company Limited 5) Maharashtra Power Development Corporation Limited 6) Maharashtra State Electricity Distribution Company Limited 7) Maharashtra State Power Generation Company Limited 8) Maharashtra State Electricity Transmission Company Limited
Industry and Commerce	Industries	3) Maharashtra State Khadi and Village Industries Board	9) Maharashtra State Mining Corporation Limited 10) Mahaguj Collieries Limited 11) Maha Tamil Collieries Limited 12) MSMC Adkoli Natural Resources Limited (Subsidiary) 13) MSMC Warora Collieries Limited (Subsidiary) 14) Development Corporation of Konkan Limited 15) Western Maharashtra Development Corporation Limited 16) Maharashtra Petrochemicals Corporation Limited 17) Krupanidhi Limited (Subsidiary) 18) Dairy Development Corporation of Marathwada Limited (Subsidiary) 19) Ellora Milk Products Limited (Subsidiary) 20) Parbhani Krishi Go-samvardhan Limited (Subsidiary) 21) Development Corporation of Vidarbha Limited 22) Marathwada Development Corporation Limited 23) Godavari Garments Limited (Subsidiary) 24) Kinwat Roofing Tiles Limited (Subsidiary) 25) Maharashtra Electronics Corporation Limited

Name of the Cluster	Name of department	Name of autonomous bodies	Name of public sector undertakings
			26) Marathwada Ceramic Complex Limited (Subsidiary) 27) Leather Industries Corporation of Marathwada Limited (Subsidiary) 28) Maharashtra Small Scale Industries Development Corporation Limited 29) Chhatrapati Sambhajinagar Industrial Township Limited 30) Maharashtra State Financial Corporation 31) Maharashtra Industrial Development Corporation 32) Maharashtra State Power looms Corporation Limited 33) Maharashtra State Textile Corporation Limited
			34) The Pratap Spinning, Weaving and Manufacturing Company Limited (Subsidiary) 35) Maharashtra State Handlooms Corporation Limited 36) AITL Auric Skill Foundation Limited 37) Maharashtra Vikrikar Rokhe Pradhikaran Limited
Transport	General Administration Department (Civil Aviation)		38) Maharashtra Airport Development Company Mumbai 39) MIHAN India Limited, Nagpur 40) Pune (Purandar) International Airport Limited, Mumbai 41) Nagpur Flying Club Nagpur 42) Nagpur Mass Transport Company Mumbai
		4) Maharashtra Maritime Board	43) Maharashtra State Road Transport Corporation (MSRTC)
	MVT	-	-
Environment, Science and Technology	Environment	5) Maharashtra Pollution Control Board 6) Maharashtra State Biodiversity Board	
	Forest	7) Compensatory Afforestation Fund Management and Planning Authority	44) Forest Development Corporation of Maharashtra (FDCM) Limited 45) FDCM Gorewada Zoo Limited 46) Maharashtra Bamboo Promotion Foundation 47) Maharashtra State Farming Corporation Limited
Public works	Water Supply & Sanitation Department	8) Maharashtra Jeevan Pradhikaran	
	Road & Bridges		48) Maharashtra State Road Development Corporation Limited

Name of the Cluster	Name of department	Name of autonomous bodies	Name of public sector undertakings
			49) MSRDC infrastructure Projects Limited 50) Thane Creek Bridge Infrastructure Limited 51) Nagpur-Mumbai Super communication Express way Limited 52) Versova-Bandra Sea Link Limited 53) Mumbai-Pune Expressway Limited 54) MSRDC Tunnels Limited 55) MSRDC Sea Link Limited 56) Mahasamruddhi Renewal Energy Limited. 57) MSRDC Pune Ring Road Limited 58) MSRDC Multimodel Corridor Limited 59) MSRDC Jalna Nanded Expressway Limited 60) MSRDC Pune Ring Road Eastern Ltd. 61) MSRDC Bhandara Gadchiroli Limited 62) MSRDC Nagpur Chandrapur Ltd 63) MSRDC Nagpur Gondia Ltd
Finance	Finance		64) Maharashtra Agro and Fruit Processing Corporation Limited (MAFCO) 65) MAHA ARC Limited
	Planning		66) Chhatrapati Shahu Maharaj Research Training and Human Development Institute, Pune (SAARTHI) 67) Anna Saheb Patil Arthik Magar Vikas Mahamandal Ltd.
IT and Communication	General Administration Department (Information Technology)	--	68) Maharashtra Information Technology Corporation Limited
Law and Order	Home	9) Maharashtra State Human Rights Commission (MSHRC) Mumbai	69) Maharashtra State Police Housing and Welfare Corporation Limited.
	Law & Judiciary	10) Maharashtra State Legal Services Authority (MSLSA) Mumbai	--

Appendix 1.2

(Reference: Paragraph 1.5.1; Page: 3)

Department-wise outstanding Inspection Report (IR)/Paras issued up to 31 December 2023 but remained outstanding as on 30 June 2024

Sr. No.	Name of Cluster/ Department	Name of Department/ Corporation/ Autonomous Bodies	Up to 2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		2023-24		Total	
			IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras
1.	Cluster-9 Transport /(Home)	Western Maharashtra, Khandesh & Mumbai	103	273	12	69	00	00	04	33	11	155	07	73	**137**	**603**
2.		Marathwada	29	56	02	06	01	04	02	26	06	85	00	00	**40**	**177**
3.		Vidarbha	26	38	05	12	05	23	08	64	00	00	01	05	**45**	**142**
4.		Maharashtra Maritime Board	16	42	00	00	00	00	02	09	04	14	06	50	**28**	**115**
5.		Maharashtra State Road Transport Corporation	28	125	02	15	05	42	01	16	01	08	00	00	**37**	**206**
Total (i)			**202**	**534**	**21**	**102**	**11**	**69**	**17**	**148**	**22**	**262**	**14**	**128**	**287**	**1243**
1.	Cluster-9 Transport (General Administration Department)	Director of Aviation	04	07	01	13	00	00	00	00	01	06	00	00	**6**	**26**
2.		Nagpur Flying Club	01	02	00	00	00	00	01	03	00	00	00	00	**2**	**5**
3.		Maharashtra Airport Development Company	07	59	00	00	00	00	01	20	01	20	00	00	**9**	**99**
4.		MIHAN India Ltd.	03	08	00	00	00	00	01	11	00	00	00	00	**4**	**19**
5.		Nagpur Mass Transport Company Ltd.	00	00	00	00	00	00	01	01	00	00	00	00	**1**	**1**
6.		Pune Purandar Transport Company	00	00	00	00	00	00	01	05	00	00	00	00	**1**	**5**
Total (ii)			**15**	**76**	**1**	**13**	**0**	**0**	**5**	**40**	**2**	**26**	**0**	**0**	**23**	**155**
1	Cluster-10 Environment, Science & Technology (Environment & Forest)	Forest, Environment Science &Technology	287	837	31	151	13	83	16	109	27	221	43	319	**417**	**1720**

Sr. No.	Name of Cluster/ Department	Name of Department/ Corporation/ Autonomous Bodies	Up to 2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23		2023-24		Total	
			IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras	IR	Paras
2	Cluster 11 Public Works (Water Supply & Sanitation Department, Road & Bridges	Public Works, Public Health Engineering, Road & Bridges	495	1297	81	427	16	152	42	499	29	314	113	919	**776**	**3608**
Total (iii)			**782**	**2134**	**112**	**578**	**29**	**235**	**58**	**608**	**56**	**535**	**156**	**1238**	**1193**	**5328**
Total (i+ii+iii) (A)			**999**	**2744**	**134**	**693**	**40**	**304**	**80**	**796**	**80**	**823**	**170**	**1366**	**1503**	**6726**
1.	Cluster-7 Energy and Power (Energy)	Energy	136	374	48	226	26	90	28	211	19	120	13	92	**270**	**1113**
2.	Cluster-8 Industry and Commerce (Industries, Textile)	Industry	139	650	11	67	8	53	3	11	11	83	6	42	**178**	**906**
Grant total (B)			**275**	**1024**	**59**	**293**	**34**	**143**	**31**	**222**	**30**	**203**	**19**	**134**	**448**	**2019**
1	Cluster 13- IT and Communication (Information Technology)	Information Technology and Communication.	00	00	1	6	00	00	00	00	01	02	01	04	**03**	**12**
2	Cluster 15-Law and Order (Home, Law & Judiciary	Home, Law & Legal Affairs	42	149	36	165	00	00	70	298	57	393	96	633	**301**	**1638**
Total (C)			**42**	**149**	**37**	**171**	**0**	**0**	**70**	**298**	**58**	**395**	**97**	**637**	**304**	**1650**
Grand total (A+B+C)			**1316**	**3917**	**230**	**1157**	**74**	**447**	**181**	**1316**	**168**	**1421**	**286**	**2137**	**2255**	**10395**

Appendix 1.3

(Reference: Paragraph: 1.5.4; Page: 4)

Position of outstanding Explanatory Memorandums/Un-official References

Year of Audit Report	Transport		Environment, Science & Technology		Public Works Department		Energy & Power		Industry & Commerce		Information Technology & Communication		Home (Law & Judiciary)		Total	
	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding	No. of Paras	No. of paras outstanding
2015-16	2	0	0	0	0	0	5	0	2	0	2	0	3	0	14	0
2016-17	3	0	0	0	2	0	7	0	1	0	0	0	1	0	14	0
2017-18	2	0	2	1	2	0	2	0	5	0	1	0	1	0	15	1
2018-19	0	0	0	0	4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	6	0
2019-21	2	0	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	7	0
2021-22	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Total	**9**	**0**	**3**	**1**	**13**	**2**	**17**	**0**	**8**	**0**	**3**	**0**	**5**	**0**	**58**	**3**

Appendix 1.4

(Reference: Paragraph 1.5.4; Page: 5)

Cluster-wise position of Public Accounts Committee /Committee on Public Undertakings recommendations on which Action Taken Notes were awaited

Cluster	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	Total
Transport	0	5	6	7	10	0	0	0	0	0	0	0	**28**
Environment, Science and Technology	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	0	0	**12**
Public Works	6	0	18	0	18	1	0	0	0	0	0	0	**43**
Energy & Power	1	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	**5**
Industry & Commerce	4	4	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	**11**
Total	**11**	**11**	**25**	**8**	**43**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**99**

Appendix 1.5

(Reference: Paragraph 1.6; Page: 6)

Statement showing results of audit during 2023-24

(₹ in crore)

Name of Department	No. of unit audited during 2023-24	No. of objections/ paragraphs	Money value involved in respect of paragraphs objected	No. of paragraphs accepted by the department and money value involved during 2023-24		Amount recovered against the No. of cases during 2023-24	
				No. of Paras	Money value involved	Amount recovered	No. of cases involved
Energy	20	179	2656.12	45	352.62	18.97	10
Industry	18	136	8827.91	14	188.87	5.82	04
Transport	17	152	270.97	89	126.46	8.92	89
Forest, Public Works Department, Environment & Climate Change Water Supply & Sanitation	171	1437	00	00	00	00	00
Information Technology, Home, Law & Legal affairs	81	599	00	00	00	00	00
Total	**307**	**2503**	**11755**	**148**	**667.95**	**33.71**	**103**

Appendix -2.1.1

(Reference: Paragraph: 2.1.7.5; Page: 16)

Non-execution of works planned in APOs resulting in non-achievement of targets

(₹ in lakh)

APO Components	Proposed		Actual Exp.		Short/Excess in target		Percentage of Shortfall	
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6(2-4)**	**7 (3-5)**	**8 (Col.6x100/Col.2)**	**9 (Col.7x100/Col.3)**
2019-20	Physical	Financial	Physical	Financial	Physical	Financial	Phy.	Fin.
CA	15,543.10	7,347.43	13,872.63	5,098.47	1,670.47	2,248.96		
Cat Plan	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
IWMP	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
Other	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
NPV	11,090.00	26,347.00	9,304.93	8,981.29	1,785.07	17,365.71		
Interest	11,764.00	16244.00	2,229.00	3,888.31	9,535.00	12,355.69		
Total	**38,397.10**	**49,938.43**	**25,406.56**	**17,968.07**	**12,990.54**	**31,970.36**	**33.83**	**64.02**
2020-21								
CA	16,304.66	7,744.42	13,283.15	2,608.73	3,021.51	5,135.69		
Cat Plan	16.50	109.72	16.50	116.73	0.00	-7.01		
IWMP	0.00	156.30	0.00	3.59	0.00	152.71		
Other	195.93	1,048.86	427.35	197.28	-231.42	851.58		
NPV	17,002.79	48,448.00	16,075.88	18,373.59	926.91	30,074.41		
Interest	1,251.00	2425.00	1251.00	779.06	0.00	1,645.94		
Total	**34,770.88**	**59,932.3**	**31,053.88**	**22,078.98**	**3,717.00**	**37,853.32**	**10.69**	**63.16**
2021-22								
CA	14,466.96	10,532.59	11,661.01	2,286.50	2,805.95	8,246.09		
Cat Plan	1,979.00	1,794.08	686.50	735.68	1,292.50	1,058.40		
IWMP	0.00	100.00	0.00	0.00	0.00	100.00		
Other	1,547.41	1,585.17	519.71	245.44	1,027.70	1,339.73		
NPV	54,725.70	51,085.00	41,154.41	29,922.14	13,571.29	21,162.86		
Interest	525.00	3731.00	525.00	3447.01	0.00	283.99		
Total	**73,244.07**	**68,827.84**	**54,546.63**	**36,636.77**	**18,697.44**	**32,191.07**	**25.53**	**46.77**

APO Components	Proposed		Actual Exp.		Short/Excess in target		Percentage of Shortfall	
1	2	3	4	5	6(2-4)	7 (3-5)	8 (Col.6x100/Col.2)	9 (Col.7x100/Col.3)
2022-23								
CA	10,972.6	6041.71	9,436.47	2,929.44	1,536.15	3,112.27		
Cat Plan	782.50	1,447.47	686.00	357.89	96.50	1,089.58		
IWMP	0.00	60.00	87.00	25.00	-87.00	35.00		
Other	515.78	992.48	556.99	453.37	-41.21	539.11		
NPV	22,4,686.02	60,922.88	85,946.41	29,392.34	1,38,739.61	31,530.54		
Interest	0.00	1450.00	6.00	258.78	-6.00	1,191.22		
Total	**2,36,956.90**	**70,914.54**	**96,718.87**	**33,416.82**	**1,40,238.05**	**37,497.72**	**59.18**	**52.88**
2023-24								
CA	10,560.15	5,314.86	8,851.57	2,588.22	1,708.58	2,726.64		
Cat Plan	1,769.50	923.29	707.50	218.01	1,062.00	705.28		
IWMP	0.00	192.19	0.00	72.05	0.00	120.14		
Other	646.82	741.04	515.78	188.29	131.04	552.75		
NPV	1,64,093.75	51,641.75	47,650.15	18,137.94	1,16,443.60	33,503.81		
Interest	29.12	1,046.00	15.00	161.39	14.12	884.61		
Total	**1,77,099.34**	**59,859.13**	**57,740.00**	**21,365.90**	**1,19,359.34**	**38,493.23**	**67.40**	**64.31**
Grand Total of Five years	**5,60,468.29**	**3,09,472.24**	**2,65,465.94**	**1,31,466.54**	**2,95,002.37**	**1,78,005.7**	**52.63**	**57.52**

Appendix -2.1.2

(Reference: Paragraph: 2.1.7.7; Page: 18)

Non-execution of Compensatory Afforestation (CA) works in 2592.73 hectares land due to faulty site selection

Sr. No.	Name of the Division	Name of the Project & Project ID	Final sanction	Project Area (ha)	Total area of C.A. (ha)
1	Wardha	Uttam Galwa Metaliks Ltd (12513)	MOEF F.NO.FC I/MH 82/2017 NGP/9800 31/05/2022	0.9	1
2	Wardha	Ajansara Barrage (11271)	MOEF F.NO.6 MHC 067/2007 BHO/9761 27/05/2022	31.56	63.12
3	Wardha	Wardha Yavatmal Highway (12550)	MOEF F.NO.FC II/MH 75/2017 NGP/10344 25/09/2022	1.36	1.29
4	Wardha	Dindora Barrage KT Weir Project in Wardha & Chandrapur and Project ID 1938	GOI/8-185/97-FC, Dated 24/07/2013	95.91	191.62
5	Wardha	Dahegaon Gondi Project and Project ID 886	GOI/8C/1/129/93/FCW, dated 11/09/1998	18.37	7.31
6	Wardha	Kar river canal Project and Project ID 2374	GOI/8C/1/571/98, FCW, dated 29/10/1998	18.09	36.18
7	Wardha	Yengal Khedal Gadhchiroli Minor Irrigation Project, Gadchiroli and Project ID 2452	GOI/8-26/2001-FC, Dated July 2008	109.48	27.19
8	Kolhapur	Peth Shivapur Tal. Budargad Shri Maruti Wind Park Developer Satara ID-12007	19/09/2013	79.91	79.91
9	Kolhapur	Dhamni (B) ID-11565	19/09/2012	104	43.46
10	Kolhapur	Harimau M.I.P. (B) ID -2716	16/10/2012	5	5
11	Kolhapur	Panbara M.I.P. (B) ID-2701	3/1/2011	68.92	18.6
12	Kolhapur	Dhayane M.I.P. (B) ID-2775	28/07/2009	33.37	6.37
13	Kolhapur	Bhurivel M.I.P. (B) ID-2717	3/1/2011	71.5	20.5
14	Kolhapur	Chirda M.I.P. (B)ID-2703	27/02/2003	61.5	10
15	Kolhapur	Phaye M.I.P. (B)ID-2266	13/07/1999	17	2

Sr. No.	Name of the Division	Name of the Project & Project ID	Final sanction	Project Area (ha)	Total area of C.A. (ha)
16	Kolhapur	Keloshi M.I.P. (B)ID-2706	18/03/2009	13.84	0.72
17	Kolhapur	Ghatkarwadi M.I.P. (B) ID-2506	26/10/2004	19.16	2.16
18	West Nashik	Diversion of 1.1144 ha. Land for NH-50 paith to sinnar 1/100 to 177/000 (Project ID- 12319)	Project ID:12319	1.1144	3
19	Dhule	Diversion of 119.689 ha. of Reserved Forest Land in favour of Khargone Transmission Ltd Sanawad (MP) for construction of 765 D/C Hexa Khandwa Dhule Transmission line in Dhule district in State of Maharashtra	MOEF FC-III/MH-24/2017-NGP/7305 dated 07/10/2020	119.689	257
20	Pusad	Jigaon Major Irrigation Project (2169)	MOEF P.NO.8/148/2006/FC 24/06/2016	1055.64	700.61
21	Sawantwadi	Diversion of 34.14 forest land for construction of Nardave Minor Irrigation Project in village Durganagar, Bhairagaon and Nardave (2793)	30/09/2020	34.14	34.14
22	Buldhana	Diversion of 17.04 ha forest land for rehabilitation and upgradation of Malkapur-Buldana-Chikhali-Deulgaonraja-Jalna NH753 A.	16//02/2021	17.04	34.08
23	Chhatrapati Sambhajinagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package No.III) (12541)	14/11/2019	26.88	30.67
24	Chhatrapati Sambhajinagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package No.II) (12641)	31/08/2020	166.49	166.49
25	Chhatrapati Sambhajinagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package No.II) (12641)	20/01/2021	385.61	385.61
			Total CA works	0	**2128.03**

Sr. No.	Name of the Division	Name of the Project & Project ID	Final sanction	Project Area (ha)	Total area of C.A. (ha)
26	Beed	Diversion of 17.60 ha forest land in favour of Central Railway Ahemdabad for construction of new railway line from Ahmednagar-Beed-Parli in Beed district in the state of Maharashtra.	17/06/2022	17.6	Not planned in any APOs
27	Akola	Diversion of 4.18 ha forest land in favour of Akola Irrigation Division for construction of Uma Barrage in village Mana, Taluka Murtizapur in Akola district.	5/12/2022	4.18	Not planned in any APOs
28	Central Chanda	Construction of M.I Tank at Sukwasi, Tq. Gondpimpri	30/04/1992 (Stage-I)	14.48	Stage-II pending
			Total Project Area	**2592.7334**	

Appendix –2.1.3

(Reference: Paragraph: 2.1.7.7; Page: 18)

Total 11 cases of non-suitability of land for plantation

Sr. No.	Name of the Division	Name of the Project & Project ID	Final sanction	Project Area (ha)	Total area of C.A. (ha)
1	Wardha	Uttam Galwa Metaliks Ltd (12513)	MOEF F.NO.FC I/MH 82/2017 NGP/9800 31/05/2022	0.9	1
2	Wardha	Ajansara Barrage (11271)	MOEF F.NO.6 MHC 067/2007 BHO/9761 27/05/2022	31.56	63.12
3	Wardha	Wardha Yavatmal Highway (12550)	MOEF F.NO.FC II/MH 75/2017 NGP/10344 25/09/2022	1.36	1.29
4	Wardha	Dindora Barrage KT Weir Project in Wardha & Chandrapur and Project ID 1938	GOI/8-185/97-FC, Dated 24/07/2013	95.81	191.62
5	Wardha	Dahegaon Gondi Project and Project ID 886	GOI/8C/1/129/93/FCW, dated 11/09/1998	18.37	7.31
6	Wardha	Kar river canal Project and Project ID 2374	GOI/8C/1/571/98, FCW, dated 29/10/1998	18.09	36.18
7	Wardha	Yengal Khedal Gadhchiroli Minor Irrigation Project, Gadchiroli and Project ID 2452	GOI/8-26/2001-FC, Dated July 2008	109.48	27.19
8	Dhule	Diversion of 119.689 ha. Of Reserved Forest Land in favor of Khargone Transmission ltd Sanawad (MP) for construction of 765 D/C Hexa Khandwa Dhule Transmission line in Dhule district in State of Maharashtra	MOEF FC-III/MH-24/2017-NGP/7305 dated 07/10/2020	119.689	257
9	Chhatrapati Sambhaji Nagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package No.III) (12541)	14/11/2019	26.88	30.67
10	Chhatrapati Sambhaji Nagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package No.II) (12641)	31/08/2020	166.49	166.49
11	Chhatrapati Sambhaji Nagar	Nagpur-Mumbai Super Expressway (Package)	20/01/2021	385.61	385.61
			Total Project Area	**974.239**	**1167.48**

Appendix –2.1.4

(Reference: Paragraph: 2.1.7.7; Page: 18)

Total 11 cases pertaining to Kolhapur and West Nashik divisions, the divisions have done plantation under the State's Massive Afforestation Programme

Sr. No.	**Name of the Division**	**Name of the Project & Project ID**	**Final sanction**	**Project Area (ha)**	**Total area of C.A. (ha)**
1	Kolhapur	Peth Shivapur Tal. Budargad Shri Maruti Wind Park Developer Satara ID-12007	19/09/2013	79.91	79.91
2	Kolhapur	Dhamni (B) ID-11565	19/09/2012	104	43.46
3	Kolhapur	Harimau MIP (B) ID -2716	16/10/2012	5	5
4	Kolhapur	Panbara MIP (B) ID-2701	3/1/2011	68.92	18.6
5	Kolhapur	Dhayane M.I.P. (B) ID-2775	28/07/2009	33.37	6.37
6	Kolhapur	Bhurivel M.I.P. (B)ID-2717	3/1/2011	71.5	20.5
7	Kolhapur	Chirda M.I.P. (B)ID-2703	27/02/2003	61.5	10
8	Kolhapur	Phaye M.I.P. (B)ID-2266	13/07/1999	17	2
9	Kolhapur	Keloshi M.I.P. (B)ID-2706	18/03/2009	13.84	0.72
10	Kolhapur	Ghatkarwadi M.I.P. (B) ID-2506	26/10/2004	19.16	2.16
11	West Nashik	Diversion of 1.1144 ha. Land for NH-50 paith to sinnar 1/100 to 177/000 (Project ID- 12319)		1.1144	3
			Total Project Area	**475.3144**	**191.72**

Appendix –2.1.5

(Reference: Paragraph: 2.1.7.7; Page: 18)

Total remaining six cases not taking up compensatory afforestation works.

Sr. No.	Name of the Division	Name of the Project & Project ID	Final sanction	Project Area (ha)	Total area of C.A. (ha)
1	Pusad	Jigaon Major Irrigation Project (2169)	MOEF P.NO.8/148/2006/FC 24/06/2016	1,055.64	700.61
2	Sawantwadi	Diversion of 34.14 forest land for construction of Nardave Minor Irrigation Project in village Durganagar, Bhairagaon and Nardave (2793)	30/09/2020	34.14	34.14
3	Buldhana	Diversion of 17.04 ha forest land for rehabilitation and upgradation of Malkapur-Buldana-Chikhali-Deulgaonraja-Jalna NH753 A.	16//02/2021	17.04	34.08
4	Beed	Diversion of 17.60 ha forest land in favour of Central Railway Ahemdabad for construction of new railway line from Ahmednagar-Beed-Parli in Beed district in the state of Maharashtra.	17/06/2022	17.6	Not planned in any APOs
5	Akola	Diversion of 4.18 ha forest land in favour of Akola Irrigation Division for construction of Uma Barrage in village Mana, Taluka Murtizapur in Akola district.	5/12/2022	4.18	Not planned in any APOs
6	Central Chanda	Construction of M.I Tank at Sukwasi, Tq. Gondpimpri	30/04/1992 (Stage-I)	14.48	Stage-II pending
			Total Project Area	**1,143.08**	

Appendix -2.1.6
(Reference: Paragraph: 2.1.8.4; Page: 22)

Expenditure on ineligible activities from CAMPA fund

(₹ in lakh)

Sr. No.	Year	Particulars	CAMPA grant diverted to	Amount
1.	2019-20	These expenditures included costs for housekeeping services, security guard payments, electricity bills, office expenses, data operator fees, computer materials, and anti-termite treatment and general pest control for the forest building.	Resource Utilization (RU), Nagpur	10.80
2.	2021-22	Under Amrit Mahostsav advertisement of Call center, online convenience for the public Sanctuaries and national parks, Prevention of forest encroachment by audio, video jingles massage and hording	Publicity & Information Officer (PIO), Nagpur	100.00
3.	2022-23	Training of the fresh recruit Range Forest Officers and ACFs	PCCF, RET, Pune	10.50
4.	2022-23	Annual administrative Report 2020-21 & 50 crore tree Plantation programme, and purchasing of pen drive	Publicity & Information Officer (PIO), Nagpur	5.72
5.	2022-23	Forest department booklet for Winter session, Advertisement from AKASHVANI on International Forest Day	Publicity & Information Officer (PIO), Nagpur	3.48
6.	2023-24	Jingle telecast on the occasion of Wildlife week 2023 from AKASHVANI, Purchasing of Audio video equipment	Publicity & Information Officer (PIO), Nagpur	1.19
7.	2023-24	Publication of Annual Administrative Report 2021-22	Publicity & Information Officer (PIO), Nagpur	4.51
Total				**136.2**

Appendix -2.1.7

(Reference: Paragraph: 2.1.8.8; Page: 25)

Receivable Interest from National Authority of ₹ 40.80 crores

Period of Fund	Date of fund received from the GOI (National Authority)	Amount received from GOI (Fund received)	Amount for Interest Calculation (Balance +Interest receivable)	Period of Interest (Days)	ROI	Interest receivable
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7 (Col.4xCol.5xCol.6/365x100)**
08/02/2019 to 31/03/2020	24/03/2022	285,22,21,971	285,22,21,971	365 (1 April 2020 to 31 March 2021)	3.4	9,69,75,547
			294,91,97,518 (285,22,21,971 + 9,69,75,547)	357 (1 April 20221 to 23rd March 2022)	3.35	9,66,32,679
01/04/2020 to 31/03/2022	10/1/2024	211,01,82,251	211,01,82,251	365 (1 April 2022 to 31 March 2023)	3.35	7,06,91,105
			218,08,73,356 (211,01,82,251 + 7,06,91,105)	284 (1 April 2023 to 9th Jan 2024)	3.35	5,68,46,107
01/04/2022 to 31/03/2023	12/8/2024	259,36,76,120	259,36,76,120	365 (1 April 2023 to 31 March 2024)	3.35	8,68,88,150
Total Interest						**40,80,33,588**

Appendix – 2.2.1
(Reference: Paragraph: 2.2.7; Page: 37)

List of Sample DDOs

Department	Treasury	DDO CODE	NAME OF DDO
Food Civil Supplies and Consumer Protection	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101005373	ASST. CONTROLER LEGAL METROLOGY.
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101005346	DIST.SUPPLY OFFICER.
	P.A.O. (Mumbai)	7101665304	MEMBER OF F AND C S AND CONSUMER DEF.COMM.
	P.A.O. (Mumbai)	7101595304	MEMBER OF F AND C S AND CONSUMER DEF.COMM.
	PUNE	2201005371	DY. COMMI.SUPPLY DIVISION.
	PUNE	2201005374	REGISTRAR DIST CONSUMER DISPU.REDSL.FORUM.
	WARDHA	4501002554	ASSISTANT COMMISSIONER FOOD AND DRUGS ADM
	WARDHA	4501005346	DIST.SUPPLY OFFICER.
Medical Education and Drugs	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002482	ADMINISTRATIVE OFFICER DRUGS CONTROL LABORATORY M.S. CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR.
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002421	ADMINISTRATIVE OFFICER MEDICAL EDUCATION AND RESEARCH CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR
	P.A.O. (Mumbai)	7101002430	ADMINISTRATIVE OFFICER INSTITUTE OF NURSING EDUCATION MUMBAI 8.
	P.A.O. (Mumbai)	7101002395	ADMINISTRATIVE OFFICER R. A. PODAR MEDICAL COLLEGE AYURVED WORLI MUMBAI-18
	PUNE	2201002431	ADMINISTRATIVE OFFICER HEALTH AND FAMILY WELFARE TRAINING CENTRE
	PUNE	2201002610	MEDICAL.OFFICER E.S.I.S.SERV. DISPANSARY BHOSARY.
	WARDHA	4501002426	ADM. OFFR GENERAL HOSPITAL.
Public Health	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002481	DIST.PROJECT OFFICER S.J.S.K.Y. DIST URBAN DEVP.AG
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002413	SERV. MAN.REG.WORK-SHOP TRANS. HELTH. SERV.
	P.A.O. (Mumbai)	7101002650	ACCOUNTS OFFICER DIRECTORATE OF AYUSH, MS, MUMBAI
	P.A.O. (Mumbai)	7101082450	MEDICAL OFFICER GOVT DISPENSARY OLD CUSTOM HOUSE MUMBAI
	PUNE	2201002352	ADM.OFFR. JT. DIRECTOR, HEALTH SERVICES
	PUNE	2201002544	MED OFFR. RURAL HOSPITAL MANCHER TAL-AMBEGAON DIST-PUNE

Department	Treasury	DDO CODE	NAME OF DDO
	WARDHA	4501002533	ASST.DIR OF HEALTH SERVICES LEPERASY.
	WARDHA	4501002460	CIVIL SURGEON.
Public Works	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101903465	DEPUTY ENGINEER L.T.R. P.WDIVISION CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR.
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101003465	EX.ENGR DY.ENGR NORTH P.W.D.DN A BAD
	P.A.O. (Mumbai)	7101001621	DEPUTY ENGINEER,PUBLIC WORKS SPECIAL PROJECT DIVISION AAREY, GOREGAON, MUMBAI – 65
	P.A.O. (Mumbai)	7101943698	EXECUTIVE ENGINEER DEPUTY ENGINEER BANDRA P.W. SUB.DN.NO.II BANDRA EAST MUMBAI 51
	PUNE	2201003522	ADDL. DIR. PARKS AND GARDEN
	PUNE	2201003541	ASSISTANT SUPERINTENDING ENGINEER ELECT TO SUPERINTENDING ENGINEER ELECTRICAL PUNE
	WARDHA	4501913421	E.E.P.W.WARDHA DN SUB DN ENGR P.W.SUB DN NO-
	WARDHA	4501903421	E.E.P.W.WARDHA DN SUB DN ENGR P.W.SUB DN NO-
Revenue and Forest	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101000934	DY DIST.ELECTION OFFICER
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101001047	TAHSILDAR S.G.N.Y.COLLECTORATE.
	P.A.O. (Mumbai)	7101060976	DEPUTY COLLECTOR LAND ACQUISITION MUMBAI CITY
	P.A.O. (Mumbai)	7101050976	SPL. LAND ACQSTN. OFFICER NO 1
	PUNE	2201140976	Deputy Collector Land Acquisition No 22 Pune
	PUNE	2201000956	TAHSILDAR
	WARDHA	4501000932	ADDITIONAL COLLECTOR
	WARDHA	4501000946	Superintendent Collector Office Wardha
Skills Employment Entrepreneurship and Innovation	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101004919	SKILL DEVELOPEMENT EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP GUIDANCE OFFICER CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101004913	SKILL DEVELOPMENT EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP GUIDANCE OFFICER
	P.A.O. (Mumbai)	7101004913	ASSISTANT COMMISSIONER SKILL DEVELOPMENT EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP GUIDENCE CENTRE MUMBAI CITY
	P.A.O. (Mumbai)	7101004918	SKILL DEVELOPMENT EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP GUIDENCE OFFICER TECHNICAL MUMBAI

Department	Treasury	DDO CODE	NAME OF DDO
	PUNE	2201004922	EMPTLY AND SELF EMPTLY GUIDENCE OFFR TRIB.CANDI TAL-AMBEGAON DIST-PUNE
	PUNE	2201004923	Skill Development Employment And Entrepreneurship Guidance Officer
	WARDHA	4501004918	EMPLOYMENT AND SELF EMPLOYMENT GUIDENCE OFFICER
	WARDHA	4501004913	SKILL DEVELOPMENT EMPLOYMENT AND ENTERPRENEURSHIP GUIDANCE OFFICER
Urban Development	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002335	DY.DIR TOWN PLANN ING. REG.PLAN.
	CHHATRAPATI SAMBHAJINAGAR	3101002331	TOWN PLANNER TRAFIC AND TRANSPORTATION
	P.A.O. (Mumbai)	7101002314	ASSISTANT COMMISSIONER (ACCOUNT), DIRECTORATE OF MUNICIPAL ADMINISTRATION OFFICE WORLI MUMBAI
	P.A.O. (Mumbai)	7101002324	ASSISTANT DIRECTOR TOWN PLANNING OFFICE OF DEPUTY DIRECTOR TOWN PLANNING GREATER NUMBAI
	PUNE	2201002320	ADM. OFFR. TOWN PLANNING AND V.D.H.O.
	PUNE	2201002326	TOWN PLANNER TO JT. D IR. TOWN.PLAN.
	WARDHA	4501002483	DISTRICT ADMINISTRATIVE OFFICER URBAN DEVELOPMENT BRANCH GRADE 1 COLLECTOR OFFICE WARDHA
	WARDHA	4501002327	TOWN PLANNER

Appendix 2.2.2

(Reference: Paragraph: 2.2.8.4; Page: 40)

Bills prepared manually

Sr, No.	DDO ID	Nature of bills prepared manually	Form Number	No of bills such manual bills are prepared	Reason for manual preparation of bills
1	4501913421	Leave Encashment Bill	MTR 19	20	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
2	4501903421	Leave Encashment Bill	MTR 19	10	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
3	4501005346	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
4	4501002554	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
5	4501002533	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
6	4501002460	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
7	4501002426	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Approximately 15 per years	SEVAARTH ID disabled, due to retirement.
8	2201002544	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
9	2201005371	Leave Encashment Bill	MTR 19	MTR 19	Nil

Sr, No.	DDO ID	Nature of bills prepared manually	Form Number	No of bills such manual bills are prepared	Reason for manual preparation of bills
		Gratuity	MTR 35	MTR 35	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	14	SEVAARTH ID disabled, due to retirement
10	2201003541	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
11	2201003522	Leave Encashment Bill	MTR 19	25	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	38	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
12	2201002610	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
13	2201002431	Leave Encashment Bill	MTR 19	25	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	38	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	No MTR form available in Bill Portal.
14	2201002352	Leave Encashment Bill	MTR 19	25	No MTR form available in Bill Portal.
		Gratuity	MTR 35	38	No MTR form available in Bill Portal.
		The bills pertaining to retired employees	--	69	SEVAARTH ID disabled, due to retirement.
15	2201000956	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
16	2201002320	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
17	2201002326	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
18	2201004923	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil

Sr, No.	DDO ID	Nature of bills prepared manually	Form Number	No of bills such manual bills are prepared	Reason for manual preparation of bills
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
19	2201140976	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
20	2201004922	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
21	4501002327	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
22	4501002483	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
23	3101002413	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Bill portal is not working
		Gratuity	MTR 35	Nil	Bill portal is not working
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Bill portal is not working
24	3101002421	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
25	3101002482	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	25	SEVAARTH ID disabled, due to retirement.
26	3101002421	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
27	3101903465	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
28	3101005346	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
29	3101005373	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
30	3101003465	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil

Sr, No.	DDO ID	Nature of bills prepared manually	Form Number	No of bills such manual bills are prepared	Reason for manual preparation of bills
		The bills pertaining to retired employees	--	54	SEVAARTH ID disabled, due to retirement
31	7101001621	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
32	7101002395	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
33	7101002430	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
34	7101002650	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
35	Pay and Accounts Officer Bandra East, Mumbai	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
36	7101082450	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
37	7101943698	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
38	7101665304	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
39	7101002395	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
40	7101002324	Leave Encashment Bill	MTR 19		Online bill process not started
		Gratuity	MTR 35		Online bill process not started
		The bills pertaining to retired employees	--		Online bill process not started
41	7101004913	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil

Sr, No.	DDO ID	Nature of bills prepared manually	Form Number	No of bills such manual bills are prepared	Reason for manual preparation of bills
	7101004918	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
42		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
43	7101050976	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
44	7101060976	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
45	3101004919	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
46	3101000934	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
47	3101004913	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
48	3101001047	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
49	3101002335	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
50	4501000946	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil
51	4501004913	Leave Encashment Bill	MTR 19	Nil	Nil
		Gratuity	MTR 35	Nil	Nil
		The bills pertaining to retired employees	--	Nil	Nil

Appendix 2.2.3
(Reference: Paragraph: 2.2.8.4 (B); Page: 41)

No provision for preparation of Refund Vouchers

Sr. No.	Types of RVBs	Number of RVBs prepared manually						Total
		2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	2023-24	
1	Contribution Receipt Refund	1	0	0	0	8	12	21
2	GIS Refund	477	467	455	403	507	780	3089
3	Refund of Excess Remittance	4	5	1	100	183	227	520
4	Refund of the Deposit	887	867	1292	4410	4299	3381	15136
5	Refund of the Lapsed Deposit	39	63	26	955	1671	1970	4724
6	Refund of Court Fee	1	0	13	4680	10664	6694	22052
7	Refund of Stamp	0	0	183	27408	33616	30225	91432
8	DCPS Refund	325	238	286	1235	5447	2800	10331
Total:		**1734**	**1640**	**2256**	**39191**	**56395**	**46089**	**147305**

Source: Analysis of BILL_PORTAL data obtained from DAT.

Appendix 2.2.4

(Reference: Paragraph: 2.2.9.1; Page: 41)

No restriction for use of external devices in IFMS work area

ABSTRACT				
DDO's Feed Back	**Documented guidelines for restricted use of external devices (Yes/No).**	**Staff Members educated on use of external devices (Yes/No)**	**Whether there are documented guidelines for restricted installation of software (Yes/No).**	**Access to authorised person for installation of software (Yes/No)**
No of DDOs who says "Yes"	04	14	08	24
No of DDOs who says "No"	47	35	42	24
No of DDOs who says "NA"/Not known	00	02	01	03
Total	**51**	**51**	**51**	**51**

Appendix 2.2.5

(Reference: Paragraph: 2.2.9.1; Page: 42)

No restriction on installation of software on desktop PC used for IFMS

Operating System Licenses (OS) Analysis	
Fully Licensed (PCs = OS Licenses):	16
Partially Licensed (PCs > OS Licenses)	31
“NA” or “ Nil” or "No Comment" Entries	04
Total	**51**

MS Ofices Licenses (OS) Analysis	
Fully Licensed (PCs = MS Ofice Licenses):	11
Partially Licensed (PCs >MS Office Licenses)	36
“NA” or “ Nil” or "No Comment" Entries	04
Total	**51**

Appendix 2.2.6
(Reference: Paragraph: 2.2.10.3; Page: 43)

Conflicting privileges to single user

Sr. No.	Name of Employee	Roles based permissions			No. of sections allotted			
		O	S	Z	O	S	Z	Total
1	ANXX XXXXXX XXUT	√	√	√	3	1	2	6
2	ARXXXXX XXXXXXXXX XXXDE	√	√	√	1	2	1	4
3	ASXXXX XXXXX XXXRE	√	√	√	9	2	2	13
4	ASXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	5	1	1	7
5	AVXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	5	5	1	11
6	BAXXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	2	4	1	7
7	BHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	5	5	2	12
8	CHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	12	4	5	21
9	DIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	2	2	6
10	GAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXNE	√	√	√	1	1	1	3
11	GAXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	2	1	4
12	GHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	4	1	6
13	GHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRI	√	√	√	3	6	1	10
14	HEXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	2	2	7
15	JXXXI	√	√	√	1	1	2	4
16	KAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	1	5	2	8
17	KIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXNE	√	√	√	5	2	1	8
18	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	1	1	4
19	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	2	2	1	5
20	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXKH	√	√	√	2	2	2	6
21	MAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXYA	√	√	√	4	1	1	6
22	MIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRY	√	√	√	1	2	2	5
23	NIXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	1	2	6
24	NULL	√	√	√	17	2	1	20
25	PENSION	√	√	√	1	3	1	5
26	PRXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	2	1	1	4
27	PRXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	5	1	9
28	RAXXXXXXXXXXXXXXXXUT	√	√	√	2	1	1	4
29	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXHE	√	√	√	1	3	2	6
30	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	2	1	4
31	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	2	1	1	4
32	RAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	2	1	2	5
33	SXXXXXRE	√	√	√	3	2	2	7
34	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	4	2	1	7
35	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXTE	√	√	√	3	3	2	8
36	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRE	√	√	√	10	2	1	13
37	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	1	6	8
38	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	6	1	1	8
39	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	5	4	1	10

Sr. No.	Name of Employee	Roles based permissions			No. of sections allotted			
		O	S	Z	O	S	Z	Total
40	SAXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	1	4	2	7
41	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	1	1	1	3
42	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAN	√	√	√	1	1	2	4
43	SHXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXHI	√	√	√	1	1	1	3
44	SHRI	√	√	√	6	5	9	20
45	SIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXBE	√	√	√	6	5	2	13
46	SUXXXXXXXXXXXXXXXXXDE	√	√	√	3	1	1	5
47	SUXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXLE	√	√	√	3	7	3	13
48	TAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAP	√	√	√	1	1	1	3
49	TRXXXXXXXXXXXXXXXNI	√	√	√	2	1	1	4
50	VACANT	√	√	√	43	4	3	50
51	VAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	2	1	1	4
52	VAXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXRE	√	√	√	1	1	1	3
53	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXGE	√	√	√	2	5	4	11
54	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXHI	√	√	√	11	6	1	18
55	VIXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXAR	√	√	√	5	2	2	9
Total					**226**	**138**	**97**	**461**

Note :Abbreviation used in table
'O' = Operator;
'S' = Supervisor or Assistant Administrator Officer and
'Z' = In-charge or Assistant Treasury Officer/APAO.

Appendix 2.2.7

(Reference: Paragraph: 2.2.12; Page: 46)

Schedule of 20 points reports to be submitted by TCL to DAT

Sr. No.	Scope of Work	Reports to be submitted to DAT	Periodicity
1	Service Desk for DC and DR infrastructure	• Calls report • Call Analysis Report	Quarterly
2	Service Desk for DC and DR infrastructure	• Incident report • Change reports • Completion Criteria • Ongoing activity	Quarterly
3	Asset Management & Configuration Management	• Report on the configuration management	Quarterly
4	Vendor Management	• Incident report • Change report • Completion Criteria On-going activity	Quarterly
5	Server Management	• Device and element availability report • Device and element performance report • Server incident report	Quarterly
6	Storage Management	• Storage Services availability report • Monthly storage report	Quarterly
7	Network Management (WAN and Internet Connectivity)	• Device, link and element incident report • Quarterly device and link capacity recommendation report	Quarterly
8	IT Security Devices Management	• Incident report	Quarterly
9	Database Administration-DB2	• Database incident report	Quarterly
10	DR Planning and DR Drills	• DR Drill activity and success report	Quarterly
11	Load Balancer Management-LTM and GTM	• Incident report	Quarterly
12	Backup and Restore Management	• Monthly backup report • Restore reports as applicable	Quarterly
13	OS Management	• Server health report • User rights report • OS reports on monthly basis and on demand • Updates and patches reports	Monthly
14	Utility Software Management	• Utility software version reports per server	Monthly
15	Data Centre Operations	• Data Centre Operations report	Quarterly
16	Equipment installation and configuration	• Incident report • Completion report	Quarterly
17	Executive Summary	• Executive Summary	Quarterly
18	Exit Management Plan	• Proposal on Exit Management	Annually
19	SLA Compliance report	• SLA Compliance report	Monthly & Quarterly
20	Business Continuity Plan	• Annual plan and recommendation	Annually

Appendix 2.2.8

(References: Paragraph: 2.2.12.3; Page 47)

IT Security and protection of IT assets

Logbook Maintenance Status		
Out of 51 entries: • "No": 47 entries (92.2%) explicitly state that no logbook is maintained. • "No Comment": 3 entries (5.9%) provided vague or unclear responses. • "NA": 1 entry (1.9%) marked as not applicable.		
Service Disruption Analysis (Total Days of Network Failure)		
Only 4 out of 51 entries (7.8%) reported actual downtime.		
Sr. No.	**DDO ID**	**No of days downtime**
1	4501913421	1
2	4501903421	6
3	2201003521	50
4	7101003264	26

Appendix 2.2.9

(Reference: Paragraph: 2.2.13.2; Page: 48)

31-Grant in Aid (Non- Salary), 33-Subsidies and 36-Grant in Aid (Salary) alone constitute 71 *per cent* of total expenditure

(₹ in crore)

Detail Head	Description	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	Grand Total
1	Salaries	226.40	308.60	725.46	895.35	949.06	167.57	3272.45
2	Wages	253.31	1600.84	1702.16	1829.45	1865.08	576.49	7827.32
4	Pensionary Charges	2463.68	4683.07	6704.84	8593.42	9986.82	3610.33	36042.16
5	Rewards	14.16	26.12	32.81	47.85	81.13	10.75	212.82
6	Telephone, Electricity and Water Charges	441.41	431.10	282.10	467.87	493.28	92.37	2208.13
10	Contractual Services	93.59	168.53	517.71	1223.00	1406.37	255.03	3664.24
11	Domestic Travel Expenses	61.38	78.61	40.45	137.19	89.95	11.51	419.09
13	Office Expenses	1223.56	3328.26	1826.76	2106.86	1689.42	188.44	10363.30
14	Rent, Rates and Taxes	219.56	264.37	232.61	394.74	449.32	48.21	1608.81
16	Publications	3.96	23.55	4.77	9.78	13.48	2.24	57.78
17	Computer Expenses	192.42	265.09	198.79	302.37	340.62	35.63	1334.91
19	Diet Charges	1618.49	2012.74	1979.13	2384.43	2066.84	59.53	10121.16
20	Other Administrative Expenses	17.06	12.35	42.68	155.06	158.85	36.79	422.79
21	Supplies and Materials	933.92	884.42	1356.43	2116.85	1979.20	120.49	7391.31
22	Arms and Ammunition	0.00	16.41	36.19	35.89	40.09	0.00	128.58
24	Petrol, Oil and Lubricants	112.19	122.66	123.58	131.23	174.21	25.86	689.73
25	Clothing, Tentage and Stores	62.19	102.87	24.33	144.20	122.60	3.11	459.31
26	Advertising and Publicity	77.35	111.80	75.60	114.53	150.43	3.87	533.58
27	Minor Works	1231.07	2152.04	1065.51	2999.74	3981.58	70.70	11500.64
28	Professional Services	164.30	360.94	342.40	529.50	397.74	68.73	1863.62
29	Purchase of goods for Sale	11.85	8.61	0.70	0.14	0.00	0.00	21.31
30	Other Contractual Services.	0.07	0.11	0.02	0.15	6.02	0.04	6.39
31	Grants-in-aid (Non-Salary)	58680.88	64449.54	67273.12	81820.07	98083.53	16757.70	387064.85
		54.95 %	47.89%	50.78 %	49.67%	47.69%	53.66%	

Detail Head	Description	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	2023-2024	Grand Total
32	Contributions	1124.75	652.06	1065.21	3690.44	4099.84	279.15	10911.46
33	Subsidies	18055.42	30449.30	25214.69	22538.62	30917.65	1896.33	129072.01
		16.91%	22.63%	19.03%	13.68%	15.03%	6.07%	
34	Scholarships/Stipends	1309.26	712.65	621.93	765.01	1053.16	154.84	4616.86
35	Grant-in-aid for Creation of Capital Assets	386.40	708.48	1061.32	1173.96	1815.93	44.01	5190.09
36	Grant-in-aid(Salary)	8268.69	8977.79	5206.82	5748.63	6909.54	1491.86	36603.32
41	Secret Service Expenditure	5.63	18.15	8.98	20.14	18.20	2.71	73.81
45	Interest	0.30	32.19	95.54	129.98	331.26	5.70	594.97
50	Other Charges	3672.19	5350.49	8907.19	11253.84	16470.35	3452.62	49106.68
51	Motor Vehicles	48.92	89.20	86.87	79.87	96.65	8.00	409.51
52	Machinery and Equipment	556.38	1035.47	721.16	1019.44	1122.22	45.24	4499.91
53	Major Works	4541.81	4863.30	4523.58	7709.88	10903.33	1038.08	33579.99
54	investments	677.22	255.68	348.07	4113.36	7130.35	661.85	13186.54
57	Livestock	2.82	3.39	4.39	7.46	2.72	0.18	20.96
60	Other Capital Expenditure	15.00	3.54	18.75	27.68	207.25	0.00	272.22
63	Inter-Account Transfer	0.36	0.01	0.03	0.11	0.00	0.00	0.51
72	Repairs and Maintenance of Machinery and Equipment	14.57	10.80	18.75	18.86	46.33	0.87	110.19
	Grand Total	**106782.52**	**134575.09**	**132491.41**	**164736.98**	**205650.42**	**31226.87**	**775463.30**

Appendix 2.2.10
(Reference: Paragraph: 2.2.13.3; Page: 49)

Sanction on items which are not defined in Grant in master table

(Amount in ₹ crore)

Gra in Type not defined	Number of Sanction entered	Amount of Sanction
0	4504	35889.88
7	87030	240299.28
8	24609	161570.10
Total	**116143**	**437759.26**

Appendix 2.2.11
(Reference: Paragraph: 2.2.13.5; Page: 49)

Utilization certificate submitted before sanction date

Year	Sanction required utilisation certificate	Utilisation certificates received	Utilisation certificate submitted before sanction date
2018-2019	21849	21827	628
2019-2020	23602	23600	100
2020-2021	22352	22352	0
2021-2022	28969	28969	0
2022-2023	35741	35741	0
2023-2024	2767	2767	0
Grand Total	**135280**	**135256**	**728**

Appendix 2.2.12
(Reference: Paragraph: 2.2.15.2; Page: 57)

Online payment consistently bounced

Sr. No	Name of Payee with registration code	Bank Account Number	IFSC	Year	No. of bounce payment	Amount	Rejection Remarks
1	Berojgar Stationary Stores Prop. Sumedha NagoraoDukare (4501000357000127)	11036971389	SBIN0005764	2019-2020	3	28210	Account Closed
				2020-2021	4	143780	
				2021-2022	27	171865	
				2022-2023	0	0	
				2023-2024	3	11810	
2	M S Malhari Automobile (4501000357000029)	60033189183	MAHB0000059	2019-2020	20	1057506	Account number does not exists
				2020-2021	27	1273004	
				2021-2022	14	1000760	
				2022-2023	11	1155326	
				2023-2024	7	822117	
3	Maa Vaishnavi Diesels (4501000357000107)	62346475890	SBIN0014932	2019-2020	0	0	Account Closed
				2020-2021	0	0	
				2021-2022	14	331980	
				2022-2023	9	175344	
				2023-2024	8	378138	
4	Prafulla Screens (4501000357000075)	55103070001247	SYNB0005510	2019-2020	4	284682	Invalid beneficiary account number
				2020-2021	13	241749	
				2021-2022	10	60090	
				2022-2023	16	49900	
				2023-2024	36	172435	
5	Sankatmochan Petroleum Agency (4501000357000036)	32497452125	SBIN0001415	2019-2020	11	619936	Account Closed
				2020-2021	3	131233	
				2021-2022	6	442174	
				2022-2023	9	1017774	
				2023-2024	1	90181	
6	Shri Sai Auto (4501000357000015)	355505040000191	UBIN0535559	2019-2020	13	478140	Account Closed
				2020-2021	0	0	
				2021-2022	7	436486	
				2022-2023	5	29144	
				2023-2024	4	403368	
7	Sr Automobiles (4501000357000018)	970820100110013	BKID0009708	2019-2020	17	672908	Not mention
				2020-2021	16	765079	
				2021-2022	17	1045991	
				2022-2023	7	495029	
				2023-2024	0	0	
				Total	**342**	**13986139**	

Appendix 2.5.1

(Reference: Paragraph: 2.5; Page: 66)

Details of fees/charges approved to be distributed among the personnel of PWD:

Designation	**Amount (₹)**		
ACS	16536016		
AE	4625020		
Asstt. Chief Engineer	7270150		
Asstt. to Engineer	995300		
Chief Engineer	26649676		
Clerk	962998	**Amount approved to be distributed among officers at *Mantralaya:***	
DAO	20000	ACS	16536016
Deputy Engineer	25412125	Secretary	20659208
Desk Officer	7938791	Dy. Secretary	24475681
Draftsman	378841	Under Secretary	11834214
Dy. Secretary	24475681	Desk Officer	7938791
Dy. Superintending Engineer	1447688	**Total**	**81443910**
Executive Engineer	24000027		
JE	2660249	10 % S.E.V &Q.C.C. Amravati	6391735
Project Officer	3963572	10 % S.E.V &Q.C.C. Chhatrapati Sambhajinagar	8623764
SE VQCC	1101184	10 % S.E.V &Q.C.C. Nanded	1106318
Secretary	20659208	10 % S.E.V &Q.C.C. Nashik	14493114
Sectional Engineer	10970156	10 % S.E.V &Q.C.C.Mumbai	5303809
Superintending Engineer	25275264	10 % S.E.V &Q.C.C.Nagpur	10358482
Under Secretary	11834214	10 % S.E.V &Q.C.C.Pune	6809172
Blank	92274	50% Government	264030763
Total	**217268434***	**Total**	**317117157****
Total amount collected (217268434 + 317117157) = ₹ 534385591			

Appendix 2.6.1

(Reference: Paragraph: 2.6; Page: 68)

Calculation of payment of bonus

Description	**Calculation**	**Amount *(in ₹)***
Calculation as per Division	bonus allowed by the division for 179 days (124 days for 5th milestone and 55 days for COD)	
Bonus for first 30 days	1077700000 * 60% * 0.5%	₹ 32,33,100
Bonus for next 149 days	107770 * 149	₹ 1,60,57,730
Total (A)		₹.1,92,90,830
Calculation as per Audit	Actual bonus admissible for 55 days for COD	
Bonus for first 30 days	1077700000 * 60% * 0.5%	₹ 32,33,100
Bonus for 25 days	107770 * 25	₹ 26,94,250
Total (B)		₹ 59,27,350
Excess payment	**(A - B)**	**₹ 1,33,63,480**

GLOSSARY

Glossary of Abbreviations	
Abbreviation	**Full form**
AA	Administrative Approval
AD	Administrative Department
AG	Accountant General
AMRUT	Atal Mission for Rejuvenation and Urban Transformation
APOs	Annual Plan of Operations
BC	Business Continuity
BCP	Business Continuity Plan
BEAMS	Budget Estimation, Allocation and Monitoring System
BPC	Bid Project Cost
CA	Compensatory Afforestation
CAAT	Computer Assisted Audit Technique
CAF	Compensatory Afforestation Fund
CAMPA	Compensatory Afforestation Planning and Management Authority
CAR	Civil Aviation Requirement
CATP	Catchment Area Treatment Plan
CATP	Catchment Area Treatment Plan
CCF	Chief Conservator of Forest
CE	Chief Engineer
CMP	Cash Management Project
CO	Controlling Officer
COD	Commercial Operation Date
CPTP	Combined Probationary Training Programme
DAT	Director of Accounts and Treasuries
DCF	Deputy Conservator of Forest
DCPS	Defined Contribution Pension System
DDO	Drawing and Disbursing Officer
DGCA	Directorate General of Civil Aviation
DoA	Directorate of Aviation
DPR	Detail Project Report
DR	Disaster Recovery
DRP	Disaster Recovery Plan
DSI	Digital Signature Infrastructure
EC	Executive Committee
EE	Executive Engineer
FC Act	Forest (Conservation) Act
FD	Finance Department
FDCM	Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd.
FSI	Forest Survey of India

Glossary of Abbreviations	
Abbreviation	**Full form**
GB	Governing Body
GoI	Government of India
GoM	Government of Maharashtra
GR	Government Resolution
GRAS	Government Receipt Accounting System
HAM	Hybrid Annuity Model
HoFF	Head of Forest Force
IDEA	Interactive Data Extractions and Analysis
IE	Independent Engineer
IFMS	Integrated Financial Management System
IWMP	Integrated Wildlife Management Plan
MahaIT	Maharashtra Information Technology Corporation Limited
MC	Municipal Council
MIS	Management Information System
MJP	Maharashtra Jeevan Pradhikaran
MLD	Million Liters per Day
MoEF&CC	Ministry of Environment, Forest and Climate Change
MPW	Maharashtra Public Works
MRO	Maintenance, Repair and Overhaul
MSEDCL	Maharashtra State Electricity Distribution Company Limited
MSP	Manage Service Provider
NFL	Non-Forest Land
NIC	National Informatics Centre
NPS	National Pension System
NPV	Net Present Value
O&M	Operation and Maintenance
PCCF	Principal Chief Conservator of Forest
PKI	Package Key Infrastructure
PMKI	Performance Key Indicators
PMT	Performance Monitoring Tools
PPP	Public Private Partnership
PSU	Public Sector Undertaking
PTR	Pench Tiger Reserve
PWD	Public Works Department
RF or PF	Reserve Forest or Protected Forest
RFO	Range Forest Officer
RPO	Recovery Point Objectives

Glossary of Abbreviations	
Abbreviation	**Full form**
RTO	Recovery Time Objectives
RTS	Return to Service
RVB	Refund Voucher Bill
SBI	State Bank of India
SC	Steering Committee
SCD	Scheduled Completion Date
SEVAK	Sevanivruttha Van Karmachari
SLA	Service Level Agreement
SPV	Special Purpose Vehicle
SRSWOR	Simple Random Sampling without Replacement
SSCA	Subject Specific Compliance Audit
TCL	Tata Communication Limited
TCS	Tata Consultancy Services
TNA	Training Need Analysis
TS	Technical Sanction
UBI	Union Bank of India
UDD	Urban Development Department
URL	Universal Resource Locations
UT	Union Territory
VTO	Virtual Treasury Officer
WTP	Water Treatment Plant
ZP	Zilla Parishad

https://cag.gov.in/ag/nagpur/en